

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI

XXXII

2018

Consiliul științific

Acad. Dumitru PROTASE, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Prof. univ. Toader NICOARĂ, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Dr. Volker WOLLMANN, Gundelsheim, Germania

Colegiul de redacție

Corneliu GAIU
Lavinia MOLDOVAN
Radu ZĂGREANU
George G. MARINESCU
Virgil MUREȘAN
Horațiu BODALE

Orice corespondență referitoare la publicația
“Revista Bistriței” se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Toute correspondance sera envoyée a l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Roumanie

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI
XXXII
2018

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

ISSN 1222-5096

Editura Accent, 2018
Cluj-Napoca
www.edituraaccent.ro

Coperta I: Fibula cu email de la Stupini.

CUPRINS

George G. MARINESCU	
Două topoare cu orificiu transversal de înmănușare recent descoperite în nord-estul Transilvaniei.....	7
<i>Two shaft-hole axes recently discovered in northeastern Transylvania</i>	
Carol KACSÓ	
Contribuții la cunoașterea roțițelor de lut ars din epoca bronzului. Descoperirile de la Pir.....	20
<i>Beiträge zur Kenntnis der bronzzeitlichen Wagenradmodelle aus Ton. Die Funde von Pir</i>	
Sorin COCIȘ, Corneliu GAIU	
Fibulele romane din așezarea de la Stupini	54
<i>Les fibules romaines de l'habitation de Stupini</i>	
Corneliu GAIU	
Elemente de factură nordică în așezarea romană de la Stupini	65
<i>Éléments de facture nordique dans l'habitation romaine de Stupini</i>	
Victor V. VIZAUER	
Servii din Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul secolului al XIII-lea.....	81
<i>The Slaves from Transylvania and the neighboring Counties during the 13th Century</i>	
Mihai-Florin HASAN	
Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai.....	93
<i>Something about the toponymy and the Arpadian castro-toponymy in the Transylvanian basin in the 11th-13th centuries. Views on Uioara de Sus (Alba County) and beyond.</i>	
Nicolae TESCULA	
De la meșteșug la artă. Două obiecte ale breslei turnătorilor de clopote în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara.....	111
<i>Vom Handwerk zur Kunst. Zwei Gegenstände des Glockengießerzunft in der Sammlung des Geschichtemuseums von Schäßburg</i>	
Corneliu GAIU	
Mari incendii în istoria orașului Bistrița.....	116
<i>The Big Fires in the history of Bistrița</i>	
Elisabeta SCURTU	
Familia de preoți Pop din Rebrîșoara (jud. Bistrița-Năsăud)	132
<i>La famille des prêtres Pop de Rebrîșoara (Bistrița-Năsăud)</i>	

Mirela POPA-ANDREI	
Preparandia greco-catolică de fete din Gherla la început de drum (1915).....	143
<i>The Greek-Catholic School for Girls from Gherla at the beginning of road (1915)</i>	
Florin VLAȘIN Dorin DOLOGA	
Locuitori din Bistrița participanți la Primul Război Mondial (III).....	150
<i>Les habitants de Bistrita participants à la Première Guerre Mondiale (III)</i>	
Alexandru BUCUR Vasile MĂRCULEȚ	
Participarea românilor din fostul județ Bistrița-Năsăud la Primul Război Mondial (1914-1918).....	166
<i>Romanians from the Former County of Bistrita-Nasaud that Participated in the First World War (1914-1918)</i>	
Petre DIN	
Sextil Pușcariu și Primul Război Mondial. Anul 1917.....	182
<i>Sextil Pușcariu and the First World War 1917</i>	
Iosif UILACAN	
Despre biserică și școală în anul Marii Uniri	189
<i>De l'église et de l'école durant l'année de la Grande Unification</i>	
Dorin DOLOGA	
Unirea de la 1 Decembrie 1918 în zona Bistriței.....	221
<i>L'Unification de 1 Décembre 1918 dans la région de Bistrița</i>	
Ion CÂRJA Cecilia CÂRJA	
Marele Război și redimensionarea loialităților. Români ardeleni și bănățeni după despărțirea de „bunul împărat”	225
<i>The Great War and the reshaping of loyalties. The Romanians from Ardeal and Banat after the separation from the “good emperor”</i>	
Adrian ONOFREIU	
1918: Surse și resursa istoriografică pentru județul Bistrița-Năsăud	232
<i>1918: Les sources et la ressource historiographique pour le département de Bistrița-Năsăud</i>	
Vasile MĂRCULEȚ Alexandru BUCUR	
Contribuția locuitorilor din regiunea Bistrița-Năsăud la «Fondul jertfelor liniei demarcaționate» (1919).....	241
<i>The Contribution of the Inhabitants of Bistrita-Nasaud Region to the “Border Line Victim’s Fund” (1919)</i>	

Două topoare cu orificiu transversal de înmănușare recent descoperite în nord-estul Transilvaniei

George G. MARINESCU

Cuvinte cheie: epoca mijlocie a bronzului, cultura Wietenberg, metalurgie, topoare cu gaură de înmănușare transversală.

Keywords: Middle Bronze Age, Wietenberg culture, metallurgy, shaft-hole axe.

Descoperirile arheologice făcute de-a lungul timpului dovedesc că teritoriul situat în nord-estul Transilvaniei a cunoscut în mod activ toate fenomenele și manifestările majore ale lumii preistorice din Bazinul Carpatic. Un loc aparte între acestea îl ocupă domeniul prelucrării metalelor neferoase. În zona actualului județ Bistrița-Năsăud există descoperiri arheologice care atestă practicarea locală a acestui meșteșug încă din timpuri străvechi. Prelucrarea metalelor este probată atât prin elemente directe specifice unui meșteșug de atelier (tipare, metal brut, linguri de turnare, rebuturi etc.) cât și prin produse finite din categoria armelor, uneltelor și podoabelor, bunuri produse local sau provenite pe calea schimbului. După perioada Eneolitică relativ bine reprezentată și în această regiune prin mai multe descoperiri de arme și unelte din cupru¹, la începutul epocii bronzului, în bronzul timpuriu și în prima jumătate a bronzului mijlociu, numărul descoperirilor metalice este mult mai redus. În această secvență cronologică sunt întâlnite în paralel atât piese din cupru cât și apariția primelor artefacte lucrate din bronz. Ulterior, la sfârșitul bronzului mijlociu și mai ales în perioada târzie dezvoltarea metalurgiei bronzului atinge un nivel superior, marcat și în nord-estul Transilvaniei printr-o sporire a descoperirilor de bronzuri. Numeroasele descoperiri arheologice, piese izolate și depozite de bronzuri, încadrate cronologic mai ales în perioada Bronz D și în faza Ha, orizonturile Uriu-Ópályi și Kurd/Cincu-Suseni, dovedesc că teritoriul bistrițean a fost bine integrat într-un fenomen mai larg prin care întreaga Transilvanie s-a manifestat ca un mare centru european în prelucrarea bronzului care intermedia legătura dintre spațiul estic cu centrul Europei.

În prezentul articol sunt incluse în circuitul științific două noi descoperiri, care vizează tocmai perioada de început a metalurgiei bronzului pentru care, așa cum precizam mai sus, informațiile și dovezile arheologice sunt relativ puține. Este vorba despre două topoare de bronz, dintre care unul întreg și altul fragmentar, de tipul celor cu orificiu de înmănușare transversal. Ambele topoare provin din descoperiri izolate fiind găsite cu ajutorul detectorului de metale în zone acoperite astăzi cu vegetație forestieră.

Primul topor a fost descoperit de Oltean Chitu în primăvara anului 2014, pe unul dintre vârfurile de deal, care alcătuiesc ansamblul de înălțimi, situate la nord de orașul Bistrița, numit *Dealul Târgului*, formațiune deluroasă care separă Depresiunea Bistriței de Depresiunea Dumitrei. Din informațiile descoperitorului, toporul a fost găsit la mică adâncime într-un sol pietros, într-o zonă înaltă, greu accesibilă acoperită cu pădure, pe vârful denumit *Dealul Pinticului* (652 m) situat pe partea dreaptă a drumului DN 17C pe direcția

1 Roska 1942a, 104; Roska 1942b, 25, nr. 5, fig. 7, 57, nr. 205, fig. 58, 59; Dănilă 1967; Dănilă 1970b, 435, Fig. 5/2; Marinescu 1974; Vulpe 1975, 11 sqq.; Marinescu 1979a, 124 sq., 128-129, Pl. I/2, II/5-6; Maxim 1999, 140 nr. 43 (Archiud), 144 nr. 125 (Bistrița), 146 nr. 177 (Budești), 153 nr. 300 (Coldău), 163 nr. 491 (Herina), 164 nr. 519 (Ilișua), 173 nr. 707 (Orosfaia), 178 nr. 819 (Romuli), 193 nr. 117 (Vermeș), nr. 1125 (Viișoara); Enea 2008.

Bistrița-Dumitra (Fig. I/1-2). Piesa s-a păstrat fragmentar, cele două bucăți fiind găsite separat, dar apropiate una de alta.

Topor de bronz de mici dimensiuni cu lama ușor arcuită sub manșon, hexagonală în secțiune transversală, tăișul este rupt din vechime (Fig. 3-4). Din manșon, se păstrează parțial partea superioară care este dreaptă și ascuțită, una din fețe este pliată spre interior, marginile sunt neregulate rezultat al rupturii din vechime. Piesa a fost turnată într-un tipar bivalv, linia dintre cele două valve fiind bine evidențiată pe ambele laturi. În interiorul găurii de înmănușare există o mică adâncitură rezultată prin procesul de turnare. Patina este verde deschis, toporul fiind într-o stare de conservare destul de precară, fragmentar și oxidat. Dimensiuni: Lungime actuală = 5,8 cm; Lungime frag. manșon = 4 x 1,8 cm; Lungime inițială = cca. 7,5 cm; lățime tăiș actual = 2,5 cm; Greutate = 180,5 g; Muzeul Bistrița Nr. inv. 25928.

Al doilea topor a fost descoperit de Georgiu Daniel în apropierea localității Sigmir, cartier al orașului Bistrița, în noiembrie 2015. Pentru verificarea topografiei și a unui posibil context arheologic în care a fost descoperită piesa, a doua zi, însoțit de descoperitor, am efectuat o cercetare de suprafață. Locul descoperii se află la cca. 1.5 km de DJ 151 Bistrița-Șintereag și la 2 km nord de localitate, pe un teren aflat la o altitudine de 545 m (Fig. II/1). Toporul a fost găsit într-o pădure de foioase denumită pe hărțile cadastrale „Pădurea Orașului”, pe un teren în pantă ușoară, fiind îngropat la mică adâncime (0,25 m) într-un sol brun de pădure, cu multă piatră locală (Fig. II/3-4). În timpul cercetării a fost verificat amplasamentul, atât locul descoperii cât și terenul denivelat situat deasupra sa, nefiind observate urme arheologice care să susțină o posibilă depunere rituală sau existența unei așezări din epoca bronzului. Terenul a fost verificat și cu ajutorul detectorului de metale, nefiind descoperite alte obiecte de metal contemporane.

Topor de bronz cu orificiu transversal de înmănușare, de formă zveltă, manșon masiv cu ceafa arcuită și cu o prelungire la capătul inferior, marginile tubului sunt decupate semicircular și îngroșate la extremități (Fig. II/6-7). Cele două fețe ale manșonului sunt decorate cu două nervuri îngroșate, arcuite, paralele cu marginile, care se unesc sub forma unui buton în relief plasat aproape de vârful prelungirii manșonului. Lama, arcuită la îmbinarea cu manșonul, are secțiunea hexagonală, se lățește treptat spre tăișul drept, care are colțurile tăiate oblic. Piesa a fost turnată într-un tipar bivalv închis, orificiul de turnare fiind pe butonul de pe ceafă, bavura celor două matrițe este vizibilă și destul de puțin finisată pe ambele laturi. În interiorul găurii de înmănușare există o mică adâncitură, pe direcția lamei, acesta fiind realizată prin procesul de turnare. Pe ambele fețe suprafața prezintă multe asperități, cauzate atât de o posibilă nefinisare dar și din cauza condițiilor de depunere, la o adâncime mică într-un sol acid de pădure, elemente care au influențat negativ starea de conservare. La descoperire toporul avea o patină brun-verzuie deschisă (Fig. II/5), în prezent, după restaurare, are o culoare verde închis cu reflexe aurii (Fig. II/7). Dimensiuni: Lungime = 13,5 cm; Diametru găurii de înmănușare = 2,5 x 2,2 cm; lățime tăiș actual = 2,8 cm; lățime tăiș inițial = 3,5 cm; Greutate = 382,5 g; Muzeul Bistrița Nr. inv. 24921.

Topoarele cu orificiu transversal de înmănușare de diferite tipuri lucrate din cupru și bronz au fost descoperite pe un spațiu întins din Europa Centrală până în Caucaz, având o evoluție lungă în epoca timpurie și mijlocie a bronzului². În același timp aceste piese au avut o mare putere de circulație, variante specifice unui areal cultural fiind frecvent întâlnite și în alte spații culturale, limitrofe sau mai îndepărtate zonei de origine. Având în vedere condițiile de descoperire, ambele topoare provenind din descoperiri izolate, lipsite de context arheologic, pentru încadrarea cronologică și culturală singurele criterii de care dispunem sunt cele tipologice și de analogii cu piese asemănătoare.

După aspectul general al pieselor și ținând seama de forma și ornamentarea manșonului, mai ales pentru exemplarul păstrat întreg de la Sigmir, de arcuirea și secțiunea hexagonală a lamei, de materialul de prelucrare, ambele fiind turnate din bronz, constituie elemente care încadrează cele două topoare în seria exemplarelor caracteristice bronzului mijlociu. În această perioadă topoarele cu gaură de înmănușare transversală se întâlnesc într-o mare diversitate de forme, de multe ori în cadrul aceluiași tip existând piese cu elemente particulare care le individualizează de alte exemplare apropiate tipologic. Pentru multe piese se poate spune că au statut de unicat, fapt explicat în parte prin modul de realizare, prin folosirea unor tipare lucrate din argilă sau din roci moi, foarte friabile care puteau fi rar reutilizate³.

2 Bătora 2003; Kadar 2003, 409; Munteanu 2010, 158-159.

3 Munteanu 2010, 161, n. 52.

Dintre variantele de topoare care au circulat în bronzul mijlociu în spațiul intracarpatic cele mai apropiate analogii le regăsim în cadrul celor de tip Pădureni, Balșa și Hajdúsámson. Toate cele trei tipuri au caracteristici asemănătoare și spațiu de manifestare comun⁴, de multe ori în literatura de specialitate topoare aproape identice au fost integrate unor variante diferite⁵.

Pentru toporul de la Sigmir piese apropiate ca formă și ornamentate cu nervuri arcuite pe manșon se regăsesc în cadrul topoarelor de tip Pădureni și Hajdúsámson. Dintre topoarele de tip Pădureni, reunite de Alexandru Vulpe în lucrarea sa monografică, amintim câteva exemplare din depozitul de la Pădureni (jud. Covasna) sau cele de la Malnaș (jud. Covasna), Hălciu (jud. Brașov) și Marpod (jud. Sibiu)⁶. La acestea se mai poate adăuga și o piesă mai veche descoperită pe teritoriul județului Sălaj care a făcut parte dintr-o colecție particulară, în prezent fiind achiziționată de muzeul din Zalău⁷. Dintre piesele descoperite mai recent, care de altfel reprezintă și cele mai bune analogii, sunt topoarele de la Meseșeni de Sus⁸ (jud. Sălaj) și de la Oarța de Sus-*Ghiile Botii*⁹ (jud. Maramureș). Dintre topoarele de tip Hajdúsámson cele mai bune similitudini le găsim în depozitul de tipare (Cehăluț III) descoperite la Cehăluț (jud. Satu Mare)¹⁰ și de la Hajdúsámson (Mozsolics – tipul Cb)¹¹. Pentru toporul de la Bistrița-Dealul Penticului, având în vedere starea sa fragmentară prin lipsa părții mediane a manșonului și a tăișul, o încadrare într-un anumit tip al topoarelor cu gaură de înmănușare transversală este doar una probabilă. Topoare de dimensiuni reduse, aproximativ cu aceeași formă a manșonului și cu lamă hexagonală au fost descoperite mai ales în cadrul tipului Pădureni¹², piese asemănătoare dar cu caracteristicile fiecărei variante fiind găsite și în tipurile Monteoru¹³ și Balșa¹⁴.

Forma hexagonală a lamei pentru ambele topoare, decorul cu nervuri în relief și prelungirea manșonului cu buton pentru piesa de la Sigmir, dimensiunile și lipsa decorului pe partea de manșon păstrată pentru toporul de la Bistrița, constituie argumente prin care cele două piese sunt mai apropiate de categoria topoarelor de tip Pădureni. Tipul Pădureni, așa cum a fost definit de Al. Vulpe, este un tip eterogen, diferențele tipologice dintre piese fiind în unele cazuri semnificative¹⁵. Topoarele de acest tip au avut o durată lungă de existență, din bronzul timpuriu și pe tot parcursul bronzului mijlociu, în evoluția sa fiind evidențiate două etape: *Pădureni I* și *Pădureni II*. Din nord-estul Transilvaniei până în prezent mai provine un topor de tip Pădureni, descoperit în 2003 la Dumitra¹⁶ (Fig. IV/4), care datorită caracteristicilor tipologice și ținând cont că este lucrat din cupru a fost încadrat în prima etapă a evoluției, *Pădureni I*. Pentru toporul de la Bistrița-Dealul Penticului un indiciu privind o datare relativ timpurie este faptul că ductul muchiei cefei este drept probabil fiind paralel cu tăișul¹⁷. Ținând cont de această caracteristică și de aspectul general al piesei, s-ar permite o încadrare în tipul *Pădureni I*. În schimb, toporul de la Sigmir, prin prelungirea cefei prevăzută cu buton în relief, prin ornamentarea manșonului cu nervuri arcuite paralele cu marginile îngroșate și prin forma arcuită a lamei, hexagonală în secțiune prezintă elemente certe de evoluție care se regăsesc în tipul mai recent, *Pădureni II*. Topoarele de acest tip sunt frecvent întâlnite în Transilvania intracarpatică fiind un tip de armă/unealtă folosit de comunitățile de tip Wietenberg. Exemplare ale tipului Pădureni au fost descoperite și în zonele extracarpatică, relevând o strânsă legătură, probabil de schimb, între comunitățile Wietenberg cu cele de tip Monteoru, Costișa și Tei¹⁸. Exemplare ale unei variante a topoarelor de tip Pădureni

4 Váci 2015, 480-481, Fig. 3.

5 Gogâltan 1999, 145; Găvan 2013, 144.

6 Vulpe 1970, nr. cat. 119, 120, 123, 130, 138-140, p. 44-51, pl. 8/130 (Malnaș), 9/119, 120, 123 (Pădureni), 138-140 (Hălciu, Moigrad, Marpod); Soroceanu 2012, 58-68, Taf. 19/1-15 (Pădureni).

7 Bejinariu 2003, 29, Pl. XIX/1.

8 Bejinariu 2003, 29, Pl. XX/3.

9 Kacsó 2004, Pl. XXXVIII/2.

10 Soroceanu 2012, 27 sq., Taf. 9, 10/1-3 (cu bibl. mai veche).

11 Mozsolics 1967, 18, 140, Taf. 10/2-5, 11/1.

12 Vulpe 1970, Taf. 10/141, 148.

13 Vulpe 1970, Taf. 12/180, 183.

14 Vulpe 1970, Taf. 14/221.

15 Palincaș 2000, 264; Băjenaru 2017, 118.

16 Marinescu 2006.

17 David 2002, 283.

18 Vulpe 1970, nr. cat. 134, 135, 142, 143, 150, 154-177, 179, Taf. 9/134 (Răcăciuni, jud. Bacău), 9/135 (Teișani, jud. Prahova), 10/142, 143 (Parava, jud. Bacău), 10/150 (Tătaru, jud. Prahova), 10/179 (Cucuteni, jud. Iași), 11 (Sinaia); Ignat 2000, 29-30, 42,

se regăsesc și la sud de Dunăre¹⁹. Prezența lor grupată în zona Dunării inferioare și a Traciei dar și datarea lor timpurie în a doua jumătate a mileniului al III-lea și primele secole din mileniul II a.Chr. ar putea constitui elemente privind originea și traseul până în Transilvania a tipului de topoare prevăzute cu buton pe prelungirea manșonului.

Legăturile, de-o parte și de alta a Carpaților, sunt reflectate și prin descoperirile din nord-estul Transilvaniei, unde a circulat în această perioadă o gamă variată de tipuri de topoare cu gaură de înmănușare transversală, multe dintre ele fiind relativ contemporane. De la Monor²⁰ (Fig. IV/7), dintr-o descoperire întâmplătoare, efectuată în perioada interbelică, provine un topor de bronz de tip Monteoru, încadrat de Al. Vulpe în varianta a doua²¹, etapă contemporană cu tipul Pădureni II. Topoarele de tip Balșa sunt reprezentate în zonă printr-un exemplar fragmentar descoperit întâmplător la Dipșa²² (com. Galații Bistriței) (Fig. IV/6). În 1975 în localitatea Mireș-Poiana Corjii (com. Chiuza) (Fig. IV/5), a fost descoperit întâmplător un topor de cupru fragmentar, din care se mai păstrează doar lama hexagonală în secțiune²³ (Fig. III). Lipsa manșonului face dificilă încadrarea lui tipologică, inițial fiind încadrat într-o formă evoluată a tipului Balșa²⁴. Pe baza lamei care este rotunjită și cu capetele mult lățite, relativ recent s-a considerat că cele mai bune analogii se regăsesc în tipul Pătulele²⁵. La aceste descoperiri se mai adaugă un topor de bronz, descoperit recent, în 2015, la Bistrița-Dealul Târgului (Fig. IV/2) într-un mic depozit de bronzuri compus din două piese, toporul și o daltă cu gaură de înmănușare longitudinală²⁶.

Cel puțin pentru o parte dintre aceste topoare se poate presupune că sunt rezultatul unei activități meșteșugărești locale, probabil fiind produse în cadrul unor mici ateliere de prelucrare a bronzului. Zona din nord-estul Transilvaniei are în acest sens o veche tradiție, ilustrată arheologic printr-o groapă rituală descoperită la Fântânele-Dâmbul Popii²⁷ (Fig. IV/8). Tiparele chiar dacă au fost depuse fragmentar fapt care face dificilă identificarea pieselor realizate (sigur este un tipar folosit pentru producerea dălților și unul pentru obținerea unei piese cu nervură mediană (vârf de lance sau pumnal), arată o intensă și variată activitate metalurgică. Producerea locală a unor topoare cu gaură de înmănușare transversală și a unor topoare plate este confirmată prin descoperirea la Rusu de Jos (oraș Beclean) (Fig. IV/9) unde la începutul secolului al XX-lea a fost descoperit întâmplător un depozit cu mai multe forme de turnat, din care patru tipare de piatră au ajuns în colecția Ferenc Floth²⁸. Cel mai probabil în aceste tipare au fost turnate topoare de tipuri diferite caracteristice bronzului mijlociu, de tip Hajdúsámson, Balșa și o variantă timpurie a topoarelor cu ceafa prelungită²⁹.

Având în vedere condițiile lipsite de context arheologic, pentru o încadrare cronologică cât mai veridică a celor două piese ne rămâne doar compararea lor cu piese apropiate tipologic, pentru care există mai multe informații. În spațiul transilvănean în majoritatea cazurilor unde s-au putut face cercetări mai amănunțite s-a constatat că topoarele de tip Pădureni sunt asociate comunităților de tip Wietenberg. Pentru datarea piesei de la Sigmir, foarte important este toporul găsit în sanctuarul de la Oarța de Sus-Ghiile Botii. Acesta a fost descoperit într-o groapă (Gr. 22) cu semințe carbonizate alături de ceramică de tip Wietenberg II și a beneficiat și de o analiză C¹⁴, data calibrată fiind între 1610-1445 a. Chr.³⁰.

Date privind evoluția topoarelor de tip Pădureni ne furnizează și asocierea din depozitul de bronzuri de la Șimleu Silvaniei I (două topoare de tip Pădureni II și un topor de tip Hajdúsámson)³¹ fapt care sugerează

fig. 5/4; Palincaș 2000, 263 sqq. (București); Munteanu 2010, 165 sq.; Soroceanu 2012, 137-139, 159-161, Taf. 54/1,2 (Parava), Taf. 64-70, 71/1-5 (Sinaia); Popescu, Lazanu 2010, 158-159, Fig. 1, 2/1 (Horga, jud. Vaslui).

19 Băjenaru 2017, 118-120, Fig. VII.

20 Popescu 1938, p. 193, fig. 3, 4.

21 Vulpe 1970, 47, nr. 194, pl. 12/194.

22 Vulpe 1970, 51, nr. 217, Taf. 14, 217; Kadar 2005, 412, pl. 5, nr. 4.

23 Marinescu 1979a, 126-127, pl. II /1.

24 Marinescu 1979a, 127, n. 17.

25 Marinescu 2006, p. 72; Ailincăi 2005, 275-276, Fig. 2.

26 Gogâltan, Marinescu 2017, 224.

27 Rotea 2003, 36-37, 44-45, 49-50, Pl. XXXII; Soroceanu 2012, 34-35.

28 Kacsó 2007, p. 8, 23, 34-37, Fig. 1; Soroceanu 2012, p. 82-84, pl. 24.

29 Kacsó 2007, p. 34-36.

30 Kacsó 2004, 60.

31 Bejinariu 2006, 33-36, Pl. 1; Soroceanu 2012, 104 sq., Taf. 34/1-3 (bibl.)

contemporaneitate acestor tipuri pe parcursul bronzului mijlociu și apartenența lor unei comunități de tip Wietenberg II. Importante informații privind datarea unor astfel de topoare ne oferă recenta descoperire de la Bistrița-Dealul Târgului, unde un topor de acest tip a fost găsit în imediata apropiere a unui vas de aur bogat ornamentat cu motive caracteristice etapei Wietenberg II. Cercetările arheologice efectuate la cca. 700 m vest de locul descoperirii pieselor metalice, au dus la identificarea unei așezări din epoca mijlocie a bronzului, o comunitate prosperă de tip Wietenberg II, care a locuit acest vârf de deal aproximativ în perioada 1900-1700 a.Chr³².

Pe baza descoperirii de la Albești³³ (jud. Mureș), unde într-o groapă au fost asociate un topor fragmentar de tip Pădureni cu ceramică de tip Wietenberg, cu decor meandric, specifică fazei a III-a (după N. Chidioșan), se poate presupune o evoluție relativ lungă a topoarelor de tip Pădureni II inclusiv în a doua jumătate a Bronzului Mijlociu.

Având în vedere caracteristicile tipologice și analogiile cu alte piese descoperite în așezări aparținând culturii Wietenberg, considerăm că și cele două topoare au aparținut unor comunități de tip Wietenberg care au locuit zona pe parcursul bronzului mijlociu. Pentru toporul de la Sigmir cea mai apropiată așezare în care au fost găsite materiale de tip Wietenberg se află la aproximativ 1,5 km sud-vest de locul descoperirii. Punctul „La Nuci” (Fig. V/15) se află la ieșirea din localitate spre Blăjenii de Sus, pe partea stângă a drumului, l-am identificat în 2016, cu ocazia efectuării în acest loc o unor lucrări edilitare și de nivelare. O altă așezare atribuită culturii Wietenberg, semnalată mai demult în literatura de specialitate, a fost identificată în vatra satului, la sud de școală³⁴ (Fig. V/14). Cercetările de suprafață efectuate în ambele puncte, deși reduse ca amploare, indică prin fragmentele ceramice recuperate, etape de locuire de scurtă durată plasate în faze mai recente din evoluția culturii Wietenberg, pe parcursul fazei Wietenberg III și probabil la începutul bronzului târziu. Pe baza acestor observații este puțin probabil ca toporul de la Sigmir să fi fost deținut de un membru care locuia în aceste comunități. Pentru toporul descoperit la Bistrița, cea mai apropiată așezare este cea foarte recent descoperită și parțial cercetată în anul 2016, situată pe „Dealul Târgului” (Fig. V/3)³⁵. În cadrul acestei așezări s-a constatat că locuirea se întinde mai ales pe parcursul fazei Wietenberg II, sfârșitul așezării fiind la începutul fazei Wietenberg III. Ținând cont de distanța mică față de această așezare putem presupune cu destulă siguranță cu micul topor găsit la Bistrița-Dealul Penticului poate fi pus în legătură cu comunitatea identificată pe Dealul Târgului. Având în vedere descoperirea sa într-o zonă înaltă cu bună vizibilitate, nu este exclus ca în acest caz să avem de-a face cu o depunere rituală la înălțime. În favoarea acestei interpretări este faptul că piesa a fost fragmentată intenționat în scop ritual, devenind neutilizabilă prin tăierea manșonului și a tăișului. În arealul imediat înconjurător, puțin mai la sud, cercetările mai vechi au identificat în punctul „Poiana Keintzel” (Fig. V/6) o altă așezare specifică acestei culturi³⁶. Foarte probabil de această comunitate este legată singura necropola de incinerăției (38 de morminte) cunoscută în zonă, descoperită la Bistrița-Burg³⁷ (Fig. V/7), datată în epoca mijlocie a bronzului. Urme care indică o altă așezare aparținând culturii Wietenberg au fost identificate la suprafață cu prilejul arăturilor adânci efectuate pentru înființarea unei livezi intensive a Institutului de Cercetări Hortiviticele Bistrița (ICHV), punct situat la cca. 1 km sud-est de necropolă (Fig. V/8)³⁸. Din zona de nord a orașului pe locul unde în prezent este Fabrica Mecanică (Fig. V/11) în Muzeul Bistrița au ajuns fragmente ceramice tipice care indică existența în acest punct a unei așezări de tip Wietenberg III³⁹. Prezența comunităților de tip Wietenberg în zona orașului Bistrița a fost de lungă durată, întinsă pe parcursul mai multor secole, sugestivă în acest sens fiind descoperirea în așezarea romană de la Bistrița-Han (Fig. V/10) a unei ceșcuțe cu decor specific etapei târzii, datată în bronzul

32 Gogâltan 2015, 75-78; Gogâltan, Marinescu 2017, 225.

33 Baltag, Boroffka 1996, 386-389, n. 41, 43, Fig. 9.

34 Dănilă 1964, 46, n. 1; Marinescu 1979b, 96; Boroffka 1994, 77, nr. 400; Marinescu 1995, 63, pl. XLIV/1-3.

35 Gogâltan, Marinescu 2017.

36 Crișan 1970, p. 141, fig. 7; Dănilă 1974, 459-460; Boroffka 1994, 23, nr. 60.

37 Crișan, Dănilă 1961; Crișan 1970; Dănilă 1974, 456; Boroffka 1994, 22-23, nr. 57, Abb. 8-9, Taf. 11; Marinescu 1995, 51; Motzoi-Chicidănu 2011, 531-533; Berecki 2016, 45, Fig. 16/2; Bălan 2017, 162, nr. 7, Fig. 258/4.

38 Crișan, Dănilă 1961, p. 148; Crișan 1970, p. 141; Dănilă 1970b, 431-432, Fig. 2; Boroffka 1994, 23, nr. 59, Taf. 13/1-3; Marinescu 1995, p. 51 punct. b, n. 14, pl. V.

39 Marinescu 1995, p. 51 punct. d, pl. VI/1-11.

târziu⁴⁰. Locuiri de tip Wietenberg situate într-un areal puțin mai larg au fost identificate și în stânga râului Bistrița la Livezile-Răcișlog⁴¹ (Fig. V/9) care pe baza materialului ceramic se poate atribui fazei Wietenberg III. Pe terasa înaltă din stânga râului la Bistrița-Cighir (Fig. V/12) fragmente ceramice de tip Wietenberg au fost descoperite împreună cu ceramica atribuită culturii Noua⁴² și la Viișoara-Livada Intensivă⁴³ (Fig. V/13) reprezintă alte puncte unde a fost identificate așezări cu materiale specifice culturii Wietenberg plaste cronologic la începutul bronzului târziu.

Din această scurtă prezentare se poate observa că într-un spațiu destul de limitat în perimetrul localităților Sigmir – Bistrița – Dumitra existența mai multor vetre de așezări de tip Wietenberg, cu locuiri pe parcursul bronzului mijlociu și la începutul bronzului târziu. Majoritatea descoperirilor din aceste așezări indică etape de locuire din a doua jumătate a bronzului mijlociu și din bronzul târziu, perioadă în care topoarele cu gaură de înmănușare transversală se aflau la sfârșitul evoluției lor. În acest context descoperirea într-un perimetru restrâns a patru topoare de acest tip, relativ contemporane ridică problema existenței în această regiune pe parcursul primei jumătăți a bronzului mijlociu a unui a unei comunități cu rol mai important, capabilă să producă local o gamă variată de arme, unelte și podoabe din cupru și bronz.

Pe baza cercetărilor recente de la Bistrița-Dealul Târgului, unde a fost identificată o așezare cu o locuire consistentă și care a beneficiat de o vizibilitate foarte bună în tot arealul, în această fază a cercetării putem presupune că aceasta a avut un rol aparte pentru întreg acest spațiu. Rolul important al acestei așezări este confirmat arheologic prin descoperirea unor terase amenajate prin ample lucrări antropice și prin descoperirea în imediata apropiere a zonei de locuit, a unui vas de aur (electrum) decorat cu motive care se regăsesc fidel pe ceramica de tip Wietenberg descoperită în așezare⁴⁴. Ambele elemente sugerează existența în acest loc a unei comunități bine încheiate, capabilă de mari lucrări colective și în același timp prosperă în stare să dețină și să producă bunuri de o mare valoare materială. Având în vedere importanța acestei așezări care se individualizează inclusiv din punct de vedere cronologic față de restul locuirilor de tip Wietenberg din zonă fiind contemporană cu perioada de folosire a topoarelor cu gaură de înmănușare transversală, considerăm că ambele topoare provenite din descoperiri izolate pot fi puse în legătură cu această comunitate. Pe baza acestor elemente considerăm că cele două topoare se încadrează pe parcursul bronzului mijlociu, în metalurgia orizontului de Hajdúsámson-Apa (Bz A2 în cronologia relativă central-europeană), fiind produse locale ale unor comunități de tip Wietenberg II care au locuit acest teritoriu aproximativ între anii 1900-1700 a.Chr.

40 Marinescu 1995, p. 51-52, pct. i, pl. VI/18.

41 Dănilă 1970a; Boroffka 1994, 54, nr. 254, Taf. 87/5-11, 88/1-11; Marinescu 1995, p. 60 punct. b, pl. XXXV-XXXVI.

42 Dănilă 1970a, 427, n. 4; Dănilă 1974, 461; Marinescu 1988, 147 sqq., pl. II/1-3, X/2-4, 6; XI/2-4; Boroffka 1994, 23, nr. 58, Taf. 12; Marinescu 1995, p. 52, punct. I.

43 Marinescu 1993, p. 27, pl. XVIII.

44 Descoperirea este în curs de publicare și a fost prezentată la Conferința internațională de arheologie de la Tulcea: Fl. Gogăltan, G.G. Marinescu, Kurt Horedt's „Siebenbürgen und Mykenä”. After more than 50 years, Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age. Conference to the Memory of Alexandru Vulpe, 10th-13th November 2017, Tulcea.

**Două topoare cu orificiu transversal de înmănușare
recent descoperite în nord-estul Transilvaniei**
(Rezumat)

Autorul prezintă două topoare cu gaură de înmănușare transversală descoperite cu ajutorul detectoarelor de metale în apropierea orașului Bistrița. Prima piesă a fost descoperită pe un vârf de deal (Dealul Pinticului), este păstrată fragmentar, manșonul și tăișul sunt rupte din vechime. A doua piesă, păstrată întreagă a fost descoperită în localitatea Sigmir într-o zonă izolată situată în afara unei așezări preistorice. În condițiile în care ambele piese sunt lipsite de contexte arheologice singura modalitate de încadrare cronologică este criteriul tipologic. Pe baza unor caracteristici tehnice piesele au fost datate în perioada mijlocie a epocii bronzului, descoperiri care se plasează în orizontul Hajdúsámson-Apa. Având în vedere locul descoperirii, Transilvania de nord și faptul că cele mai bune analogii se regăsesc în tipul Pădureni s-a optat pentru încadrarea lor în acest tip. Din analiza descoperirilor de tip Pădureni s-a constatat că în Transilvania acest tip de topoare este caracteristic culturii Wietenberg mai ales în prima jumătate a bronzului mijlociu. Printr-o scurtă analiză a descoperirilor de tip Wietenberg din jurul orașului Bistrița s-a încercat identificarea unei așezări contemporane și o unui posibil loc unde au fost produse. În acest stadiu al cercetării cea mai probabilă așezare a fost cea de la Bistrița-Dealul Târgului care probabil juca rolul unui centru zonal.

Two shaft-hole axes recently discovered in northeastern Transylvania
(Summary)

The author presents two shaft-hole axes discovered by metal detectors, near Bistrița town. The first piece was discovered on a hilltop (Pintic Hill), it is kept fragmentary, the sleeve and the edge are broken from ancient times. The second one, preserved entirely, was discovered in Sigmir village, in an isolated area, outside a prehistoric settlement. Given the fact that both artifacts miss their archaeological contexts, the only way for a chronological analysis, is the typological criterion. Based on their technical features, the pieces were dated in the middle of the Bronze Age, and could be placed in the Hajdúsámson-Apa horizon. Considering the place of discovery, Northern Transylvania and the fact that the best analogies are found in the Pădureni type, we include them as part of this type of classification. From the analysis of the Pădureni type discoveries it was concluded that in Transylvania this type of axes are characteristic of the Wietenberg culture, especially in the first half of the Middle Bronze Age. In a brief analysis of the Wietenberg type discoveries around Bistrița, we tried to identify a contemporary settlement and a possible place where they were produced. At this stage of research the most probable settlement was the one from Bistrița-Dealul Târgului, which probably played the role of a zonal center.

Bibliografie:

- Ailincăi 2005 S. C. Ailincăi, *Un topor din bronz descoperit la Niculițel (jud. Tulcea)*, SCIVA, 54-56, 2003-2005, 271-277.
- Baltag, Boroffka 1996 Gh. Baltag, N. Boroffka, *Materiale arheologice preistorice de la Albești, jud. Mureș*, SCIVA, 47, 1996, 375-393.
- Bátora 2003 J. Bátora, *Kupferne Schaftlochhäxte in Mitte Ost –und Südosteuropa (zu Kulturkontakten und datierung – Äneolithikum / Frühbronzezeit)*, SlovArch, 51, 1, 2003, 1-37.
- Bălan 2017 G. Bălan, *Necropola de la Sebeș-Între Răstoace în contextul standardului funerar al culturii Wietenberg*, în Fântâneau et al. 2017, 133-165.
- Băjenaru 2017 R. Băjenaru, *Toporul de metal din zona Roșiorii de Vede și câteva precizări cu privire la tipul Pădureni*, Buletinul Muzeului Județean Teleorman, 9, 2017, 117-127.
- Bejinariu 2003 I. Bejinariu, *Opinions on the Wietenberg type finds from the Sălaj county*, Bronzeitliche Kulturerscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten, Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag Baia Mare 10.-13. Oktober 2001, C. Kacsó (Hrsg.), Baia-Mare, 2003, 25-68.
- Bejinariu 2006 I. Bejinariu, *Descoperiri din epoca bronzului și prima epocă a fierului*, în Pop et al. 2006, 31-44.
- Berecki 2016 S. Berecki, *The Bronze Age Site from Luduș*, Cluj-Napoca, 2016.
- Boroffka 1994 N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, Bonn, 1994.
- Crișan 1970 I. H. Crișan, *Necropola de incinerare aparținând culturii Wietenberg-Sighișoara*, de la Bistrița, MCA 9, 1970, 137-160.
- Crișan, Dănilă 1961 I. H. Crișan, Șt. Dănilă, *Cimitirul de incinerare din epoca bronzului de la Bistrița*, MCA 7, 1961, 145-151.
- David 2002 W. David, *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzzeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta*, BiblMusApulensis XVIII, Alba Iulia, 2002.
- Dănilă 1964 Șt. Dănilă, *Urme de așezări din epoca veche și feudală timpurie la Bistrița*, Probleme de muzeografie, Cluj, 1964, 46-51.
- Dănilă 1967 Șt. Dănilă, *Toporul de cupru cu un singur tăiș de la Stupini (r. Bistrița)*, SCIV, 18, 3, 1967, 497-499.
- Dănilă 1970a Șt. Dănilă, *O așezare din epoca bronzului descoperită la Livezile (jud. Bistrița-Năsăud)*, MCA 9, 1970, 425-429.
- Dănilă 1970b Șt. Dănilă, *Așezări vechi descoperite în jud. Bistrița-Năsăud*, MCA, IX, 1970, 431-444.
- Dănilă 1974 Șt. Dănilă, *Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud în perioada 1953-1973*, FI, 3, 1974, 454-472.
- Enea 2008 S. C-tin Enea, *Simboluri eneolitice ale puterii. Despre topoarele de aramă cu brațele „în cruce” din România*, Revista Arheologică, s.n., IV, 2, 2008, 5-32.
- Fântâneau et al. 2017 C. Fântâneau, G. Bălan, S. Popa, D. Tentiș, *Necropola din epoca bronzului de la Sebeș, Brăila-Alba-Iulia*, 2017.
- Găvan 2013 Al. Găvan, *Metalurgia tell-urilor epocii bronzului din vestul României (II)*, Terra Sebus, 5, 2013, 141-192.
- Gogâltan 1999 Fl. Gogâltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia descoperirilor de metal*, BiblHistArch. Banatica XXIII, Timișoara, 1999.
- Gogâltan 2015 Fl. Gogâltan, *The Early and Middle Bronze Age Chronology on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin: Revisited after 15 Years*, in R.E. Németh, B. Rezi (ed.), *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu-Mureș 2-4 October 2014*, Cluj-Napoca, 2015, 53-95.
- Gogâltan, Marinescu 2017 Fl. Gogâltan, G.G. Marinescu, *Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), punct: Dealul Târgului*, CCA Camp. 2016, București, 2017, 224-225.
- Ignat 2000 M. Ignat, *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei*, Suceava, 2000.
- Kacsó 2004 C. Kacsó, *Mărturii arheologice*, Seria „Colecții Muzeale” I, Baia Mare 2004.
- Kacsó 2007 C. Kacsó, *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferenc Floth*, Studii și Cercetări Maramureșene 2, Baia Mare, 2007.

- Kadar 2005 M. Kadar, *Considerații privind metalurgia topoarelor de tip Balșa descoperite în Transilvania*, Omagiu prof. Ioan Andrițoiu la 65 de ani, C. I. Popa, G.T. Rustoiu (ed.), Alba-Iulia, 2005, 407-421.
- Marinescu 1974 G. Marinescu, *Două topoare de aramă cu „brațele în cruce” descoperite în Transilvania*, Arhiva Someșană, II, 1974, 489-494.
- Marinescu 1979a G. Marinescu, *Noi descoperiri de topoare de cupru și bronz în Transilvania nord-estică*, St-ComCaransebeș, 2, 1979, 123-132.
- Marinescu 1979b G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Agrieș (com. Târlișua, jud. Bistrița-Năsăud) și unele probleme ale bronzului târziu în Transilvania nord-estică*, Apulum, XVII, 1979, 91-101.
- Marinescu 1988 G. Marinescu, *Noi descoperiri de epoca bronzului la Bistrița*, FI, V, 1988, 21-37.
- Marinescu 1993 G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei*, RB, VII, 1993, 5-27.
- Marinescu 1995 G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II)*, RB, IX, 1995, 449-124.
- Marinescu 2006 G. G. Marinescu, *Un topor de tip Pădureni descoperit la Dumitra (jud. Bistrița-Năsăud)*, RB, XX, 2006, 71-78.
- Maxim 1999 Z. Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, BMN, XIX, Cluj-Napoca, 1999.
- Motzoi-Chicideanu 2011 I. Motzoi-Chicideanu, *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, București, 2011.
- Mozsolics 1967 A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest, 1967.
- Munteanu 2010 R. Munteanu, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*, BiblMemAntiq. XXIV, Piatra-Neamț, 2010.
- Palincaș 2000 N. Palincaș, *Un topor de bronz găsit în București și câteva observații cu privire la tipul Pădureni*, Buletinul Muzeului Județean Giurgiu, S.N. 5-6, 263-269.
- Pop et al. 2006 H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Z. Csók, Șimleul Silvaniei. *Monografie arheologică: I istoricul cercetărilor*, Cluj-Napoca, 2006.
- Popescu 1938 D. Popescu, *A propos de deux haches en bronze a douille transversale, (récemment découvertes en Roumanie)*, în Dacia, N.S., 5-6, 1935-1936, (1938), 191-194.
- Popescu, Lazanu 2010 A. D. Popescu, C.-C. Lazanu, *Toporul de bronz de la Horga (jud. Vaslui)*, SCIVA, 61, 1-2, 2010, 153-160.
- Rotea 2003 M. Rotea, *Grupul Copăceni I*, Cluj-Napoca, 2003.
- Roska 1942a, M. Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Óskor. Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum*, Tom I, Kolozsvár, 1942.
- Roska 1942b, M. Roska, *A régcsákányok. Über die Herkunft der kupfernen Hacken, Axthacken, Hammeräxte und Pickelhacken vom ungarischen Typus*, Közlemények, II, 1, Kolozsvár, 1942, 15-77.
- Soroceanu 2012 T. Soroceanu, *Die Kupfer- und Bronzedepots der frühen und mittleren Bronzezeit in Rumänien/Depozitele de obiecte de cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului*, Arheologia Romanica Band V, Cluj-Napoca –Bistrița, 2012.
- Váczi 2015 G. Váczi, *Axes of Bölcske-Bolondvár. A Middle Bronze Age hoard from the Mezőföld, Hungary, An der Grenze der Bronze+ und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*, I. Szathmári (Hrsg.), Budapest, 2015, 477-484.
- Vulpe 1970 Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF, IX, 2, München, 1970.
- Vulpe 1975 Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX, 5, München, 1975.
- Vulpe, Tudor 1970 Al. Vulpe, E. Tudor, *Cu privire la topoarele de metal cu gaură de înmănușare transversală*, SCIV, 21, 3, 1970, 417-427.

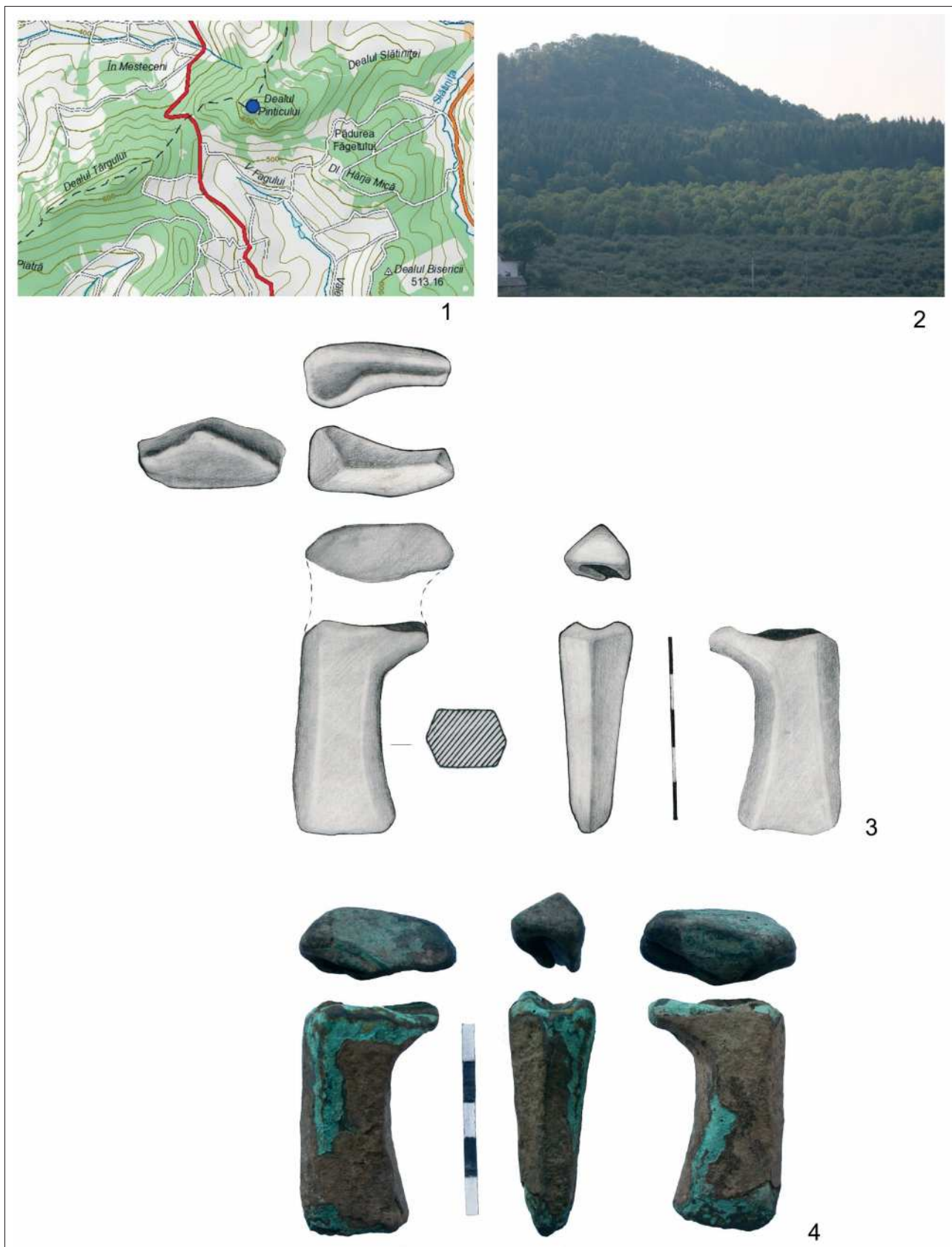

Fig. I. 1. Harta cu locul descoperirii; 2. Dealul Pinticului; 3-4. Toporul de la Bistrița „Dealul Pinticului” (desen și foto).

Fig. II. 1. Harta cu locul descoperirii; 2. Pădurea Oraşului; 3. Locul descoperirii; 4. Gropa depunerii; 5. Toporul înainte de restaurare; 6-7. Toporul de la Sigmir (desen şi foto după restaurare).

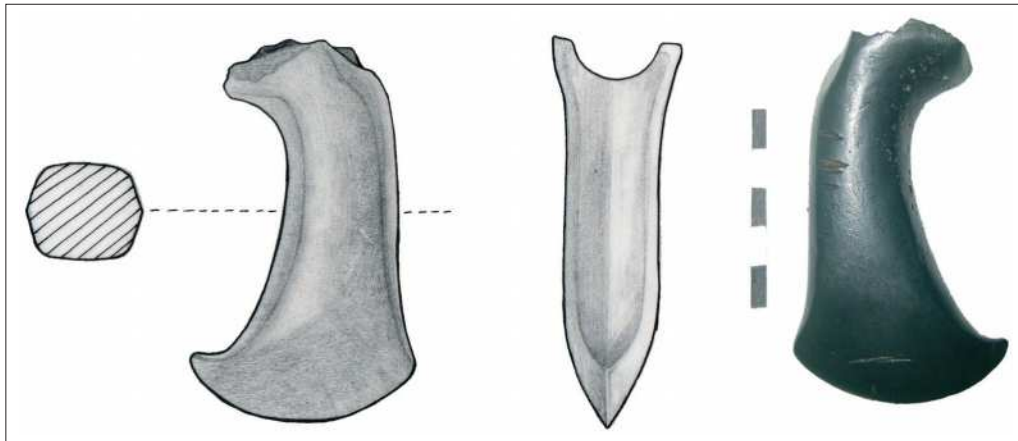

Fig. III. Toporul de la Mireș

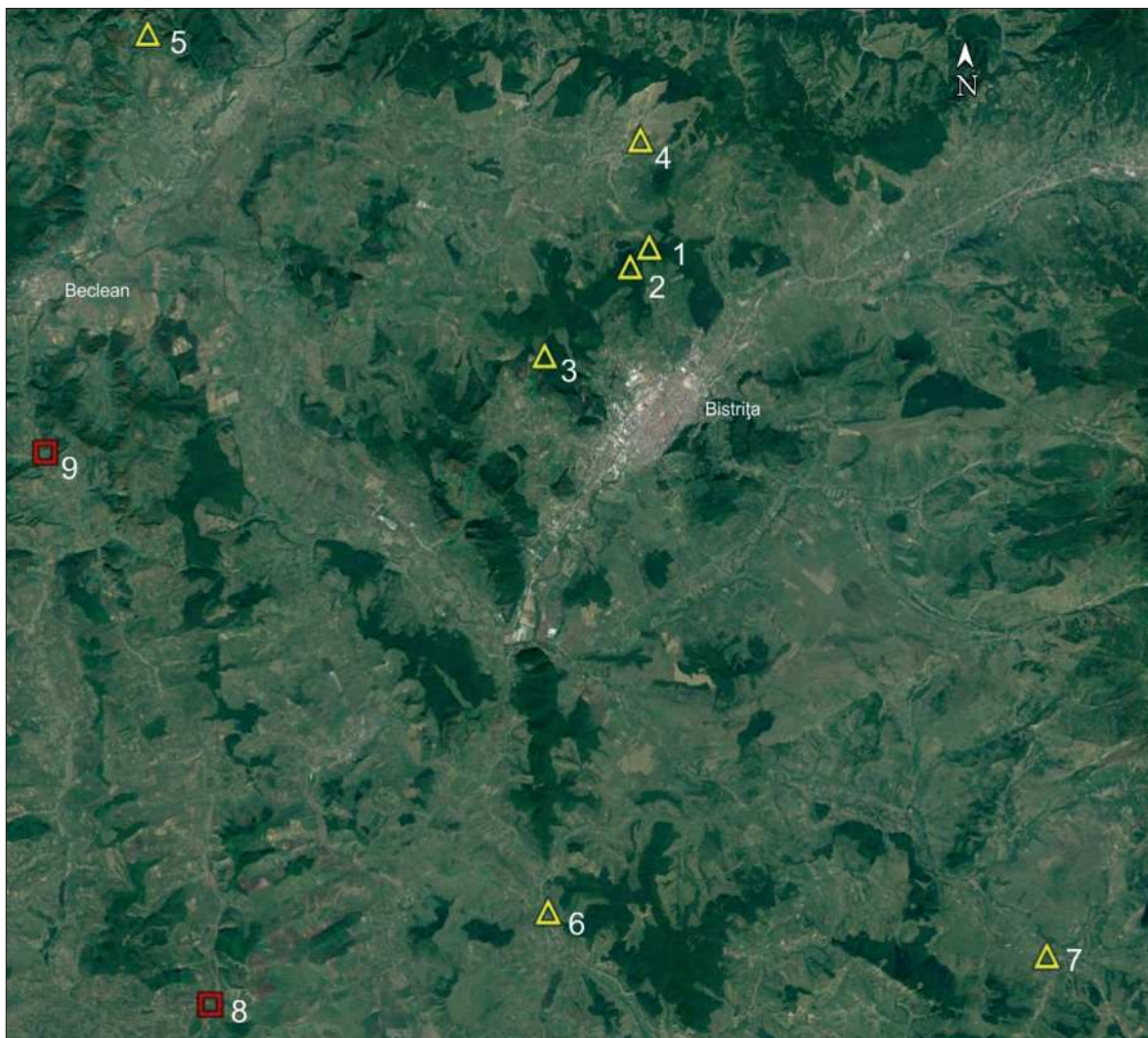

Fig. IV. Topoare cu gaură de înmănușare transversală și tipare de bronzuri în nord-estul Transilvaniei.

1. Bistrița „DI. Pinticului”; 2. Bistrița „DI. Târgului”; 3. Sigmir; 4. Dumitra; 5. Mireș; 6. Dipșa; 7. Monor; 8. Fântânele; 9. Rusu de Jos.

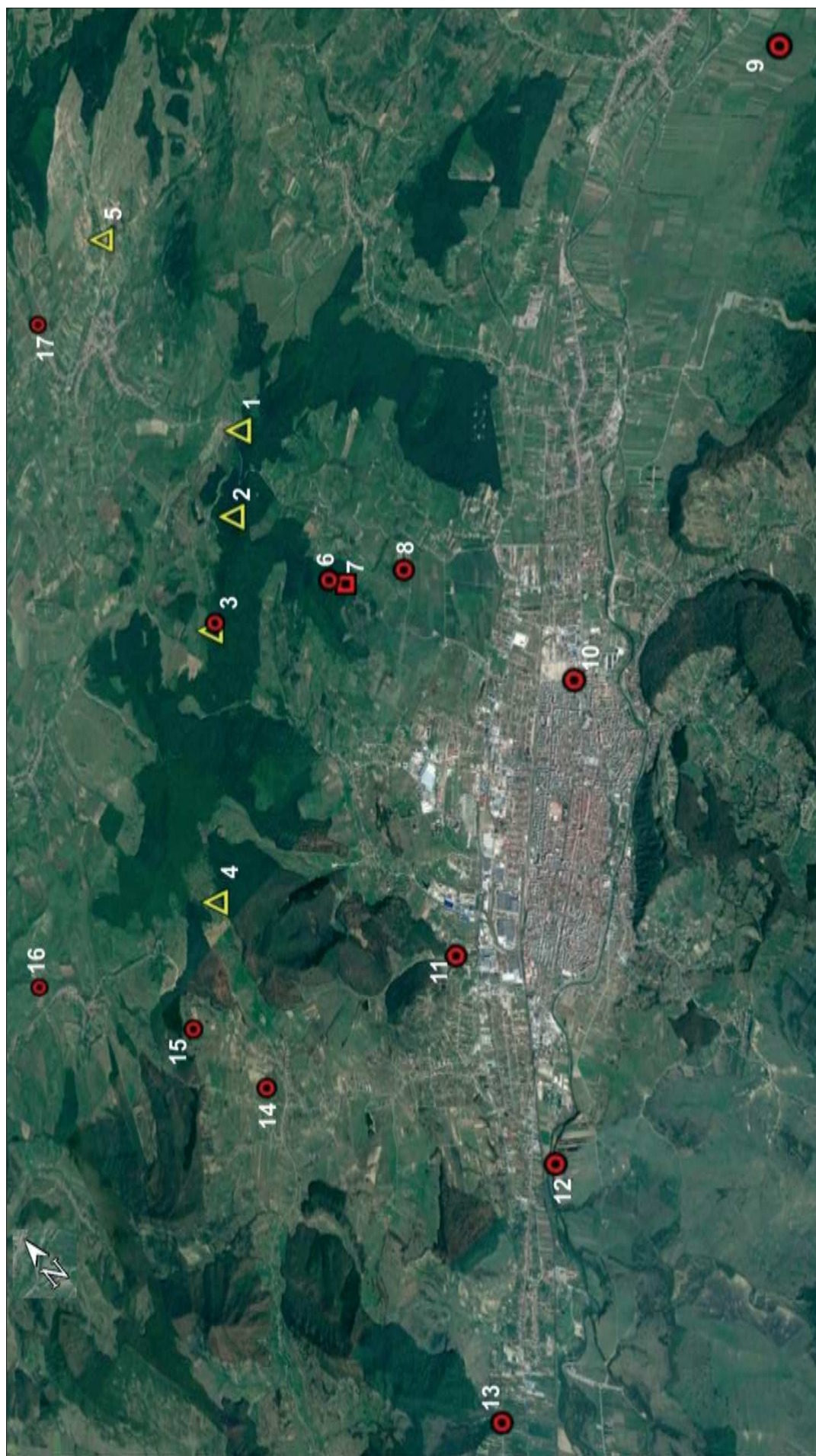

Fig. V. Așezări de tip Wietenberg și obiecte de metal din bronzul mijlociu descoperite în jurul orașului Bistrița.

1. Bistrița „Dl. Penticului” – topor; 2. Bistrița „Dl. Târgului” – depozit + vas aur; 3. Bistrița „Dl. Târgului” – ac de bronz – așezare; 4. Sigmir „Pădurea Orașului” – topor de bronz; 5. Dumitra – topor de cupru; 6. Bistrița „Poiana Keintzel” – așezare; 7. Bistrița „Burg” – necropolă; 8. Bistrița „CHV” – așezare; 9. Livezile „Răcoșlog” – așezare; 10. Bistrița „Han” – locuire sporadică; 11. Bistrița „Fostul IAS” – așezare; 12. Bistrița „Cîghir” – așezare; 13. Vișoara „Livada Intensivă” – așezare; 14. Sigmir „Vatra Satului” – așezare; 15. Sigmir „La Nucii” – așezare; 16. Blăjenii de Sus „Cânepiște” – așezare; 17. Dumitra „Rosei” – așezare.

Contribuții la cunoașterea roțițelor de lut ars din epoca bronzului. Descoperirile de la Pir

Carol KACSÓ

Cuvinte cheie: Pir, cultura Otomani, roțiță perforată de lut ars, model de car

Schlüsselworte: Pir, Otomani-Kultur, Tonrad, Wagenmodell

În urma unor informații primite cu privire la descoperirea unor morminte străvechi în raza localității Pir (aflată astăzi în județul Satu Mare; în anii '50-60 ai secolului trecut ea aparținea administrativ de regiunea Baia Mare, redenumită, în 1960, regiunea Maramureș), muzeul din Baia Mare a efectuat, în colaborare cu muzeul din Sfântu Gheorghe, în toamna anului 1953, între 4 și 10 noiembrie¹, săpături de salvare la cca 2 km nord-vest de comună, în locul numit de localnici *Vár* sau *Vársziget* (*Cetate*) (fig. 1-2). Colectivul de cercetare era format din Zoltán Székely, Zoltánné Kovács (Elena Kovács) și András Habina. Cercetările au continuat și în anul următor, în perioada 16 septembrie-2 octombrie, ele fiind extinse și la punctul *Váruvó* (*Curtea Cetății*), aflat în imediata vecinătate a punctului *Vár*, despărțit de acesta printr-un șanț artificial. Majoritatea descoperirilor a intrat în colecția muzeului din Baia Mare, câteva vase de lut ars, precum și alte categorii de artefacte au ajuns și la muzeul din Sfântu Gheorghe.

Primele informații cu privire la aceste cercetări au fost furnizate de către Zoltán Székely într-un articol publicat în anul 1955². Autorul menționa doar săpăturile efectuate în 1954, precizând că în cadrul acestora au fost abordate o așezare Otomani, precum și un cimitir al aceleiași culturi, între cele două obiective existând decalaje cronologice. Era descrisă succint și o parte a artefactelor, fiind ilustrate și câteva dintre acestea³. Erau prezentate și două fotografii ale mormintelor identificate⁴.

Informații mai detaliate cu privire la cercetările de la Pir au fost furnizate de către Zoltán Székely într-o lucrare apărută în anul 1966⁵. Erau publicate aici un istoric al cercetărilor, poziția topografică a sitului și un plan al săpăturilor din punctul *Cetate*, precum și o descriere succintă a mormintelor, și era ilustrată o parte a descoperirilor: ceramică din așezare și din morminte, piese de os și din corn de cerb, un pumnal de bronz și o formă de turnat fragmentară.

Câteva dintre piesele de ceramică descoperite la Pir, pe care autorul le atribuia culturii Wietenberg, au fost republicate de Zoltán Székely în anul 1988⁶, din păcate tot fără date mai precise cu privire la contextul în care acestea au ieșit la iveală.

Între timp, în 1972 am publicat câteva informații cu privire la descoperirile de la Pir, precum și două vase inedite⁷, iar în 1978, în cadrul unei monografii a epocii bronzului din nord-vestul Transilvaniei, Tiberiu Bader a prezentat pe scurt cercetările efectuate la Pir, a analizat câteva dintre descoperiri și a ilustrat o parte însemnată a pieselor aflate la muzeul din Baia Mare⁸.

Materialele Wietenberg provenite de la Pir au fost amintite și ilustrate și de Nikolaus G.O. Boroffka, cu menționarea literaturii referitoare la ele, dar de asemenea fără precizări cu privire la contextul exact în care ele au apărut⁹.

János Némethi s-a ocupat în mai multe lucrări de cercetările efectuate în stațiunea din epoca bronzului din punctele *Vársziget* și *Váruvó* de la Pir. În studiul publicat în 1996 au fost ilustrate două dintre vasele desco-

Carol KACSÓ, Baia Mare, e-mail: carolkacso@yahoo.de

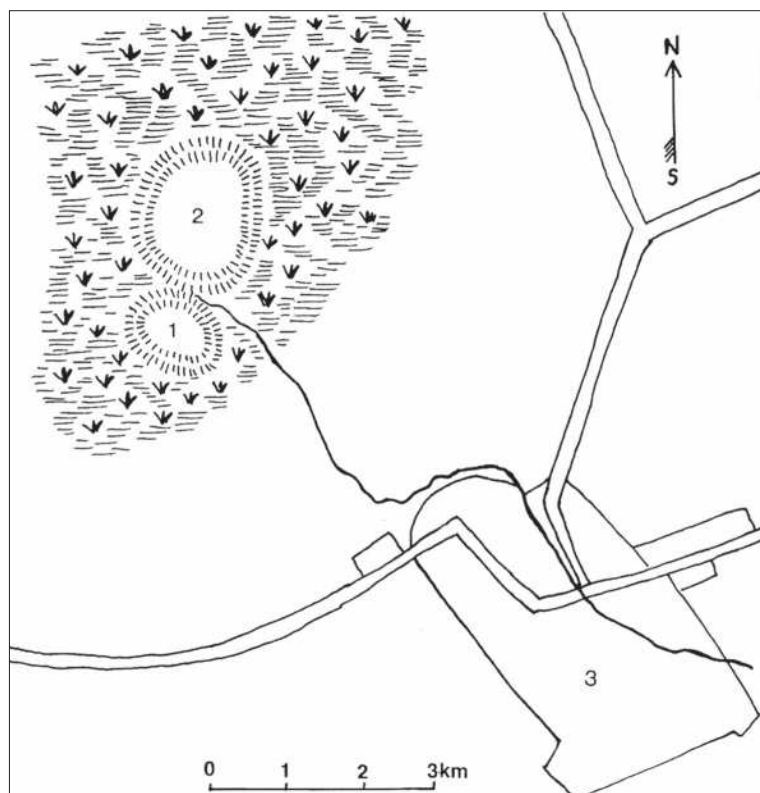

Fig. 1. Harta localității Pir cu punctele Várudvar (Curtea Cetății) (2) și Vár/Vársziget (Cetate) (3) (după Zsolt Székely).

perite și au fost descrise pe scurt săpăturile efectuate la Vársziget în anul 1977¹⁰. Potrivit informațiilor furnizate aici, în așezarea de la Pir a fost sesizat un singur strat de cultură Otomani cu două niveluri de locuire. S-a afirmat, de asemenea, că cimitirul descoperit în punctele menționate aparține unei etape mai recente decât așezarea. În repertoriul apărut în 1999, același autor furniza date mai ample cu privire la săpăturile din 1977, inclusiv o prezentare a stratigrafiei constatate și o descriere a unei părți a pieselor descoperite, în prezent în majoritatea lor dispărute¹¹. Date sintetice cu privire la stațiunea din epoca bronzului de la Pir, cu precizările că în perioada 1946-1952 au fost deranjate aici 12 morminte din Bronzul mijlociu și că în nivelul superior al așezării s-au amestecat materialele Otomani III și Cehăluț, au fost publicate de János Némethi și Zsolt Molnár în primul volum al lucrării despre tell-urile din Câmpia Careiului și Valea Eriului¹².

Informații cuprinzătoare cu privire la așezarea și cimitirul Otomani de la Pir, dar și o cantitate consistentă de descoperiri au fost puse în circulație de către Zsolt Székely în două studii, apărute în anii 2000 și, respectiv, 2001¹³. Un număr mare de descoperiri provenite de la Pir a fost publicat cu ocazia prezentării colecției de arheologie a muzeului din Baia Mare¹⁴, precum și a analizei ceramicii culturii Otomani din nord-vestul Transilvaniei¹⁵. Pumnalul de bronz și formele de turnat de la Pir au fost ilustrate de mai multe ori însoțite de variate interpretări¹⁶. Recent au fost publicate sau republicate un pandantiv fragmentar de bronz găsit întâmplător la suprafață pe tell-ul de la Pir-Vár (Cetate)¹⁷, precum și vasele-askos¹⁸ și vasele-strecurătoare fără fund¹⁹ descoperite în cursul săpăturilor de la Pir.

În contextul discuțiilor cu privire la problemele epocii bronzului din nord-vestul Transilvaniei, descoperirile de la Pir au fost în mod repetat citate și analizate. Menționarea titlurilor acestor studii ar depăși cadrul lucrării de față²⁰.

Materialele de la Pir ajunse la muzeul din Baia Mare au fost inventariate imediat după descoperirea lor într-un registru care s-a pierdut, apoi, în anii 1962 și 1963, ele au fost reinventariate sub numerele 11.506-11.478, 11.989-12.055, 12.152-12.162 și 12.182-12.202. O nouă inventariere a descoperirilor de la Pir a avut loc, în mai multe etape, începând din anul 1966, ele primind numerele 1-122, 357-437, 759-816 și 14.877-15.622.

În lipsa aproape totală a marcajelor inițiale sau a altor mijloace de identificare, doar în foarte puține cazuri au putut fi precizate locurile exacte de descoperire a artefactelor din epoca bronzului de la Pir sau apartenența lor la vreun nivel de locuire sau complex. Nu sunt cunoscute cu exactitate nici numărul și tipurile de piese găsite întâmplător, care au fost achiziționate de muzeul din Baia Mare²¹. În aceste condiții, materia-

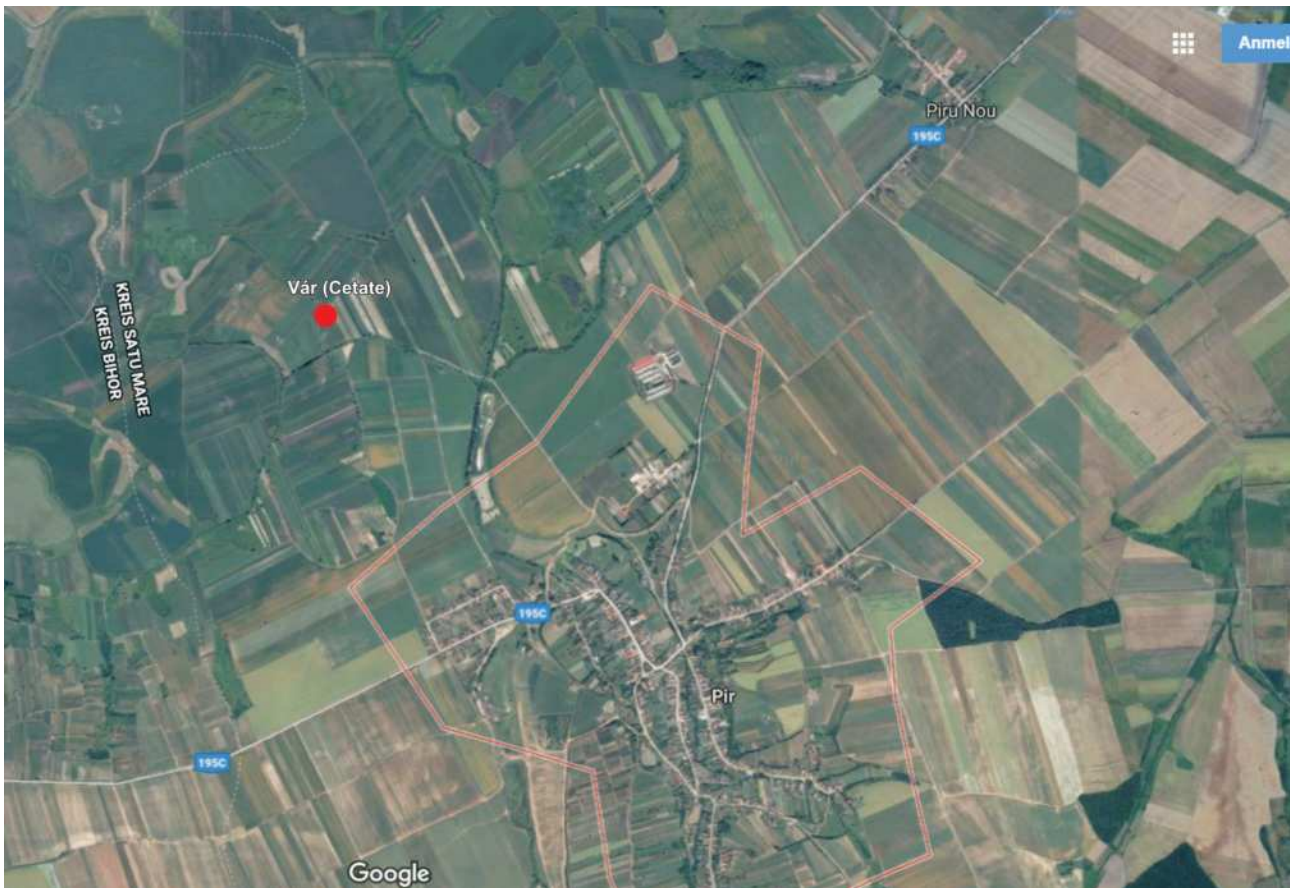

Fig. 2. Pir cu punctul de hotar Vâr (Cetate). Imagine din satelit (după Google Maps).

le provenite din așezarea și cimitirul Otomani de la Pir au în momentul de față mai mult o valoare statistică. Câteva dintre ele merită totuși o atenție mai deosebită, întrucât sunt fie apariții mai rare în cadrul culturii, fie permit o discuție mai aprofundată cu privire la anumite categorii de obiecte specifice epocii bronzului. Printre acestea din urmă se numără și roțițele de lut ars.

La muzeul din Baia Mare se păstrează 26 de roțițe de lut ars întregi sau fragmentare ce provin din stațiunea de la Pir. La acestea se adaugă încă o piesă descoperită în aceeași stațiune, care a fost publicată de Zoltán Székely în lucrarea apărută în anul 1955²², pe care nu am regăsit-o printre materialele ce se află la menționatul muzeu.

1. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, deteriorată recent (pl. 1, 1). Culoarea cafeniu deschis, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 5,7 cm, grosimea la bucșe 2 cm. Nr. inv. 416. Descoperită în 1954 în punctul *Cetate*²³.

2. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, dispuse ușor asimetric, o mică parte a uneia dintre bucșe lipsește din vechime (pl. 1, 2). Culoarea cenușie, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 5,6 cm, grosimea la bucșe 2,7 cm. Nr. inv. 417. Descoperită în 1954 în punctul *Vâr (Cetate)*.

3. Rotiță fragmentară cu bucșe cilindrice (pl. 1, 3). Culoarea cenușie, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 6,7 cm, grosimea la bucșe 3,2 cm. Nr. inv. 763. Descoperită în 1954 în punctul *Vâr (Cetate)*, în secțiunea A, caseta A, la adâncimea de 0,50 m.

4. Rotiță fragmentară cu bucșe trapezoidale, ruptă din vechime (pl. 2, 1). Culoarea cenușiu negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 6,8 cm, grosimea la bucșe 3,5 cm. Nr. inv. 760. Descoperită în 1954 în punctul *Vâr (Cetate)*.

5. Rotiță fragmentară cu bucșe trapezoidale, ruptă din vechime (pl. 2, 2). Culoarea roșiatică, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 7,1 cm, grosimea la bucșe 4,2 cm. Nr. inv. 766. Descoperită în punctul *Vâr (Cetate)*.

6. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, deteriorată din vechime (pl. 2, 3). Culoarea cenușie, pasta cu nisip și pietricele foarte mărunte, arderea foarte bună. Diam. 7,8 cm, grosimea la bucșe 3,9 m. Nr. inv. 414. Descoperită în punctul *Vâr (Cetate)*.

7. Rotiță fragmentară cu bucșe trapezoidale, dispuse ușor asimetric, ruptă din vechime (pl. 3, 1). Culoarea cafeniu închis, pasta cu nisip, arderea foarte bună, lustruită. Diam. 8,8 cm, grosimea la bucșe 3,1 cm. Nr. inv. 415. Descoperită în 1954 în punctul *Vár (Cetate)*, în secțiunea B, la adâncimea de 0,60 m.

8. Rotiță fragmentară cu bucșe, dintre care una este ruptă, iar cealaltă este deteriorată din vechime (pl. 3, 2). Culoarea cenușiu negricioasă, pasta cu nisip, arderea foarte bună. A fost, probabil, lustruită. Decorat pe una dintre fețe cu un motiv format din patru clepsidre umplute cu linii incizate unghiulare, dispuse ușor asimetric în cruce, iar pe margine cu o linie incizată circulară. Diam. 9,2 cm. Nr. inv. 759. Descoperită în punctul *Vár (Cetate)*.

9. Fragment de rotiță ruptă din vechime (pl. 4, 1). Culoarea cenușie, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 9,1 (?) cm. Nr. inv. 772. Descoperit în 1953.

10. Fragment de rotiță ruptă din vechime, se păstrează parțial și bucșele (pl. 4, 2). Culoarea roșiatică, miezul de culoare negricioasă, pasta cu pietricele foarte mărunte, arderea foarte bună. Diam. 7,8 (?) cm. Nr. inv. 769. Descoperit în 1954.

11. Fragment de rotiță ruptă din vechime (pl. 4, 3). Culoarea cenușiu deschis, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 7,3 (?) cm. Nr. inv. 764. Descoperit în 1954 în punctul *Vár (Cetate)*, în secțiunea C, la adâncimea de 0,45 m.

12. Fragment de rotiță ruptă din vechime, se păstrează parțial și bucșele (pl. 5, 1). Culoarea cenușie, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 8,8 (?) cm. Nr. inv. 762.

13. Fragment de rotiță ruptă din vechime, se păstrează și bucșele cilindrice (pl. 5, 2). Culoarea cenușie, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Decorat pe ambele fețe cu câte o linie circulară superficială incizată înspre margine, de care atâră linii oblice neordonate, dispuse diferit pe cele două fețe. Diam. 9 (?) cm. Nr. inv. 768.

14. Fragment de rotiță ruptă din vechime și deteriorată recent, se păstrează parțial și bucșele (pl. 5, 3). Culoarea cafeniu deschis, miezul de culoare negricioasă, pasta cu pietricele, arderea foarte bună. Diam. 9 (?) cm. Nr. inv. 765.

15. Rotiță fragmentară prevăzută cu bucșe trapezoidale, ușor diferite ca mărime, ruptă din vechime (pl. 6, 1). Culoarea cenușiu deschis, urme de ardere secundară, pasta cu pietricele foarte mărunte, arderea foarte bună, lustruită. Diam. 9,4 cm, grosimea la bucșe 2,9 cm. Nr. inv. 413. Descoperită în 1953 în punctul *Vár (Cetate)*.

16. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, dispuse ușor asimetric, parțial păstrate, lipsește din vechime o mică parte din margine (pl. 6, 2). Culoarea cenușie, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Decorată, într-o realizare diferită pe cele două fețe, cu cercuri incizate concentrice, tăiate de linii oblice, neglijent trase. Diam. 11,2 cm, grosimea la bucșe 4 cm. Nr. inv. 412. Descoperită în 1954 în punctul *Vár (Cetate)*.

17. Rotiță fragmentară ruptă din vechime și deteriorată după descoperire, lipsește partea centrală (pl. 6, 3). Culoarea cenușie, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună, lustruită. Urme de ardere secundară. Diam. 9,9 cm. Nr. inv. 761.

18. Rotiță fragmentară prevăzută cu bucșe cilindrice, una parțial păstrată, dispuse ușor asimetric, ruptă din vechime (pl. 7, 1). Culoarea roșiatică, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Pe ambele fețe flecuri mari negricioase, provenite de la o ardere secundară. Diam. 12,8 (?) cm, grosimea la bucșe 4,5 cm. Nr. inv. 410. Descoperită în 1954 în punctul *Vár (Cetate)*.

19. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, parțial păstrate, deteriorată din vechime pe margine (pl. 7, 2). Culoarea cenușie, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate și pietricele foarte mărunte, arderea foarte bună. Diam. 10,7 cm, grosimea la bucșe 4,7 (?) cm. Nr. inv. 411. Descoperită în 1954 în punctul *Vár (Cetate)*, într-un mormânt identificat în caseta A din secțiunea A, la adâncimea de 0-130 cm²⁴.

20. Fragment de rotiță ruptă din vechime și deteriorată după descoperire (pl. 7, 3). Culoarea roșiatică, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 11,9 (?) cm. Nr. inv. 771.

21. Fragment de rotiță ruptă după descoperire, se păstrează una dintre bucșele cilindrice (pl. 8, 1). Culoarea cenușiu deschis, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Descoperit în 1954. Nr. inv. 15307.

22. Fragment de rotiță ruptă după descoperire (pl. 8, 2). Culoarea cenușie, miezul de culoare negricioasă, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Urme de ardere secundară. Diam. 8,4 (?) cm. Nr. inv. 773. Descoperit în 1954.

23. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, lipsește o parte din margine (pl. 8, 3). Culoarea cafeniu deschis, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Pe una din fețe urme de ardere secundară. Diam. 3,7 cm, grosimea la bucșe 1,6 cm. Nr. inv. 775. Descoperită în 1954 în punctul *Vár (Cetate)*, în secțiunea C, caseta C, la adâncimea de 0,45 m.

24. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale, diferite ca dimensiuni și deplasate ușor față de centrul piesei (pl. 9, 1). Culoarea cafeniu deschis, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Diam. 2,9 cm, grosimea la bucșe 1,6 cm. Nr. inv. 776. Descoperită în 1953.

25. Rotiță prevăzută cu bucșe neglijent realizate și asimetrice, cu o perforație plasată la marginea acestora (pl. 9, 2). Culoarea cenușie cu nuanțe roșiatice, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Urme de ardere secundară pe ambele fețe. Diam. 4,8 cm, grosimea la bucșe 3,1 cm. Nr. inv. 770.

26. Rotiță prevăzută cu bucșe trapezoidale mai puțin reliefate, deteriorată din vechime pe o margine (pl. 9, 3). Culoarea roșiatică, pasta cu cioburi pisate, arderea foarte bună. Urme de ardere secundară pe ambele fețe. Diam. 6,1 cm, grosimea la bucșe 4 cm. Nr. inv. 437. Descoperită în 1954.

Rotița publicată în 1955 de Zoltán Székely, pe care autorul o definea drept fusaiolă²⁵, era decorată cu patru linii incizate duble, unite prin scurte linii paralele, dispuse radial în jurul bucșelor, care erau trasate până aproape de margini, unde întâlneau o linie incizată circulară, marcată de un registru circular de scurte linii incizate.

Piese mai sus descrise aparțin tipului de rotițe prevăzute cu două bucșe²⁶. Ele se deosebesc mai ales prin dimensiunile lor, având diametrele între 2,9 și 12,8 (?) cm. Rotițele mici (patru) au diametrele între 2,9 și 4,8 cm, cele mijlocii (opt) între 5,6 și 7,8 cm, iar cele mari (13) între 8,4 și 12,8 cm. Trei dintre piese sunt decorate (nr. 8, 13 și 16), una doar pe o față (nr. 8), celelalte (nr. 13 și 16) pe ambele fețe, într-o realizare puțin îngrijită. Decorul de pe cele două fețe este mai mult sau mai puțin diferit la ambele exemplare. Ușor deosebită prin formă de celelalte rotițe este piesa nr. 26, care este mult mai robustă, iar bucșele sunt puțin profilate. Deși a fost încadrată și de alți cercetători printre rotițele de lut²⁷, ar fi posibil ca ea să aparțină în realitate categoriei fusaiolelor.

În ceea ce privește condițiile de descoperire a rotițelor ieșite la iveală la Pir, datele furnizate de marcajale de pe piese sunt puține și de cele mai multe ori irelevante. Există totuși o notificare importantă, și anume că una dintre rotițe, nr. 19, provine din inventarul unui mormânt. Se confirmă în acest fel informațiile conducătorului cercetărilor de la Pir, potrivit cărora în patru dintre morminte au fost găsite rotițe de lut ars: în M. 1 – în spatele craniului (un fragment cu decor incizat), M. 18 – sub picioare, M. 27 – în spatele craniului, M. 29 – lângă craniu²⁸. Foarte probabil, o astfel de rotiță s-a găsit și în urna mormântului de incinerare apărut la Pir, care a fost descoperit înaintea începerii săpăturilor sistematice, informațiile referitoare la el, obținute de la Jenő Eördögh, fiind menționate în raportul de cercetare rămas în manuscris al lui Zoltán Székely și Zoltánné Kovács²⁹. Din păcate, nu se poate stabili cărui mormânt i-a aparținut rotița nr. 19 și nici care dintre celelalte rotițe păstrate provine dintr-un mormânt.

Prezența rotițelor de lut ars și a modelelor de car în morminte sau în locuri de cult este mult mai rară în comparație cu apariția lor în așezări. O stațiune cronologic apropiată de cea de la Pir în care au fost descoperite astfel de piese este locul de cult Wietenberg de la Oarța de Sus-*Ghiile Botii*³⁰. Tot culturii Wietenberg îi aparține cimitirul de la Dumbrăvița, pe teritoriul căruia a fost găsită o rotiță perforată³¹. Mai multe rotițe perforate aparțin și inventarului unor tumuli ai necropolei din Bronzul târziu de la Lăpuș³². Două rotițe de dimensiuni mai mari au ieșit la iveală în mormântul orizontului Aunjetitz-Madarovce de la Branc³³, iar o rotiță cu patru perforări în jurul bucșelor pe teritoriul cimitirului culturii ceramicii incrustate nord-panonice de la Iža³⁴. Descoperiri binecunoscute de acest fel sunt modelul de car cu rotițele lipite, dar neperforate din mormântul 177 al cimitirului Baden de la Budakalász³⁵, respectiv modelul de car din mormântul 40 al cimitirului Otomani de la Nižná Myšľa³⁶. Ele sunt dovezi ale utilizării rotițelor perforate, respectiv a modelelor de car și în diverse ritualuri legate de cultul funerar³⁷.

Cele mai multe dintre rotițele de lut ars de la Pir provin din așezare. Piese de acest fel se întâlnesc în alte numeroase așezări ale culturii Otomani (respectiv ale complexului cultural Otomani-Füzesabony) din Transilvania (Carei-Bobald³⁸, Dindești-Vár (Cetate)³⁹, Medieșu Aurit-Ciuncaș⁴⁰, Otomani-Várhegy (Cetățuia)⁴¹, Otomani-Földvár (Cetatea de Pământ)⁴², Salonta-Testhalom⁴³, Săcuieni-Ökörvár (Cetatea Boului)⁴⁴, Sălacea-Vida domb (Dealul Vida)⁴⁵, Tiream-Kendereshalom (Holmul Cânepii)⁴⁶, Vârșand-Laposhalom (Movila dintre vii)⁴⁷, precum și din estul Ungariei (Bakonszeg-Kádárdomb⁴⁸, Békés-Várdomb⁴⁹, Békés-Várdomb, împrejurimi⁵⁰, Bere-

ttyóújfalu-Korhány-halom⁵¹, Füzesabony-Öregdomb⁵², Tiszafüred-Ásotthalom⁵³, Tószeg-Laposhalom⁵⁴) estul Slovaciei (Gánovce-Hrádok⁵⁵, Košice-Barca⁵⁶, Nižná Myšľa-Várhegy⁵⁷, Spišský Štvrtok-Myšľa hôrka⁵⁸) și sud-vestul Poloniei (Trzcinnica-Wały Królewskie⁵⁹). În mai multe dintre stațiunile menționate au fost descoperite și modele de car, în altele, la fel ca la Pir, ele lipsesc. Deși cele două categorii de artefacte – modele de car și roțițele perforate – sunt în directă conexiune, este posibil ca ele să fi îndeplinit și separat anumite funcțiuni în activitățile de cult⁶⁰.

Așezarea de la Pir a fost locuită în fazele Otomani II și III, iar cimitirul a funcționat în ambele faze⁶¹. Roțițele perforate aici publicate provin atât din așezare, cât și din cimitir. În lipsa datelor cu privire la piesele cu care au fost în asociere, ele pot fi atribuite doar *grosso modo* etapelor de mijloc și de sfârșit ale culturii Otomani, fără a se putea face precizări cu privire la apartenența lor concretă la una sau alta dintre etapele de evoluție menționate⁶².

Note:

- 1 Această dată este menționată de Zoltán Székely și Zoltánné Kovács în *Raport despre săpătura de verificare executată la „Cetate” în comuna Pir*, manuscris aflat în arhiva muzeului din Baia Mare. Aici se păstrează și varianta în limba maghiară a lucrării: *Jelentés a szilágypéri Várban végzett hitelesítő ásatásról*. Raportul este însoțit de desene și fotografii ale materialelor descoperite, precum și de fotografii de șantier. În aceeași arhivă se află și lucrarea dactilografiată a lui Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Contribuții la studiul antropologic al populației aparținând culturii Otomani (Studiul scheletelor descoperite în comuna Pir)*, care a fost publicată, cu titlul *Studiul antropologic al scheletelor de la Pir, aparținând culturii Otomani*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” – Iași*, Tomul VI, S. II, Fasc. 1, 1960, 39-48.
- 2 Székely Z. 1955, 854-858.
- 3 Székely Z. 1955, fig. 1, 1. 3; fig. 5, 5; fig. 9, 7; fig. 10, 2-13.
- 4 Székely Z. 1955, fig. 10, 14-15.
- 5 Székely Z. 1966.
- 6 Székely Z. 1988, 160, fig. 2, 2-4.
- 7 Kacsó 1972, 20-22, desene pe p. 81-82.
- 8 Bader 1978, *passim*, pl. 17, 18-22. 25. 26. 28, pl. 18, 6.7. 17. 21-24, pl. 19, 19, pl. 20, 16. 22. 24, pl. 21, 5, pl. 22, 10. 11, pl. 23, 3. 7. 9. 13. 14, pl. 28, 1. 3. 5-7, pl. 29, 7. 8. 14. 18. 19, pl. 35, 27. 34. 35, pl. 36, 4. 15-16, pl. 88, 15.
- 9 Boroffka 1994, 67, pl. 111, 1-6.
- 10 Némethi 1996, 31-32, fig. 6, 1. 4. Vasele de la Pir publicate cu această ocazie sunt de fapt cele pe care le-am ilustrat în 1972 (vezi nota 7).
- 11 Némethi 1999, 30-32.
- 12 Némethi, Molnár 2002, 152-153. Numărul de 12 morminte deranjate înainte de începerea săpăturilor arheologice sistematice de la Pir este menționat în mai multe lucrări (vezi lista acestora la Kacsó 2013, nota 51). În realitate, numărul mormintelor din epoca bronzului de la Pir deranjate sau distruse a fost, foarte probabil, mult mai mare, vezi Kacsó 2013, 17.
- 13 Székely Zs. 2000; Székely Zs. 2001.
- 14 Kacsó 2004, 12, pl. XLIII-XLV, pl. XLVIII, 3, pl. XLIX, 2.
- 15 Némethi, Molnár 2007, *passim*, pl. 22-24, pl. 54-56; Molnár 2014, *passim*, pl. 43, pl. 97, pl. 104 etc.
- 16 Kemenczei 1968, 182, fig. 2, 12; Vulpe 1970, 46, nr. 192, pl. 12, 192, 58, nr. 260, pl. 17, 260; Kacsó 2003, nota 37, pl. IX; Molnár 2011, 316, nr. 13, fig. 1, 6, fig. 5, 5; Némethi, Molnár 2012, fig. 60, 2. 5; Găvan 2012, 73, nr. VI, pl. II, 1, pl. III, 1; Kacsó 2013; Molnár 2014, 98-99, 105-106, pl. 168, 6, pl. 171, 5.
- 17 Marta, Némethi 2011, 92, pl. 5,4.
- 18 Kacsó 2014, 9, fig. 1, 1-2.
- 19 Kacsó 2017, 10, pl. 9, 8-9.
- 20 Ele sunt prezentate rezumativ de Matthias Thomas (2008, 317-318), Zsolt Molnár (2014, *passim*) și Florin Gogâltan (2014, 177-185).
- 21 Ele sunt descrise în manuscrisul semnat de Zoltán Székely și Zoltánné Kovács (vezi nota 1). Pe baza datelor din manuscris am putut identifica piesele cu numărul de inventar actual 15123 (fragment de strachină joasă; în registrul de inventar pierdut avea numărul 882), 52 (capac înalt decorat, prevăzut cu patru orificii în cruce pe margine și patru orificii, de asemenea în cruce, pe butonul din vârful piesei; a avut nr. inv. 879), 119 (fragment de capac; a avut nr. inv. 881) și 418 (fragment de capac; a avut nr. inv. 880). Printre vasele achiziționate de muzeul din Baia Mare de la Jenő Eördögh se numără și unul dintre vasele publicate de mine în 1972 (nr. inv. 73), vezi Kacsó 1972, fig. pe p. 81 (în lucrarea de față pl. 14, 2).
- 22 Székely Z. 1955, fig. 10, 9. Un desen schematic al acestei piese este publicat de István Bóna (1960, fig. 5, 4). Roțița este ilustrată fotografic și de Zsolt Székely (2000, pl. VII, 4).
- 23 Menționez inscripționarea de pe piesă, pe care am citit-o cu ocazia reinventarierii piesei. Astfel de inscripționări lacunare, care doar în câteva cazuri precizează și locul de descoperire a piesei, nu apar pe toate exemplarele aici repertoriare.
- 24 Marcajul păstrat nu permite stabilirea cu certitudine a mormântului din care provine piesa.

- 25 Székely Z. 1955, 857.
- 26 Am încadrat, pausal, în această categorie și piesele nr. 9, 10 și 20, cărora nu li se păstrează decât parțial sau deloc partea centrală.
- 27 Bader 1978, pl. XXXVI, 16; Schuster 1996, pl. 8, 8.
- 28 Székely Z. 1966, 129, 131-132. În lucrare se folosește, în loc de denumirea „rotiță de lut ars”, cea de „disc de lut perforat” sau „disc de lut”. În articolul lui Zsolt Székely din 2000 (vezi nota 13) este reluată aceeași terminologie. După János Némethi (1996, 31), piesele definite drept disc perforat sunt prâsnele. Această denumire este menționată și de Zoltán Székely (1955, 857), atunci când enumeră uneltele de producție găsite în săpăturile de la Pir.
- 29 Vezi nota 1. În varianta în limba română a manuscrisului se vorbește de o fusaiolă aflată împreună cu oasele de copil în urna acoperită cu o strachină de mari dimensiuni, în varianta în limba maghiară se precizează însă că piesa în cauză era o mică rotiță („kis agyagkarika”). Reamintesc că tot fusaiolă a fost denumită piesa de la Pir publicată în 1955 (vezi nota 22), care este evident o rotiță perforată.
- 30 Kacsó 2004, pl. XXXVII, 2 (modelul de car din groapa 7). Rotițele perforate, care au fost descoperite în șanțul cultic, sunt inedite și se păstrează, la fel ca și modelul de car, în colecția muzeului din Baia Mare.
- 31 Soroceanu, Retegan 1981, 203, fig. 20, 10. Descoperire izolată. Autorii consideră că rotița a fost îngropată într-un loc destinat ceremoniilor.
- 32 Kacsó 2004, pl. LXIII, 2 rândul de sus.
- 33 Vladár 1973, fig. 80.
- 34 Dušek 1960, pl. LVII, 2.
- 35 Soproni 1954, 29-30, pl. VI, 1; VII, 1-2; VIII, 1-2. În același cimitir, în mormântul 158, a fost găsit un alt model de car, lipsit însă de rotițe, vezi Soproni 1954, 30, pl. VI, 5.
- 36 Olexa, Nováček 2013, 67-68, pl. 22, Hrob 40, 7.
- 37 Despre rolul acestor obiecte în activitățile de cult există o foarte bogată literatură, din care citez aici studiile mai recente ale lui Gábor Ilon (2001), Nikolaus Boroffka (2004), Christopher F. E. Pare (2004), Irenäus Matuschnik (2006), Cristian Schuster (2007), Mária Bondár (2012; 2016), Tünde Horváth (2015).
- 38 Némethi, Molnár 2012, pl. 19, 126. 128. 130.
- 39 Bader 1978, pl. XXXVI, 9-10.
- 40 Bader, Dumitrașcu 1970, fig. 4, 5-6. Apartenența așezării la cultura Otomani este discutabilă. În colecția muzeului din Satu Mare, printre materialele inedite ce provin din această așezare, există o cantitate apreciabilă de ceramică, care în mod cert nu aparține culturii Otomani. Dilema atribuirii culturale a descoperirilor epocii bronzului din zona punctului *Ciuncaș* a apărut și în urma săpăturilor arheologice mai recente, vezi Marta *et al.* 2004, 192. Din păcate, cu ocazia unei noi abordări a cercetărilor de la Medieșu Aurit-*Ciuncaș* (Marta 2014), au fost republicate doar descoperirile deja ilustrate de Tiberiu Bader și Sever Dumitrașcu.
- 41 Roska 1944, fig. 17, 4; Bichir 1964, fig. 6, 1. 5, fig. 7, 2.
- 42 Roska 1925, fig. 2, 2-2a.
- 43 Fazecaș 2010, pl. 10, 4.
- 44 Bader 1978, pl. XXXVI, 12-14.
- 45 Ordentlich 1972, pl. XVII, 3-10.
- 46 Némethi, Molnár 2007, pl. 147, 7. Modelul de car de la Tiream căruia îi sunt atașate rotițe, publicat de Tiberiu Bader (1978, pl. XXXVI, 26), Cristian Schuster (1996, pl. 7, 2) și János Némethi (2009, foto pe p. 62 stânga sus), este evident o reconstituire, ceea ce rezultă și din afirmația primului dintre autorii menționați (1978, 60), potrivit căreia „nici un cărucior nu a fost găsit împreună cu roțile”. Asupra faptului că în stațiunile Otomani rotițele nu au apărut împreună cu modelele de car a atras atenția deja Ivan Ordentlich (1972, 77).
Reconstituirile de acest fel sunt frecvente în literatură, am menționat totuși exemplul ilustrației piesei de la Tiream, întrucât combinația grafică nu a fost explicitată, de aici rezultând anumite confuzii. Astfel, Mária Bondár (2012, 82) a afirmat că în localitatea menționată a fost descoperit un model de car cu rotițele atașate, având dimensiunile asimetrice, cele mai mari fiind decorate cu cercuri concentrice. Este de presupus că o astfel de rotiță a ieșit într-adevăr la iveală la Tiream.
- 47 Domonkos 1908, pl. 1, 7-8; Popescu 1956, fig. 75, 6-9, fig. 76, 4-6; Bóna 1960, pl. LXV; Bóna 1975, pl. 144, 1-18.
- 48 Máthe 1988, pl. 9, 7, pl. 14, 2.
- 49 Banner 1974, fig. 21, pl. 4, 5, 9, pl. 18, 6 etc.
- 50 Bóna 1974, pl. 2, 8, pl. 3, 9-12, pl. 4, 8, 11-12, 16 etc.
- 51 Balázs, Dani 2014, fig. 2, 4-5.
- 52 Tompa 1937, pl. 41, 21.
- 53 Csányi, Tárnoki 1992, nr. 423.
- 54 Banner *et al.* 1959, fig. 27, 33; Schalk 1979, fig. 1; Schalk 1981, pl. 4, 57, pl. 32, 194. Apartenența exemplarelor citate la cultura Füzesabony este incertă. Amália Mozsolics (1952, pl. VII, 7) publică o piesă de la Tószeg, ce pare a fi o rotiță perforată, care provine dintr-un nivel Hatvan.
- 55 Novotný, Kovalčík 1977, pl. VI.
- 56 Bóna 1975, 154.
- 57 Olexa 2003, F 54.

- 58 Furmánek 2004, Nr. 113a-c.
- 59 Gancarski 2011, pl. 185.
- 60 István Bóna (1975, 154) vorbea de un „un cult al carului” în epoca bronzului, iar Gábor Ilon (2001, 482, 485) afirma despre modele și roțițele de car că erau, începând cu epoca cuprului, componente ale inventarului sanctuarului casnic.
- 61 Vezi pl. 10-22 din lucrarea de față, cu ceramică ce provine atât din așezare, cât și din cimitir (din păcate, doar în foarte puține cazuri se pot atribui cu certitudine piesele ilustrate unuia dintre cele două obiective).
- 62 Potrivit rezultatelor cercetărilor de la Carei-*Bobda* (vezi nota 36), roțițele de lut ars perforate apărute aici în cele trei faze ale culturii Otomani nu se diferențiază din punct de vedere tipologic..

Contribuții la cunoașterea roțițelor de lut ars din epoca bronzului.

Descoperirile de la Pir

(Rezumat)

Pe teritoriul localității Pir (jud. Satu Mare, România), în locurile numite *Vár* sau *Vársziget (Cetate)* și *Várudvar (Curtea Cetății)*, au avut loc, în anii 1953 și 1954, sub conducerea lui Zoltán Székely, săpături arheologice, care au permis dezvelirea parțială a unei așezări și a unui cimitir, ce a aparținut culturii Otomani. Printre altele, au fost descoperite aici 26 de roțițe de lut ars întregi sau fragmentare, care se păstrează în prezent la muzeul din Baia Mare. Ele sunt prezentate în articolul de față (pl. 1-9).

Din păcate, despre condițiile lor de descoperire dispunem de puține informații. Una dintre roțițe (nr. 19) provine, potrivit marcajului de pe piesă, din inventarul unui mormânt de înmormântare (Székely menționează alte trei morminte cu roțițe de lut ars). Majoritatea roțițelor de la Pir au fost descoperite în așezare. Ele au numeroase analogii în așezările culturii Otomani, precum și în obiectivele altor fenomene culturale din epocile cuprului și bronzului.

Modelele de roată de car și de car din lut ars au avut un rol important în activitățile de cult, unele în legătură cu cultul funerar.

Așezarea și cimitirul de la Pir au funcționat în cursul fazelor II și III ale culturii Otomani. Pentru a oferi date suplimentare cu privire la încadrarea culturală și cronologică a stațiunii din epoca bronzului de la Pir, sunt de asemenea ilustrate mai multe piese ceramice descoperite aici (pl. 10-22).

Beiträge zur Kenntnis der bronzezeitlichen Wagenradmodelle aus Ton.

Die Funde von Pir

(Zusammenfassung)

Auf dem Territorium der Ortschaft Pir (Kreis Satu Mare, Rumänien), an der Stellen *Vár* oder *Vársziget (Cetate)* und *Várudvar (Curtea Cetății)* wurden 1953 und 1954 Grabungen unter der Leitung von Zoltán Székely durchgeführt, die partielle Freilegung einer Siedlung und eines Gräberfeldes der mittelbronzezeitlichen Otomani-Kultur gestatteten. Unter andere wurden hier 26 vollständige oder fragmentarische Wagenradmodelle aus Ton gefunden, die gegenwärtig im Museum von Baia Mare aufbewahrt werden. Sie werden im vorliegenden Artikel vorgelegt (Taf. 1-9).

Es gibt leider wenige Informationen über ihre Fundumstände. Ein Radmodell (Nr. 19) gehörte, laut der Markierung auf dem Stück, zum Inventar eines Körpergrabes (Székely erwähnt andere drei Gräber mit Tonrädern). Die Mehrzahl der Radmodelle aus Pir stammen aus der Siedlung. Sie haben zahlreiche Analogien in den Siedlungen der Otomani-Kultur, aber auch in anderen kupferzeitlichen oder bronzezeitlichen Kulturerscheinungen.

Die tönernen Wagenradmodelle und Wagenmodelle hatten wichtige Rolle in den kultischen Handlungen, einige im Zusammenhang mit dem Totenkult.

Die Siedlung und das Gräberfeld von Pir fungierten im Laufe der II. und III. Phase der Otomani-Kultur. Um die kulturelle und zeitliche Einordnung der Objekte von Pir zu veranschaulichen, werden ebenfalls mehrere in diesem Fundort entdeckten Keramikstücke abgebildet (Taf. 10-22).

Literatură

- Bader 1978 T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București 1978.
- Bader, Dumitrașcu 1970 T. Bader, S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice la așezarea de tip Otomani de la Medieșu Aurit*, Materiale IX, 1970, 127-136.
- Balázs, Dani 2014 A. Balázs, J. Dani, *Újabb bronzkori kocsimodellek a bihari Berettyó-völgyből és egyéb, lótarítás-sal kapcsolatos tárgyak*, A Bihari Múzeum Évkönyve XVII-XIX, 2014, 1-17.
- Banner 1974 J. Banner, *Besiedlung und Befestigung des Burghügels (Várdomb)*, în J. Banner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest, 1974, 9-82, pl. 1-47.
- Banner et al. 1959 J. Banner, I. Bóna, L. Márton, *Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg*, Acta ArchHung X, 1959, 1-140, pl. I-X.
- Bichir 1964 Gh. Bichir, *Autour du problème des plus anciens modèles de chariots découverts en Roumanie*, Dacia N.S. VIII, 1964, 67-86.
- Bóna 1960 I. Bóna, *Clay models of Bronze Age Wagons and Wheels in the Middle Danube Basin*, Acta-ArchHung XII, 1960, 83-111.
- Bóna 1974 I. Bóna, *Bronzezeitliche Siedlungen in der Umgebung des Burghügels (Várdomb)*, J. Banner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest, 1974, 133-156, pl. I-VI, pl. 1-16.
- Bóna 1975 I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Archaeologica Hungarica S.N. IL, Budapest, 1975.
- Bondár 2012 M. Bondár, *Prehistoric Wagon models in the Carpathian Basin (3500-1500 BC)*, Budapest, 2012.
- Bondár 2016 M. Bondár, *A new Bronze Age wagon from Szombathely-Motel*, Ziridava 30, 2016, 27-41.
- Boroffka 1994 N. G. O. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA 19, Bonn 1994.
- Boroffka 2004 N. Boroffka, *Bronzezeitliche Wagenmodelle im Karpatenbecken*, în M. Fansa, St. Burmeister (ed.), *Rad und Wagen. Der Ursprung einer Innovation. Wagen im Vorderen Orient und Europa*, Wissenschaftliche Begleitschrift zur Sonderausstellung, Mainz am Rhein, 2004, 347-354.
- Csányi, Tárnoki 1992 M. Csányi, J. Tárnoki, *Katalog der ausgestellten Funde*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*, 1992, 175-210.
- Domonkos 1908 J. Domonkos, *A Lopós-halom (Arad m.)*, ArchÉrt XXVIII, 1908, 55-78.
- Dušek 1960 M. Dušek, *Patince – das Gräberfeld der Nordpannonischen Kultur*, în B. Chropovkský, M. Dušek, B. Polla, *Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei I.*, Archaeologica Slovaca Fontes III, Bratislava, 1960, 139-296.
- Fazecaș 2010 Gr. Fazecaș, *Așezarea aparținând epocii bronzului de la Salonta „Testhalom”. Sondajul arheologic din anul 1958 – Bronze Age Settlement from Salonta „Testhalom”. Archaeological Excavation from 1958*, în H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuiet Crișan, D. Băcuiet Crișan (ed.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Cluj-Napoca, 2010, 111-121.
- Furmánek 2004 V. Furmánek, *Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.)*, Nitra, 2004.
- Gancarski 2011 J. Gancarski, *Trzcínica – Karpacka Troja*, Krosno, 2011.
- Găvan 2012 A. Găvan, *Metallurgy and Bronze Age Tell-Settlements from Western Romania (I)*, EphNapocensis XXII, 2012, 57-90.
- Gogâltan 2014 F. Gogâltan, *Pir „Cetate = Vársziget”, Satu Mare County*, în F. Gogâltan, C. Cordoș, A. Ignat (ed.), *Bronze Age Tell, Tell-Like and Mound-Like Settlements on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 2014, 177-185.
- Horváth 2015 T. Horváth, *Die Anfänge des kontinentalen Transportwesens und seine Auswirkung auf die Bolerázer und Badener Kulturen*, Oxford, 2015.
- Ilon 2001 G. Ilon, *Újabb adat a réz- és bronzkori kocsik kárpát-medencei történetéhez. A szombathelyi Metro Áruháznál talált kerék*, Vasi Szemle LV, 2001, 474-485.
- Kacsó 1972 C. Kacsó, *Ghidul expoziției de arheologie*, Baia Mare, 1972.
- Kacsó 2003 C. Kacsó, *Der zweite Depotfund von Ungureni*, în C. Kacsó (ed.), *Bronzezeitliche Kulturer-Scheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehren-*

symposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag Baia Mare 10.-13. Oktober 2001, Bibl-Marmatia 2, Baia Mare, 2003, 267-300.

- Kacsó 2004 C. Kacsó, *Mărturii arheologice*, Colecții Muzeale 1, Baia Mare, 2004.
- Kacsó 2013 C. Kacsó, *Pummalul de bronz de la Pir – Der Bronzedolch von Pir*, RevBistriței XXVII, 2013, 14-30.
- Kacsó 2014 C. Kacsó, *Vase-askos ale culturii Otomani în nord-vestul Transilvaniei – Askoi der Otomani-Kultur im Nordwesten Transsilvaniens*, RevBistriței XXVIII, 2014, 9-25.
- Kacsó 2017 C. Kacsó, *Vasele-strecurătoare fără fund ale culturii Suci de Sus – Die bodenlosen Siebgefäße der Suci de Sus-Kultur*, RevBistriței XXXI-XXXII, 2016-2017, 9-33.
- Kemenczei 1968 T. Kemenczei, *Adatok a kárpát-medencei halomsíros kultúra vándorlásának kérdéséhez – Beiträge zur Wanderung der Hügelgräberkultur im Karpatenbecken*, ArchÉrt 95, 1968, 159-187.
- Marta 2014 L. Marta, *Medieșu Aurit „Ciuncaș”, Satu Mare County*, în F. Gogâltan, C. Cordoș, A. Ignat (ed.), *Bronze Age Tell, Tell-Like and Mound-Like Settlements on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 2014, 118-122.
- Marta, Némethi 2011 L. Marta, J. Némethi, *Descoperiri de bronzuri din Sătmar – Bronze findings from Sătmar*, StCom Satu Mare XXVII/1, 2011, 89-102.
- Marta et al. 2004 L. Marta, R. Gindele, C. Astaloș, Z. Kadas, *Medieșu Aurit, com Medieșu Aurit, jud. Satu Mare Punct: Conducta de gaz*, CronCercArh Campania 2003, București, 2004, 191-195.
- Máthe 1988 M. Sz. Máthe, *Bronze Age Tells in the Berettyó valley*, în T. Kovács, I. Stanczik (ed.), *Bronze Age Tell Settlements on the Great Hungarian Plain I*, Inventaria Praehistorica Hungariae, Budapest, 1988, 27-122.
- Matuschnik 2006 I. Matuschnik, *Invention et diffusion de la roue dans l'ancien monde: l'apport de l'iconographie*, în P. Pétrequin, R.-M. Arbogast, A.-M. Pétrequin, S. Van Willigen, M. Bailly (ed.), *Premiers chariots, Premiers araires. La diffusion de la traction animale en Europe pendant les IVe et IIIe millénaires avant notre ère*, Paris, 2006, 279-297.
- Molnár 2011 Zs. Molnár, *Die Bronzemetallurgie in den Otomani-Gemeinschaften von der Carei-Ebene und dem Eriul-Tal*, ActaArchHung LXII, 2011, 269-330.
- Molnár 2014 Zs. Molnár, *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din nord-vestul Transilvaniei. Ceramică și metal*, Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 10, Cluj-Napoca, 2014.
- Némethi 1996 I. Némethi, *Câteva considerații privind descoperirile funerare din epoca bronzului din nord-vestul României – Some Comments on Bronze Age Burials from North-West of Romania*, StCom Satu Mare XIII, 1996, 27-55.
- Némethi 1999 J. Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, BiblThracologica XXVIII, București 1999.
- Némethi 2009 J. Némethi, *Barangolások Szatmárban, Szatmárnémethi*, 2009.
- Némethi, Molnár 2002 J. Némethi, Zs. Molnár, *A tell telepek elterjedése a nagykarolyi-síkságon és az Ér völgyében*, Sapientia Könyvek, Kolozsvár, 2002.
- Némethi, Molnár 2007 J. Némethi, Zs. Molnár, *A tell telepek fejlődése és vége a nagykarolyi-síkságon és az Ér völgyében*, Sapientia Könyvek 5, Kolozsvár, 2007.
- Némethi, Molnár 2012 J. Némethi, Zs. Molnár, *Bronzkori hatalmi központok Északnyugat-Erdélyben: a Nagykaroly-Bobáld-Tell – Bronzezeitliche Machtzentren in Nordwest-Siebenbürgen: der Tell von Carei-Bobáld*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1, Szeged, 2012.
- Novotný, Kovalčík 1977 B. Novotný, R. M. Kovalčík, *Katalóg archeologický pamiatok Spiša. 2. Gánovce*, 1977.
- Olexa 2003 L. Olexa, *Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej*, Monumenta Archaeologica Slovaciae 7, Košice, 2003.
- Olexa, Nováček 2013 L. Olexa, T. Nováček, *Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Katalóg I (hroby 1-310)*, Archaeologica Slovaca Monographiae XIV, Nitra, 2013.
- Ordentlich 1972 I. Ordentlich, *Contribuția săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida” (com. Sălacea, județul Bihor) la cunoașterea culturii Otomani*, StCom Satu Mare 1972, 63-84, pl. XI-XVIII.
- Pare 2004 Cr. F. E. Pare, *Die Wagen der Bronzezeit in Mitteleuropa*, în M. Fansa, St. Burmeister (ed.), *Rad und Wagen. Der Ursprung einer Innovation. Wagen im Vorderen Orient und Europa*, Wissenschaftliche Begleitschrift zur Sonderausstellung, Mainz am Rhein, 2004, 355-372.
- Popescu 1956 D. Popescu, *Săpăturile de la Vârșand*, Materiale II, 1956, 89-152.

- Roska 1925 M. Roska, *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925*, Dacia II, 1925, 400-416.
- Roska 1944 M. Roska, *A kolozskorpádi II. jelegű kulturfacies kerámiai emlékei Erdélyben – Die keramischen Reste der Kultur-Fazies Kolozskorpád II*, Közlemények-Kolozsvár IV, 1944, 22-42.
- Schalk 1979 E. Schalk, *Fundmaterial aus Tószeg im Naturhistorischen Museum in Wien*, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CIX, 1979, 131-146.
- Schalk 1981 E. Schalk, *Die frühbronzezeitliche Tellsiedlung bei Tószeg, Ostungarn, mit Fundmaterial aus der Sammlung Groningen (Niederlande) und Cambridge (Großbritannien)*, Dacia N.S. XXV, 1981, 63-129.
- Schuster 1996 Cr. Schuster, *Despre cărucioarele de lut ars din Epoca bronzului de pe teritoriul României – Über die Tonwagenmodelle aus dem Gebiet Rumäniens in der Bronzezeit*, Thraco-Dacica XVII, 1996, 117-137.
- Schuster 2007 Cr. Schuster, *Transportul terestru în preistorie, cu privire specială la ținutul Dunării, Târgoviște*, 2007.
- Soproni 1954 S. Soproni, *A budakalászi kocsi*, FolArch VI, 1954, 29-36, pl. VI-VIII.
- Soroceanu, Retegan 1981 T. Soroceanu, A. Retegan, *Die spätbronzezeitlichen Funde im Norden Rumäniens*, Dacia N.S. XXV, 1981, 195-229.
- Székely Z. 1955 Z. Székely, *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania – Contribution à la chronologie de l'âge du bronze en Transylvanie*, SCIV 6, 1955, 843-863.
- Székely Z. 1966 Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir – Cimetière de l'âge du bronze de Pir*, SCIV 17, 1966, 125-135.
- Székely Z. 1988 Z. Székely, *Considerații cu privire la dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei*, Aluta 17-18 (1985-1986), 1988, 153-188.
- Székely Zs. 2000 Zs. Székely, *Așezările și necropola culturii Otomani de la Pir (județul Satu Mare) – The Settlements and the Cemetery of Otomani Culture from Pir (Satu Mare County)*, Thraco-Dacica XXI, 2000, 103-146.
- Székely Zs. 2001 Zs. Székely, *Előzetes jelentés az 1953. és 1954. évi szilágypéri (Pir, Szatmár megye) régészeti ásatásokról – Preliminary Report of the Archaeological Researches from Szilágypér (Pir, Szatmár County, Roumania)*, Tisicum XII, 2001, 107-116.
- Thomas 2008 M. Thomas, *Studien zu Chronologie und Totenritual der Otomani-Füzesabony-Kultur*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 86, Bonn, 2008.
- Tompa 1937 F. Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912-1936*, 24./25. BerRGK, 1934/35 (1937), 27-114.
- Vladár 1973 J. Vladár, *Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit*, SlovArch XX, 1973, 253-357.
- Vulpe 1970 A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF IX, 2, München, 1970.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Harta localității Pir cu punctele *Várudvar* (*Curtea Cetății*) (2) și *Vár/Vársziget* (*Cetate*) (3) (după Zsolt Székely).

Fig. 2. Pir cu punctul de hotar *Vár* (*Cetate*). Imagine din satelit (după Google Maps).

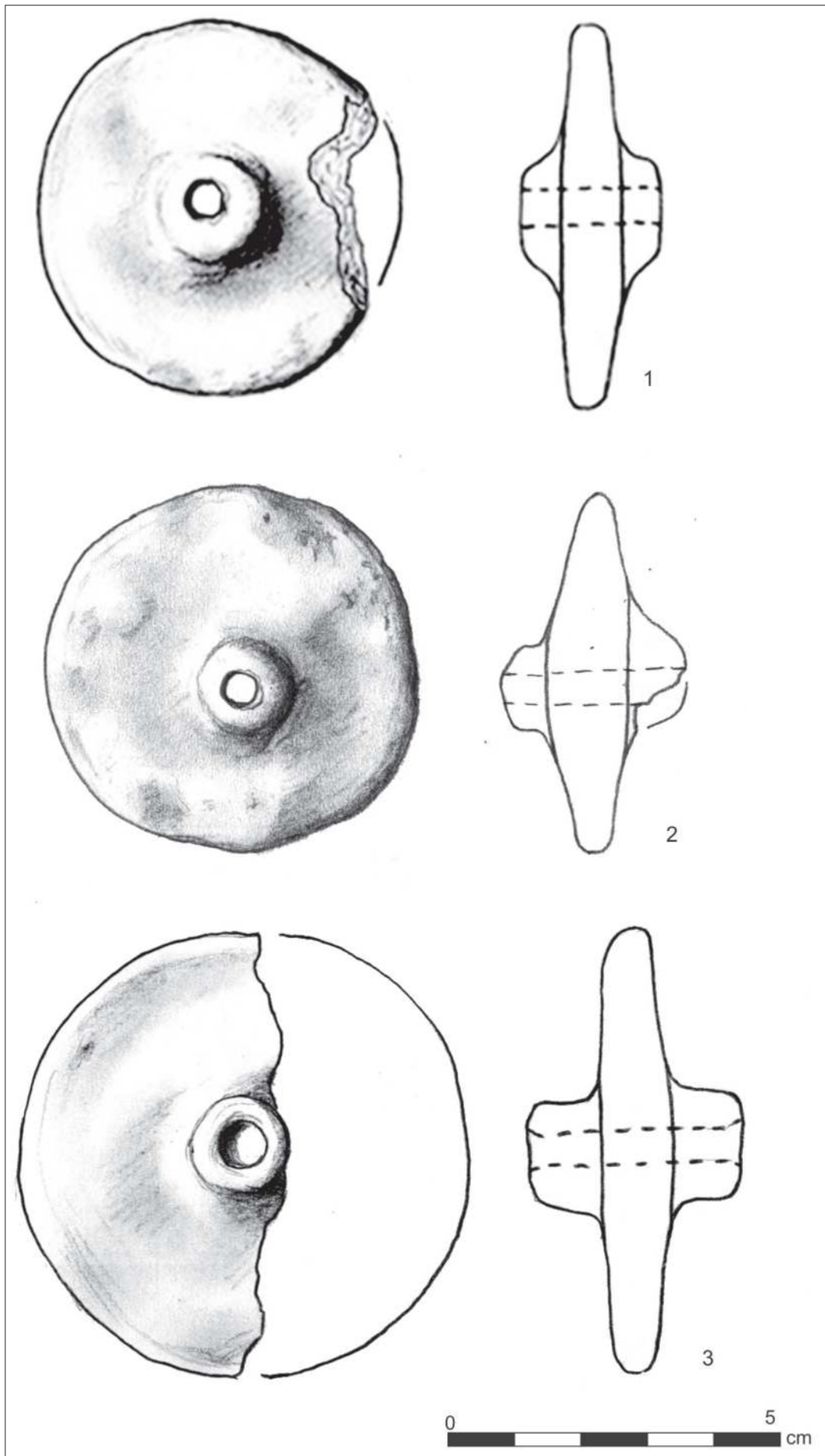
- Pl. 1. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 2. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 3. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 4. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 5. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 6. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 7. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 8. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 9. Pir. Rotițe perforate de lut ars (desene Zamfir Șomcutean).
- Pl. 10. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 11. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 12. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 13. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 14. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 15. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 16. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 17. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 18. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 19. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 20. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 21. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).
- Pl. 22. Pir. Ceramică (desene Ioan Stanciu).

Abbildungsverzeichnis

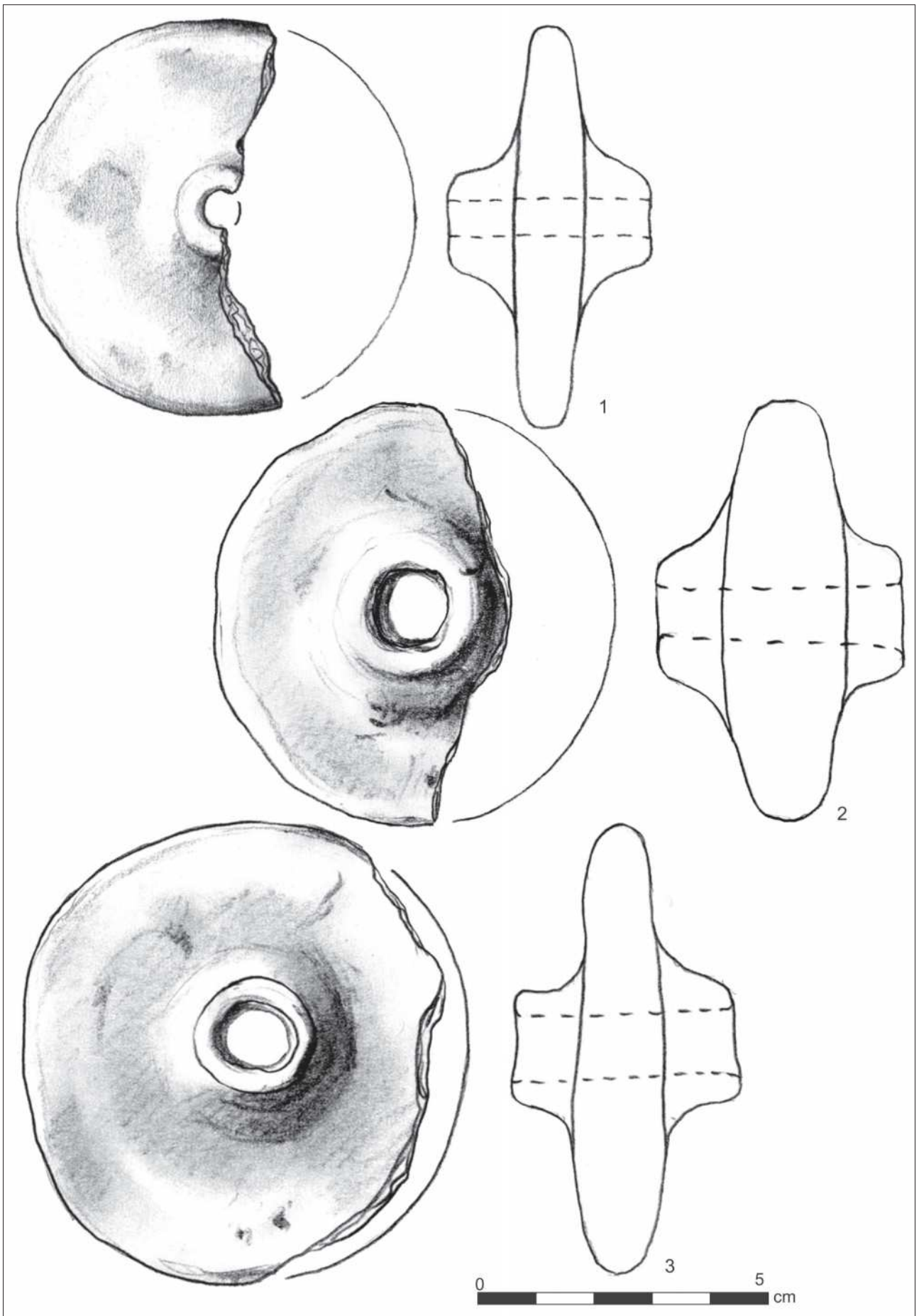
Abb. 1. Karte der Ortschaft Pir mit den Fluren *Várudvar* (*Curtea Cetății*) (2) und *Vár/Vársziget* (*Cetate*) (3) (nach Zsolt Székely).

Abb. 2. Pir mit der Flur *Vár* (*Cetate*). Satellitenaufnahme (nach Google Maps).

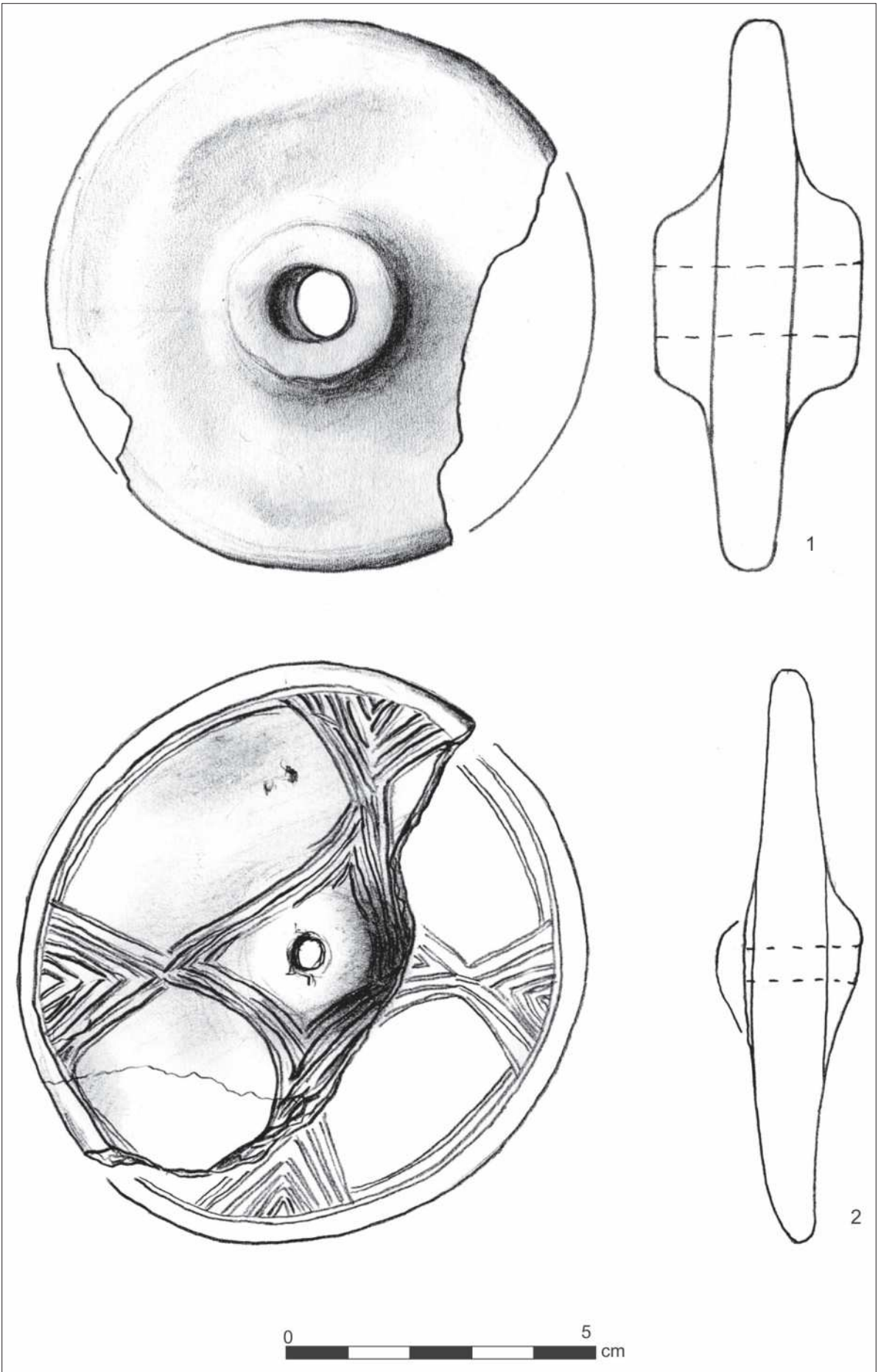
- Taf. 1. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 2. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 3. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 4. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 5. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 6. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 7. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 8. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 9. Pir. Radmodelle aus Ton (Zeichnungen Zamfir Șomcutean).
- Taf. 10. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 11. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 12. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 13. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 14. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 15. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 16. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 17. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 18. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 19. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 20. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 21. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).
- Taf. 22. Pir. Keramik (Zeichnungen Ioan Stanciu).

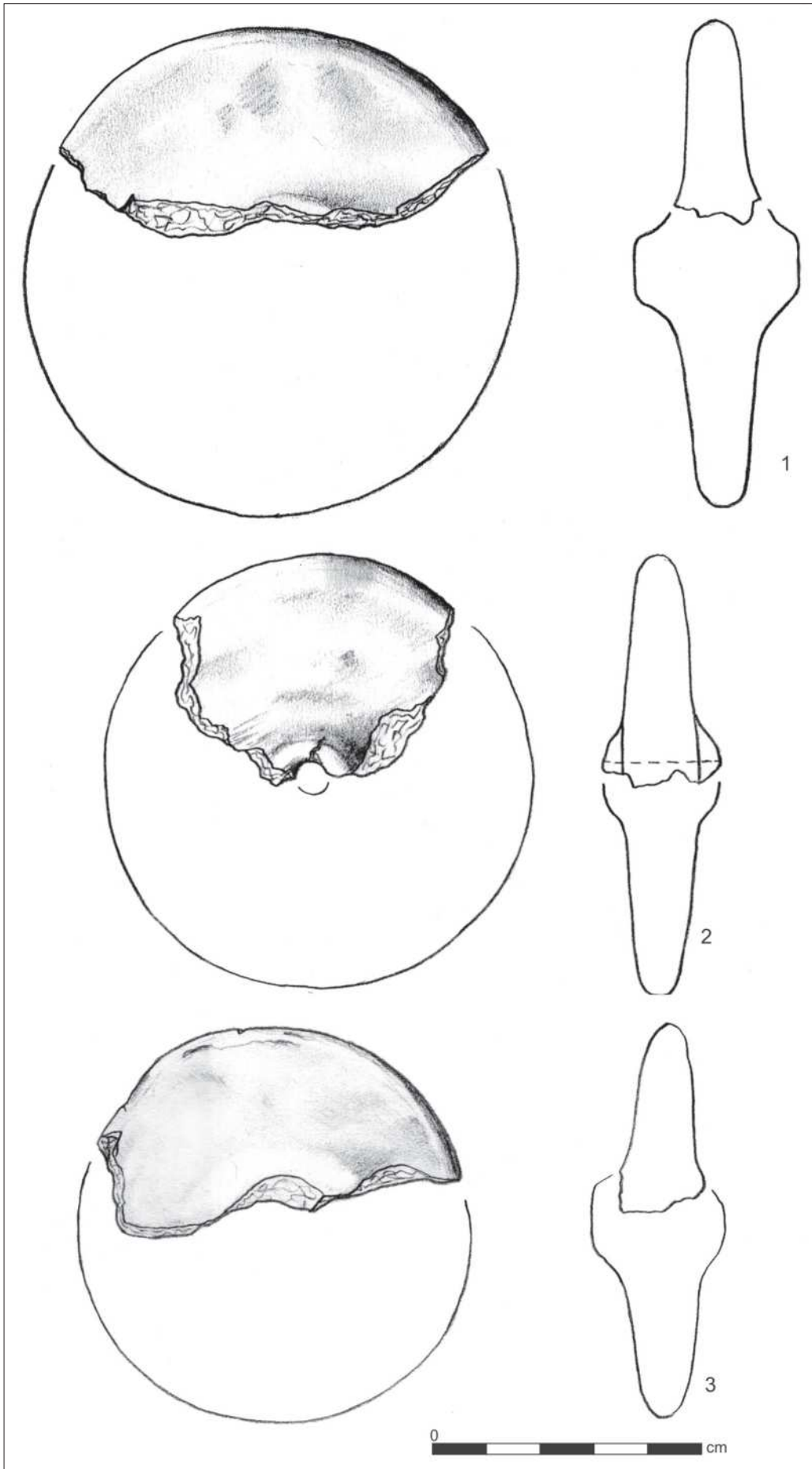
Pl. 1. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

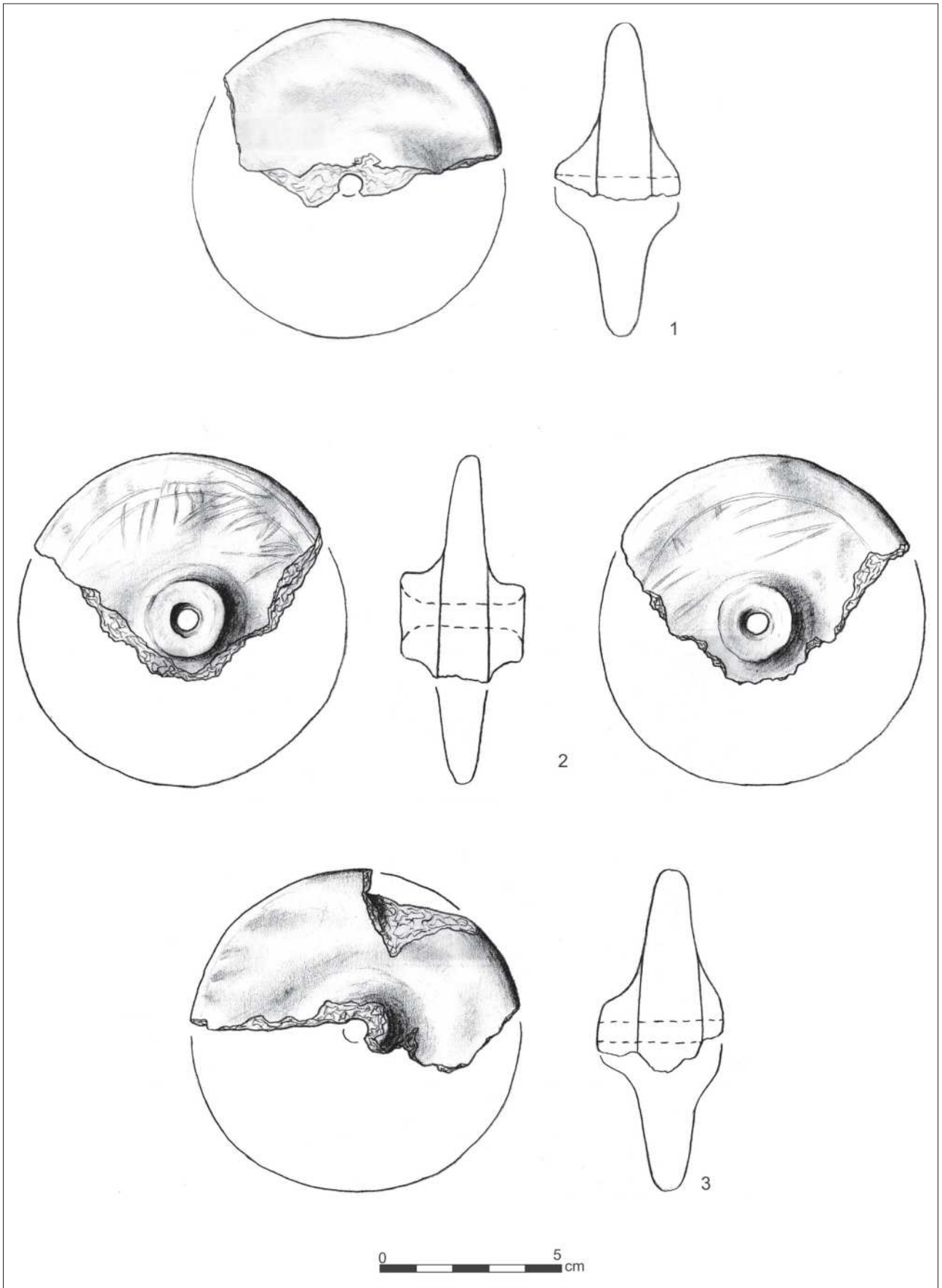
PI. 2. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

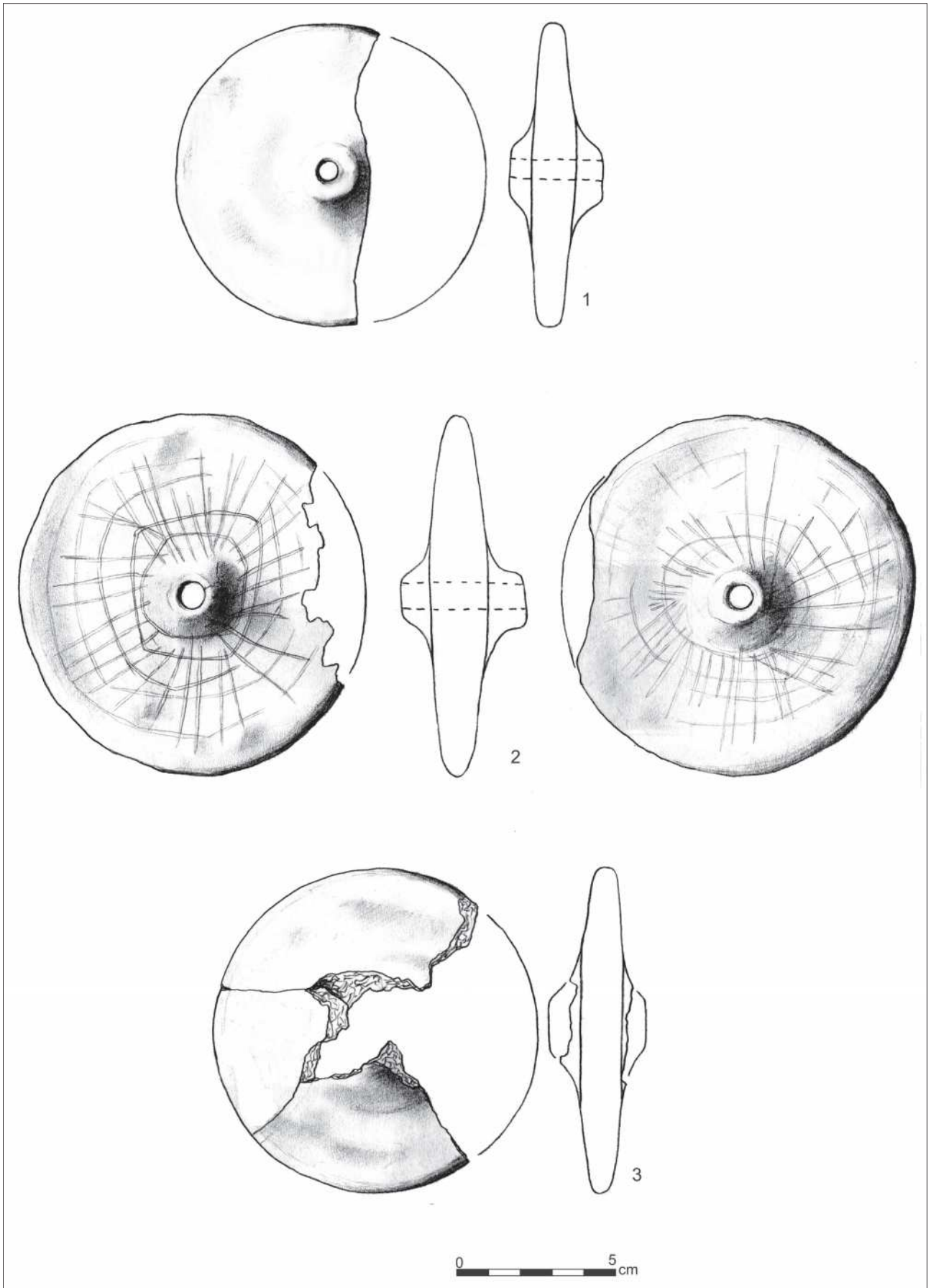
PI. 3. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

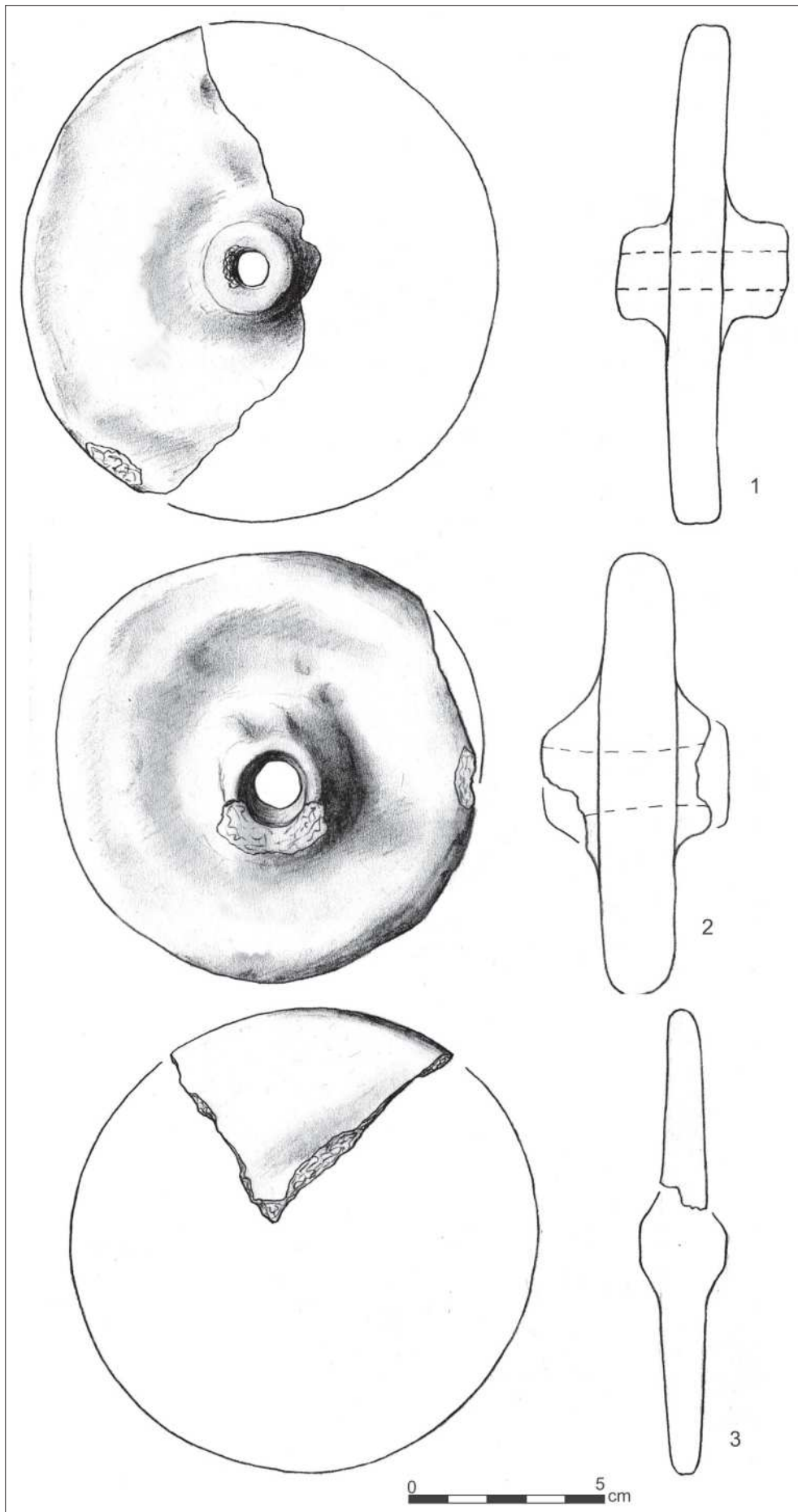
Pl. 4. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

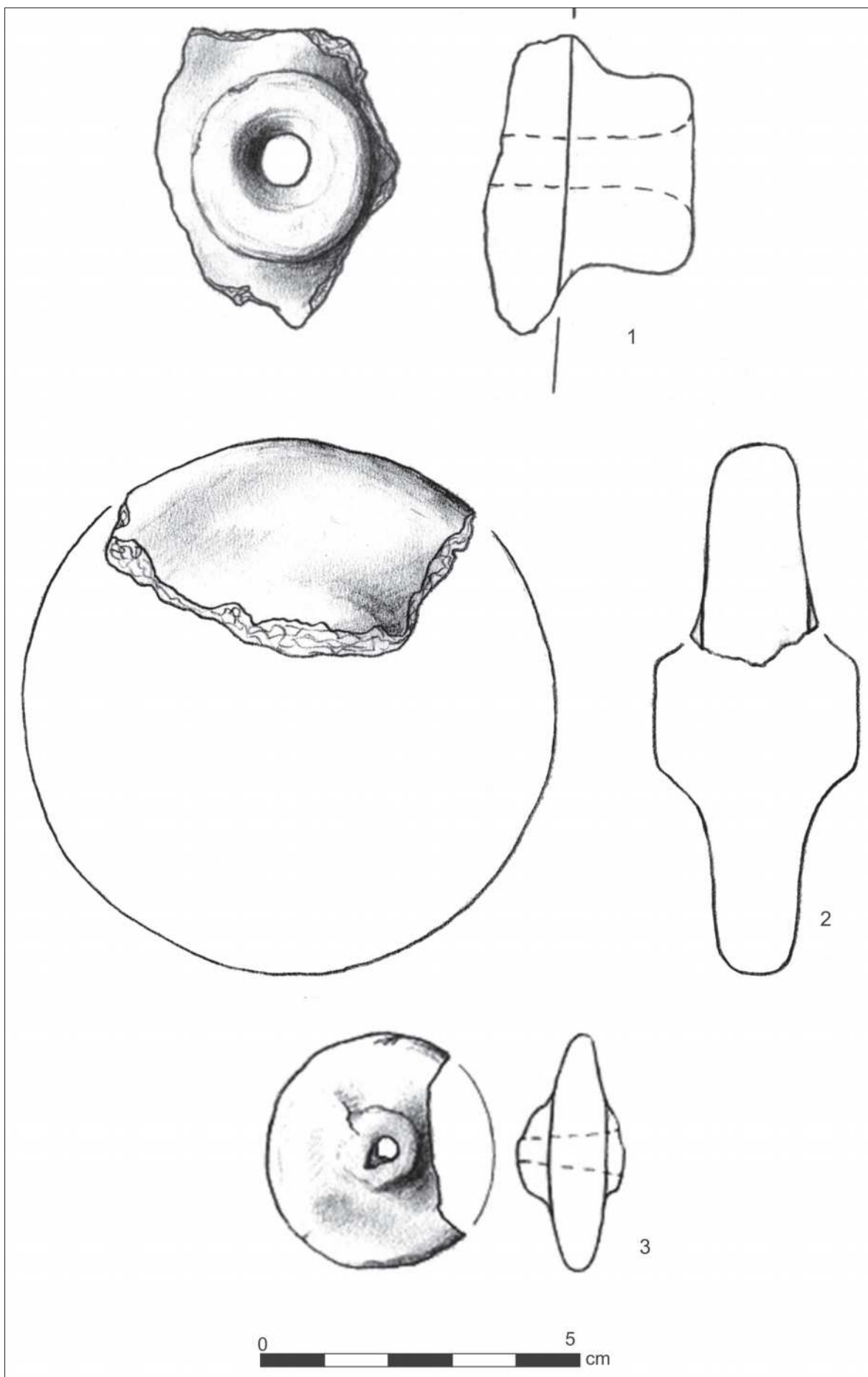
Pl. 5. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

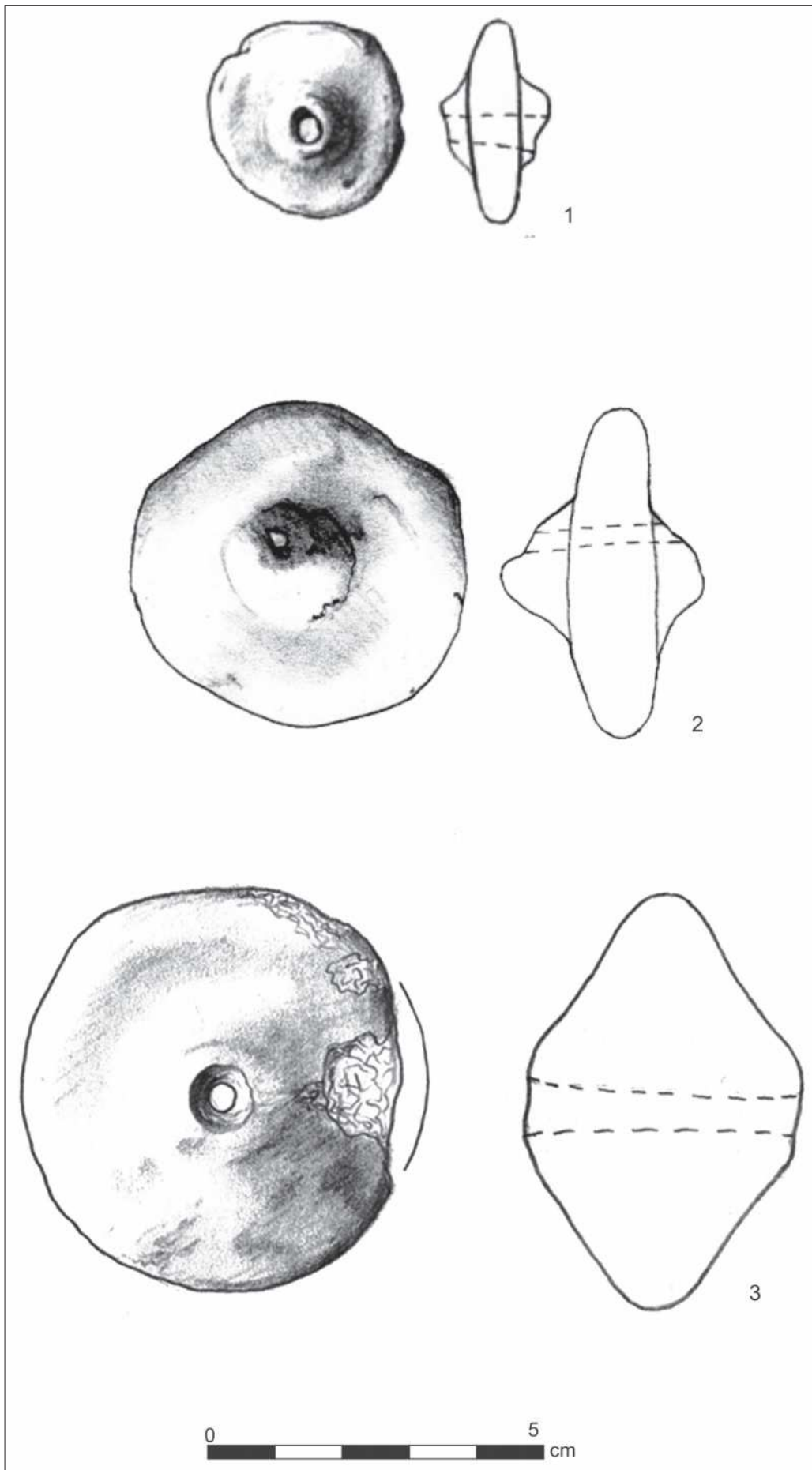
PI. 6. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

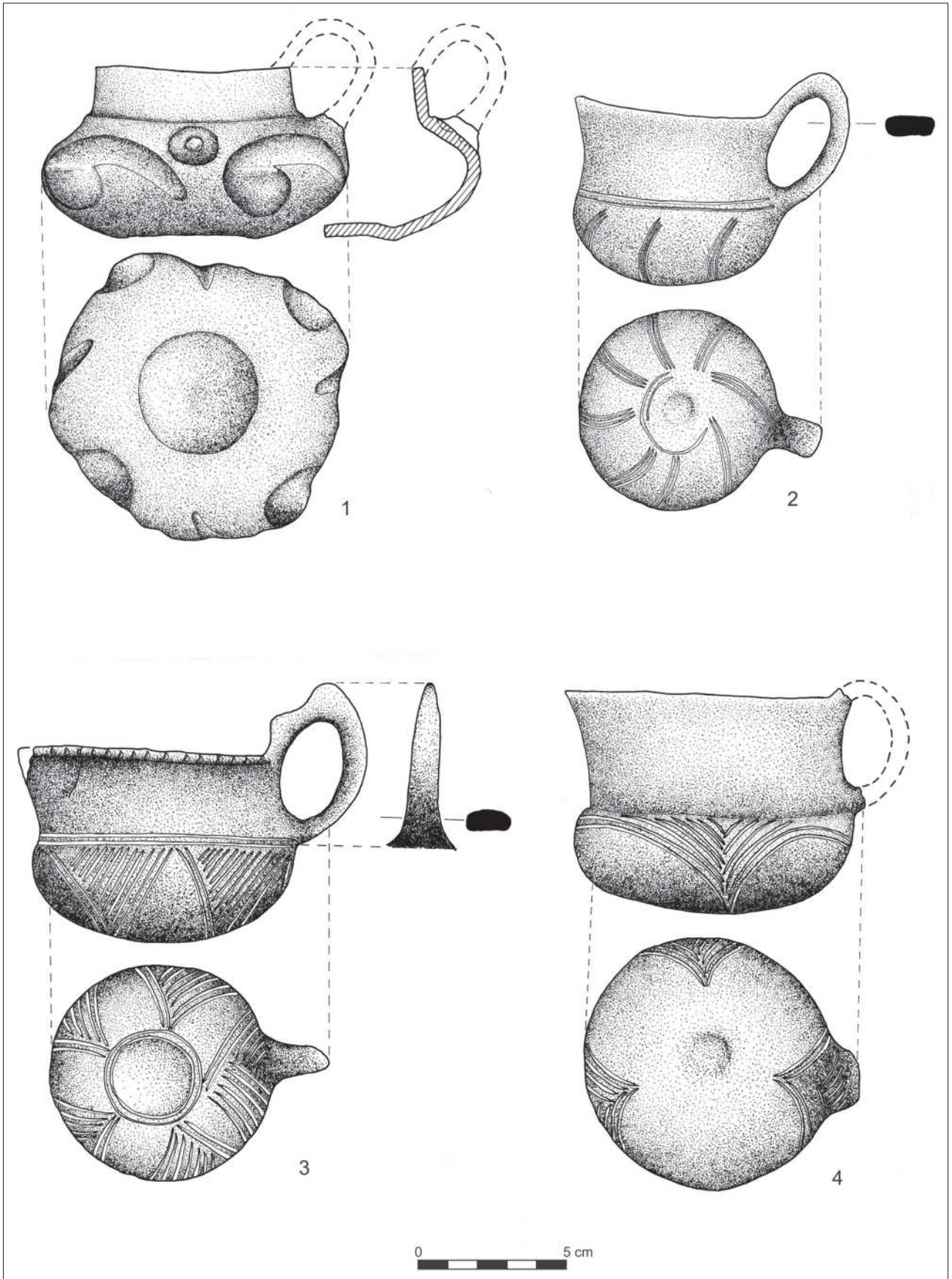
PI. 7. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

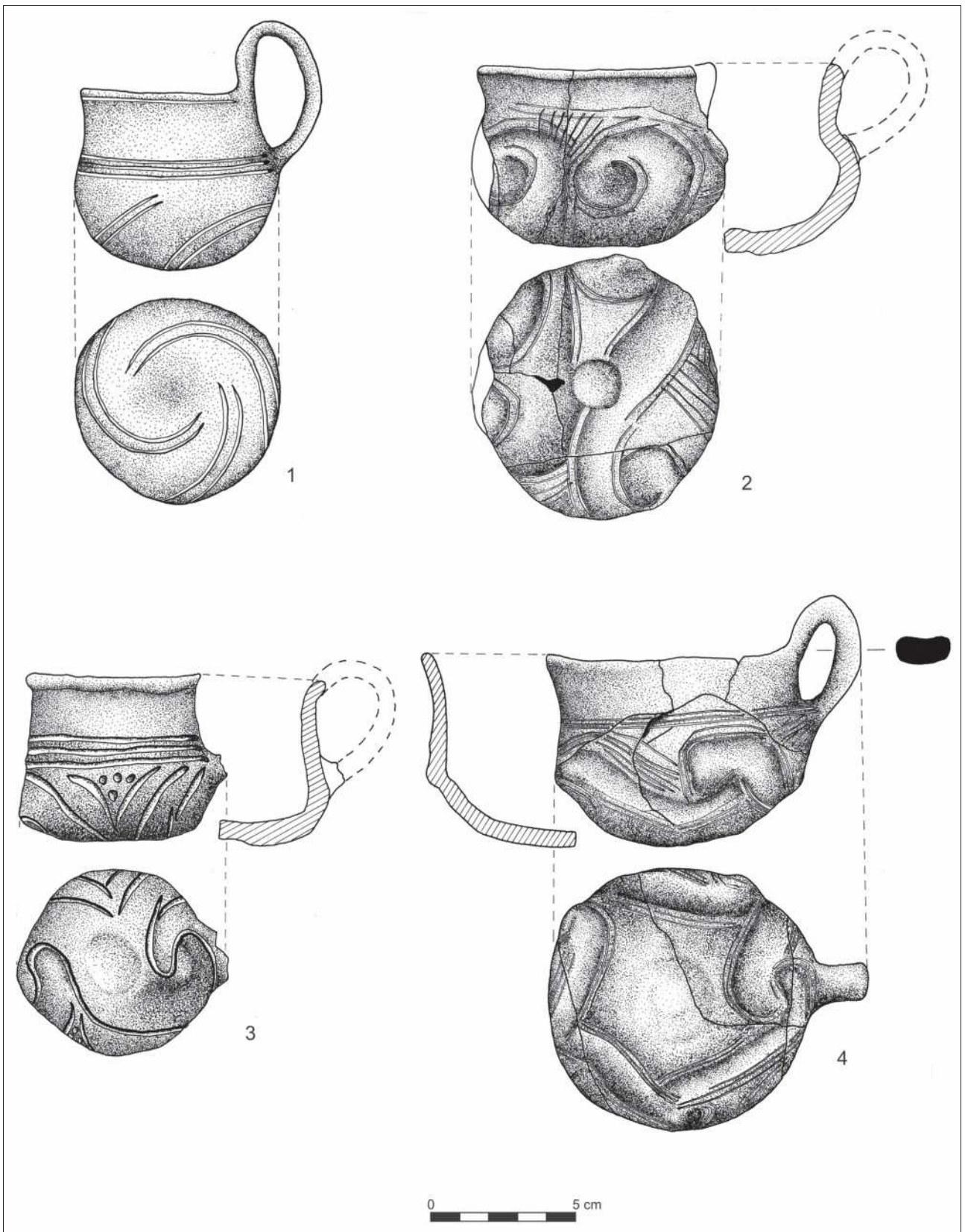
Pl. 8. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

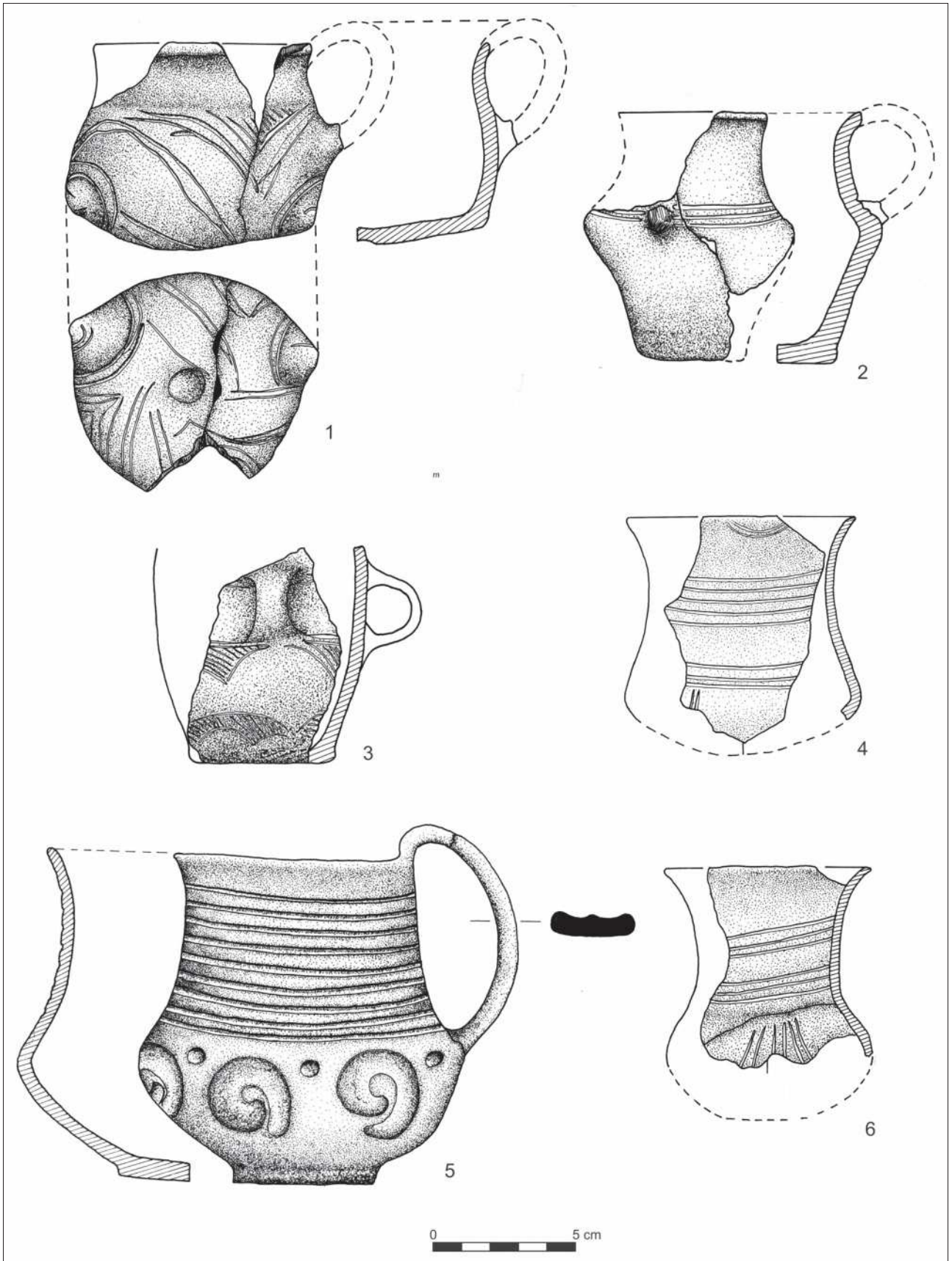
PI. 9. Pir. Rotițe perforate de lut ars.

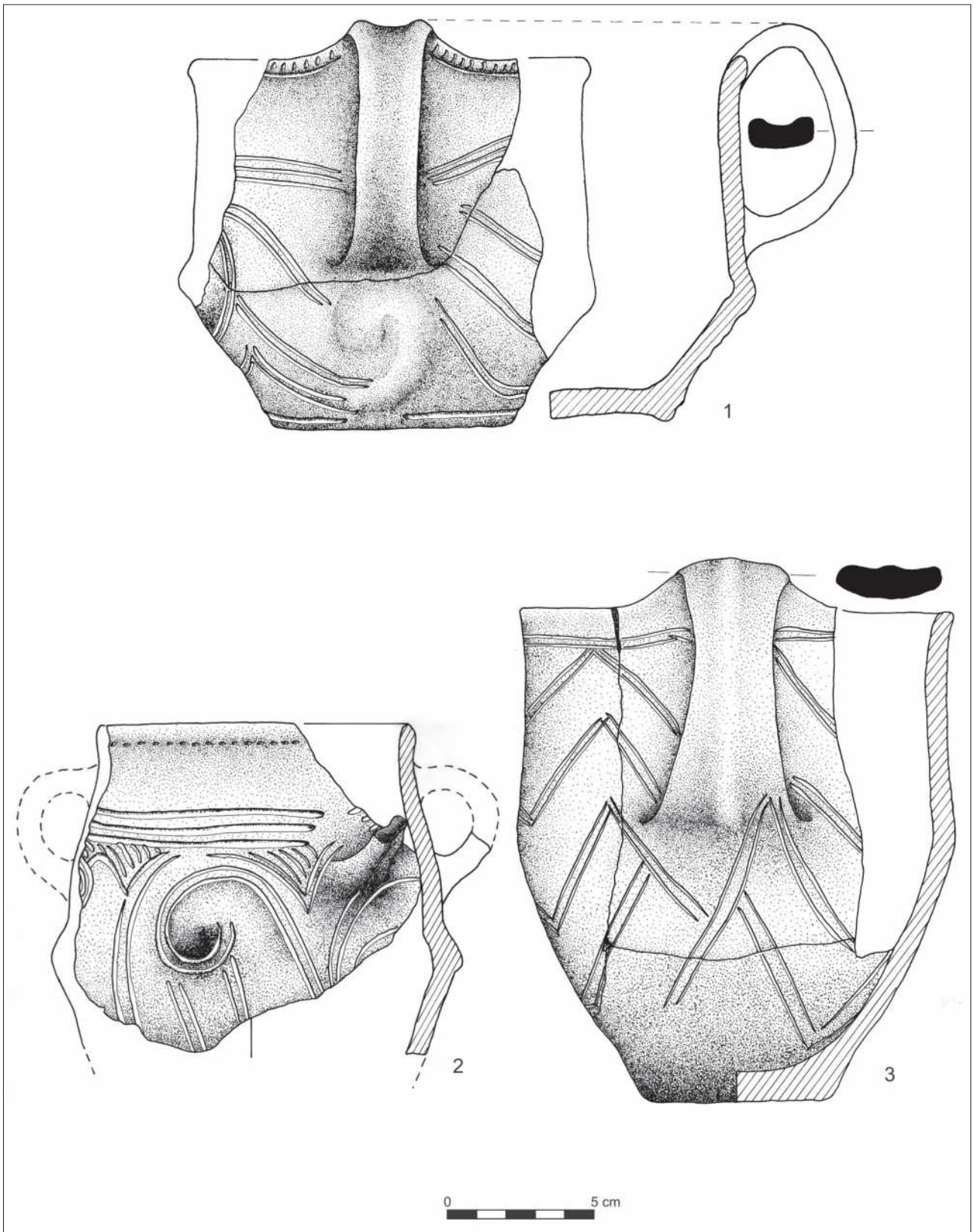
Pl. 10. Pir. Ceramică.

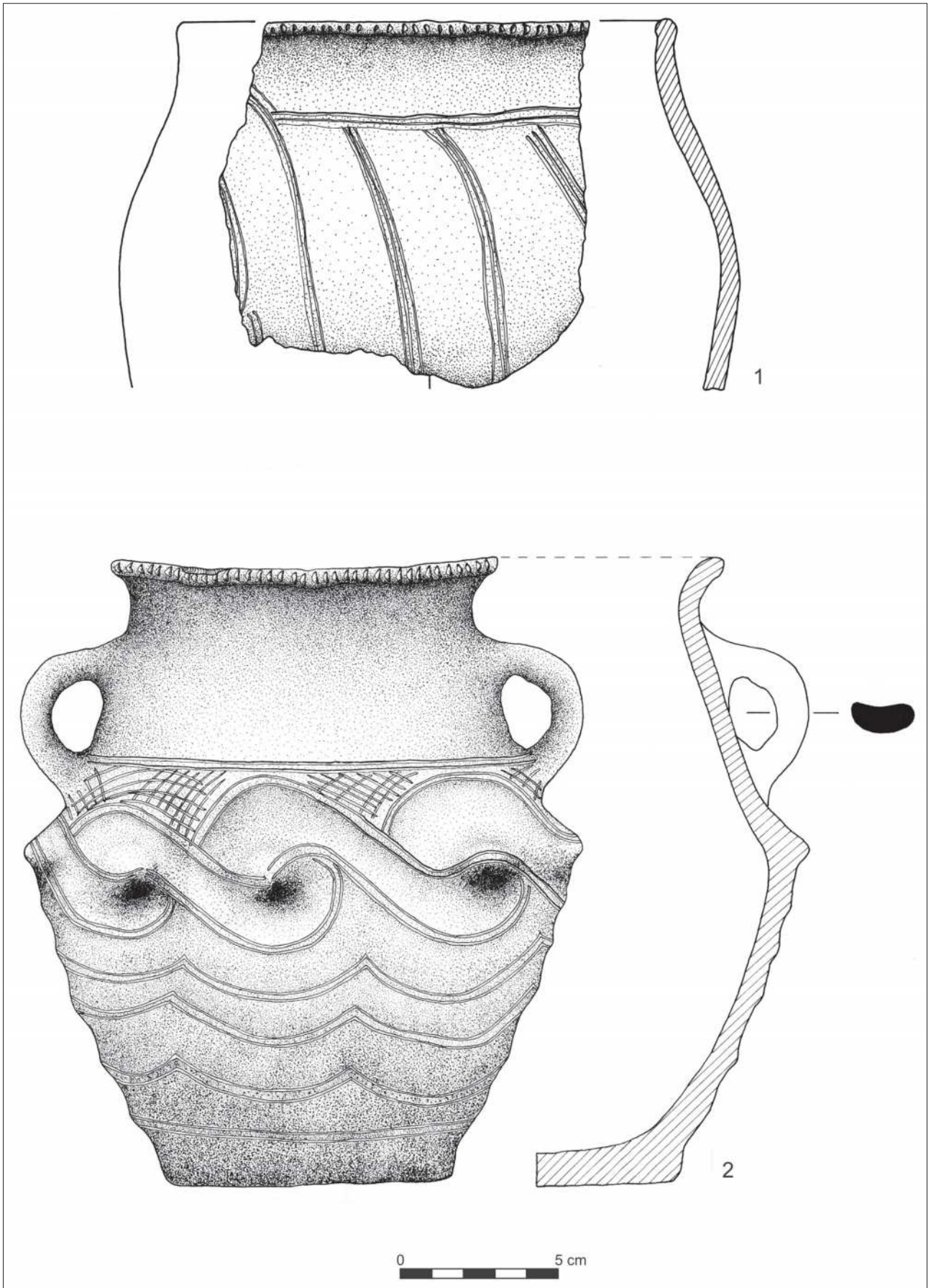
Pl. 11. Pir. Ceramică.

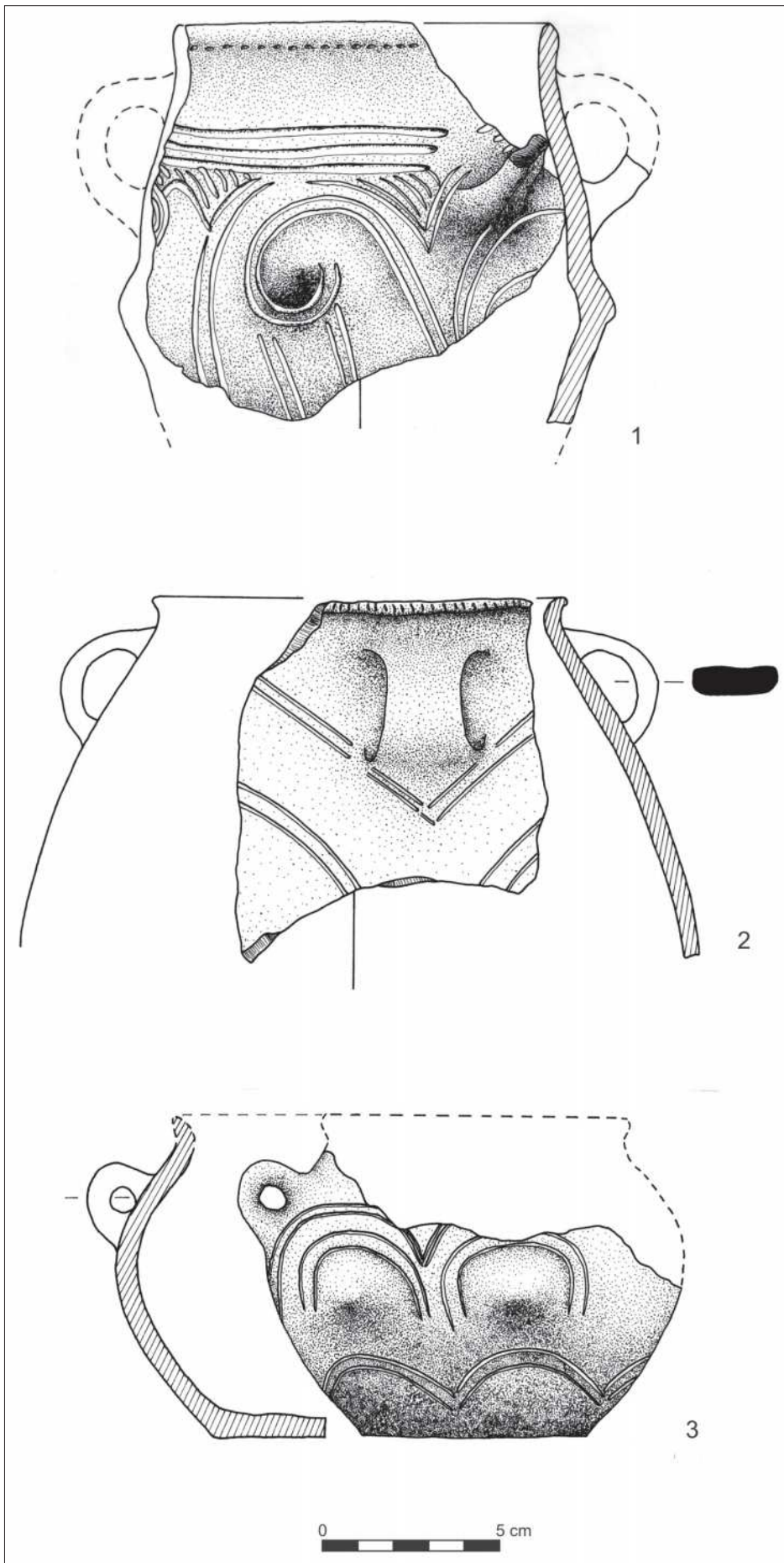
PI. 12. Pir. Ceramică.

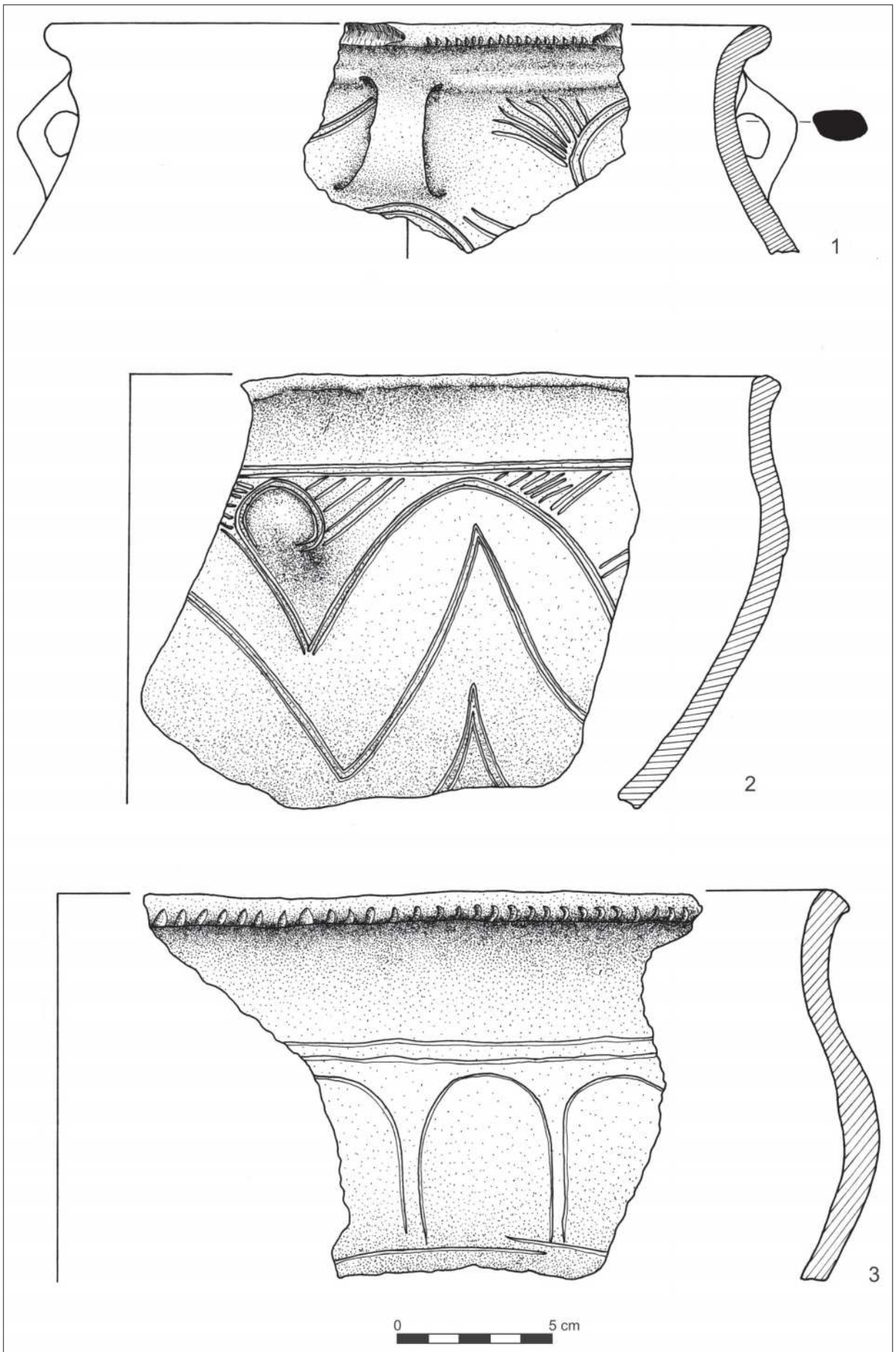
Pl. 13. Pir. Ceramică.

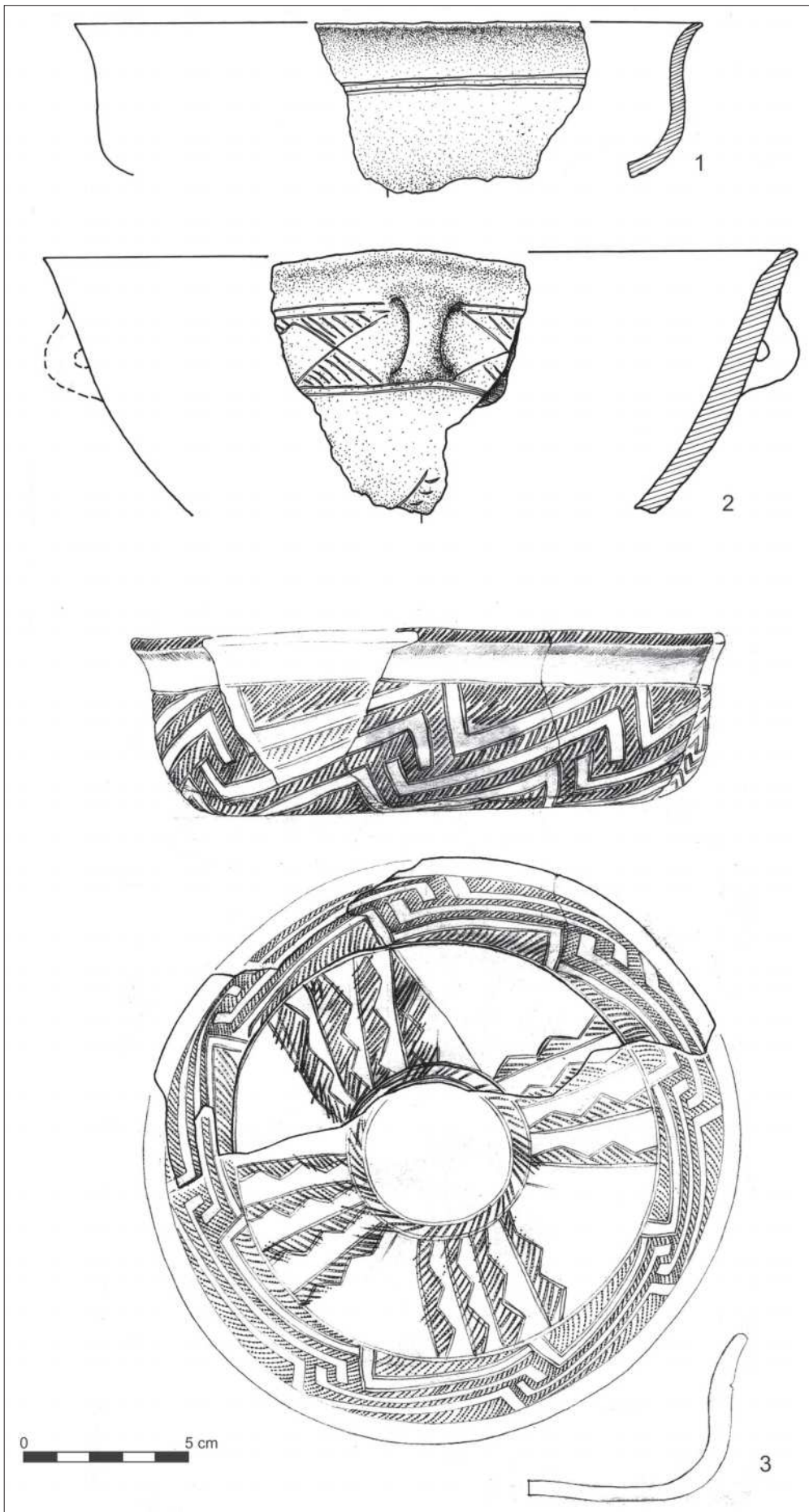
PI. 14. Pir. Ceramică.

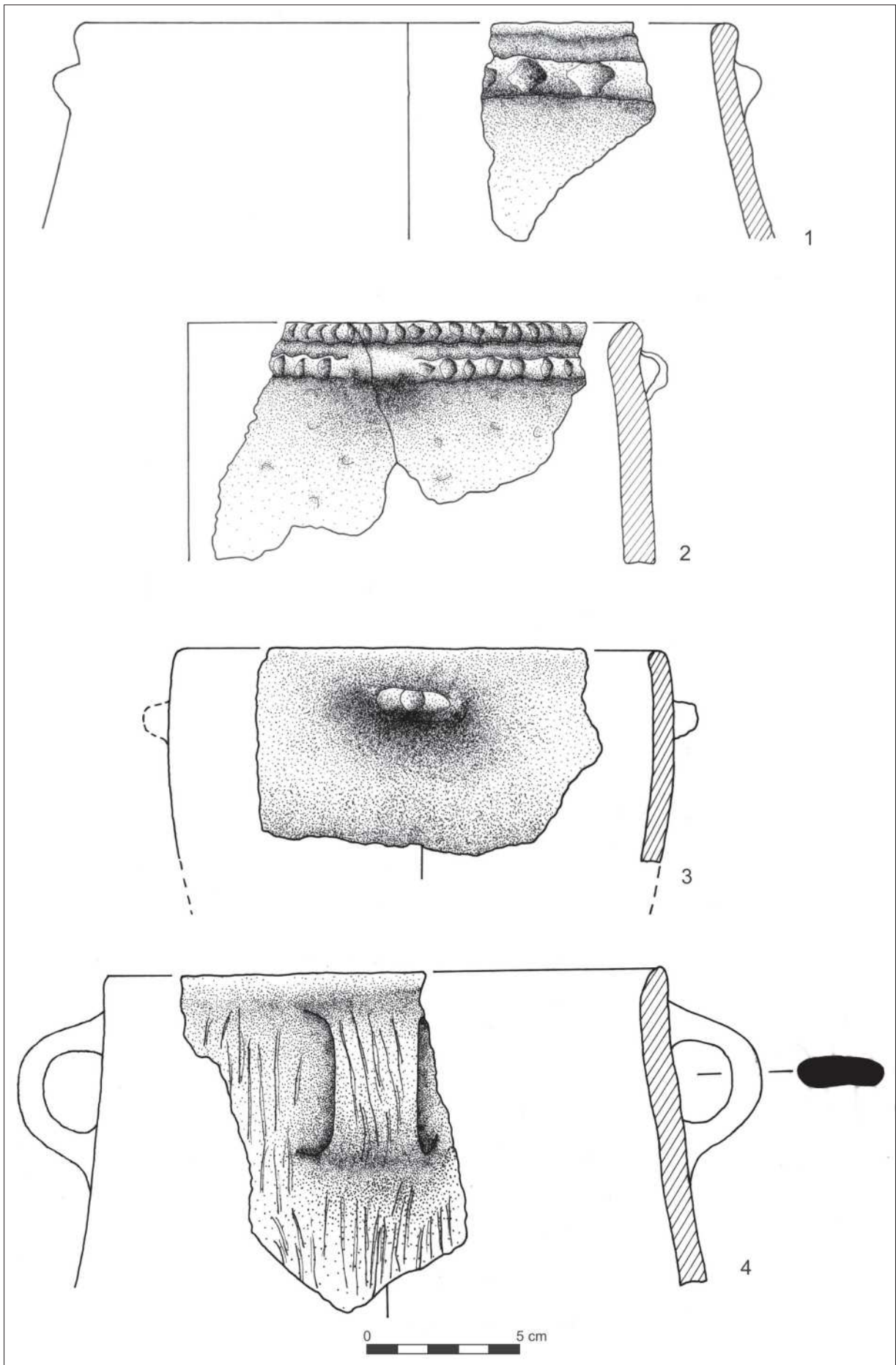
PI. 15. Pir. Ceramică.

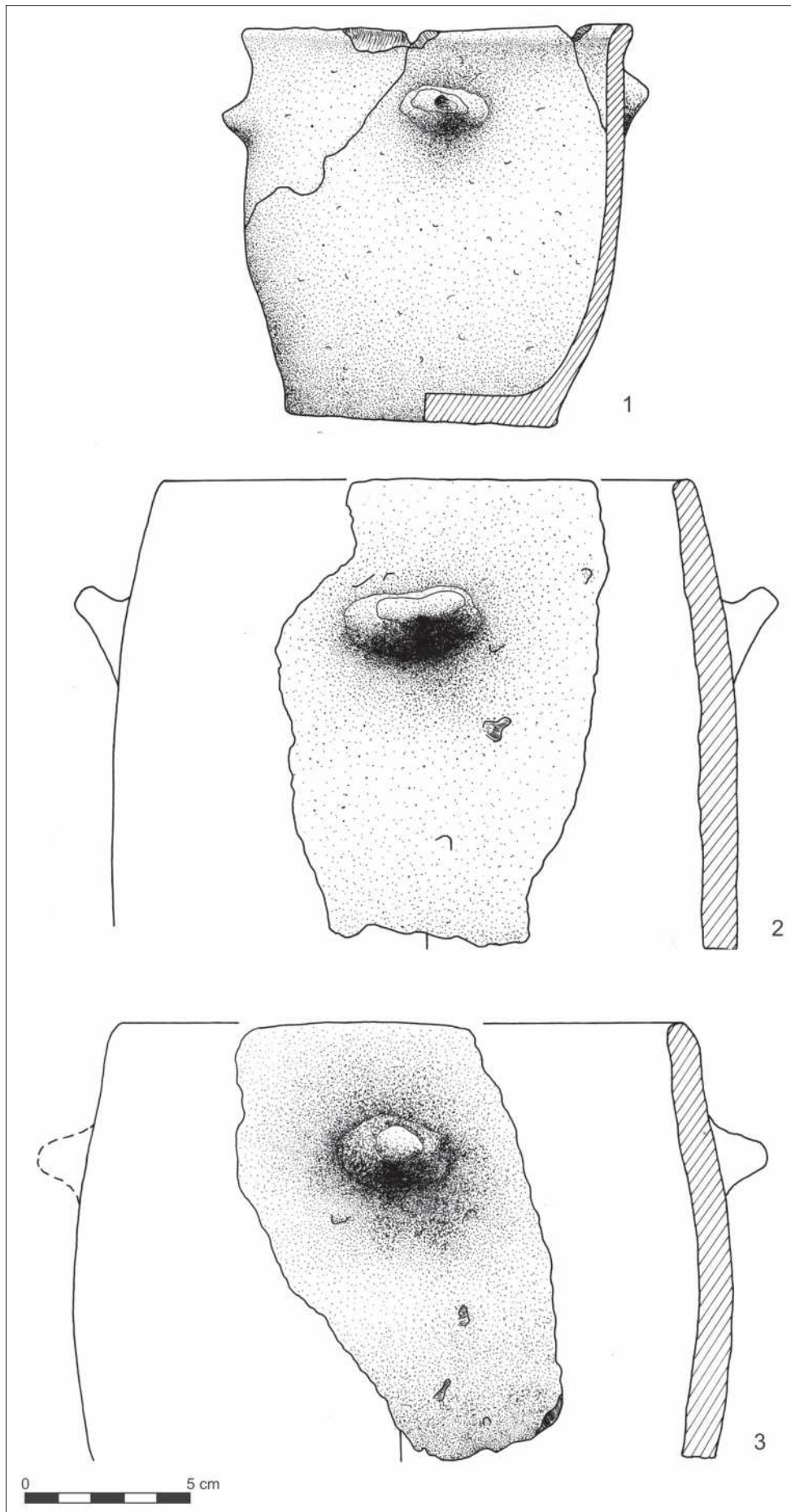
Pl. 16. Pir. Ceramică.

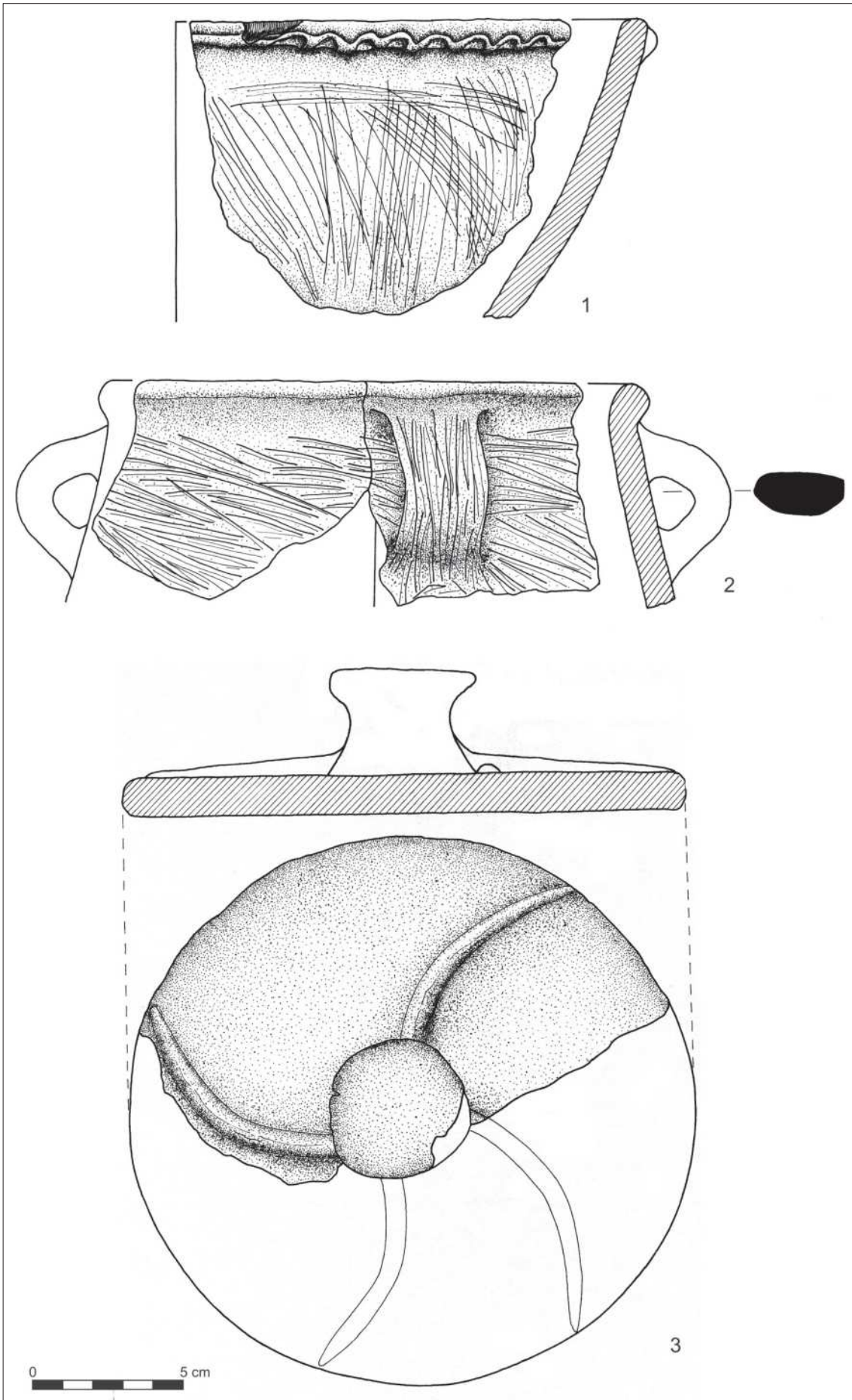
Pl. 17. Pir. Ceramică.

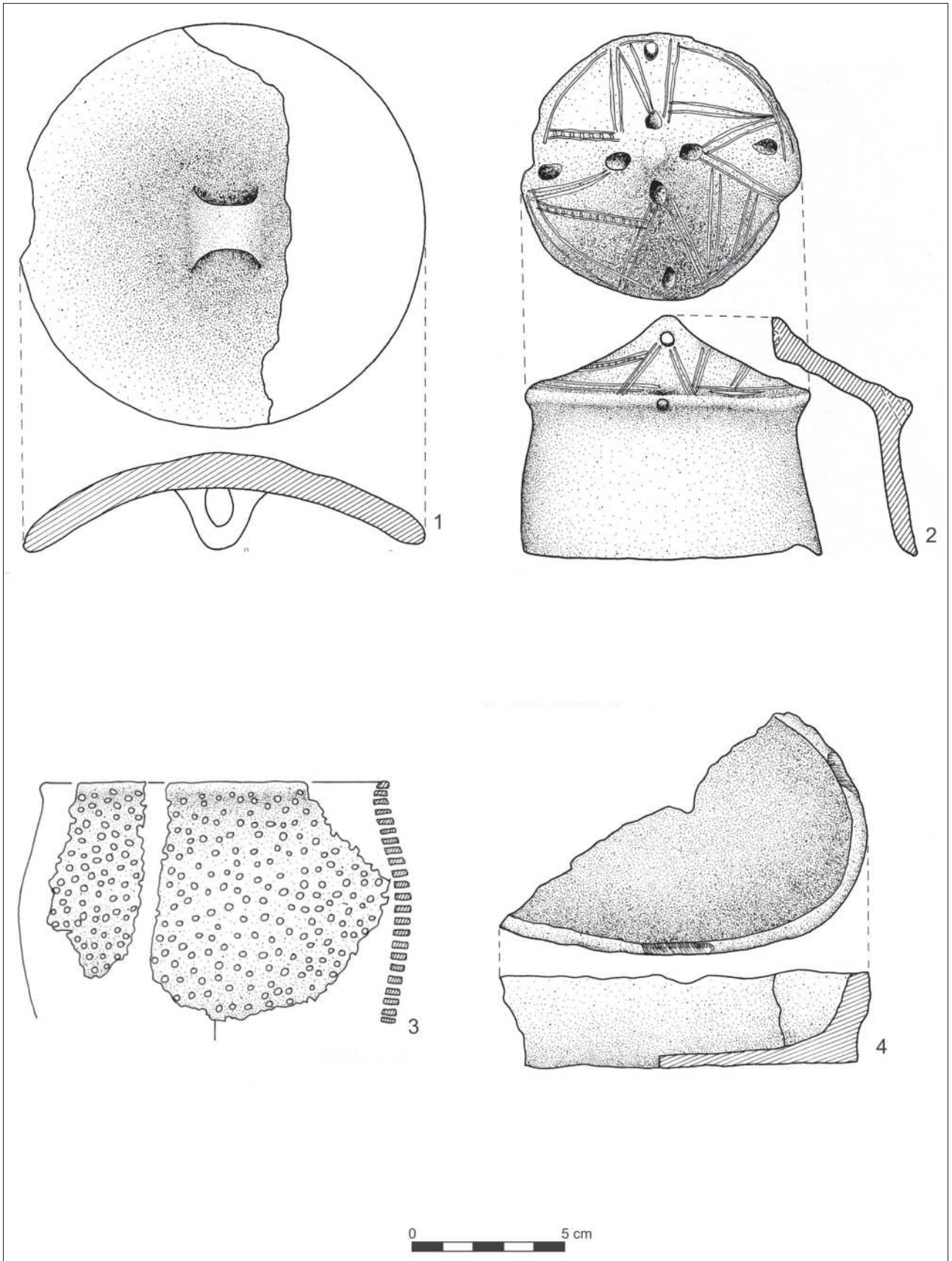
Pl. 18. Pir. Ceramică.

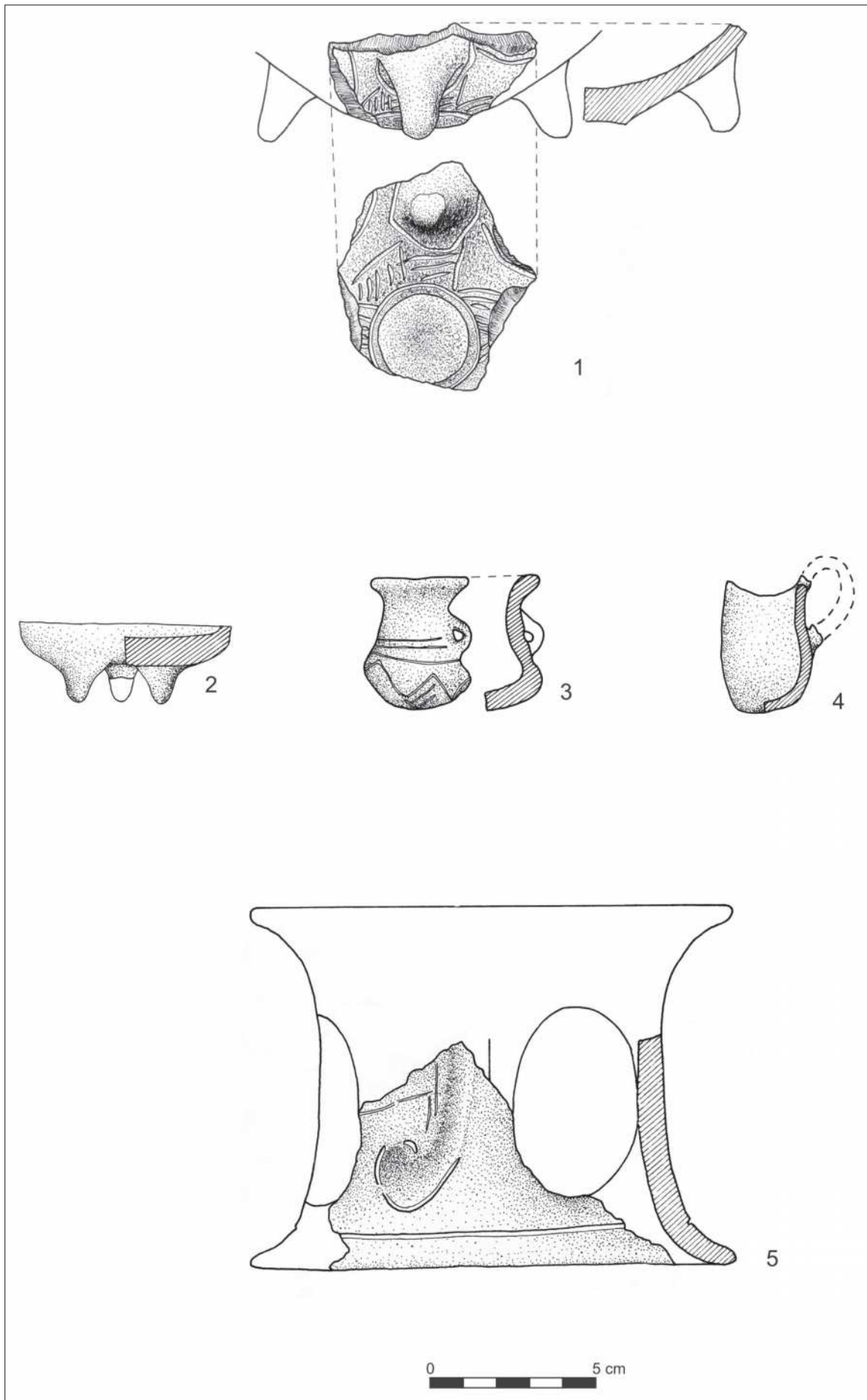
PI. 19. Pir. Ceramică.

Pl. 20. Pir. Ceramică.

Pl. 21. Pir. Ceramică.

Pl. 22. Pir. Ceramică.

Fibulele romane din așezarea de la Stupini

Sorin COCIȘ, Corneliu GAIU

Cuvinte cheie: fibule, așezare rurală, Dacia romană, Stupini, barbaricum

Mots-clé: fibules, peuplement rural, Dacie romaine, Stupini, barbaricum

Localitatea, cunoscută prin numeroase descoperiri arheologice¹ se găsește în zona Câmpiei Transilvaniei, un areal în care așezările de epocă romană sunt frecvente, cele mai multe cunoscute doar pe baza unor cercetări de suprafață sau descoperiri izolate². Așezarea de la Stupini „Fânațele Archiudului” ocupă terasele și pantele ușoare din dreapta Văii Brătenilor, un pârâu cu un curs intermitent din bazinul văii Lechinței. Stațiunea a fost semnalată în anul 1995 când au început cercetări sistematice în acest punct, fiind cercetate mai multe zeci de locuințe, gropi, ateliere, vetre, depuneri rituale și morminte, cu un inventar variat și deosebit de interesant, aparținând: eneoliticului (cultura Petrești), epoca bronzului (Wietemberg și Noua), Hallstatt timpuriu, epoca romană, migrații și medieval timpuriu, cele mai consistente dovedindu-se a fi complexe de epocă romană și feudală timpurie³. Din așezarea romană au fost dezvelite peste 100 de complexe: locuințe, gropi de provizii, anexe gospodărești⁴ din inventarul cărora au fost recuperate un bogat material ceramic, unelte, ustensile, râșnițe, piese de podoabă și port. Numărul și varietatea tipurilor de fibule, lucrate din bronz și fier acoperă un interval cronologic cuprins între primele decenii ale sec. II și prima jumătate a sec. V p.Chr⁵.

Articolul de față prezintă doar fibulele romane din așezare .

I. Fibule puternic profilate (fig. 1/1-4; pl. I/1-4)

Principalele caracteristici ale acestui tip de fibulă sunt: capul lățit și puternic încovoiat, cu sau fără placă protectoare, corpul puternic arcuit, ornamentat inițial cu o nodozitate proeminentă, care, mai apoi, în faza clasică de evoluție a acestor fibule, se aplatizează și apare numai pe partea superioară, resortul fiind format din opt spire (coarda înaltă). Piciorul este lung și, de cele mai multe ori, se termină într-un buton. Portagrafa este trapezoidală sau dreptunghiulară fiind uneori traforată. Sunt executate din două bucăți de metal. Cele patru fibule aparțin mai multor variante cunoscute în Dacia romană.

Astfel, piesa nr. 1 (fig. I/1; pl. I/1), aparține tipului **8a3a (Almgren 73, Jobst 4E)**, Are drept principală caracteristică o plăcuță triunghiulară ce protejează resortul din 8 spire. Piese identice au fost identificate la

1 Dănilă 1967, 497-499; Dănilă 1975, 225-229; Marinescu 2010, 71-72, pl. XXXII-XXXIV; Fischer 1911, 4-24; Tanțău, 1971, 255-264.

2 Protase 1966 (passim); Protase 1980; Marinescu 1989, 4-66; C. Gaiu, V. Crișan, Cr. Găzdac, 1995, 126.

3 Gaiu 2001, nr. 194; Gaiu 2003 .212; Gaiu 2004a nr. 181; Gaiu 2007, 349-351

4 Gaiu 1999, 84-90; Gaiu 2004, 77-93.

5 Gaiu 2004, 81, 93, fig. 11.

Sorin COCIȘ, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca; e-mail: scocis@yahoo.com

Corneliu GAIU, Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud, e-mail: corneliugaiu@gmail.com

Căței și Ulpia Traiana⁶. Cele mai multe exemplare sunt cunoscute în Noricum⁷. Fibulele de tip 8a3a pot fi plasate, pe baza contextului arheologic, în prima jumătate a sec. II d.Chr.⁸, fără a exclude o folosire a lor și după această dată, dar ca piese ieșite din modă.

Următoarea piesă (fig.1/2; pl. I/2) aparține tipului **8a2b1 (Almgren 70/73, Jobst 4C)**. Se deosebește de varianta anterioară prin lipsa plăcuței protectoare a coardei. În Dacia numărul lor este mare, însă ele sunt inegal răspândite, fiind predominante în Dacia Porolissensis și mai rare în sudul Daciei. Zona cu cea mai densă concentrare o reprezintă provinciile Noricum⁹, Pannonia¹⁰, Moesia¹¹. Pe baza exemplarelor bine date din Dacia precum și a materialului ceramic din așezare, putem data fibula de la Stupini în prima jumătate a sec. II d.Chr.

A treia fibulă din această categorie (fig. 1/3; pl. I/3) aparține tipului **8a11b1 (Jobst 4F)**. Ea are următoarele caracteristici: resortul din opt spire; placă protectoare; capul mic, fațetat; doar pe partea superioară a corpului, o nodozitate. Piciorul are formă trapezoidală, de obicei cu baza mare spre partea terminală. Uneori pe picior apar decorații în formă de „dinți de lup” sau, rareori, cerculețe. Portagrafa de obicei dreptunghiulară. Piese sunt executate din două elemente.

Recenta analiza făcută de S. Leitner, V. Färber¹² asupra acestei variante de fibulă puternic profilată arată o concentrare în provinciile dunărene dar și în provinciile din jurul acestora ori chiar mai departe, inclusiv în *Barbaricum*¹³. În *Dacia* este atestat un atelier la *Napoca*, fiind găsite aici cinci astfel de fibule în curs de prelucrare și sute de tipare¹⁴.

Cronologic ele au fost datate în Imperiu de la sfârșitul sec. I, până în prima jumătate a sec. II d.Chr. sau chiar în cel de al treilea sfert al sec. II d.Chr.¹⁵.

În Dacia exemplarele bine datate indică ca perioadă de fabricație și folosință prima jumătate a sec. II p. Chr., cu rezerva că ele mai pot fi în uz și în al treilea sfert al sec. II d.Chr., așa cum arată exemplarul de la Potaissa¹⁶.

Piesa de la Stupini are piciorul la baza îngustat fiind vorba de o subvariantă care apare în Dacia doar în cimitirul de la Locusteni¹⁷. Cronologic piesa în discuție poate fi datată în a doua jumătate a sec. II d.Chr.

Ultima piesă din această categorie (fig. 1/4; pl. I/4) aparține tipului **8a15b (Almgren 80)**. Se particularizează prin: capul semirodund, pe post de placă protectoare, resortul din opt spire și coarda prinsă în cârlig sau petrecută prin suport; pe corp există o nodozitate în trepte (doar pe partea superioară), piciorul se termină într-un buton; portagrafa este trapezoidală.

Piese de acest gen sunt tipuri hibride care fac, după părerea noastră, trecerea spre fibulele cu genunchi. Ele apar în general în Noricum¹⁸, Pannonia¹⁹, Moesia Superior²⁰ și în *Barbaricum*²¹. E. Patek le consideră de influență germanică²², raliindu-se părerii lui Almgren²³. Deși în stadiul actual al cercetărilor nu se pot determina cu precizie centrele de producție, numărul pieselor fiind destul de mic, putem presupune că ele provin din *Barbaricum*. Tot pentru această proveniență pledează și sistemul de prindere al resortului și al

6 Cociș 2004, 51, nr. 165-166.

7 Jobst 1975, 34.

8 Cociș 2004, 51.

9 Jobst 1975, 30; Gugl 1995, 55-56.

10 *Ibidem*.

11 Bojović 1983, 36, pl. X/82.

12 Leitner, Färber 2013, 211-246.

13 Andrzejowski 1992.

14 Cociș 2016, 512.

15 Andrzejowski 1992, 115; Jobst 1975, 38-39; Buora 1994, 195-196; Leitner, Färber 2013, 235.

16 Cociș 2004, 60.

17 Popilian 1980, 89, pl. XIII/3.

18 Sedlmayer 1995, 28; Koščević 1980, pl. XXIV/200.

19 Patek 1942, 135, pl. XXIII/13.

20 Bojović 1983, 61, pl. XXVII/259.

21 Almgren 1923, 41; Beilage I/13.

22 Patek 1942, 135.

23 Almgren 1923, 41-42.

corzii.²⁴ În Dacia, numărul lor este relativ mic²⁵. În ceea ce privește datarea, ele au fost încadrate în a doua jumătate a sec. II – începutul sec. III d.Chr.²⁶. Această datare este valabilă și pentru piesa de la Stupini.

II. Fibule cu genunchi (fig. 2/5-6; pl. II/5-6).

Piese în discuție reprezintă una din variantele târzii ale fibulelor cu genunchi tip **19e2b (Riha 6.2)**. Corpul este format din două elemente, sistemul de închidere prin balama, portagrafa în formă de cârlig.

În actualul stadiu al cercetărilor, nu este clar determinată aria răspândirii acestor fibule. Piese asemănătoare tipului nostru se cunosc în Panonnia, Germania, Siria²⁷. Ele au fost în uz în prima jumătate a sec. III d.Chr.²⁸. În Dacia apar în procent de 90% în castele din nordul provinciei, fiind date pe parcursul secolului III d.Chr. Pe baza contextelor de descoperire și cele două fibule de la Stupini pot fi datate în sec. III d.Chr.

III. Fibule în formă de T. (fig. 2/7; pl. II/7)

Piesa tip **39b1c2 (Bojović 34/2)** are sistemul de închidere prin balama. Partea fixă este turnată. Brațele sunt scurte la formele mai timpurii, pentru a se lungi în faza târzie, când sunt prevăzute și cu butoane. Brațele și corpul dau fibulei aspectul literei T, de unde și denumirea. Corpul este curbat, fiind trapezoidal sau dreptunghiular în secțiune. Picioarul scurt poate fi ascuțit sau fațetat. Portagrafa este tubulară cu capătul retezat. Sunt executate din două elemente.

Fibulele de acest tip sunt caracteristice, în special, Daciei, dar ele apar și în alte provincii²⁹. Au fost date la sfârșitul sec. II și începutul sec. III d.Chr.³⁰, perioadă care pe baza contextelor arheologice din Dacia poate fi extinsă până la mijlocul secolului. Piesa de la Stupini poate fi datată pe baza contextului arheologic în același interval.

IV. Fibule emailate (fig. 2/8; pl. II/8).

Fibulele emailate, deși au luat naștere în lumea celtică, au fost folosite pe scară largă de romani. Aria de răspândire cuprinde tot imperiul și chiar lumea barbară. Principalele centre de producție erau în provinciile vestice ale imperiului. În Dacia numărul lor este relativ mic și reprezintă importuri.

Piesa de la Stupini tip **24a6 (Vaday tipul III /1/1/4.)**, reprezintă un unicat la nivelul Daciei prin iconografia ilustrată. Fibula este rotundă și plată având pe spate un sistem de închidere prin resort format din 8 spire și portagrafa dreptunghiulară. În interiorul discului există o reprezentare realizată prin emailare, redând o pasăre (gâscă) care întoarce capul spre puiul pe care dorește să-l hrănească, redat sub o formă șerpuitoare, dar care are plisc și picioare, iar în partea de jos o floare. Fundalul este realizat din email albastru, corpul păsării este redat cu galben, capul este colorat în verde, pliscul galben, iar picioarele cu email roșu. Șarpele redat și el schematizat are capul colorat în verde iar corpul este colorat în roșu. Floarea din partea de jos redată tot schematizat este umplută cu email roșu. În tipologia lui K. Exner piese apropiate e dar cu alte scene animaliere au fost incluse în grupa III³¹. A. Vaday în studiul dedicat fibulelor emailate din lumea sarmatică încadrează fibule emailate zoomorfe în tipul III /1/1/4. (*flat brooches with round main plates unsegmented rim-sand animal depictions*)³². Decorul cu reprezentări de vulturi și iepuri sau șerpi sunt cunoscute la Dubovác, Tristené pri Hornáde, Intercisa și Zsadány³³. O reprezentare similară figurează pe o fibulă de tip Vaday III/4/1/4, care provine de la Augst³⁴.

Cronologic piesa emailată de la Stupini poate fi datată în intervalul cuprins dintre a doua jumătate a sec. II primele decenii ale secolului III d.Chr.

24 Cociș 2002, 73-79.

25 Cociș 2004, cat. 33 338-339.

26 Sedlmayer 1995, 28.

27 Kovrig 1937, pl. XI/114; Riha 1979, 164, pl. 49/1424.

28 Riha 1979, 165.

29 Bojović 1983, pl. XXXVI/350, 353.

30 Bojović 1983, 283.

31 Exner 1939, pl. 14/10.

32 Vaday 2003, 328-331, fig. 6.

33 Vaday 2002, 100-101, fig. 2; Vaday 2003, 328, 391, cat. nr. 31.

34 Andrzejowski 2010, 136, fig. 3/20.

Cele 8 piese de la Stupini deși cuprind și fibule puternic profilate pot fi datate în a doua jumătate a sec. II – primele decenii ale secolului III d.Chr. Pentru nici un tip nu avem dovezi de producere a lor în Dacia, ele provenind din comerț s-au aduse aici de populații venite din afara Imperiului în perioada războaielor marcomanice, aspect evidențiat și prin alte categorii de artefacte descoperite³⁵.

Catalog

1. Fibulă puternic profilată (pl. I/1); Bronz; L= 8,8 cm; Stupini; C.M. B-N.; Inedită.
2. Fibulă puternic profilată (pl. I/ Bronz; L= 5,8 cm; Stupini 2000, S25, locuința 52; C.M.B-N.; Inedită.
3. Fibulă puternic profilată; (pl. I/3); Bronz; L= 4 cm; Stupini; C.M. B-N.; Inedită.
4. Fibulă puternic profilată; (pl. I/4); Bronz; L= 4,4 cm; Stupini 2007; C.M. B-N., Inedită.
5. Fibulă cu genunchi; (pl. II/5); Bronz; L= 3 cm; Stupini 2002, locuința76; C.M. B-N.; Inedită.
6. Fibulă cu genunchi; (pl. II/6); Bronz; L= 3,1 cm; Stupini 2001, S31, M37,-50cm; C.M. B-N.; Inedită.
7. Fibulă puternic profilată; (pl. II/7); Bronz; L= 4 cm; Stupini 2001, S29, locuința 59; C.M. B-N.; Inedită
8. Fibulă emailată(pl. II/8);Bronz,Email albastru, galben, roșu, verde; D= 4 cm; Stupini C.M. B-N., Inedită.

Fibulele romane din așezarea de la Stupini

(Rezumat)

Așezarea romană de la Stupini „Fânațele Archiudului” se află în interiorul provinciei romane Dacia, la cca. 40-50 km de centrele economice și militare de pe limesul de nord-est. Studiul analizează tipurile de fibule descoperite prin cercetările arheologice efectuate în această așezare între 1995-2006. Analiza tipologică a celor opt piese departajează patru tipuri distincte: fibule puternic profilate, fibule cu genunchi, fibule în formă de T și fibula cu email. Cele 8 piese de la Stupini deși cuprind și fibule puternic profilate pot fi datate în a doua jumătate a sec. II – primele decenii ale secolului III d.Chr. Pentru niciun tip nu avem dovezi de producere a lor în Dacia, ele provenind din comerț s-au aduse aici de populații venite din afara Imperiului în perioada războaielor marcomanice.

Les fibules romaines de l'habitation de Stupini

(Résumé)

L'habitation romaine de "Fânațele Archiudului" se trouve à l'intérieur de la province romaine de Dacie, située à peu près à 40-50 km distance des centres économiques et militaires de la frontière de Nord-est. L'étude analyse les types de fibules découvertes par des fouilles archéologiques effectuées dans cette habitation entre 1995-2006. L'analyse typologique des huit pièces différencie quatre types distincts : fibules fortement profilées (fig. 1/1-4), fibules à genou (fig. 2/5-6), fibules en forme de T (fig. 2/7) et fibule à email (fig. 2/8 ; pl. II/8). Les 8 pièces de Stupini comprennent également des fibules fortement profilées qui peuvent dater de la seconde moitié du deuxième siècle et des premières décennies du IIIe siècle. Pour tous les types les preuves de leur production en Dacie manquent, elles proviennent du commerce ou elles ont y été apportées par des populations venues de d'ailleurs pendant les deux guerres marcomanniques.

35 Gaiu 2018, în acest volum.

Bibliografie

- Almgren 1923 O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Leipzig 1923
- Andzejowski 1992 J. Andrzejowski, *Strongly Profiled Brooches with Triangular Foot in the Roman Provinces and in Barbaricum*, *Problem*, Kraków, 1992, 111-120.
- Andzejowski 2010 J. Andrzejowski, T. Rakowski, K.a Watemborska, *Emaliowana zapinka tarczowata z Jartyporów nad Liwcem în Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65 rocznicę. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina*, Tomus II, Łódź-Warszawa 2010, 133-153.
- Bojović 1983 D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Belgrad, 1983.
- Buora 1994 M. Buora, *I rapporti tra arco alpino orientale, Pannonia e le province del medio Danubio attraverso lo studio delle fibule*, *La Pannoniae e l'empiro Romano*, Roma, 1994, 193-209..
- Cociș 2002 S. Cociș, *Über die Fibeln mit doppelter Durchlochung für Spiralachse und Sehne aus Dakien*, în *Festschrift für Titus Kolník zum 70 Geburtstag*, Nitra 2002, 73-79.
- Cociș 2004 S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2014.
- Cociș 2016 S. Cociș, *Fibelwerkstätten im römischen Dakien*, in: H. U. Voß, N. M. Scheeßel, (eds.), *Archäologie zwischen Römern und Barbaren, Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2 und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum*, Bonn, 2016, 513-522.
- Dănilă 1967 Șt. Dănilă, *Toporul de cupru cu un singur tăiș de la Stupini în SCIV*, 1967, 18, 3, 497-499..
- Dănilă 1975 Șt. Dănilă, *Depozitul de bronzuri de la Stupini în SCIVA*, 1975, 26, 2, 225-229.
- Exner 1939 K. Exner, *Die provinzialrömischen Emaifibeln der Rheinlande*, *BerichtRGK*, 29, 1939, 31-123.
- Fischer 1999 G. Fischer, în *Festgabe zur Feier der Einweihung des neuen evang. Gymnasal –Bürger und Elementarschulgebäudes A. B in Bistritz*, Bistrița, 1911, 4-24.
- Gaiu 1999 C. Gaiu, *Așezarea daco-romană de la Stupini*, în D. Protase, D. Brudașcu (coord), *Napoca 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, 84-90.
- Gaiu 2001 C. Gaiu, în, *Cronica cercetărilor arheologice din Romania. Campania 2000*, București 2001, nr. 194.
- Gaiu 2003 C. Gaiu în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002*, București 2003, nr. 212.
- Gaiu 2004 C. Gaiu, *Provincia profundă – imaginea unui sat daco-roman în lumina arheologiei*, în C. Gaiu, H. Bodale, *Centru și periferie*, Accent, 2004, 77-93.
- Gaiu 2004a C. Gaiu, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003*, București 2004 nr. 181.
- Gaiu 2007 C. Gaiu, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2006*, București 2007, 349-351.
- Gaiu, Crișan, Găzdac 2007 C. Gaiu, V. Crișan, Cr. Găzdac, *Noi descoperiri monetare în județul Bistrița-Năsăud*, în *Revista Bistriței*, IX, 1995, 125-130.
- Gugl 1995 Ch. Gugl, *Die römischen Fibeln aus Virunum*, Klagenfurt, 1995.
- Jobst 1975 W. Jobst, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, *Forschungen in Lauriacum*, 10, 1975, Linz, 1975.
- Koščević 1980 R. Koščević, *Antičke fibule s produkcja s Siska*, Zagreb 1980.
- Leitner, Färber, 2013 S. Leitner, V. Färber, *Beobachtungen zur Formenvielfalt des Fibeltyps Jobst 4F*, in: G. Grabherr, B. Kainrath, Th. Schierl (eds.), *Relations Abroad Brooches and other elements of dress as sources for reconstructing interregional movement and group boundaries from the Punic Wars to the decline of the Western Roman Empire Proceedings of the International Conference from 27th-29th April 2011*, *Innsbrucker Klassisch Archäologische Universitätsschriften*, Innsbruck 2013, 211-246.
- Marinescu 1989 G. G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-estul Transilvaniei*, în *File de istorie*, VI, 1989, 4-66.
- Marinescu 2010 G. G. Marinescu, *Vestigiile hallstattiene timpurii și mijlocii din nord-estul Transilvaniei*, în *Revista Bistriței*, XXIV, 2010, 41-128.

- Patek 1942 E. von Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*, DissPann. Ser.2, 19, Budapest 1942.
- Protase 1966 D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, EA, București 1966
- Protase 1980 D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. I *Dacia romană*, București 1980.
- Popilian 1980 Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova 1980.
- Riha 1979 E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst, 3, Augst, 1979.
- Sedlmayer 1995 H. Sedlmayer, *Die römischen Fibeln von Wels*, Wels, 1995.
- Tanțău 1971 R. Tanțău, *Restudierea tezaurului de monede romane republicane de la Stupini (jud. Bistrița-Năsăud) în SCN*, 5, 1971, 255-264.
- Vaday 2002 A. Vaday, *Adatok az állatalakos emailos fibulák kérdéséhez a Kárpát-medencei szarmata barbaricum-ban*, în *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 23, 2002, 99-114
- Vaday 2003 A. Vaday, *Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin* în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, LIV, 2-3, 2003, 315-422.

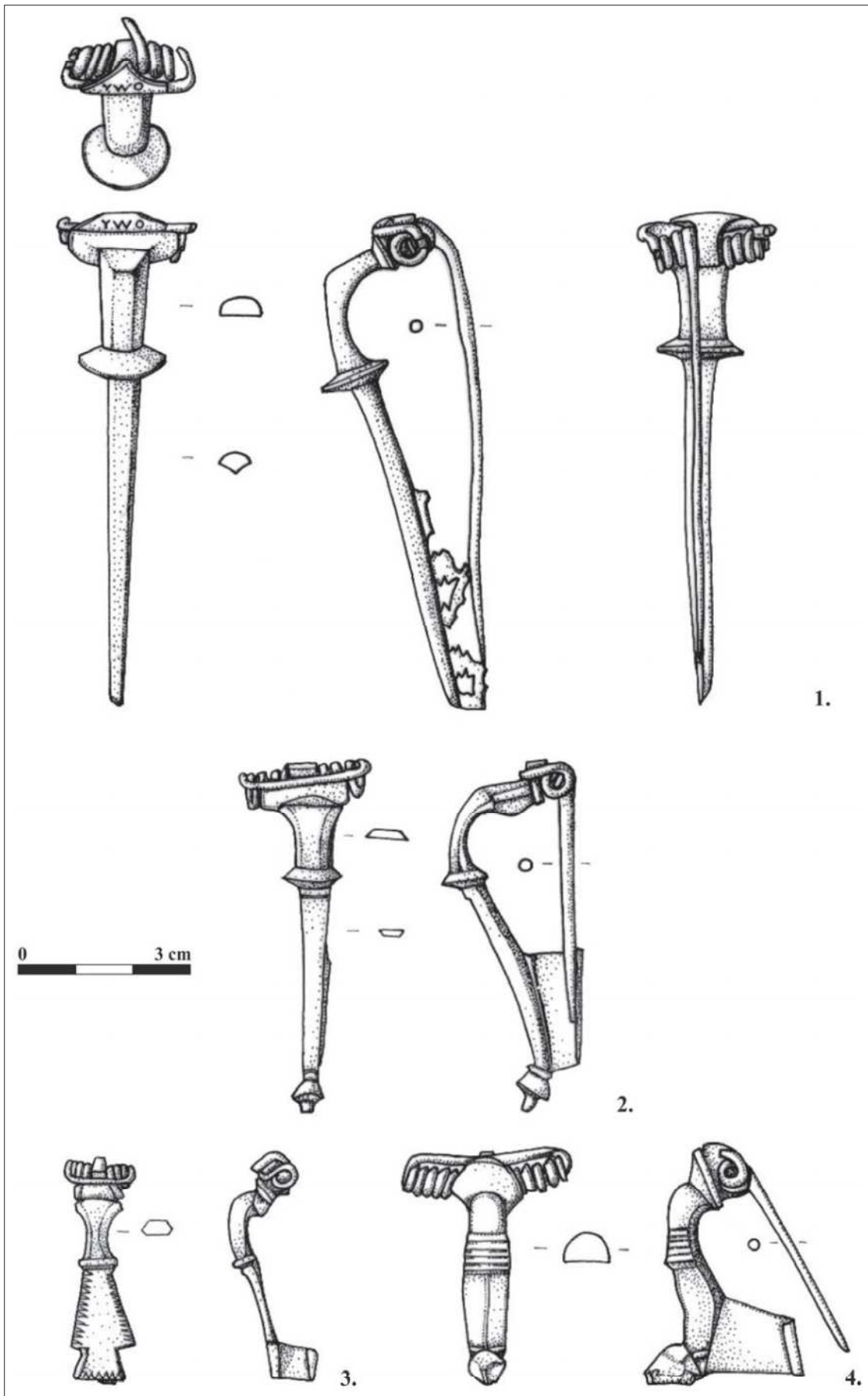

Fig. 1. Stupini „Fânațele Archiudului” – fibule puternic profilate
 [Stupini – fibules fortement profilées]

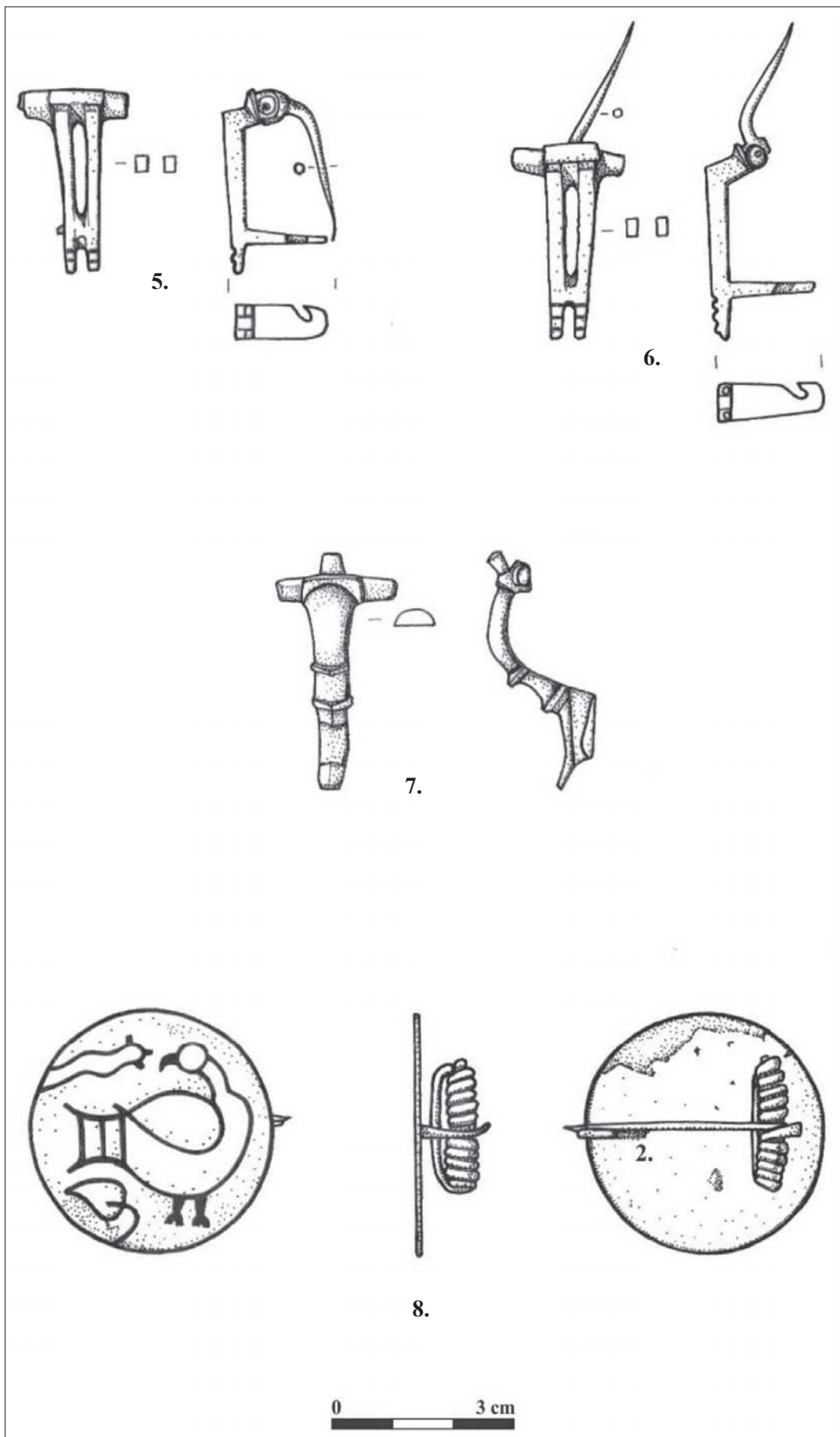

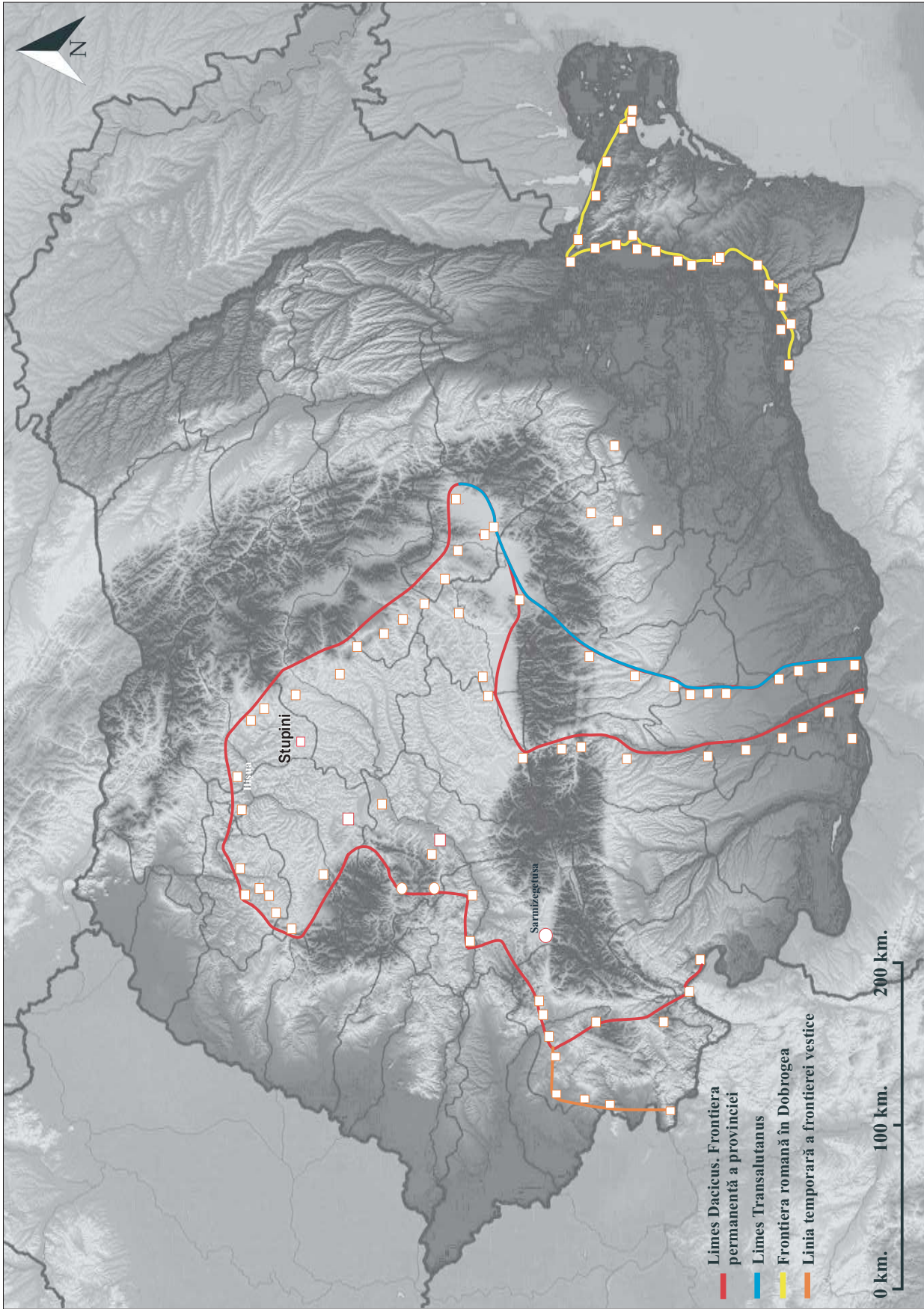
Fig. 2. Stupini „Fănațele Archiudului. (5-6) – fibule cu genunchi; (7) – fibulă în formă de T; (8) – fibulă cu email
 [Stupini. (5-6) – fibules à genou; (7) – fibules en forme de T; (8) – fibule à émail]

Pl. I. Stupini „Fânațele Archiudului” – fibule puternic profilate
[Stupini – fibules fortement profilées]

Pl. II. Stupini „Fânațele Archidului. (5-6) – fibule cu genunchi; (7) – fibulă în formă de T; (8) – fibulă cu email
 [Stupini. (5-6) – fibules à genou; (7) – fibules en forme de T; (8) – fibule à émail]

Pl. III. Harta Daciei romane cu amplasarea localităților menționate în text.

Elemente de factură nordică în așezarea romană de la Stupini

Corneliu GAIU

Cuvinte cheie: pinteni, piepteni din fier, fibule, tipologie, romani, barbari.

Mots-clés : éperons, peigne en fer, fibules, typologie, romains, barbares.

Descoperiri arheologice mai vechi sau mai recente delimitează în nord-estul Transilvaniei un orizont cultural în care prezența unor grupuri de populații sau influențe nordice și-au pus succesiv amprenta¹. Dacă pentru regiunea de nord-vest a României astfel de intruziuni au ca suport un aflax demografic produs în urma războaielor marcomanice², în interiorul provinciei piesele de factură barbară au fost socotite ca obiecte aduse pe calea schimbului de mărfuri sau chiar produse în ateliere provinciale pentru gusturile și moda din barbaricum³. Altele puteau să fie urmarea incursiunilor și atacurilor pe care neamurile aflate la nord de lumea romană le-au efectuat ori a recrutărilor de trupe și colonizării de barbari în provincie. Desigur, doar prezența unor piese de factură barbară într-o așezare nu asigură atribuirea sa pe seama acestor neamuri fără ca ansamblul culturii materiale și celelalte atribute legate de credințe, rituri și practici funerare să o completeze. Influențele și interferențele culturale sunt mai degrabă un indicator cronologic decât unul etnic.

Cultura materială înregistrează, în bazinul someșan, aspecte particulare după abandonarea provinciei de către autoritățile romane, evidențiate prin numeroase categorii de artefacte și manifestări rituale. Asemănările cu situația din regiunea Tisei pare să indice căile și etapele pătrunderii unor populații dinspre nord în teritoriul fostei provincii romane. Ne oprim în acest context doar la o serie de antichități care vin să sublinieze relațiile zonei cu spațiul central-nordic al Europei, depistate în principal în așezarea romană de la Stupini, situată în Câmpia Transilvaniei. Săpăturile arheologice desfășurate pe durata unui deceniu, între 1995 și 2006, au dus la dezvelirea mai multor zeci de complexe (fig. 2), care se datează în sec. II – IV p.Chr. Pe lângă un inventar ceramic abundant – ceramică romană provincială, unelte și ustensile casnice, piese de podoabă – atrag atenția variatele categorii de obiecte de sorginte vandală, a căror prezență indică interferențe și contacte cu mediul cultural Przeworsk, probabil antrenat în această regiune dinspre bazinul Tisei Superioare⁴.

O primă categorie de obiecte care apare în așezarea de la Stupini o reprezintă pinteni, unul din bronz, cel de-al doilea din fier. Cele mai multe exemplare din Dacia romană au fost descoperite în castrele de pe limesul nordic: Porolissum, Ilișua, Orheiul Bistriței⁵, un alt grup de pinteni fiind concentrat în nord-vestul României⁶. Prezența unor astfel de artefacte într-o așezare rurală, precum cea de la Stupini, s-ar putea datora așezării aici a unor veterani de origine vandală, aspect care poate fi conjugat și cu tipurile de fibule pre-

1 Horedt 1982, 56-58; Harhoiu 1998, 50; Cociș

2 Gudea 1994; Matei, Stanciu 2000; Stanciu 2008; Gindele 2010, 128-139; Gindele 2013; Tejral 1999; Opreanu 2009, 129-132; Ołędzki 1999; Błażejowski 2014; Stanciu 2015, 362-366.

3 Opreanu 1998, 55-56, 69-75, 96-103; Cociș, Opreanu 1998, 195-228; Opreanu, Cociș 2002, 267-295.

4 Stanciu 2008, 158; Błażejowski 2014, 55.

5 Horedt 1982, 56-58, fig. 14/1-4.

6 Ardeleanu 2009; Gindele 2010, 131-132.

zentate în acest volum, care se înscriu în aceeași arie culturală, nordică. Difuzați pe spații largi din Europa Centrală și de Est aceștia rămân un indicator marcant privind intensitatea contactelor romano-barbare și a prezenței neamurilor germanice în aceste teritorii⁷. Pintenii făceau parte din echipamentul militar al călăreților, fiind depuși cu predilecție în mormintele de luptători. Pintenii s-au difuzat în spațiul Europei centrale și de est prin intermediul triburilor germane în a doua jumătate a sec. II și începutul sec. III⁸.

1. **Pinten din bronz** (pl. I/1) descoperit în S66 în stratul roman la 0,45 cm adâncime. Este un pinten cu brațele arcuite, având o deschidere de 5,8 cm și o înălțime de 3,3 cm care se termină la capete cu butoni conici, având diametre de 8,8 mm. Piciorul de secțiune semicirculară se subțiază spre capăt. Spinul este masiv, de formă conică, cu înălțimea de 1,2 cm, cu un inel la bază. Acest tip de pinten se încadrează în tipul E2 în clasificarea lui Ginalski⁹, care îi datează în B₂-C₁ (160/180 – 260)¹⁰. Acest tip de pinten are o arie largă de răspândire, în aria culturii Przeworsk, în regiunea Tisei și Dunării mijlocii¹¹. Datați pe baza descoperirilor din cimitirele de la Zemplin, Konin și Muh în B_{2b}¹², acest tip de pinten rămâne în uz și în orizontul C₁, după cum o dovedesc depunerile de la Mušov și Czarnówko¹³.
2. Un al doilea **pinten din bronz** a fost descoperit în castrul roman de la Ilișua, în praetentura sinistra, în ultimul nivel al castrului. Piesa lucrată prin turnare are brațele mult evazate încheiate prin butoni circulari cu care era fixat în curelele încălțămintei și un spin scurt, piramidal (pl. I/2). Distanța dintre brațe este de 5,2 cm, iar înălțimea de doar 2,1 cm; spin piramidal cu înălțimea de 1 cm, cu baza de 0,84 cm. O piesă similară se cunoaște din necropola de la Lastovce¹⁴, pe care înclinăm să-i încadrăm în tipul Ginalski E3¹⁵, dar a căror încadrare cronologică se circumscrie orizontului B₂-C₁. Pintenul de la Ilișua fiind datat stratigrafic la mijlocul sec. III, completează repertoriul pintenilor de bronz din castelele romane. Astfel de piese, pe lângă cele amintite mai sus, au fost descoperite și în centre din Pannonia sau Noricum la Aquicum, Brigeto, Arrabona, Intercisa¹⁶, Carnuntum, Gerulata¹⁷, Siscia¹⁸.

Din descoperiri mai vechi erau cunoscuți doi piteni din bronz din castrul roman de la Orheiul Bistriței¹⁹. Piesele (pl. II/3) se încadrează în tipul Ginalski E8, primul cu dimensiunile de 7 cm lungime și 4 cm înălțime, cu un spin masiv²⁰, cel de-al doilea avea lungimea de 6,6 cm, cu brațele scurte, arcuite puternic terminate cu butoni de fixare (pl. II/4)²¹. Aceștia sunt de dimensiuni nu prea mari, cu umerii mici și largi, puțin îndoiți și cu butoni mici și conici la capete. Spinul este scurt și masiv. Prezența lor în acest castru a fost legată de evenimentele din timpul războaielor marcomanice.

1. **Pintenul de fier** de la Stupini (pl. II/1) descoperit în S42/2003, cu unul din brațe păstrat parțial, brațul de secțiune circulară are capătul îndoit înspre exterior pentru fixarea curelei, spin masiv globular la bază și conic spre vârf, cu capetele arcadei recurbate. Exemplarul are o înălțime de 9,9 cm, brațul de 11,2 cm și spinul de 2,3 cm. Un exemplar de același tip provine de la Pericei²² fiind încadrat în tipul Ginalski D. Prin dimensiuni și arcuirea brațelor piesa de tip F3²³. În clasificarea lui Jahn acest tip de pinten se încadrează în tipul 63,70²⁴. După încadrarea cronologică acest corespunde orizontului C₁-C₃²⁵

7 Kazanski 2003, 256, fig. 10; Smółka 2014, 57, fig. 6.

8 Kazanski 1994, 430.

9 Ginalski 1991, 59-64, fig. 11/7.

10 Ginalski 1991, 62; Godlowski 1970, 104, 111, pl. II/32, Godlowski 1977, 88; Godlowski 1993, 78-79; Godlowski 1994, 117, Abb. 2/14; Tejral 1999, 186-188; Tejral 2008, 72.

11 Ginalski 1991, 61, fig. 12; Kazanski 1994, 431-433; Tejral, 2003, 255-256, fig. 10.

12 Hullám 2012, 63-64, fig. 6/13-16;

13 Tejral 2004, 338, 341, fig. 19/2,4; 20/1-2; 31.

14 Ardeleanu 2009, fig. 3/3.

15 Ginalski 1991, 58, fig. 9-10. În tipologia lui Jahn această formă ar corespunde tipului 7a (Jahn 1921, 54, fig. 61).

16 Bona 1963, 292-295, fig. 10.

17 Tejral 1999, 162, fig. 21-23; Masek 2013, 137, fig. 4.

18 Radman-Livaja 2004, 104, pl. 55.

19 Fischer; Horedt 1982,

20 Téglás 2005, 274, fig 7/78.

21 Téglás 2005, 274, fig 37/206.

22 Ardeleanu 2009, 67, fig. 2; Gindele 2010, 131, fig. 63/3.

23 Ginalski 1991, 66-67,

24 Jahn 1921, 557, 68.

25 Droberjar, Peska 1994, 294-295.

Fig. 1. Stupini „Fântățele Archidului” plan de situație, cu perimetrele cercetate.

2. **Pinten din fier** descoperit în așezarea de la Ilișua în 1998 (pl. II/1) de tipul cu capetele arcadei recurbate, realizat prin forjare la cald, brațele arcuite semicircular se subțiază spre capetele recurbate încheiate prin butoni circulari pentru prinderea la curele. Spin fusiform înalt cu înălțimea de 2,2 cm. Piesa cu umerii arcuiți are o înălțime de 5,9 cm și o deschidere a brațelor de 7,6 cm. Acest tip de pinten se datează la sfârșitul sec. II²⁶. Un exemplar de același tip (pl. II/2) este cunoscut din castru prin săpăturile lui K. Torma²⁷. Aceștia corespund grupei VII din tipologia lui K. Godlowski²⁸ sau tipului

26 Jahn 1921, 39-44, fig. 45; Gudea 1989, 46, fig. 37.

27 Torma 1864, pl. 11/11.

28 Godlowski 1977, 90.

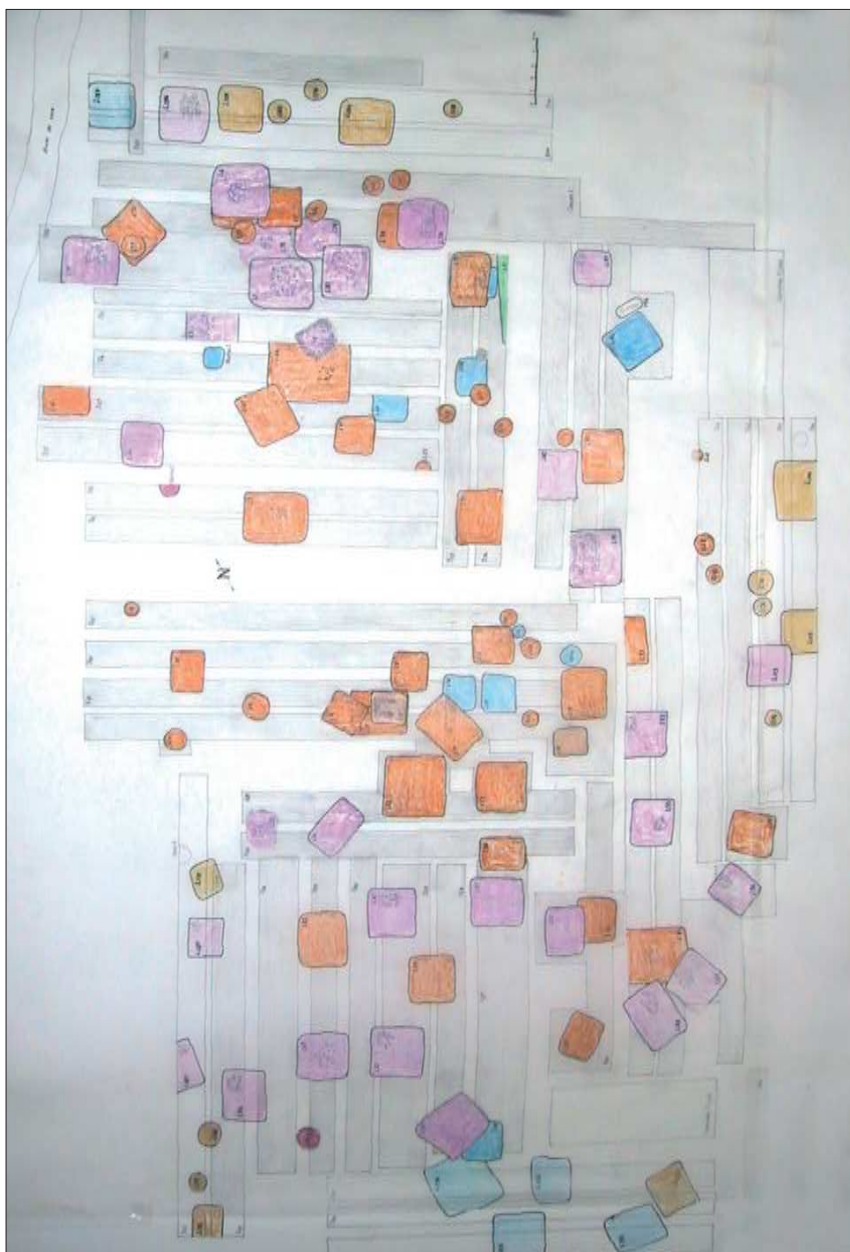

Fig. 2. Planul săpăturilor de la Stupini „Fânațele Archidului” – sectorul A.

G la Ginalski²⁹, cu o arie de difuzare care include bazinele Vistului, Oderului și Niprului. În Europa barbară astfel de piese se datează în perioada C₁³⁰

3. **Piepten din fier.** Pieptenul, lucrat dintr-o tablă din fier cu mânerul de formă triunghiulară, cu un rând de dinți realizați prin secționarea plăcii, are o lungime de 10,7 cm și înălțimea de 6,7 cm; înălțimea șirului de dinți este de 1,8 cm (pl. III/1). La mijloc mânerul are o gaură circulară, pentru atârnare. Piesa a fost descoperită în S43/2003 în inventarul unei locuințe datate la sfârșit de sec. IV p.Chr. împreună cu o fibulă dintr-o singură bucată și un pinten din fier, prezentat aici. Pieptenii din fier sunt replici ai celor din os. Aria lor de răspândire cuprinde Europa nordică³¹ și aria culturii Sântana de Mureș–Cerneahov³². Singurele extensii în afara celor două zone sunt pieptenul de la Jabara (Estonia),

29 Ginalski 1991, p. 67-70, fig. 15.

30 Loskotova 2010, 61, pl. V/3-4, VI/1.

31 Thomas 1960, 208-212; Levada 2000, 461, fig. 1.

32 Nikitina 1960, 151, fig. 4; Diaconu 1986, 181; Diaconu 2003, 366, fig. 1; Levada 2000.

unde un astfel de exemplar a fost depus într-un mormânt³³ și cel descoperit în castrul de la Micia, a fost găsit alături de o fibulă cu butoni în formă de ceapă și piepteni din os în formă de clopot datați în sec. IV³⁴. Din totalul descoperirilor cele din estul Europei reprezintă o proporție de 20%, cele mai multe fiind găsite în așezări – 28 de exemplare și doar 3 în contexte funerare, spre deosebire de peninsula Scandinavică unde astfel de piese erau depuse în morminte de femei³⁵. Pe teritoriul României se cunosc astfel de piese la Mănăstirea în Muntenia, la Lețcani și Poienești în Moldova³⁶ în orizonturi Sântana de Mureș și în fosta provincie romană la Micia³⁷ și Stupini. Piesa de la Stupini se încadrează în Tipul III din clasificarea lui S. Thomas³⁸ sau în tipul IV3 în clasificarea lui M. Levada³⁹ fiind datate faza C₃-D₁⁴⁰. Cele mai bune analogii pentru piesa noastră o reprezintă exemplarele de la Cobușca Veche⁴¹, Dumanov, Matroninskoje și Jagiatyn⁴².

4. Una dintre piesele directe ale orizontului o reprezintă **străpungătorul de fier cu mâner lățit**, care se adaugă exemplarelor cunoscute deja în spațiul intracarpatic în așezările de la Obreja⁴³, Suceag⁴⁴, Archiud⁴⁵ și în cimitirul nr. 1 de la Bratei⁴⁶. În aria Sântana de Mureș-Cerneahov se cunoaște un exemplar în necropola de la Târgșor⁴⁷ și un altul la Niznaja Toščica, în zona nistreană⁴⁸. Exemplarul de la Stupini (pl. IV/1) are 16 cm lungime, partea lățită, cu capătul arcuit de secțiune rectangulară are 7 cm lungime, tija se rotunjește doar înspre vârf, similară exemplarului de la Archiud. Prin forma cu muchia lățită acest tip de obiect a fost interpretat și ca daltă. Aria de răspândire a acestor ustensile cuprinde aria culturii Przeworsk⁴⁹, cu extensii în zona Europei Centrale – Boemia, Moravia, Austria și Ungaria⁵⁰. Astfel de ustensile se încadrează cronologic în intervalul C₃-D₁ fiind întâlnite în aria Przeworsk, cu preponderență în etapa sa finală, reprezentată de grupul Dobrodzien⁵¹ atât în necropole cât și în așezări datate în jur de 400. Aceeași încadrare cronologică o asigură și descoperirile din Slovacia, de la Nitra-Párovské Hajé⁵², Kostelek na Hane⁵³ și Zlecov⁵⁴. Exemplarele dispersate în Transilvania au fost descoperite în situri datate și cu alte categorii de inventar la sfârșitul sec. IV și primele decenii ale sec. V p.Chr⁵⁵, când în spațiul intracarpatic împinși de triburile hunice sunt antrenate populații germanice venite din nord.
5. **Fibula** cu piciorul întors pe dedesubt dintr-o singură bucată (*eingliedrigen fibeln*) cu piciorul întors pe dedesubt (pl. III/4), cu o lungime de 4,6 cm, piciorul din bandă lată lucrată din bronz. Acest tip de fibulă, aparținând tipului Almgren VII 158, au o relativ largă răspândire în aria culturii Przeworsk⁵⁶ unde în diversele sale variante se întâlnesc în așezări și necropole datate din C₁ până în faza târzie

33 Levada 2000, 460.

34 Filipescu 1987; Diaconu 2003, 375-376.

35 Levada 2000, 463.

36 Diaconu 2003, 380.

37 Filipescu 1987; Diaconu 1986, fig. 5/1.

38 Thomas 1960, 104-114, 209.

39 Levada 2000, 464, fig. 2.

40 Werner 1988, 256; Levada 2000, 463

41 Diaconu fig.4;

42 Levada 2000, 466, fig. 4/1-4.

43 Protase 2002, pl. XLIII/3

44 Opreanu 2004-2005, 168; Opreanu 2013, 52, pl. I/7

45 Gaiu 1999, fig. XIV/9; Gaiu 2003, 121.

46 Bârză 1973, 206, pl. 22/8.

47 Diaconu 1965, 57, pl. 35/4.

48 Szydlowski, 1977, 103.

49 Szydlowski 1977, 103-104, fig.3.

50 Tejral 1985, 331; Pieta 1991, 378, fig. 2,22; Pieta, Ruttkay 1995, 147, fig. 6/1,4; Pieta 1999, 184, fig. 11/24-25;

51 Szydlowski 1977, 103

52 Pieta, Ruttkay 1997, fig. 6/1,4.

53 Tejral 1982, 21.

54 Zeman 2007, 296, fig. 14/18.

55 Opreanu 2004-2005; Opreanu 2013, 52; Gaiu 1999, fig. 14/9.

56 Szydlowski 1979; Jakubczyk 2014.

D₁⁵⁷. Pe teritoriul României acest tip de fibulă apare în zona de nord-vest la Petea, Lazuri⁵⁸, Curtușeni, Hunedoara Timișană⁵⁹. Varianta descoperită la Stupini se încadrează în tipul Polwice după tipologia stabilită de către J. Jakubczyk⁶⁰ care se încadrează în intervalul C₁-D₁. Cele mai apropiate analogii sunt cele din necropola de la Fântânele „Rât”⁶¹ (pl. III/6), denumit tipul Fântânele „Rât” – Jakuszowice-Gródek⁶², cu datare în C₃/D₁. În aceeași necropolă sunt prezente și alte materiale care își au sorginea în aria culturii Przeworsk, precum toporul de fier⁶³ depus într-unul din morminte, un altul făcând parte din inventarul unui mormânt descoperit la Ciumbrud, depus alături de o găleată din lemn cu cercuri de fier,⁶⁴ sau placa de centură în formă de limbă⁶⁵ specifică aceleiași areal „postcernahovian” de factură nordică. Datarea nivelului C₃/D₁ de la Stupini este susținută și prin alte piese de port descoperite – fibule din fier cu piciorul întors pe dedesubt (pl. III/5) sau a fibulelor de bronz aparținând orizontului de la sfârșitul sec. IV⁶⁶ (pl. III/2-3).

Profitând de posibilitatea reconstituirii inventarului de la Budești, descoperit cu ocazia construirii căii ferate Șieu-Măgheruș–Luduș, compus dintr-o spadă din fier, un vas, și un umbo de scut fațetat, intrate în colecția gimnaziului evanghelic din Bistrița⁶⁷, din care doar ultima piesă a fost preluată în colecțiile muzeului din Bistrița⁶⁸ revenim asupra acestei descoperiri care ilustrează bine acest orizont din jurul anului 400. Publicarea caietelor lui István Téglás ne-a permis reconstituirea parțială a inventarului prin identificarea desenului vasului menționat (pl. IV/3). Este vorba de o cană cu gura trilobată de culoare gri cu înălțimea de 28 cm⁶⁹. Astfel de recipiente sunt întâlnite în orizontul Cerneahov târziu, aparținând începutului de sec. V⁷⁰. Umbo de scut fațetat (pl. IV/4) reprezintă unul din indicatorii fazei D₁ ai orizontului post-cerneahovean, plasat între 380-410 p.Chr.⁷¹, cele mai numeroase descoperiri provenind din spațiul barbar al Europei Centrale, dar asupra cărora Kazanski se pronunță ca fiind realizate în ateliere romane⁷². Piese similare au fost descoperite în bazinul Tisei (Tiszadob-Sziget, Tiszavalk-Kenderföldek, Tiszakarád-Inasa, Újhartyán)⁷³, Vistulei (Dobrodzien, Olsztyn) sau Niprului (Zalisky, Kerk)⁷⁴ dar cu o dispersie mai extinsă spre Abhazia sau Lituania⁷⁵. Umbo de scut fațetat apare în Europa Centrală și de Est în mormintele unor reprezentanți ai elitei militare aflate în alianță cu Imperiul. Un astfel de scut apare reprezentat în reprezentarea lui *magister militum* Stilicho din dipticul de la Monza.

Grupul de descoperiri de la Archiud, Ocnița, Fântânele, Stupini, care conțin elemente și practici rituale și categorii de inventar legate de aria grupului Dobrodzien și a celor de tip Tiszakarád-Tiszavalk-Tiszadob, care arată o tulburare a regiunii ca urmare a presiunii exercitate de huni și aliații lor. Pentru aceeași încadrare culturală și cronologică pledează și practicile funerare înregistrate în așezările de la Archiud și Stupini, cu depuneri umane și de animale în gropi circulare, cunoscute și în regiunea Tisei⁷⁶.

57 Godlowski 1977, 25-28; Maczynska 2011.

58 Stanciu 2008, 153, pl. 2/25; Gindele 2010, 60-62, fig.30/7

59 Cociș 2004, 142.

60 Jakubczyk 2014, 143, pl. 34.

61 Marinescu, Gaiu 1989, 139, fig. 3; Gaiu 1996, 151-152, pl. V/1-2,4.

62 Kokowski 1999, 316, fig. 7.

63 Marinescu, Gaiu 1989, 143; Gaiu 1996, 154-155, pl. VI.

64 Horedt 1982. Găleți lucrate din lut sau din lemn cu cercuri de fier au fost descoperite în inventare funerare la Ocnița și Archiud, confirmând impulsurile venite din nord, în cadrul grupului Dobrodzien acest tip de artefact fiind bine documentat. (Szydowski 1977, 108-110, 119-124)

65 Marinescu, Gaiu 1989, fig. 3, B 3-4; Szydowski 1977, 115, fig. 12; Tejral 1986, 203, 210, fig. 10/9,13,15; Kokowski 1999, 313-314, fig. 3.

66 Tejral 1999, 233, fig. 28/1.

67 ProgrammmBistritz 1887/88, 57; Gaiu 1979, 536-538.

68 Gaiu 1977; Horedt 1982, 148-150; Harhoiu

69 Téglás 2005, 102, nr. 37/207.

70 Schukin 1994, 38-44; Skukin 1999, 331, fig. 3/6.

71 Horedt 1982, 149, fig. 59/2; Szydowski 1977, Tejral 1986, 200, 203, 210, fig. 7/17, 8/23, 10/26; Kazanski 1994, 447, fig. 4/1-3.

72 Kazanski 1994, 447.

73 Istvánovits, Kulcsár 1994/73-74, fig. 17, 23;

74 Kokowski 1996, 184, fig. 2.

75 Kazanski 1994, 447-448.

76 Masek 2015, 380-385, fig. 2-5.

Elemente de factură nordică în aşezarea romană de la Stupini

(Rezumat)

Cultura materială înregistrează, în bazinul someşan, aspecte particulare după abandonarea provinciei de către autorităţile romane, evidenţiate prin numeroase categorii de artefacte şi manifestări rituale. Ne oprim în acest context doar la o serie de antichităţi care vin să sublinieze relaţiile zonei cu spaţiul central-nordic al Europei, depistate în principal în aşezarea romană de la Stupini, situată în Câmpia Transilvaniei. O primă categorie de obiecte care apare în aşezarea de la Stupini o reprezintă pintoni, unul din bronz, cel de-al doilea din fier, legaţi de o prezenţă barbară în interiorul provinciei romane. Aceleaşi influenţe sunt marcate şi prin alţi doi pintoni descoperiţi la Ilişua – unul din bronz de tipul Ginalski E care provine din castru şi altul din fier descoperit în vicusul militar. Celelalte piese de sorginte nordică sunt pieptenul din fier şi străpungătorul cu mâner lăţit, cunoscute în aria grupului Dobrodzen. Astfel de ustensile se încadrează cronologic în intervalul C3/D1 fiind întâlnite în aria Przeworsk, cu preponderenţă în etapa sa finală, reprezentată de grupul Dobrodzen, subliniind prezenţa în această zonă a unui orizont „post-terneahovean” care include descoperirile de la Archiud, Budeşti, Fântânele, Ocniţa şi Stupini.

Éléments de facture nordique dans l'habitation romaine de Stupini

(Résumé)

Après l'abandon de la province par les autorités romaines, dans le basin de Someş la culture matérielle présente des aspects particuliers mis en évidence par des artefacts et des manifestations des rites. Nous nous arrêtons sur une série d'antiquités qui soulignent les rapports de cette zone avec le l'espace du nord de l'Europe centrale, trouvées principalement à Stupini, dans la Plaine de la Transylvanie. Une première catégorie présente à Stupini sont les éperons, un en bronze, l'autre en fer, liés à une intrusion barbare à l'intérieur de la province romaine. Les mêmes influences ont été constatées à travers deux autres éperons trouvés à Ilişua, un en bronze, type Ginalski E provenant du camp romain et l'autre en fer découvert dans le vicus militaire. Les autres pièces d'origine nordique sur le peigne en fer et la perceuse à poignée large, connues dans l'aire du groupe Dobrodzen. Ces outils s'inscrivent chronologiquement dans la période C₃ et D₁, rencontrées dans l'aire Przeworsk, surtout dans son étape finale, représentée par le groupe Dobrodzen, qui met en évidence l'existence d'un horizon qui succède à la culture Tcherniakov qui comprend les découvertes faites à Archiud, Budeşti, Fântânele, Ocniţa et Stupini.

Bibliografie

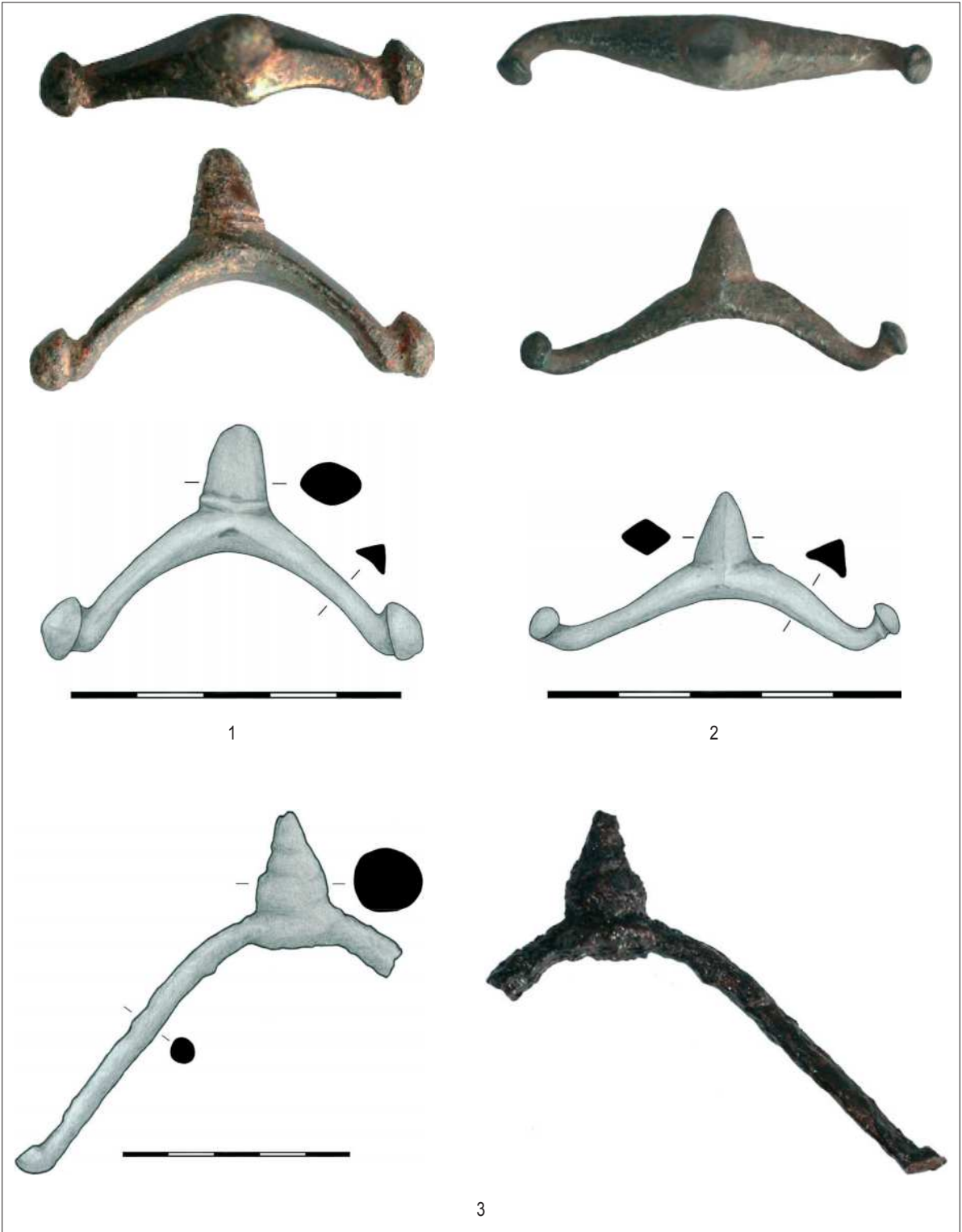
- Ardeleanu 2009 M. Ardeleanu, „Pintenii germanici din Barbaricum (sec. II–III P. Chr.)/Germanische Sporen aus Barbaricum (II–III. Jahrhundert n. Chr.)” în *Crisia* 39, 2009, 55–73.
- Ardeleanu 2010 M. Ardeleanu, „Structura statistic a pieselor dearmament descoperite în bazinul Tisei superioare (sec. II–III p.Chr.)”, în *Angustia*, 14, 2010, 373–386.
- Beljak, 2006 J. Beljak, „Púchovská kultúra a germáni na pohroní v staršej dobe rímskej – Die Púchov-Kultur und die Germanen im Gran-Gebiet (Hron) in der älteren römischen Kaiserzeit” în Droberjar, E. – Lutovsky, M. (edd.), *Archeologie barbaru 2005 – Archäologie der Barbaren 2005. Sborník príspevku z I. protohistorické konferencie “Pozdne keltské, germánské a casne slovanské osídlení” – Kounice, 20–22. zárí 2005 – Materialien der I. frúgeschichtlichen Konferenz “Die spätkeltsche, germanische und frúhslawische Besiedlung”*, Praha, 2006, 257–272.
- BejlaK, Kolnik 2006 J. BejlaK, T. Kolnik, „Germánske hrobi z čaký a Gbeliek. Príspevok k osídlení juhozápadného Slovenska v dobe rímskej”, în *Slovenská archeológia*, LIV-1, 2006, 57–94.
- Błażejewski 2014 A. Błażejewski, „The beginning of the vandals settlement in the Danube area”, în *Studia Academica Šumenensia*, 1, 2014, 51–64.
- Bockius 1938 R. Bockius, „Zu den Elbgermanischen Kreisplattensporen der Frühen römischen Kaiserzeit,,,” în *JGZRM*, 38/2,1938, 497–514.
- Bóna 1963 I. Bóna, „Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden” în *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 ,1963, 239–307.
- Budinsky-Krička, Laminova-Schmiedlova 1990 V. Budinsky-Krička, M. Laminova-Schmiedlova, „A Late 1 st century B.C. – 2 ND century AD at Zemplin”, în *SlovArch*, XXVIII/2, 245–344.
- Cociș, Opreanu 1998 S. Cociș, C. Opreanu, „Barbarische Fibeln aus dem römischen Dakien. Ihre historische Bedeutung”, *ActaMN* 35, 1998, 1, p. 195–228.
- Cociș, Bârca 2014 S. Cociș, V. Bârca „The “Sarmatian” brooches in the Dacia province and the Barbarian environment of the Tisza river basin” în *DaciaNS*, LVIII, 2014, 189–214.
- Diaconu 1986 Gh. Diaconu, „Über die Eisernen Kämmen”, în *DaciaNS*, 30, 1986, 181–189.
- Diaconu 2003 Gh. Diaconu, *Târșor – un sit milenar. Studii de istorie și arheologie*, Ploiești, 2003.
- Droberjar, Peska 1994 E. Droberjar, J. Peska, Waffengraber der römischen Kaiserzeit in Mähren und die Bewaffnung aus dem Königsgrab bei Mušov, în von Carnap-Bornheim, C. (ed.): *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Lublin/Marburg, 1994, 271– 301
- Filipescu 1987 B. Filipescu, „Descoperiri din perioada secolelor III – IV e.n. de la Micia”, în *SCI-VA*, 38, 1, 1987, 40–51.
- Gaiu 1995 C. Gaiu, „Noi descoperiri și considerații asupra cimitirului de la Fântânele «Rât»”, în *RB* IX, 1995, 149–163.
- Gaiu 1999 C. Gaiu, „Habitat și manifestări rituale în secolul IV p.Chr. la Archiud”, *RB* 12–13, 1999, 267–316.
- Gaiu 2003 C. Gaiu, „Habitat și manifestări rituale la Archiud”, în C. Opreanu, *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală*, Cluj-Napoca, 2003, 73–124.
- Giesler 1978 R. Giesler, „Jüngerkerzeitliche nietknopfsporen mit dreipunkthalterung vom Typ Leuna”, în *SaalburgJahrbuch*, XXXV, 1978, 5–67.
- Ginalski 1991 J. Ginalski, „Ostrogoi kablakowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologicza. – Bügelsporen der Przeworsk-Kultur. Eine Typologische Klassifikation” în *Prze-gład Archeologiczny* 38, 1991, 53–84.
- Gindele 2010 R. Gindele, *Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nord-westlichen Gebiet Rumäniens*, Satu Mare, 2010.
- Gindele 2010a R. Gindele, „A császárkori és kora népvándorlaskori anyagi kultúra fejlődésének aspektusai Északnyugat-Románia területén /Aspectele evoluției culturii materiale din spațiul nord-vest al României în epoca romană și începutul epocii migrațiilor!” în, *Erdely es kapcsolatai a Kora Nepvandorla*, Székelykeresztúr, 2010/2011, 205–248.

- Gindele 2013 R. Gindele, „Die Problematik der barbarischen Siedlungen im Nord-Westen Rumäniens zwischen der Gründung der Provinz Dakien und den Markomannenkriegen“ in *Ephemeris Napocensis* 23, 2013, 11-30.
- Godłowski 1970 K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Kraków, 1970.
- Godłowski 1992 K. Godłowski, „Die Chronologie der jüngeren und späteren Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten“, in *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków, S. 23-54.
- Godłowski 1993 K. Godłowski, „Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken – Einwanderungen, politische und militärische Kontakte“ in *Specimina Nova*, 9/1, 1993, 65-89.
- Godłowski 1994 K. Godłowski, „Die Synchronisierung der Chronologie des germanischen Fundstoffes zur Zeit der Markomannenkriege“ in H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner, (edd.): *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet*. Wien, 23–26. November 1993, Brno, 1994, 115-128.
- Gudea 1994 N. Gudea, „Dacia Porolissensis und die Markomannenkriege“, in *Markomannenkriege*, Brno, 1994, 371-386.
- Harhoiu 1998 R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. ArchRom. București, 1998.
- Harhoiu 1999 R. Harhoiu, „Das Ende der Sântana-Cernjachov Kultur und die Phase der hunnischen Expansion“ in G. Fuchs-Gomulka (Hrsg.), *Die Sântana de Mureș-Cernjachov Kultur*, Bonn, 1999, 59-68.
- Horedt 1958 K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958.
- Horedt 1982 K. Horedt, *Siebenbürgen in der spätromischen Zeit*, Bukarest, 1982.
- Hullám 2012 D. Hullám, „Przeworsk-kultúra a Kárpát-medence északkeleti részén“ in *HADAK ÚTJÁN XX. Népvándorlások Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Assembly of Young Scholars on the Migration Period XX Szakdolgozat*, Budapest, 2012, 83-96.
- Jahn 1921 M. Jahn, *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Leipzig, 1921.
- Kazanski 1994 M. Kazanski, „Les éperons, les umbo, les manipules de boucliers et les haches de l'époque romaine tardive dans la région pontique: origine et diffusion“ in von Carnap-Bornheim, C. (ed.): *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Lublin/Marburg, 1994, 429-484.
- Kokowski 2004 A. Kokowski, „Die Kontakte zwischen der Małomęcz-Gruppe und dem Mitteldonauegebiet aufgrund der Verbreitung ausgewählter Importe“ in H. Friesinger, A. Stuppner (Hrsg.) *Zentrum und peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*, Wien, 2004, 177-194.
- Kontny 2007 B. Kontny, „Najwcześniejsze elementy uzbrojenia w kulturze bogaczewskiej w świetle zewnętrznych wpływów kulturowych“ in *Kultura bogaczewska w 20 lat później*. Warszawa, 73-111.
- Levada 2000 M. Levada, „Metalcombs of the second quarter of the first millennium AD in eastern Europe“, in M. Mączyńska, T. Grabarczyk, *Die spätromische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, Lodz, 2000, 460-478.
- Loskotová 2010 Z. Loskotová, „Das Waffenbrandgrab der Przeworsk-Kultur aus Stěbořice“ in *SlovArch*, 58, 1, 2010, 53-79.
- Mączyńska 1999 T. Mączyńska, „La fin de la culture de Przeworsk“, in J. Tejral, Ch. Pillet, M. Kazanski (edit.) *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*, Brno, 1999, 141-170.
- Marinescu, Gaiu 1989 Gh. Marinescu, C. Gaiu „Die Nekropole bei Fântânele 1, „Rât“, Gem. Matei, Jud. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.Z.“, in *DaciaNS*, 33, 1989, 125-143.
- Masek 2013 Zs. Masek, „Római kori bronz Sarkantyú Pécs-Mindszentpusztárol“, in *Specimina Nova Supplementum, XII. Res Militaria Antiqua*, Pécs, 2013, 135-149.
- Masek 2015 Zs. Masek, „Barbárok?“ – A Rákóczi-falvi késő szarmata – hun kori pusztulási horizont értékelése“, in *HADAK ÚTJÁN XXIV. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. Konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6.*, Vol. 1, Budapest-Esztergom, 2015, 371-406.

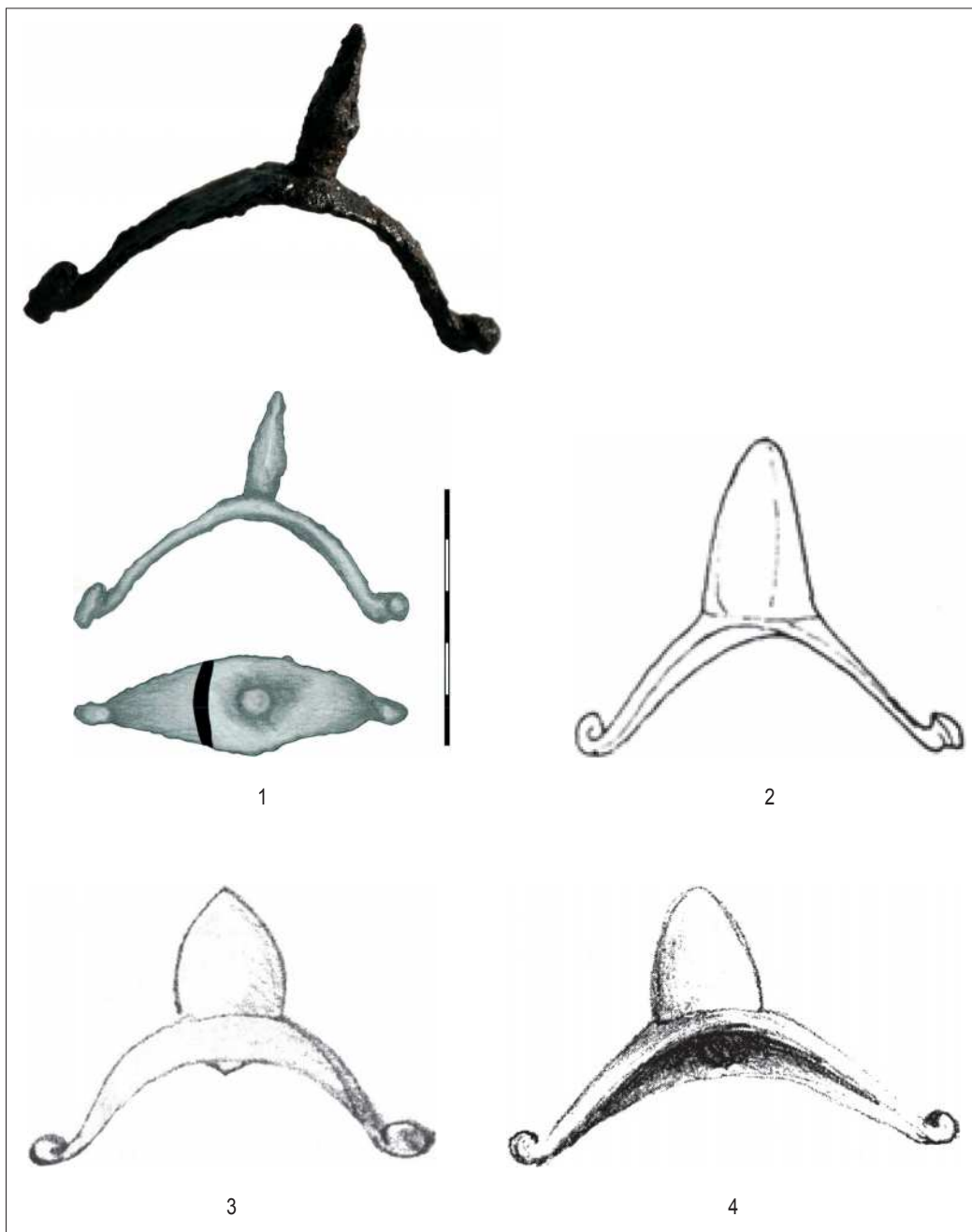
- Matei, Stanciu 2000 Al. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV. p. Chr). in spațiul nord-vestic al României. Funde der römischen Kaiserzeit (2.-4. Jh. N. Chr.) im Nordwestgebiet Rumaniens*. Zalău, 2000.
- Michelbertas 2000 M. Michelbertas, „Die bronzesporen der Römischen Kaiserzeit in Litauen”, în R. Madyda-Legutco, T. Bochnak, eds. *Superiores Barbari, Księga pamiątkowa ku czci profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków, 287-292.
- Nikitina 1969 G.F. Nikitina, „Grebni černjahovskoj kul'tury (Les peignes de la civilisation Tcherniakho-vienne)” în SA 4, 1969, 147-159.
- Opreanu 2002 C. Opreanu, „Sfârșitul culturii Sântana de Mureș în Transilvania: cultura „Sfântu Gheorghe” sau „orizontul postcerneahovian” în *EphemNap*, XII 2002, 171-181.
- Opreanu 2003 C. Opreanu, *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală*, Cluj-Napoca, 2003.
- Opreanu 2004-2005 C. Opreanu, „Influențe culturale nordice de factură germanică în Transilvania la începutul epocii migrațiilor”, în *EphemNap*, XIV-XV, 2004-2005, 167-176.
- Opreanu 2011 Coriolan Horațiu Opreanu: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra vége: Szentgyörgy-kultúra vagy „posztcsernyahovi horizont”? [Sfârșitul culturii Sântana de Mureș în Transilvania: „cultura Sfântu Gheorghe”, sau „orizontul post-cerniahovian”? The end of Sântana de Mureș culture în Transylvania: „Sfântu Gheorghe culture” or „post-cernjachov horizon”?] In: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*. Szerk. Körösfői Zsolt. MIMK 3. Székelykeresztúr, 2011, 191-205.
- Opreanu, Cociș 2002 C. H. Opreanu, S. Cociș, „Artefakte barbarischer Herkunft aus dem römischen Dakien”, în A. Rustoiu, A. Ursuțiu (eds.), *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. – 1. Jahrtausend n. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 227-265.
- Pieta, Ruttkay 1997 K. Pieta, M. Ruttkay, „Germanische Siedlung aus den 4. Und 5. Jh. In Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität”, în *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittlern Donaauraum*, Brno, 1997, 145-164.
- Prohászka 2004 P. Prohászka, *Az Osztrópakai vandal királysir*, Esztergom, 2004.
- Radman-Livaja 2004 I.Radman-Livaja, *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, vol 1, Zagreb, 2004.
- Rudnicki 2006 M. Rudnicki, „Ostrgi z haczykowatymi zaczepami odgiętymi na zewnątrz z obszaru grupy olsztyńskiej w świetle źródel archiwalnych. Proba nowego spojrzenia”, în *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskie, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwan archeologicznych*, Warszawa, 2006, 349-362.
- Ščukin 1993 M. B. Ščukin, „À propos des contacts militaires entre les Sarmates et les Germains à l'époque romaine (d'après l'armement et spécialement les umbo des boucliers et les lances)”, în Fr. Vallet, M. Kazanski, *L'armée romaine et les barbares du IIIe siècle du VIIe siècle*, Paris, 1993, 323-333.
- Smółka 2014 E. Smółka, „The presence of spurs in the south-eastern Baltic area in the Roman Iron Age and Migration period – some remarks” în *AL*, 15, 47-64.
- Stanciu 2008 I. Stanciu, „Etapa finală a epocii romane imperial și începutul epocii migrațiilor în barbaricum-ul din nord-vestul României”, în *EphemNap*, XVIII, 2008, 147-169.
- Stanciu 2015 I.Stanciu, „Schimbări demografice și cultural pe durata secolelor I – II p.Chr.în spațiul nord-vestic al României” în *Ad finem Imperii Romani. Studies in honour of Coriolan H. Opreanu*, Cluj-Napoca, 2015, 347-372.
- Szydlowski 1977 J. Szydlowski, „Zur Frage der fremden Komponenten in der Dobrodzien Gruppe” în *Przeglad Archeologiczny* 25, 1977, 97-134.
- Szydlowski 1979 J. Szydlowski, „Die eingliderigen Fibeln mit umgeschlagenem Fus in Ostereich im Rahmen ihres Vorkommens in Mitteleurop” în *ArchAustr*, 63, 1979, 21-29.
- Ščukin 1993 M.B.Ščukin, „A propos des contacts militaires entre les Sarmates et les Germains a l'époque romaine (d'après l'armement et spécialement les umbo de boucliers et les lances)”, în Vallet F., Kazanski M., *L'armée romaine et les Barbares du IIIe au VIIe*. Rouen, 1993, 323-334.
- Téglás 2005 I.Bajusz (edit.), *Téglás István jegyzetei.Régészeti feljegyzések I/1*, Sapientia, Cluj-Napoca, 2005.
- Tejral 1999 J. Tejral, „Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jh.s und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonauraumes” în J. Tejral, (ed.), *Das mitteleuropäische Barbari-*

cum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Materialien des IX. Internationalen Symposiums "Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet Kravsko 3–4. December 1996, Brno, 1999, 137-215.

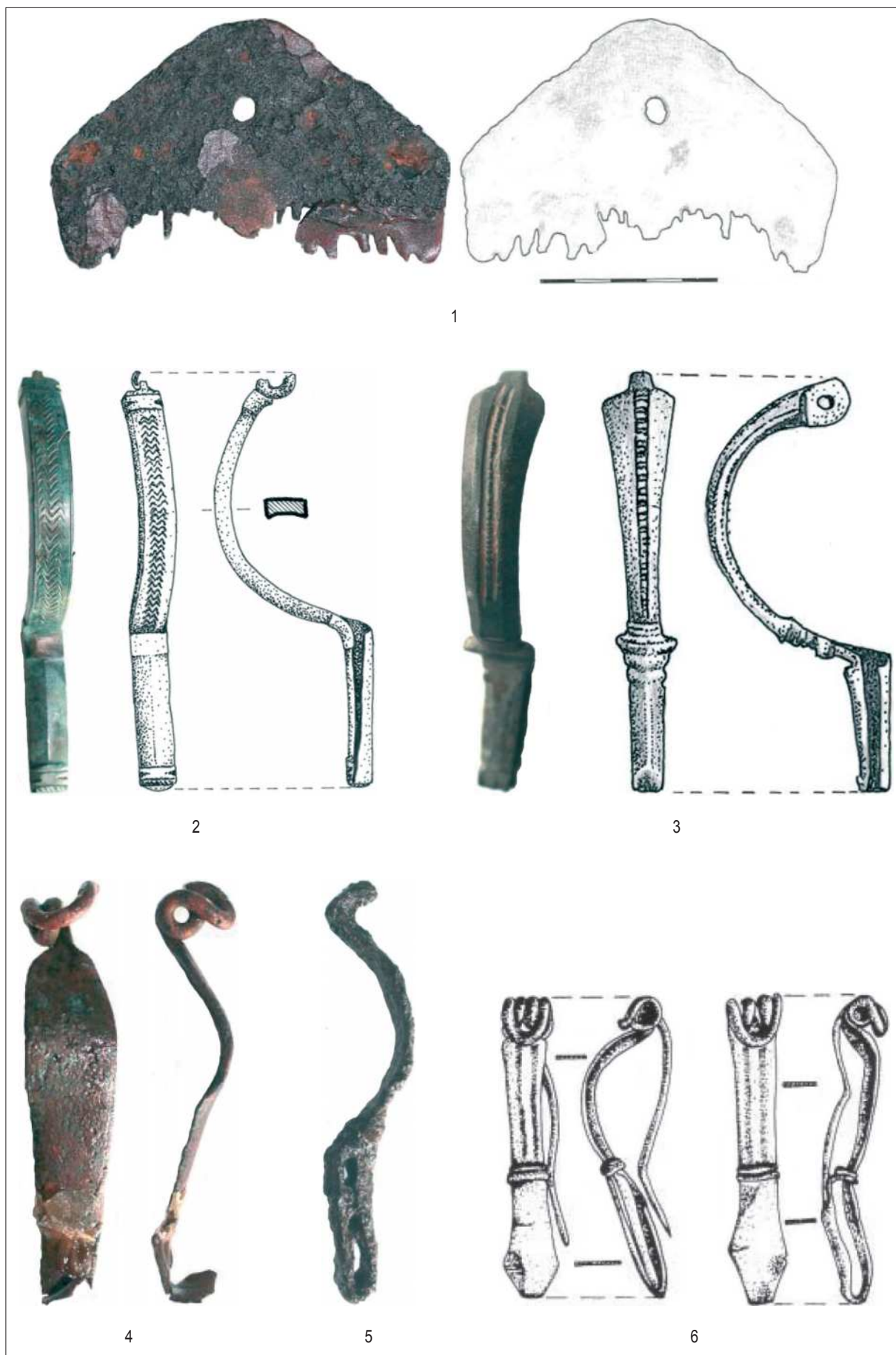
- Tejral 2003 J. Tejral, „Zur Frage der germanisch-sarmatischen kulturellen Beziehungen an der Wende von der älteren zur jüngeren Kaiserzeit“ in von Carnap-Bornheim, C. (ed.), *Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität, Marburg, 12–16. Februar, Marburg, 1998, 239-274.*
- Tejral 2004 J. Tejral, „Mušov und Czarnówko – bemerkungen zu weiträumigen Verbindungen zwischen germanischen Herrschaftszentren“, in H. Friesinger, A. Stuppner (Hrsg.) *Zentrum und peripherie – Gesellschaftliche phänomene in der Frühgeschichte, Wien, 2004, 327-387.*
- Thomas 1960 S. Thomas, „Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit“, in *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, 8, Leipzig, 1960, 54-215*
- Werner 1988 J. Werner, *Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den "Reichtumszentren" auf Fünen, Bonner Jahrbücher 188, 1988, 241-286.*
- Zeman 2007 Th. Zeman, „Vorläufiger Bericht über die spätkaiserzeitliche Siedlung in Zlechov“ in J. Tejral (ed) *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit, Brno, 2007, 277-305.*

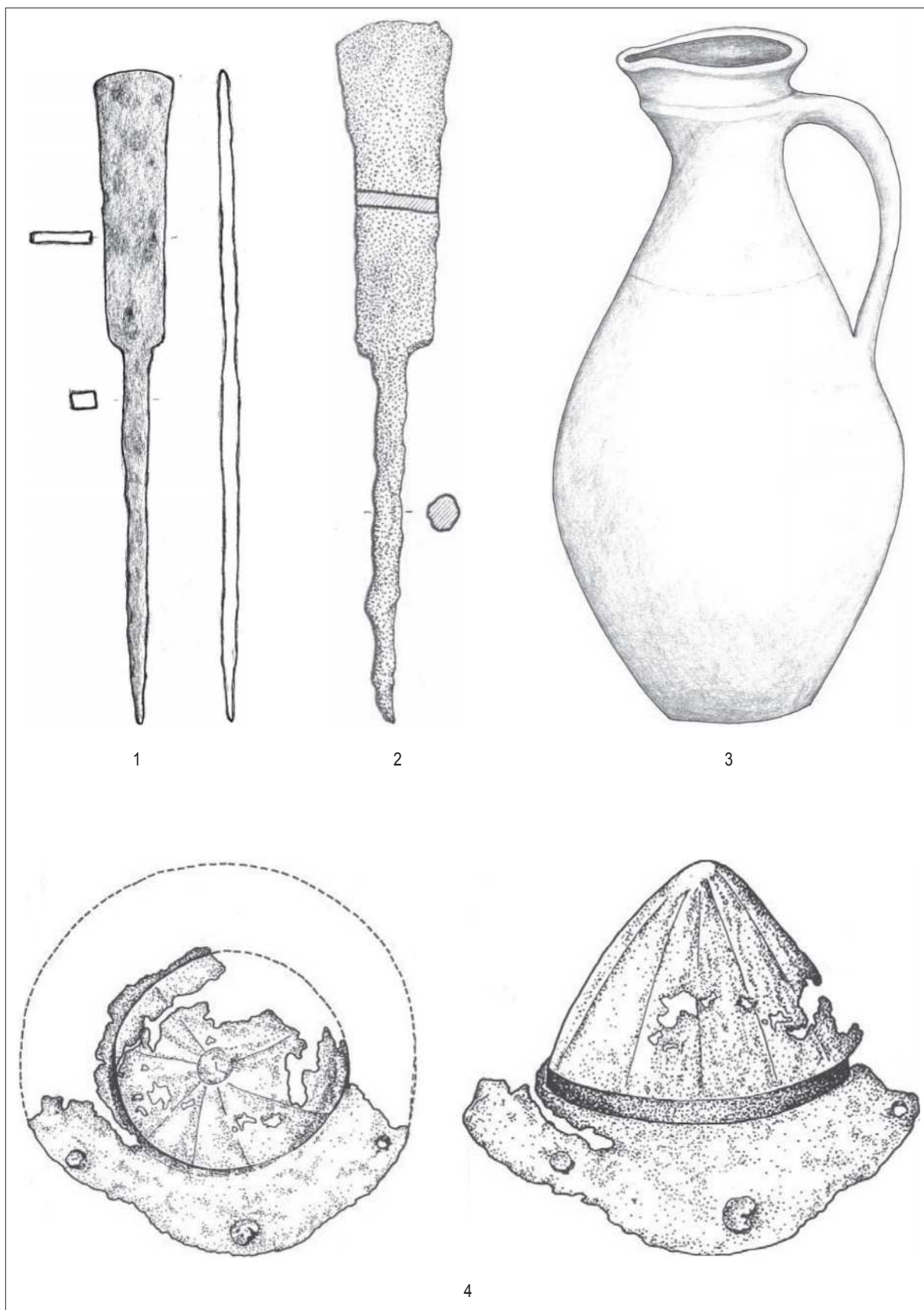
PI. I. Pinteni de bronz și fier de la Stupini (1, 3) și Ilișua (2).

PI. II. 1-2. Pinteni din fier de la Ilișua; 3-4. Pinteni din bronz, Orheiul Bistriței.

PI. III. 1. Stupini. 1 – Piepten din fier; 2-4 – fibule de bronz; 5 – fibulă cu piciorul întors pe dedesubt din fier; 6 – pereche de fibule de tip eingliedrige de la Fântâinele „Rât”.

PI. IV. Străpungătoare din fier cu cap lățit: 1 – Stupini, 2 – Archiud; 3-4 – cana cu gura trilobată și umbo de scut fațetat din mormântul de la Budești.

PI. V. Harta localitatilor discutate: Stupini, Archiud, Ocnița, Fantanele, Budești

Servii din Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul secolului al XIII-lea

Victor V. VIZAUER

Cuvinte cheie: Transilvania, sclavi, secolul XIII, categorie socială, servus.

Keywords: Transylvania, slaves, 13th century, social category, servus.

„La drept vorbind, este inutil să te întrebi dacă libertatea este naturală, fiindcă nu poți să ții nicio ființă în servitute fără s-o nedreptățești și nu există nimic mai potrivit naturii, care este total echitabilă, decât nedreptatea.”

Étienne de la Boétie (1530-1563)

Din Antichitate și până în secolul XIX servitutea – în acest caz sub forma sclaviei – a reprezentat o componentă a relațiilor interumane, fiind prezentă din Britania până în China și din Scandinavia până în Africa, apoi și în Americi, bineînțeles sub diferite forme, grade de dezvoltare și importanță pentru economie.

În rândurile următoare voi încerca să creionez, la modul general, situația sclavilor de pe teritoriul Transilvaniei și a comitatelor învecinate (Caraș, Timiș, Cenad, Arad, Zarand, Solnoc Mijlociu, Crasna, Bihor, Sătmăreș și Maramureș, aflate azi, în totalitate sau în mare parte, între granițele României) pe parcursul veacului al XIII-lea, în principal. Informațiile pe care se bazează materialul de față au fost extrase din documentele oficiale edite și cronicile referitoare la secolele menționate.

Poate că o parte dintre cercetătorii evului de mijloc vor considera improprie denumirea de sclavi, însă istoriografia occidentală (britanică, franceză, spaniolă, germană) și chiar central europeană (maghiară și românească mai veche¹) utilizează de multă vreme termeni precum *slaves*, *esclaves*, *esclavos*, *Sklaven* sau *rab-szolga*, cu referire la servii medievali. De asemenea, ar putea să se nască întrebarea: dacă se vorbește despre sclavi, a fost societatea medievală transilvană, în cadrul mai larg al Regatului Maghiar, una sclavagistă? Răspunsul este: nu!

Din punctul de vedere al impactului social și economic au existat două tipuri de societăți: cele sclavagiste și cele care utilizau sclavi. Istoricii consideră o societate ca fiind sclavagistă dacă cel puțin 1/3 din populație era formată din sclavi. Societățile utilizatoare de sclavi erau cele în cadrul cărora sclavii nu jucau un rol determinant, economia bazându-se în primul rând pe munca oamenilor liberi și semiliberi. M. I. Finley vorbea de numai 5 societăți sclavagiste: Grecia și Roma antică, Brazilia și Insulele Caraibe coloniale, precum și Statele Unite înainte de războiul civil², deși au existat și alte situații în care populația servilă era foarte

1 Spre exemplu: Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, 1904 (Infra: Závodszy 1904); Ioan Russu Șirianu, *Iobăgia, Volumul I. Până la finea secolului XV*, Arad, 1908 (Infra: Russu Șirianu 1908).

2 William D. Phillips, Jr., *La historia de la esclavitud y la historia medieval de la Península Ibérica*, în *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie III, H.^a Medieval, t. 23, 2010, pp. 19-165 (p. 151) (Infra: Phillips 2010).

numeroasă, însă departe de acel 1/3 din total: este cazul orașului italian Livorno, unde la începutul secolului al XVII-lea 1 din 12 locuitori era sclav³.

Ținând seama de aceste „norme”, dar și de informațiile furnizate de documente, se poate afirma fără riscul de a greși că societatea medievală transilvană, la fel ca și cea maghiară, a fost una care a utilizat sclavi, însă la o scară destul de redusă⁴.

*

Din nefericire, nu dispunem de foarte multe informații referitoare la servii⁵ din Transilvania secolului XIII (cu atât mai puțin asupra celor din veacurile anterioare), însă din documentele în care sunt menționați, incluzând aici și o parte din spețele Registrului de la Oradea, pot fi surprinse diferite aspecte, directe și indirecte, ale vieții unei slugi, cum ar fi modalitățile de a deveni serv, motivațiile proprietarilor de a îi vinde, dona sau elibera, valoarea lor materială sau beneficiile obținute de pe urma muncii acestora.

Alături de exemplele direct referitoare la Transilvania sau comitatele învecinate, am inclus și câteva cazuri ale unor oameni din alte părți ale Ungariei, însă care au făcut obiectul unor spețe din Registrul de la Oradea, fiind astfel vorba de cazuri din prima treime a veacului al XIII-lea.

Principalele aspecte relative la servii medievali pe care le voi avea în vedere sunt cele referitoare la: termenii prin care erau desemnați sclavii; felul în care erau văzuți în societate; modalitățile prin care se putea ajunge sclav; vânzarea, cumpărarea, donarea, schimbarea sau lăsarea lor ca moștenire; posibilitățile de eliberare din servitute.

Termeni cu care erau desemnați sclavii

Încă din antichitatea romană termenii utilizați pentru desemnarea persoanelor nelibere au fost: *servus*, *verna*, *puer*, *homo*, *mulier*, *ancilla*, *mancipium*⁶. Se făcea deosebire între bărbați și femei cu privire la denumirile folosite, în timp ce bărbații erau numiți *servi*, pentru femei se utiliza termenul *ancilla* / *ancillae*, *serva* fiind întâlnit în sursele antice numai foarte rar⁷.

În perioada medievală sunt întâlniți în continuare termenii de *servus*, *ancilla*, *mancipium*, *puer*⁸, dar apar și denumiri noi. În mediul german era frecventă expresia „oameni proprietate personală” (*homines proprii*), iar servii folosiți ca soldați erau cunoscuți ca *ministerialis*⁹. În Europa de Nord termenul des utilizat pentru a-i desemna pe sclavi este *traelle*, *thrael*, *drell*, toponimele daneze ce conțineau acest cuvânt trădând faptul că în acel loc au muncit sclavi¹⁰.

Cercetând documentele medievale din Burgundia, Nicolas Carrier a surprins evoluția terminologiei privind oamenii neliberi, lucru îngreunat și de faptul că este destul de dificil pentru istorici să stabilească până când se poate vorbi de sclavi și de când apar șerbii: aproximativ până în secolul XII erau numiți *servi* și *mancipia*, în veacul al XII-lea *homines domini*, în secolul următor *homines ligii domini*, iar în veacurile XIV-XV *homines talliabiles ad misericordiam*¹¹. Pe coasta dalmată, la Ragusa, care până la finalul Evului Mediu a fost

Pentru caracteristicile unei „economii sclavagiste” și, implicit, a unei „societați sclavagiste” a se vedea și: Walter Scheidel, *Slavery in the Roman economy*, Stanford University, 2010, p. 2 (și nota 1, p. 2), <https://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/scheidel/091003.pdf> (22.05.2017).

3 Ariel Salzmann, *Migrants in Chains: On the Enslavement of Muslims in Renaissance and Enlightenment Europe*, în *Religions*, 4, 2013, pp. 391-411 (p. 396) (Infra: Salzmann 2013).

4 De pildă, în Anglia veacului al XI-lea, după datele oferite de *Domesday Book*, sclavii reprezentau circa 9% din populație și numărul lor era în scădere, cf. Pószán László, *Rabszolgák a középkori Baltikumban*, pp. 873-886, în *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*, vol. II, ed. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél, Budapest-Debrecen, 2014, p. 875 (Infra: Pószán 2014).

5 Referitor la servii medievali am utilizat atât termenul serv, preluat din limba latină (de la *servus* = sclav), cât și pe cele de sclav și slugă / slujnică (de la maghiarul *solga* / *sulga*, folosit în multe documente ale vremii).

6 D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1957, p. 12 (Infra: Tudor 1957).

7 Tudor 1957, pp. 13-14.

8 În Franța medievală prin *puer* se înțelegea un sclav domestic, cf. Marc Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 171 (Infra: Bloch 1996).

9 Pószán 2014, p. 875.

10 Pószán 2014, p. 876.

11 Nicolas Carrier, *De l'esclavage au servage dans le royaume de Bourgogne (VIIIe-XIIe siècle)*, în *Sciences de l'Homme et de la Société* (HAL), 2014, p. 1: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00973226/document> (17.11.2017) (Infra: Carrier 2014).

un important centru al comerțului cu sclavi, aceștia erau denumiți *famuli, famulae, homines, servientes, pueri, puellae* și *ancillae*¹².

În Europa Centrală, referitor la sclavii din Praga, unde în secolele X-XII se desfășura un înfloritor comerț cu sclavi, cronicarul Cosmas scria în a sa *Chronica Boemorum* (sfârșitul secolului XI) despre *mancipia, servi, ancillae* și *ministeriales*¹³. Pe teritoriul Regatului Arpadian principalele denumiri utilizate erau tot *servus, ancillae* și *mancipia*¹⁴. Deși au avut loc numeroase discuții ale cercetătorilor maghiari pe marginea acestui subiect, mai precis referitor la semnificația termenului *servus* – sclav sau șerb? – nu s-a ajuns la un consens, părerile rămânând împărțite¹⁵.

Revenind la Transilvania, primul document cunoscut ca referindu-se la servii din spațiul avut în vedere de noi este actul regelui maghiar Geza I, din anul 1075, prin care face donații mănăstirii sfântului Benedict (azi în Slovacia). Printre altele, suveranul acordă mănăstirii, lângă Bihor, un pământ pe care se aflau 20 de case de slugi (*domus ministrorum*); alte „trei case de slugi” (*tres domus servorum*) au fost donate în satul Duboz, situat pe râul Criș.¹⁶

Actul din 1202-1203¹⁷, dat de către regele Emeric al II-lea, însă care reia un document întocmit în 1177¹⁸, în timpul regelui Bela al III-lea, referitor la proprietățile capitalului din Arad, înregistrează – alături de vieri, apicultori, vistiernici sau iobagi – și pe cei care „în limba obișnuită se chiamă slugă” (*sulga*). Avem de această dată mențiunea unei denumiri provenite dintr-o limbă vernaculară vorbită în această zonă, în acest caz limba maghiară (*szolga* – *sulga*).

Un act din anul 1261 ne informează în legătură cu pricina iscată între Gabriel, fiul lui Raphael, și Raphael, fiul lui Toma (fratele lui Gabriel), în legătură cu împărțirea proprietăților, precum și a libertinilor, slugilor și slujnicilor (*libertinorum, servorum et ancillarum*)¹⁹. La 1273, când episcopul de Oradea, Lodomer, prepozitul B. și capitlul bisericii din Oradea stabilesc proprietățile și veniturile pe care le stăpânesc împreună, sunt amintiți în satul Fudy (Fughiu) câțiva *mistratores (ministratores) candelarium* („slujitori la candelă”) și *servi regis* („slugi ale regelui”)²⁰. Apoi, în anul 1284 se face dreptate între Ioan și Nicolae, fiii lui Petru, și fratele lor Gheorghe și fiii săi, cu privire la împărțirea moșiilor, slugilor (*servis*), slujnicilor (*ancillis*) și a altor lucruri lăsate lor de către Toma, episcop de Oradea²¹.

Dintr-un document emis în anul 1223, prin care papa Honorius o ia sub ocrotirea sfântului Petru și a sa personală pe Margareta, fiica regelui maghiar Bela al III-lea, fostă împărăteasă a Constantinopolului, aflăm

12 Paola Pinelli, *From Dubrovnik (Ragusa) to Florence: Observations on the Recruiting of Domestic Servants in the Fifteenth Century*, în *Dubrovnik Annals*, 12, 2008, pp. 57-71 (p. 67) (Infra: Pinelli 2008).

13 Martin Ježek, *A Mass for the Slaves: from Early Medieval Prague*, în *Friügeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav 5.-9.10.2009, Břeclav, Tschechische Republik*, herausgegeben von Jiří Macháček and Šimon Ungerman, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2011, pp. 623-642 (p. 634) (Infra: Ježek 2011).

14 Cameron Sutt, *Slavery in Árpád-era Hungary in a Comparative Context*, Brill, Leiden / Boston, 2015 (Infra: Sutt 2015).

15 Sutt 2015, pp. 8-18.

16 Ferdinandus Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, vol. I, Strigoniu, 1874, nr. 25, pp. 53-60; *Documente privind Istoria României*, C. Transilvania, vol. I (1075-1250), Editura Academiei R.P.R., București, 1951, nr. 1, pp. 1-2, cu textul latin la p. 355 (Infra: DIR.C.XI-XIII/1).

17 Szentpétery Imre, *Regesta regum stirpis Arpadianae crítico-diplomatica / Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I (1001-1270), Budapest, 1923, nr. 202, pp. 61-66; DIR.C.XI-XIII/1, nr. 41, pp. 23-27.

18 Iván Borsa, III. *Bela 1177 évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára*, în *Levéltári Közlemények*, Harmincharmadik évfolyam, 2 szám, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, pp. 205-218, cu „textul reconstruibil” al privilegiului acordat de Bela al III-lea capitlului din Arad (p. 212-217). Jakó Zsigmond a publicat rezumatele ambelor documente în *Codex diplomaticus Transsylvaniae / Erdélyi okmánytár*, I, 1023-1300, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, pp. 126-127, nr. 13-14, respectiv p. 131, nr. 29.

19 Emerici Nagy, Johannes Bapt. Nagy, Desiderii Véghely / Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeö / A Zichy és Vasonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*, Tomus Primus / Első kötet, Pestini / Pesten, 1871, nr. 14, pp. 11-12 (Infra: Zichy, I); *Documente privind Istoria României*, C. Transilvania, vol. II (1251-1300), Editura Academiei R.P.R., București, 1952, nr. 32, p. 35 și nota 2, p. 35 (Infra: DIR.C.XIII/2).

20 Franz Zimmermann, Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I (1191-1342), Hermanstadt, 1892, nr. 169, pp. 122-123; DIR.C.XIII/2, nr. 161, pp. 153-155 și nota 4, p. 155 (Infra: Ub. I).

21 Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tom V, Vol. 3, Buda, 1830, p. 508; DIR.C.XIII/2, nr. 299, pp. 262-263.

că protecția se extindea asupra tuturor bunurilor ei: proprietățile, veniturile, slugile și slujnicele (*servis et ancillis*)²².

Simon de Keza, care redactează *Chronicon Hungaricum* spre finalul secolului al XIII-lea, a explicat succint categoriile, proveniența și ocupația servilor din Ungaria²³. Astfel, existau două categorii de *servi* (sclavi) proveniți din prizonieri de război: creștini și necreștini (*Denique mancipia*), ultimii fiind numiți și *uheg*.

Este important să nu fie confundați – deși numele este înșelător – acei *servientes regis*, al căror grup se cristalizează în prima parte a secolului XII, cu cei din categoria servilor, deoarece originea servienților regali se află într-un grup sau în grupuri ale unor oameni liberi cu drepturi nobiliare²⁴.

Din exemplele prezentate rezultă că termenul *servus* se folosea în primul rând pentru a-i desemna pe sclavii bărbați, femeile fiind denumite *ancilla*, situația fiind similară cu cea din alte zone ale Europei. Probabil că atunci când într-un document apare termenul *mancipia* – care în latina clasică și medievală era un sinonim pentru sclav²⁵ – trebuie să vedem în spatele său atât bărbați, cât și femei²⁶. Pe lângă cei trei termeni amintiți, în Transilvania mai întâlnim, sporadic este adevărat, și pe cel de *ministratores*²⁷.

Sclavul și societatea

„Încă de la origine, relațiile de dependență au avut aspectul lor economic”, scria Marc Bloch²⁸. Aș adăuga numai observația că acest aspect economic a reprezentat elementul principal al servituții, baza existenței sale. Este confirmat acest fapt prin însași atitudinea proprietarilor față de sclavii lor.

În Spania medievală sclavii nu erau considerați „persoane legale”, ci niște obiecte animate, codul de legi castilian *Siete Partidas* (secolul XIII) descriindu-i pe aceștia ca „un alt fel de oameni”²⁹. În *Sachsenspiegel* (*Oglinda saxonă*), o lucrare despre obiceiuri și legi, se arată că servii nu plăteau acea „taxă de sânge”, sclavii având numai valoare economică³⁰. Nici în Ungaria sclavii nu plăteau către rege așa-numiții denari liberi, însă oamenii semiliberi aveau obligația de a plăti, conform celor stabilite de regele Coloman în *Decretele* sale³¹. Tot valoare economică au avut sclavii și pentru administratorii Imperiului Arab, care în a doua parte a mileniului I au cumpărat un mare număr de *servi* din Africa, Asia Centrală și Europa de Nord pentru a contracara declinul demografic și economic determinat de molimele abătute asupra regiunilor controlate de arabi, sclavii fiind utilizați în armată, agricultură, manufacturi sau gospodării³².

Din documentul amintit deja, prin care papa Honorius o ia sub ocrotirea sfântului Petru și a sa personală pe fosta împărăteasă a Constantinopolului (anul 1223), reiese că slugile și slujnicele (*servis et ancillis*), alături de proprietăți și venituri, făceau parte dintre „bunurile” doamnei respective³³.

22 Eudoxiu de Hurmuzaki, Nicolae Densușianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Volumul I, Partea 1 (1199-1345), București, 1887, nr. LIX, p. 81 (Infra: *Hurmuzaki-Densușianu I/1*); *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 142, p. 197.

23 Simonis de Keza, *Chronicon Hungaricum / Cronica Ungurilor*, Appendix, Cap. II.1-2 și II.6-7, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. IV, București, 1935 (Infra: *Chronicon Hungaricum*).

24 Váczy Péter, *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság*, în *Századok*, nr. LXI-LXII, 1927-1928, partea I. pp. 243-290, partea II. pp. 351-414 (p. 263-276).

25 În *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Budapestini, 1901, p. 403 (Infra: *Bartal 1901*), Antonius Bartal arată că *mancipator* semnifică *servus*, *szolga* (slugă, sclav), iar *mancipatus* – rabszolgaság (sclavie); Bloch 1996, p. 267.

Cameron Sutt însă, bazându-se pe documente medievale bavareze, ajunge la concluzia că prin termenul *mancipia* se făcea referire la mai multe categorii de oameni dependenți, de la acei *mancipia* locuitori *infra domum*, care nu aveau obligații bine stabilite și se aflau la discreția stăpânului, până la *mancipia* care trăiau pe un lot de pământ și aveau obligații clar definite: Sutt 2015, p. 90.

26 Carrier 2014, p. 7.

27 În Ungaria medievală termenul *ministralis*, *ministrallus* semnifică subordonat, o persoană aflată în stare de serviciu / servitute față de alta – „alárendelt, szolgálati viszonyban lévő személy”, cf. *Bartal 1901*, p. 422.

28 Bloch 1996, p. 178.

29 François Soyer, *Muslim Slaves and Freedman in Medieval Portugal*, în *Al-Quanțara*, XXVIII/2, julio-diciembre de 2007, pp. 489-516 (p. 504) (Infra: *Soyar 2007*).

30 Pószán 2014, p. 875.

31 Gyöngyössi Márton, *Magyar pénztörténet (1000-1526)*, în Gyöngyössi Márton (Ed.), *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet és forrásgyűjtemény*, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006, pp. 228-286 (p. 231).

32 Maya Shatzmiller, *Economic Performance and Economic Growth in the Early Islamic World*, în *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54, Brill, 2011, pp. 132-184 (p. 150-152).

33 *Hurmuzaki-Densușianu I/1*, nr. LIX, p. 81; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 142, p. 197.

Codurile de legi medievale ale regilor maghiari – cele două culegeri legislative ale lui Ștefan cel Sfânt (997-1038), cele trei coduri de legi ale lui Ladislau cel Sfânt (1077-1095), precum și legile regelui Coloman Cărturarul (1095-1116) – și hotărârile sinoadelor timpurii (cele două sinoade de la Strigoniu ținute în timpul regelui Coloman, la începutul secolului XII)³⁴ fac referire și la sclavi, ceea ce ne ajută la conturarea unei imagini „oficiale” asupra situației acestora. Astfel, mărturiile slugilor în instanță nu erau acceptate; de asemenea, nu era acceptată plângerea unui serv împotriva stăpânului sau stăpânei sale; era interzisă eliberarea slugilor unui alt stăpân; sclavii reprezentând o valoare pentru proprietar era interzis ca cineva să rețină slugile fugite de la alt stăpân. Dacă un sclav era prins cu furtul, el putea să-și răscumpere nasul cu 5 dinari; dacă era prins a doua oară, putea să-și răscumpere urechile cu alți 5 dinari; dacă era prins și a treia oară, sclavul era executat. Era interzis ca un om liber să aibă relații intime cu sclavi; dacă un om liber era prins și a treia oară asupra faptului, devenea la rândul său sclav; dacă o sclavă rămânea grea de la un om liber și murea în timpul nașterii, omul liber trebuia să dea o altă slugă la schimb proprietarului sclavei decedate; dacă un sclav lăsa însărcinată sclava altui stăpân era bătut și tuns, dar dacă sclava murea la naștere, sclavul era vândut și banii împărțiți între cei doi stăpâni. Era interzisă căsătoria dintre un om liber și un sclav. Un serv nu putea să fie hirotonit preot decât după ce devenea pe deplin (*plena*) liber.

Biserica nu a interzis decât târziu deținerea de sclavi, însă a considerat ca gest foarte pios eliberarea slugilor creștine. Din punct de vedere spiritual și servii aveau oarecare beneficii, și anume că era interzisă orice muncă de slugă la sărbătorile importante, toți, atât oameni liberi, cât și sclavi, fiind obligați să participe la slujbă. De asemenea, li s-a interzis evreilor deținerea și comercializarea sclavilor creștini, fiindu-le recomandat să folosească slugi păgâne. Regele Coloman a interzis și vinderea dincolo de granițele regatului a servilor maghiari sau a celor de altă limbă, însă născuți pe teritoriu ungar.

Spiritualul a reprezentat o cale de îmbunătățire a situației sclavilor și în alte regiuni ale Europei, ducând în destule cazuri chiar la libertate. În perioada pontificatului său (1227-1241), Grigore al IX-lea nu a interzis deținerea sclavilor creștini, însă i-a obligat pe proprietari să dea voie servilor să participe la slujbe, astfel că, cel puțin din acest punct de vedere, sclavii nu mai erau discriminați³⁵. Cavalerii Ioaniți, prin a căror insulă – Rodos – se desfășura un important comerț cu sclavi, nu țineau servi creștini decât până munciau în cuantumul sumei care a fost plătită pentru ei de către cavaleri, după care erau eliberați³⁶. De asemenea, în Portugalia erau eliberați numeroși sclavi ce se converteau la creștinism³⁷.

Cronicarul boem Cosmas relatează că în anul 1124 evreii din Praga au fost obligați să plătească ducelui 1350 kg de argint și 45 kg de aur ca răscumpărare a coreligionarului lor Jacob, decăzut din funcția de *post ducem vicedominus* (funcție necunoscută înainte și nici după această întâmplare), ducele folosind bogățiile obținute pentru a răscumpăra de la evrei pe sclavii creștini³⁸.

Însă prevederile și practicile de mai sus îi aveau în vedere pe sclavii creștini, cei musulmani sau păgâni nu beneficiau de aceleași tratamente. Odată cu avansul otomanilor spre vest papa Nicolae al V-lea, prin bulele *Dum Diversas* (1452) și *Romanus Pontifex* (1455), garanta creștinilor dreptul de a invada, cuceri și supune teritoriile musulmanilor și păgânilor, iar pe locuitorii să-i ducă în sclavie perpetuă³⁹.

De altfel, în cele mai multe cazuri situația sclavilor prezentată din punct de vedere juridic era diferită de realitățile din teren⁴⁰. Nici la finalul Evului Mediu și începutul Epocii Moderne sclavii nu formau o categorie socială foarte clar definită, ceea ce a făcut ca poziția lor în diferite societăți să fie supusă negocierilor și schimbărilor⁴¹.

Atitudinea față de sclavi și sclavie în general a rămas un fapt asumat până târziu, abia în secolul al XVIII-lea s-a pus mai serios problema acestei forme de dependență umană, ideile vehiculate atunci prefigu-

34 Závodszy 1904.

35 Pószán 2014, p. 879.

36 Pószán 2014, p. 874.

37 Soyar 2007, p. 496.

38 Ježek 2011, p. 634.

39 Salzmann 2013, pp. 393-394.

40 Carrier 2014, p. 5.

41 Juliane Schiel, Stefan Hanß, „Semantics, Practices and Transcultural Perspectives on Mediterranean Slavery”, în Stefan Hanß, Juliane Schiel (eds.), *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800) / Neue Perspektiven auf mediterrane Sklaverei (500-1800)*, Chronos Verlag, Zürich, 2014, pp. 11-23 (p. 16-17).

rând mișcările aboliționiste din veacul următor⁴². Bineînțeles, au existat tentative de ușurare a situației sclavilor încă de la finalul perioadei medievale și din timpul Renașterii, în primul rând prin legislație, în unele cazuri chiar interzicându-se comerțul și deținerea de sclavi, însă de cele mai multe ori cu rezultate minime⁴³.

Cauze ale servituții

Războiul: În toată Europa medievală principala sursă de sclavi au reprezentat-o războaiele, prin transformarea prizonierilor în servi. În special zonele de contact dintre creștini și musulmani sau creștini și păgâni au furnizat, uneori pentru perioade mai lungi de timp, un număr consistent de sclavi. Astfel de regiuni au fost Britania și Irlanda în vremea raidurilor vikinge, Peninsula Iberică pe parcursul Reconquistei spaniole și a celei portugheze, teritoriile păgâne din Nordul Europei în timpul creștinării și cuceririi acestora de către aristocrația germană și Ordinul Teuton.

Când arabii au cucerit mare parte din Peninsula Iberică au transformat în sclavi captivii creștini, în special femeile și copiii, mulți dintre bărbați fiind uciși⁴⁴. La rândul lor, creștinii plăteau cu aceeași monedă: cronicarul Adémar de Chabannes relatează că în jurul anului 1000 maurii din Cordoba au atacat Narbonne. Creștinii obțin victoria, luând o pradă mare și mulți prizonieri. O parte dintre aceștia au fost vânduți, iar pe alții i-au făcut sclavi personali; 20 de mauri cu talie mare au fost trimiși la Limoges, ca donație sfântului Marțial.⁴⁵ Portughezii au capturat foarte mulți musulmani după crearea regatului de către Alfons I (1139-1185), numai în anul 1217, la cucerirea localității Alcácer do Sal, fiind luați circa 3000 de prizonieri, care ulterior au fost vânduți ca sclavi în Lisabona⁴⁶.

În ce privește Transilvania cunoaștem doar un singur caz concret în care o femeie și fiica ei au fost luate în prizonierat și transformate în slugi. Printr-un act din anul 1284⁴⁷, văduva comitelui Koplun, în fața capitlului din Oradea, a eliberat-o din robie pe slujnica (*ancilla*) numită *Ancilla* (Slujnica) și pe micuța ei fiică Elisabeta; acestea erau de neam german, fiind luate în prinsoare la o dată neprecizată. Este posibil să fie vorba despre anul 1278, când trupele maghiare ale regelui Ladislau al IV-lea, ca aliat al lui Rudolf de Habsburg, au participat la campania împotriva lui Ottokar II al Boemiei⁴⁸. Se știe că din această întreprindere militară Ladislau s-a întors în Ungaria cu un mare număr de captivi și bogate prăzi de război⁴⁹.

Faptul că avem o singură știre sigură despre prizonieri transformați în slugi nu exclude posibilitatea ca mulți alți servi să fi provenit din aceeași sursă, războiul, mai ale că și cronicarul Simon de Keza scrie despre prizonierii de război transformați în servi⁵⁰.

Motive de natură penală: O altă modalitate de a ajunge serv, de multe ori împreună cu întreaga familie, era dovedirea respectivului individ ca vinovat pentru furt sau alte fărădelegi. În *Articolul VII* din cel de-al doilea „Cod de legi” al regelui Ștefan I se arată că un om liber prins asupra furtului poate să-și răscumpere fapta; dacă nu își permitea era vândut ca sclav; se mai precizează că, dacă același om este prins din nou cu furtul, să fie judecat precum slugile⁵¹, adică conform cu noua sa stare. Primul sinod de la Strigoniu stabilea prin *Articolul LV* pedeapsa pentru femeile care fugeau de la soțul lor: dacă o femeie de rând fugea de trei

42 Rocío Periañez Gómez, *La esclavitud en Extremadura (siglos XVI-XVIII)*, Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones, Tesis Doctoral, Cáceres, 2008, p. 23, <http://biblioteca.unex.es/tesis/9788469263150.pdf> (09.04.2017).

43 Pe parcursul secolului al XV-lea, autoritățile din Ragusa au interzis de două ori comerțul cu sclavi, în anii 1416 și 1466, deși nu au înregistrat un succes notabil, cf. *Pinelli 2008*, pp. 62-64.

44 *Phillips 2010*, p. 155.

45 Georges Duby, *Anul 1000*, Edit. Polirom, Iași, 1996, p. 221; Mathieu Arnoux, „Effacement ou abolition? Réflexion sur la disparition de l'esclavage dans l'Europe non méditerranéenne (XIe-XIVe siècles)”, în Stefan Hanß, Juliane Schiel (eds.), *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800) / Neue Perspektiven auf mediterrane Sklaverei (500-1800)*, Chronos Verlag, Zürich, 2014, pp. 49-74 (p. 50-51).

46 *Soyer 2007*, pp. 490-491.

47 Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső, *Hazai ókmánytár. Codex diplomaticus patrius*, VI, Budapest, 1876, nr. 219, pp. 301-302; *DIR.C.XIII/2*, nr. 293, pp. 256-257.

48 Gyula Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986, pp. 143-146 (Infra: *Kristó 1986*).

49 *Kristó 1986*, p. 146.

50 *Chronicon Hungaricum*, Appendix, Cap. II.1.

51 *Závodszyky 1904*, pp. 50, 154.

ori de la soțul ei își pierde libertatea; dar și dacă un bărbat pleca de la soția sa și nu voia să se întoarcă era pedepsit prin transformarea în slugă⁵².

Unele dintre cazurile următoare prezintă situațiile unor oameni vânduți de către pristav imediat după constatarea vinovăției acestora. Un act din anul 1213, cuprins în *Registrul de la Oradea*, relatează că Masa din satul Sorou, fiind dovedit de furt în urma probei fierului roșu, a fost vândut împreună cu familia sa, soția Foelicitas, fiii Toma, Tanals și Gyonon, precum și fiicele Magnet/Maged și Ilega (în total 7 persoane), de către potrivnicii săi, Kaled/Kalad, Beta și pristavul Hodos (fiind de față și sutașul Cesarius), pentru 10 mărci, lui Absolom fiul lui Hurt / Hurtu, la efectuarea plății fiind de față și canonicii de la Oradea⁵³. După 16 ani, în 1229, Absolon, fiul lui Hurtu / Hurt, mărturisește în fața membrilor capitlului din Oradea că a vândut doamnei Iustina, soția comitelui Mica, 7 oameni: pe Mathka, pe soția sa Faelicitas și pe fiii lor Toma, Tanalchu și Gyonon, precum și pe fiicele lor Maged și Ilegu⁵⁴, adică familia pe care a cumpărat-o în anul 1213.

În anul 1220 Vitalis din satul Cheuz / Cheusci, comitatul Bihor⁵⁵, a fost învinuit, de către oamenii din satul său și din împrejurimi, de furt; la Oradea, Vitalis s-a ars și a fugit în biserică; ca urmare, pristavul l-a vândut pe Vitalis, soția și fiii săi, împreună cu slujnica sa și fiul acesteia, și cu toată averea sa, lui Laurențiu, fiul lui Martin⁵⁶.

Servitutea pentru datorii: Din informațiile ajunse până la noi reiese faptul că intrarea în servitute din cauze financiare se putea face pe două căi, și anume prin vânzarea de către autorități – după cum am arătat mai sus – ori prin voința proprie a celui dator. Deja primul „Cod de legi” al regelui Ștefan cel Sfânt stabilește faptul că un om liber care are probleme de natură financiară (datorii etc.) poate să intre de bună voie în servitute la un senior⁵⁷.

În anul 1235, un om al cetății Cluj, pe nume Hagya / Agya, a învinuit pe Henguch / Engues din satul Hem (așezare părăsită în apropiere de Huedin) de furt; Henguch dezvinovățindu-se, Hagya a fost amendat cu 6 mărci, dar neputând să plătească, a fost zălogit, împreună cu soția și fiul său Abbeus, lui Valter, oaspete din Bihor; după moartea lui Valter, Hagya a trecut la fiul acestuia, Hus, iar după moartea acestuia din urmă a trecut la Ștefan, fiul lui Hus; de la acest Ștefan, Hagya s-a răscumpărat împreună cu familia, plătind cele 6 mărci pe care le împrumutase de la Valter, bunicul lui Ștefan; după plata datoriei, Hagya și familia sa au devenit din nou liberi, pe vecie⁵⁸.

Vânzări, cumpărări și schimburi de servi; înțelegeri privind servii

Rezumând mai sus statutul servilor în societate – ce aveau și ce nu aveau dreptul să facă – s-a putut deduce faptul că stăpânul dispunea de sluga sa după cum dorea și putea să încheie înțelegeri în detrimentul sclavului după cum îi dictau interesele de moment. Aici intrau și comerțul (vânzarea și cumpărarea) cu servi, schimburile de slugi între proprietari, lăsarea lor ca moștenire sau eliberarea acestora.

În anul 1213, doamna Paulia, soția lui Petru, a cerut fratelui ei, preotul Custodia, pe slujnica Margueta; acesta din urmă a răspuns că slujnica este a lui și nu o va restitui. După apariția celor două părți la Oradea, la proba fierului roșu, Custodia și Paulia s-au înțeles ca doamna să dea 1 marcă, iar preotul să-i dea pe slujnica Huldhol (sora Marguetei), motivând că pe Margueta o măritase, iar potrivit legii nu o poate despărți de soț⁵⁹. Suma în bani (1 marcă) plătită de preot nu ne luminează asupra adevăratului preț al unei slujnice, însă probabil că reprezintă diferența de valoare dintre cele două femei: Huldhol și Margueta.

În acest caz avem și o situație specială care se cere a fi relevată. Observăm că preotul Custodia nu poate înapoia slujitoarea deoarece aceasta era măritată și, conform cutumelor vremii, nu putea fi despărțită de soț.

52 *Závodszy* 1904, pp. 111, 203.

53 *Johannis Karácsonyi, Samuelis Borovszky, Regestrum Varadinense. Examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum / Az időrendbe szedett Váradi tüzessvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hü másával együtt*, Budapest, 1903, nr. 54, p. 174 (Infra: *Regestrum Varadinense*); *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/54, p. 55.

54 *Regestrum Varadinense*, nr. 370, p. 297; *DIR.C.I (XI-XIII)*, nr. 67/370, p. 140.

55 Csösz / Csösztelek, azi pustă între satele Körösszakál și Körösharsány, Bihar, Ungaria, cf. *DIR.C.XI-XIII/1*, p. 64, nota 1.

56 *Regestrum Varadinense*, nr. 257, p. 249; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/257, p. 107.

57 *Závodszy* 1904, pp. 35-36, 148 (*Articolul XXII*).

58 *Regestrum Varadinense*, nr. 388, pp. 306-307; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/388, p. 147.

59 *Regestrum Varadinense*, nr. 30, p. 165; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/30, pp. 48-49.

Cu siguranță că și doamna Paulia cunoștea această practică, însă totuși a cerut-o pe servitoare. Acest lucru ne duce cu gândul la posibilitatea conform căreia slujnica Margueta nu era măritată în momentul în care a fost luată de către Custodia, acesta căsătorind-o ulterior tocmai pentru a evita restituirea ei în caz că este cerută prin intermediul autorităților. Să fi reprezentat aceasta o strategie de a păstra o slujnică de valoare? Din lipsa mai multor informații acest caz rămâne la nivelul unei semnalări și a unei posibilități de interpretare. Însă un alt fapt este esențial în acest caz, rezultat din argumentul lui Custodia, și anume că era respectată hotărârea Bisericii privind sanctitatea căsătoriei servilor⁶⁰.

O înțelegere asupra unor slugi ne-a parvenit prin intermediul speței 134 din *Registrul de la Oradea* (anul 1215)⁶¹: un anume Demetrius din satul Nazalas, com. Dăbâca (azi Năsal, jud. Cluj) i-a învinuit pe Joanca din Villa Simonis, com. Dăbâca (azi Simionești, jud. Bistrița-Năsăud) și pe Urbanus din satul Ebes, din același comitat (așezare azi dispărută în apropiere de Gornești, jud. Mureș), pentru că atunci când au primit-o la ei pe cumnata lor, după decesul soțului acesteia, au luat banii (30 de mărci) și slugile lui. Trimiși la Oradea pentru proba fierului roșu, părțile s-au înțeles astfel: din cele trei slugi pe care le luaseră Joanca și Urbanus să dea două lui Demetrius, și anume pe slujica Jahacecu și pe sluga Munca, iar cumnatei sale să-i dea o altă slujnică, pe nume Ticura.

Despre vânzarea unei slujnice ne informează și un act din anul 1220: Paul, preotul din satul Doba, com. Solnoc (azi Doba Mare și Doba Mică, jud. Sălaj) a vândut o slujnică consătenței sale, văduva lui Lodmer⁶²; nu este precizat prețul, ceea ce ne-ar fi fost de ajutor. În schimb, în cazul următor aflăm și despre un posibil preț al unui serv: în anul 1222, Morodekuc, sluga lui Ștefan din satul Thepa, com. Bihor (azi în Ungaria), a fugit de la acesta, fiind găsit la Bensa din satul Tura, com. Szabolcs; Bensa a spus că Morodekuc era sluga surorii sale, mama vitregă a lui Ștefan; neavând niciunul dovezi clare pentru a-și dovedi proprietatea asupra slugii, au fost trimiși la Oradea, unde s-au înțeles astfel: Ștefan a plătit lui Bensa 22 de pondere (groși), iar Bensa i-a înapoiat sluga⁶³.

Referitor la schimburile și înțelegerile ce-i implicau pe servi ne informează și un act din anul 1229: Simion și fratele său Vodas, fiii lui Chenka, din comitatul Bihor, au cerut în fața lui Ladislau, judele curții regale, nouă oameni de la Egidius și Ștefan, fiii lui Natus, din comitatul Bekes; cei nouă oameni erau: Lench, cu fiicele sale Beda și Nuz, apoi Jaca, cu fiii săi Choma și Mihail, și Tumpa, cu fiicele sale Mica și Penteka; fiind trimiși la Agria pentru proba fierului roșu, Egidius și Ștefan s-au declarat vinovați, iar Simion și Vodas s-au învoit să lase potrivnicilor lor o slugă, pe celelalte opt luându-le ei în stăpânire⁶⁴.

Dintr-un document emis în anul 1234 aflăm că Luca, slujitor (*ministeriales*) al bisericii din Curud, a plătit la Oradea lui Jacou / Jacon și Ioan, pentru o slugă numită Deguz și a altor servi (nu este precizat numărul acestora), 14 mărci și 17 pondere (groși)⁶⁵. Apoi, în anul următor, Hemiric, fiul lui Mauricius din satul Zeb, a vândut cumnatului său Teco, fiul lui Toma din satul Debrecen, trei slujitoare, și anume pe Chynchola și pe fiicele ei, Ancilla și Cecilia, pentru suma de 1 marcă și 1 fertun⁶⁶. Iar într-un act de la finele secolului al XIII-lea (anul 1280) capitlul bisericii din Oradea confirmă că Aladar a cumpărat de la Andrei, fiul lui Ioan, trei oameni (Aglent, Lench și Pina) pentru suma de 10 mărci, precizându-se și faptul că din acest moment Aladar putea să-i stăpânească pe vecie⁶⁷.

Chiar dacă exemplele de mai sus arată că au existat schimburi comerciale cu servi, credem că acestea au rămas la o scară redusă, deoarece nu este menționat nici un târg în care să se fi făcut comerț cu sclavi în mod regulat sau într-o proporție mai ridicată.

60 *Sutt* 2015, p. 140.

61 *Registrum Varadinense*, nr. 134, p. 201; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/134, p. 74.

62 *Registrum Varadinense*, nr. 264, p. 252; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/264, pp. 109-110.

63 *Registrum Varadinense*, nr. 343, p. 284; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/343, p. 131.

64 *Registrum Varadinense*, nr. 357, p. 290; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/357, pp. 135-136.

65 *Registrum Varadinense*, nr. 376, p. 300; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/376, p. 142.

66 *Registrum Varadinense*, nr. 385, p. 305; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/385, p. 146.

67 *DIR.C.XIII/2*, nr. 245, p. 226.

Răscumpărări și eliberări de servi

Motivele care au determinat eliberarea slugilor sunt diferite de la un proprietar la altul. O motivație destul de comună a fost pentru mântuirea sufletului stăpânului după plecarea sa din această lume. De asemenea, fapt menționat deja, Biserica Romană aprecia și încuraja eliberarea sclavilor creștini, un act pios în ochii oricărui credincios. Eliberarea din servitute putea să fie și o recompensă din partea stăpânului pentru un serv ce și-a îndeplinit îndatoririle cu credință. În cele din urmă nu trebuie să uităm nici de factorul economic, proprietarii obținând sume de bani de pe urma răscumpărării servilor. Având în vedere că în multe cazuri sclavul eliberat / răscumpărat rămânea să muncească pe proprietatea aceluiași stăpân, răscumpărarea se dovedea o „afacere” rentabilă.

Nobila doamnă, văduva comitelui Koplun, în fața capitlului bisericii din Oradea, a eliberat (*pentru scăparea și mântuirea sufletului său*) pe slujnica sa Ancilla și pe fiica acesteia, Elisabeta (caz amintit și mai sus); dar a pus condiția ca atât timp cât ea mai trăiește, cele două să nu plece de la ea și să continue să o slujească; după moartea ei, slujnicele vor putea să plece și să se așeze unde vor dori, ca și cum s-ar fi născut din părinți liberi (anul 1284)⁶⁸.

În anul 1213 Vutuk din satul Inka și-a eliberat sluga (*manumisit quendam servum suum*) pe nume Figoz, adică să se poată așeza unde dorește; acesta din urmă s-a însurat cu o femeie liberă; tatăl și fratele fetei, Juan, respectiv Leustah, l-au învinuit pe Vutuk, în fața comitelui Petru, de răpirea fetei, iar pe Figoz de căsătorie nedemnă; Vutuk s-a dezvinovățit spunând că îl eliberase pe Figoz încă înainte de căsătorie; în prezența părților, capitlul din Oradea a considerat că Figoz este liber, împreună cu urmașii săi⁶⁹. Chiar dacă nu aflăm motivul eliberării lui Figoz, acest caz este un bun exemplu privind aplicarea legii privitoare la interdicția ca o persoană liberă să se căsătorească cu un om neliber.

Libertatea deplină era mereu caracterizată prin faptul că foștii servi se pot așeza unde doresc, dispărând astfel legătura, apartenența de o altă persoană. Deci, eliberarea plinară a unui serv se făcea prin sublinierea posibilității de a se așeza liber unde dorește; acest lucru îl deosebea pe un libertin de un om pe deplin liber, din datele furnizate de actele vremii reieșind că libertinii erau o categorie semiliberă – păstrându-se anumite legături față de stăpân – și nu una de oameni liberi⁷⁰. Însă nu vom intra aici în amănunte privind situația libertinilor, acest subiect necesitând o dezbatere separată.

Un act din anul 1234 relatează că Chygz și Iacob, fiii lui Buns / Bus / Buus, iobag al cetății Bekes⁷¹, au prins pe servul lor Cucus la Buda, fiul lui Farcas; Cucus susținând că este liber, iar Chygz și Iacob că este sluga lor, Buda l-a răscumpărat pe Cucus, acordându-i libertate deplină lui și urmașilor săi (să se poată așeza acolo unde vor dori); după acestea, Cucus a returnat lui Buda banii pe care acesta îi plătitese pentru el, și anume 2,5 mărci⁷². Cazul nr. 375 înscris în *Registrul de la Oradea* (1234) ne informează că Bagha, fiul hotnogului (*hodnogio*) Luca, a dat voie ca sluga sa Ștefan, soția acestuia Moya și fiul lor Chegza, să fie răscumpărați de către un iobag al său, pe nume Crust, socrul servului Ștefan, cu 6 mărci și 1 fertun; astfel, Ștefan și familia sa, precum și urmașii lor, au primit libertatea de a se așeza unde vor dori⁷³.

Uneori, oameni liberi erau învinuiți a fi slugi sau libertini, pentru ca apoi să li se dovedească libertatea în instanța de judecată. O speță din anul 1229 a *Registrului de la Oradea*⁷⁴ înregistrează sentința dată în urma

68 *DIR.C.XIII/2*, nr. 293, pp. 256-257.

69 *Registrum Varadinense*, nr. 66, p. 177; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/66, p. 57.

70 O speță a *Registrului de la Oradea* (anul 1216) relatează cum doi oameni ai cetății Bihor, Tunc și Legyn, sprijiniți de comandantul oștirii (*principe exercitus*), Luca, și de centurionul Matia, i-au acuzat pe mai mulți libertini (Isepu, Bulsuhu, Chimon, Sathat, Medue și Ilobaru) ai lui Farkas și Kelemen cum că ar fi și ei oameni ai cetății. În cele din urmă se ajunge la o înțelegere între părți, acuzatorii obligându-se să-i înapoieze pe libertini lui Farkas și Kelemen, ultimii doi făgăduind că nu îi vor reduce pe respectivii libertini la o stare inferioară condiției lor actuale. Cf. *Registrum Varadinense*, nr. 161, p. 210; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/161, p. 81.

Observăm că libertinii țineau încă de Farkas și Kelemen, însă aveau o stare superioară oamenilor cetății și, cu atât mai mult, a servilor.

71 *Registrum Varadinense*, nr. 358, p. 291; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/358, p. 136.

72 *Registrum Varadinense*, nr. 373, pp. 298-299; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/373, p. 141.

73 *Registrum Varadinense*, nr. 375, p. 300; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/375, p. 142.

74 *Registrum Varadinense*, nr. 362, p. 293; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/362, pp. 137-138.

acuzății formulate de către Jeremia, Bocou, Tocus și Gegus împotriva lui Benjamin, susținând că acesta din urmă ar fi sluga lor și fiul slujnicei lor. Benjamin a fost apărat de către Choma, care a dovedit la Oradea, prin jurământul a două rude ale sale, că și Benjamin este din neamul lor. În urma jurământului depus pe altarul sfântului Ladislau, Benjamin a fost recunoscut ca fiind un om liber.

În anumite cazuri eliberarea unei slugi este supusă condițiilor. Ibrahim, arhidiaconul de Szabolcs, a eliberat pe un băiat, o slugă a sa numită Paul (obținută prin cumpărare), însă acest Paul să rămână și să-l slujească pe Ibrahim cât va mai trăi, după care, atât Paul, cât și toți cei coborâtori din el, să fie liberi a se așeza unde vor dori (anul 1235)⁷⁵. Același a fost situația și cu ocazia eliberării deja amintitelor Ancilla și Elisabeta.

Lăsarea servilor ca moștenire era ceva comun. De asemenea, același testament poate să conțină referiri atât la slugi lăsate urmașilor, cât și la eliberarea altora. Astfel, o doamnă nobilă a lăsat prin testament soțului ei, comitele P., zestrea și averea proprie, aici fiind incluse și slugile sale; de asemenea, a eliberat pentru totdeauna patru servi de-ai ei, pentru credința și slujbele lor, și anume pe: Vetrih, Mycolous, fiul lui Cuncea, și pe slujnica (*ancilla*) Mahcelth cu copilul ei (anul 1264)⁷⁶.

Următorul caz este unul deosebit, deoarece avem informații detaliate cu privire la moștenirea, împărțirea și eliberarea oamenilor neliberi de pe un domeniu. În anul 1277 comitele Gothard a cerut capitlului bisericii din Oradea să trimită un om de-al lor, în fața căruia să-și facă testamentul, atât el, cât și soția sa, fiica și ginerele său Avraam, fiul lui Ponyt⁷⁷.

În fața martorului trimis de capitlu, și anume Vyda, preotul de Sălacea (com. Bihor), s-au hotărât următoarele: comitele a lăsat fiicei sale pe sluga numită Muzgud, însă pe soția și fiul lui, Nicolae, i-a eliberat; pe servul Pentek cu unii dintre fiii săi i-a lăsat fiicei sale, iar pe alți doi fii ai acestuia, Sgydiu și Cheke, i-a eliberat pe vecie; a lăsat fiicei sale și pe frații Marcu și Mauriciu; l-a lăsat fiicei sale pe Esied, însă l-a eliberat pe fiul acestuia, Petru; pe slujnica (*ancilla*) Viola a lăsat-o fiicei sale, însă pe mama și fiica acesteia, Kucia, respectiv Agatha, le-a eliberat; pe Elena, fiica lui Kucik, a lăsat-o fiicei sale, dar pe sora acesteia, Margareta, a eliberat-o; a mai eliberat pe slujica Zustruche și pe fiul acesteia, Nicolae; de asemenea a lăsat liber pe Mihail, Cosma, Iaco, Poos și Myko.

La rândul ei, soția comitelui Gothard, a hotărât următoarele cu privire la servii ei: pe slujnica sa Scegen, împreună cu fiul ei Roma și fiica Scebbed, și pe urmașii acestora, i-a lăsat liberi; la fel a procedat în cazul lui Gensaro și a urmașilor săi; pe servul Mortun l-a eliberat, în timp ce pe fiul său Benedict l-a lăsat fiicei sale, iar pe doi fii ai acestuia, Markus și Mark, de asemenea i-a eliberat; a mai lăsat fiicei sale pe slujnicele Rusinc și Angles.

S-a pus condiția ca în cazul în care fiica comitelui Gothard ar muri fără moștenitori, toate slugile moștenite de la părinți să se bucure de „libertatea cea de aur”.

Magistrul Avraam a lăsat mamei sale, prin testament, pe slujnica Suca, împreună cu urmașii ei, și pe servul Markus cu soția și copiii lui; s-a mai precizat că, în cazul în care Avraam va muri înaintea mamei și soției sale, cele două doamne să dispună cum vor dori de slugile lăsate lor.

În cele din urmă merită amintit un element important al eliberărilor de servi, care se ascunde într-o oarecare măsură și în ultimul caz prezentat. Este vorba de situațiile în care soția și copiii unei slugi sunt eliberare, în timp ce capul familiei nu (sau unii membrii dintr-o familie sunt eliberați, pe când ceilalți nu). În spatele acestui gest se ascunde un interes foarte clar și avantajos pentru proprietar. În primul rând era păstrată principala forță de muncă, adică bărbatul din familie. Apoi, având în vedere că în acele vremuri o mamă singură cu copii ar fi supraviețuit destul de greu, femeia eliberată era nevoită să rămână împreună cu copiii alături de soțul ei, astfel că și ea continua să trăiască și să muncească pe moșia celui care a eliberat-o. De asemenea, ca oameni liberi, femeia și copiii nu se mai aflau în directa grijă a nobilului⁷⁸.

75 *Regestrum Varadinense*, nr. 384, p. 305; *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 67/384, p. 146.

76 *DIR.C.XIII/2*, nr. 53, pp. 58-59.

77 *DIR.C.XIII/2*, nr. 200, pp. 185-186, cu textul latin la pp. 501-503.

78 *Sutt 2015*, pp. 143-145.

Disparația servilor

Cercetătorii fenomenului sclaviei medievale în Europa nu au ajuns la un consens privind cauzele principale ale dispariției servilor. Cei care au abordat și acest aspect vorbesc despre expansiunea agricolă, dezvoltarea comunității sătești⁷⁹, despre ameliorarea situației sclavilor (prin intermediul Bisericii, dar și al proprietarilor laici de servi) și / sau aservirea în masă a oamenilor⁸⁰. Probabil că fiecare dintre cauzele observate de cercetători au avut aportul lor în dispariția sclavilor, însă ca intensitate de manifestare existând diferențe în funcție de regiuni.

Referitor la Transilvania, în a doua parte a veacului al XIII-lea servii sunt mai rar amintiți în actele oficiale: 1261⁸¹, 1271⁸² (în acest document emis de Ștefan al V-lea apare sub formă de transumpt actul din 1261 al regelui Bela al IV-lea⁸³), 1277⁸⁴ sau 1284⁸⁵.

Documentele secolului al XIV-lea nu mai fac referire la servi aproape deloc. Am identificat numai câteva cazuri în care sunt amintite *ancillae* și *servi* eliberați din servitute. Este vorba despre o roabă (*ancilla*) numită Margareta zisă Zekul și cei doi fii ai ei, care în anul 1339 au obținut libertatea deplină, în fața trimisului capitlului bisericii Transilvaniei și al altor martori, de la stăpâna lor, nobila doamnă Ossana, văduva lui Paul fiul lui Benedict de Blăjel⁸⁶. În anul următor, 1340, tot în fața unui trimis al capitlului bisericii Transilvaniei și al altor martori, nobila văduvă a lui Ștefan, fiul lui Samson, nobil de Geoagiu de Sus, a redat „libertății veșnice și fericite” mai multe roabe – *ancillas* (Margareta zisă Kandi, Elena, Elisabeta și Caterina) și pe un serv (Blasius)⁸⁷. În ambele cazuri este vorba despre libertatea deplină, cei vizați având dreptul de a se așeza și a trăi unde doresc, asemănător celorlalți oameni liberi.

În general actele emise de-a lungul veacului al XIV-lea îi amintesc pe iobagi, al căror statut real trebuie clarificat printr-o cercetare dedicată numai lor, deoarece, de acum înainte (cumpăna secolelor XIII-XIV), termenul de *iobag* (*iobagiones*; *jobbágy*) nu mai desemna un grup de oameni cu privilegii și funcții / slujbe oficiale în stat, ci o nouă categorie socială, echivalentă șerbilor (*serfs*) din Europa Occidentală⁸⁸. Apoi este necesară o comparație cu starea servilor din secolul anterior, astfel putându-se surprinde nu doar diferențele în drepturi și obligații ale celor două categorii sociale, dar și posibilele cauze – economice, morale, spirituale etc. – ce au determinat schimbarea statutului legal al servilor. Și, nu în ultimul rând, ar trebui surprinsă și analizată perioada în care au coexistat cele două grupuri, servii și iobagii, în prima parte a secolului XIV.

Considerații finale

Din rândurile de mai sus s-a putut observa că în Transilvania medievală servitutea a existat sub cele două forme ale sale, definite de către M. L. Bush: servitutea permanentă și cea temporară. Cercetătorul american a inclus în prima categorie iobăgia și sclavia, iar în categoria servituților temporare au intrat aservirea datornicilor, servitutea penală și munca sub contract în străinătate (aceasta din urmă specifică epocilor mai târzii)⁸⁹.

În Transilvania sunt prezente sclavia și apoi iobăgia, ca servituți permanente, servitutea penală și cea din cauza datoriei ca servituți temporare (dar care puteau deveni permanente, dacă persoanele în cauză

79 Bloch 1996, pp. 265-269; Sutt 2015, p. 213.

80 Carrier 2014, p. 9.

81 Zichy, I, nr. 14, pp. 11-12; DIR.C.XIII/2, nr. 32, p. 35.

82 Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomus quintus, Volumen I, Budae, 1829, pp. 153-159; DIR.C.XIII/2, nr. 143, pp. 143-144.

83 Szentpétery Imre, *Regesta regum stirpis Arpadianae crítico-diplomatica / Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I Kötet (1001-1270), 3. Füzet, Budapest, 1930, nr. 1267, p. 386; și II Kötet, 1. Füzet (1255-1272), Budapest, 1943, nr. 2123, pp. 118-124; DIR.C.XIII/2, nr. 33, pp. 36-39.

84 DIR.C.XIII/2, nr. 200, pp. 185-186, 501-503.

85 DIR.C.XIII/2, nr. 293, pp. 256-257.

86 *Documente privind Istoria României, Veacul XIV, C. Transilvania, vol. III (1331-1340)*, Editura Academiei Române, București, 1954, nr. 458, pp. 522-523 (textul latin la pp. 603-604) (Infra: DIR.C.XIV/3).

87 *Ub*, I, nr. 553, pp. 503-504; DIR.C.XIV/3, nr. 463, pp. 525-526.

88 Sutt 2015, p. 181.

89 M. L. Bush, *Servitutea în Epoca Modernă*, Editura Antet, 2003, p. 11.

nu reușeau să-și plătească datoriile). Însă, după cum s-a putut observa, nici soarta servilor sau a slujnicilor nu era pecetluită pentru totdeauna, numeroase fiind cazurile de eliberare sau de răscumpărare, astfel unii dintre aceștia devenind asemenea oamenilor liberi din naștere.

Chiar dacă editorii în limba română a documentelor referitoare la Transilvania nu au utilizat termenul de sclav, ci pe cel de slugă⁹⁰ sau rob / roabă⁹¹, statutul celor aparținând acestei categorii era cel al unui sclav din restul Ungariei sau al Europei acelor vremuri. Indivizii în cauză, din punct de vedere legal, nu erau văzuți ca oameni, ci obiecte din gospodărie, putând fi vânduți, cumpărați, lăsați moștenire, donați / dăruiți, schimbați, eliberați parțial sau plenar.

Situația acestei categorii sociale s-a îmbunătățit pe parcursul veacului al XIII-lea (pentru realitățile din Transilvania secolelor anterioare informațiile sunt extrem de puține sau inexistente), pentru ca în prima parte a secolului al XIV-lea slugile să fie menționate doar sporadic. La transformarea servilor într-un alt tip de categorie socială – iobagii –, cu o situație mai bună, au contribuit atât interesele economice, al căror caracter s-a schimbat în urma noilor invenții tehnice și al expansiunii agricole înregistrate în mare parte a Europei, cât și elementele de natură morală și spirituală promovate de Creștinism.

În încheiere, doresc să atrag atenția asupra necesității cercetărilor care să vizeze pe oamenii mai puțin însemnați de pe scena istoriei (servi, iobagi, țărani liberi etc.), însă fără aportul cărora personajele istorice marcante probabil că nu ar fi existat.

Servii din Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul secolului al XIII-lea

(Rezumat)

În acest articol am încercat să prezint în mod general situația servilor din Transilvania și din județele învecinate (de la sud la nord: Caraș, Timiș, Arad, Cenad, Zarand, Bihor, Sătmar, Crasna, Solnocul de Mijloc și Maramureș) în secolul al XIII-lea, teritorii care astăzi în întregime sau în cea mai mare parte aparțin României. În alegerea acestui subiect am luat în considerare faptul că istoriografia românească nu a acordat atenție subiectului sclavilor medievali. Pentru a realiza acest lucru, am folosit documentele medievale editate care includea referiri la diferite aspecte referitoare la sclavi. Fiind un subiect foarte generos, am atins doar principalele aspecte, cum ar fi: termenii în care sclavii au fost desemnați în charte medievale; care era statutul lor în legile Regatului Ungariei și cum au fost văzute de societate; care au fost modurile de a deveni sclav; vânzări, cumpărări, schimburi, donații și moșteniri de sclavi; răscumpărarea libertății sclavilor și motivele care au condus la eliberarea multor sclavi de către stăpânii lor; dispariția servilor. Concluzia principală este că – la fel ca în restul Regatului Ungariei și în alte țări europene – în Transilvania existau un grup de populație care erau văzuți și tratați ca sclavi, chiar dacă această problemă nu a fost cercetată și admisă direct de cercetătorii români ai istoriei medievale.

The Slaves from Transylvania and the neighboring Counties during the 13th Century

(Summary)

In this article I attempted to present in a general way the situation of the slaves (servi) of Transylvania and the neighboring counties (from south to north: Caras, Timis, Arad, Cenad, Zarand, Bihor, Satmar, Crasna, Middle-Solnoc and Maramures) during the 13th century, territories which today are wholly or mostly part of Romania. In choosing of this topic I took into account the fact that the Romanian historiography did not pay attention to the subject of medieval slaves. To accomplish this, I used the edited medieval documents that included references to various aspects regarding the slaves. Being a very generous subject, I only touched the main issues, such as: the terms in which the slaves were designated in medieval charters; which was their status in the laws of the Hungarian Kingdom and how were they seen by the society; which were the ways to become a slave; sales, purchases, exchanges, donations and legacies of slaves; the redemption of the freedom of slaves, and the reasons that led to the liberation of many slaves by their masters; the disappearance of the servi. The main conclusion is that – similar to the rest of the Hungarian Kingdom and other European countries – in Transylvania were a group of population who were seen and treated like slaves, even if this issue was not researched and directly admitted by the Romanian researchers of medieval history.

90 De pildă: *DIR.C.XI-XIII/1*, nr. 1, pp. 1-2; nr. 67/30, pp. 48-49; nr. 67/375, p. 142; *DIR.C.XIII/2*, nr. 32, p. 35; nr. 200, pp. 185-186; nr. 293, pp. 256-257.

91 *DIR.C.XIV/3*, nr. 458, pp. 522-523; nr. 463, pp. 525-526. Cuvântul *rob / roabă* provine din slavul *robŭ* și are semnificația de „persoană dependentă de stăpânul feudal”; „persoană care muncește din greu”; „persoană luată în captivitate și folosită la munci grele”; „om aflat în relații social-politice de aservire”; cf. Gabriel Angelescu, Emilia Mareș, *Dicționarul fundamental al limbii române: explicativ, morfologic, ortografic și ortoepic*, Editura „AULA”, Brașov, 2008, pp. 1044-1045; sau *Dicționar explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordă – Al. Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009, p. 958.

Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai.

Mihai-Florin HASAN

Cuvinte cheie: Transilvania, perioada arpadiană, toponimie, castro-toponimie, Ujvár (Castrum Novum).

Keywords: Transylvania, Arpadian period, toponymy, castle-toponymy, Ujvár (Castrum Novum) – Alba county, Romania.

Investigarea problematicii toponimiei derivate de la fortificațiile dominante dintr-o regiune¹, ține de capitolul mai larg al toponimiei și în cadrul cercetării științifice de la noi printre rarissimi cercetători care s-a ocupat de această problematică este Adrian Andrei Rusu², care încă în anul 2005 afirma că astfel de studii nu s-au efectuat în spațiul românesc³ decât cu mare parcimonie (pionieri, uneori nu foarte atenți la detalii, fiind Ștefan Pascu ori Nicolae Drăganu⁴).

De altfel, în cercetarea amintită mai sus, istoricul propunea o deschidere a acestui capitol prin cercetări ulterioare. Apropierea noastră de antroponimia transilvăneană⁵ și studiile colegului Victor Vizauer dedicate antroponimiei⁶ sau etno-toponimiei⁷ ne-au oferit oportunitatea unui astfel de studiu investigativ privind denumirea unor habitate umane (oiconimie) ce au în componența lor substantivul comun „cetate” (limba română) cu echivalentele sale primare, documentare: *castrum* (latina medievală, limba cancelariei), *vár-* (antepus, mai rar), *-vár* (postpus) (limba maghiară), *-burg* (limba germană), *grad-* (antepus), *-grad* (post-

-
- 1 Ne-am permis să introducem în circuitul științific această propunere pentru o ramură a toponimiei (denominație asociată unui habitat antropoc ce cuprinde în compoziția sa substantivul comun *cetate*) ce nu deține o denumire specifică așa cum găsim în cazul hidronimiei (denumiri de ape), oronimiei (denumirea de munți), a antroponimiei (toponimele derivate din nume de persoane), a etno-toponimiei (toponimele derivate din nume de populații, etnii), a oiko-toponimiei (vezi Mircea Buza, *On the origins and historical evolution of toponymy on the territory of Romania*, în *Revue Roumaine de Géographie/Romanian Journal of Geography*, Editura The Romanian Academy Publishing House, București, 2011, no. 55 (1), p. 28) sau toponimiei instituționale (toponime derivate din asocierea numelor de localități cu posesori ai unor funcții publice).
 - 2 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005.
 - 3 *Ibidem*, p. 39.
 - 4 *Ibidem*, pp. 43, 46.
 - 5 Șerban Turcuș et alii, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, respectiv Mihai Hasan, *Antroponimia și modalități de transmitere a antroponimelor în cadrul familiilor nobiliare transilvănene de la sfârșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, 48/2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, p.9-30 sau *Anthroponymy and modes of anthroponym transmission in the Transylvanian noble families in the late thirteenth century and throughout the fourteenth century [II]*, în *Acta Musei Napocensis*, 50/2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 97-101.
 - 6 Victor V. Vizauer, *Homo locum ornet... O introducere în antropotoponimia din Transilvania secolelor XII-XIV*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012.
 - 7 Idem, *Rolul onomasticii în cercetarea istoriei Transilvaniei în secolele XII-XIII. Studiu de caz: Etnotoponimele*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca*, vol. 54, Editura Academiei Române, București, 2015, pp. 17-36.

Mihai-Florin HASAN, doctor în istorie, profesor la Seminarul Teologic Ortodox din Cluj-Napoca; e-mail: hasanmihai@gmail.com

pus) (proto slavă și slava veche), cu toponimice derivate din proto-slavă: *grad-* (limba poloneză), *gorod-* (limba rusă), *horod-* (limba ucraineană), *hrad-* (limba cehă), fiind regăsite sub forma originală –*grad* în limbile moderne sârbo-croată, macedoneană sau bulgară. Nu trebuie uitat turcescul *kale-*, sau *kalat* – cu derivatul său autohton *galat-* sau acel *schloss* german ce îl traducem în limba română cu *castel*. La fel, nu ar trebui privat de o oarecare atenție substantivul *turn* cu echivalentele sale: *turris* (latină), *turm-* (germană), *-torony* (maghiară), *-toranj* (croată; mai degrabă un derivat din maghiară).

Un substantiv ce are în perioadă o funcționalitate toponimică asemănătoare cu „cetate” este tot un substantiv feminin și anume „piatră” (limba română), cu echivalentele sale: *lapis* (limba latină) *kő-* (limba maghiară), *-stein* (limba germană) sau *kamen-* (slavonă). Mai rar, putem lua în calcul termeni precum *vârf* (*apicem*: limba latină, *csúcs*: limba maghiară, *spitze*: limba germană sau *vrh*: croato-slovenă) sau *munte* (*montis*: limba latină, *hegy*: limba maghiară, *berg*: limba germană, *gora* sau *planina*: limba sloveno-croată) sau chiar figurativul *colț* (*angulum*, *ecke*, *sarok*), toți acești termeni având calitatea de substantive ce puteau ajuta la formarea unor castro-toponime complexe.

Studiind *nomenclatorul* localităților din Transilvania alcătuit de Coriolan Suciu la jumătatea secolului trecut, un instrument de lucru încă actual și astăzi în cercetarea și identificarea localităților transilvănene⁸, am considerat că o cercetare mai detaliată a acestui aspect merită demarată.

În istoriografia maghiară problema toponimiei comitatense, de exemplu, a fost semnalată încă din secolul al XIX-lea⁹, iar mai aproape de zilele noastre reputatul medievist Kristó Gyula a făcut o periegeză toponimică transilvăneană în lucrarea *Ardealul timpuriu*¹⁰, inclusiv în ceea ce privește denumirea fortificațiilor. Interes pentru subiectul castro-toponimiei au prezentat, de asemenea, István Boná sau Pál Engel¹¹. Măcar în viteza discuției polemice asupra existenței unor cetăți timpurii ale marilor familii, cercetători precum Péter Németh¹² au adus în argumentele lor menționări documentare, de acest tip, din secolul al XIV-lea. Erik Fügedi, în ampla sa lucrare, devenită deja clasică, *Castle and Society in Medieval Hungary*¹³, a luat în discuție problematica terminologiei castrense și comitatense explicând nașterea denumirii de comitat din compusul *vár-* + *-megye* (limită) provenit din slavicul *medže*.

În spațiul istoriografic românesc, mai recent, avem lucrarea dedicată țării lui Gelou (Tudor Sălăgean¹⁴), care cuprinde și un important segment de analiză toponimică, venind pe urmele cercetărilor aproape uitate ale lui Kurt Horedt¹⁵. Sunt de menționat și studiile lui Alexandru Madgearu¹⁶. Acestea au fost amintite și de Ioan M. Țiplic¹⁷, ce includea într-o analiză istoriografică și scurte trimiteri toponimice generale, legate de exploatarea sării, pe urmele lui Alexandru Madgearu.

Este evident faptul că unele denumiri castro-toponimice au apărut mult mai târziu în anumite zone de habitat antropic, căci denumirile inițiale nu lasă loc pentru astfel de interpretări, iar acest fapt vorbește de la sine despre impactul imagistic și nu numai a unui astfel de edificiu al puterii și autorității fie regale ori de altă natură.

8 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, volumele I-II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1967-1968.

9 Tivadar Lehoczky, *Bereg vármegyei helynevek származtatása*, în *Századok*, Kiadja a Magyar történelmi társulat, Budapest, 1873, pp. 65-68.

10 Gyula Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Atelierul de Istorie Medievală, Szeged, 2004, pp. 140-153, 169-176, 185-186, 256-261.

11 Vezi A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 40, nota 2, p. 41, nota 1, dar și considerațiile pe marginea subiectului.

12 Péter Németh, *A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései*, în *Archaeológiai Értesítő*, 104, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 214: amintirea din două documente din 1347 și 1354 a unui *locum rupti castris* sau *loco castris* în Újfalu (Satul Nou) din posesiunile neamului Aba, de pe lângă Tisa.

13 Erik Fügedi, *Castle and society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, pp. 19-20, 28, 34-35.

14 Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, pp. 103-126.

15 Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, pp. 109-131.

16 Alexandru Madgearu, *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2005, de exemplu: pp. 68-70, 79-80, 99-100, 110-130.

17 Ioan M. Țiplic, *Istoria fortificațiilor medievale timpurii din Transilvania (927/934-1257) între mit, naționalism și arheologie*, Institutul European, Iași, 2007, pp. 73-74.

Un caz pe care îl aducem în discuție și anume localitatea Uioara de Sus, este centrul unde avem atestat, conform lui Coriolan Suci: *villa Vyuuar* [1202-1203]¹⁸, adică satul *Cetății Noi*. Aici doar constatăm¹⁹, pentru moment, faptul evident că acea *Cetatea Nouă* a fost anterioară, cu siguranță, satului, ce a fost foarte ușor de denumit ca locația proximală a cetății, iar când aglomerarea umană din apropiere a crescut destul, toponimia acesteia a fost ușor de impus de către autoritatea zonală sau de către locuitori. Nu știm unde s-a aflat vechea fortificație (ó-vár) (*Cetatea Veche*), dar o putem bănuși în aceeași regiune proximală.

Credem că în cazul acelei fortificații avem trei opțiuni: a.) vechiul castru roman al Ala I *Batavorum* din punctul **Războieni-Cetate** (satul Földvár²⁰), de pe malul celălalt al Mureșului, care, probabil, în perioada respectivă mai era sesizabil pe teren sau b.) **o altă fortificație** ce a fost ridicată de către regalitate cu scop defensiv, **anterior** primei jumătăți a secolului al XI-lea, undeva în apropierea locației dintre Războieni și Ocna Mureș, cartierul Uioara de Sus, de pe malul Mureșului, **dar nu** în locul în care astăzi este amplasat Palatul Teleki²¹ (vezi figura 1), zonă ce s-a putut preta ridicării unei fortificații ulterioare (*Castrum Novum*); c.) O a treia posibilitate ar fi o mai veche *gyepű*, o prisacă aflată tot în zonă (vezi și *infra*).

O cronică, compilată după opinia lui Gyula Kristó în secolul al XI-lea, amintește faptul că la 1068 un străjer (*speculator*) din *Cetatea Nouă* îl anunța pe regele Salamon²² aflat în „*urbe Doboka*”²³ despre apropierea pecenegilor²⁴. Gyula Kristó considera că, pe baza unor analogii din Slovacia, cetatea nouă, pe care o identifica cu cea de la Ocna-Mureș (de fapt, **Uioara de Sus**, din moment ce la Ocna Mureș nu există nimic²⁵), putea să fi fost edificată în intervalul 1026-1042²⁶. Fortificația de pe râul Mureș putea să fi fost parte a unui comitat Doboka întins până la zisul râu, centru administrativ din care s-au desprins ulterior comitatele Torda și Kolozs, cu condiția ca acel *speculator* Fantiska să fi fost legat prin slujba sa de fortificația de la Dăbâca²⁷. Termenul de *speculator* este considerat de istoricul maghiar ca legat și de activități de supraveghere pe graniță²⁸, deci, la jumătatea secolului al XI-lea, granița spre zonele ce gravitau în sialul controlului posibil al pecenegilor și/sau uzilor trecea prin apropiere de Ocna-Mureș (de fapt, după părerea noastră: Uioara de Sus (Újvár) de pe Mureș)²⁹, unde posibil să fi rezidat un comite al unei fortificații de graniță³⁰.

Dacă *fortificația nouă* a fost ridicată spre 1040, atunci *cea veche*, dacă optăm pentru varianta a.) sau b.), din cauze necunoscute trebuie să fi fost deja dezafectată anterior deceniilor 3-5 ale secolului al XI-lea.

18 Coriolan Suci, *op.cit.*, vol. II, p. 215.

19 Vom vedea mai jos că se face referire la satul Turdaș, jud. AB (actual) pertinent la acel moment de fortificație.

20 Cetatea de pământ, dar și cu sensul de vechea cetate, cetatea abandonată, vezi Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, pp. 40, 43, 78-79.

21 Mihály Gyalay, *Magyar igazgatástörténeti helységnevelixikon*, vol. 2, Budapeșt, 1997, p. 1022. Amintește despre faptul că palatul a aparținut baronului Imre Mikó, guvernatorul Transilvaniei. Informații mai detaliate pentru epoca modernă, de când a intrat la 1649 în posesia familiei Mikés, vezi Hilda Horvath, *Stilus, szellem, tradíció. A történelmi Magyarországnak kastélyai*, Varpalota, Szindbad Nonprofit Kft. – Trianon Múzeum Alapítvány, 2010.

22 Victor Spinei opina, la rândul său, că majoritatea specialiștilor plasează atacul pecenegilor în timpul domniei lui Salamon, în *Marile migrații din Estul și Sud-Estul Europei în secolele IX-XIII*, Institutul European, Iași, 1999, p. 124.

23 *Chronicon Dubnicense*, în *Historiae Hungaricae fontes domestici. Scriptores*, ed. M. Florianus, Lipsiae, 1884, pp. 75-76: „*Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladislao collecto exercitu festinantissime accellerarunt et per portam Mezes transeuntes, priusquam Cuni montes et silvas transcenderent, in urbe Doboka pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt. Quidam autem de speculatoribus nomine Fanciska qui erat de Novo Castro certificavit regem et duces in quinta feria, quod exercitus Cunorum appropinquaret*”. Distanța dintre Uioara și Dăbâca, în linie dreaptă este de 85 de km, cf. măsurătorilor efectuate pe harta oferită de Google maps.

24 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 149.

25 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, pp. 563-564, poziția 56. Nu credem că opiniile lui P. Iambor ce plasează pe *speculator* la Újvár-ul din Slovacia se poate totuși susține, vezi *Așezări fortificate din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, *passim*.

26 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 150.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*. Punctul acesta de vedere se regăsește larg și la ceilalți specialiști maghiari ai perioadei, precum Pál Engel, Atilla Zsoldos, fie că discutăm despre lucrări de sinteză sau studii dedicate subiectului. Opinii identice, corelate cu cercetările din țara vecină se regăsesc, de exemplu, la Adrian A. Rusu.

29 Vezi considerațiile lui Kurt Horedt, *op.cit.*, figura 20, p. 113, dar și considerațiile de la pp. 114-117.

30 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 150.

În condițiile posibile ale unei granițe laxe, prelungi, punctată de prisăci și fortificații de lemn și pământ nu ar fi foarte greu de închipuit o distrugere sau o dezafectare efectuată de vreun raid turanic sau de voința unor funcționari regali, oricum s-ar fi numit aceștia la acel moment (*comes confiniorum* ș.a.).

Adrian Rusu nu părea convins de funcționalitatea sistemului de *indagine*s și de toponimie ca și surse de investigare a „penetrației maghiare” în Transilvania în perioada timpurie³¹, considerând că multe dintre acele *kapu* puteau să fie împrejurări de sate, ce să fi durat până în secolul al XVIII-lea³², când hărțile și cartografia încep să le înregistreze. Totuși, același cercetător consideră că ele sunt o realitate în preajma așezării Teutonilor în colțul Sud-Estic al regatului pe la 1211³³, deci o realitate ceva mai târzie, cu circa două secole, din ceea ce înțelegem noi. Pál Engel, pe de altă parte, considera aceste prisăci o realitate timpurie, legată foarte clar de sistemul castrelor de graniță (exemplele sunt, mai ales, din regiunile vestice ale regatului, dar nu este exclus estul acestuia), aceste prisăci fiind păzite de populația maghiară a castrelor, acei *örök* sau *speculatores (străji)*³⁴ amintiți și de către Kristó.

În ciuda obiecțiilor lui Adrian Rusu, posibile în multe cazuri, nu este de neluat în seamă și posibilitatea existenței unei prisăci din apropierea fortificației amintite (după tiparul amintit de către Pál Engel), în opinia noastră, o *indagina*, *gyepű*, *kapu*, *prisacă* care să fi închis accesul spre vreun vad mai accesibil al Mureșului superior, căci toponimia contemporană menționării fortificației (secolul al XII-lea) ne îndeamnă spre o astfel de posibilitate.

Fig. 1. Uioara de Sus, astăzi cartier al Ocnei-Mureș (Imagine preluată de la Google maps³⁵).

Un toponim ce apare menționat la 1177 pare a semnala o astfel de realitate a unei *prisăci* în apropiere de Uioara de Sus: *Feketkopua*³⁶ (*feket+kapu* = poarta de oprire; *feket=opritor, frână, baraj*) reprezintă linia de demarcație a unui pământ al capitlului din Arad³⁷, despre care vom discuta și mai jos. Interesant este și toponimul *Tordosi (Torda+ -ősi = Turda Veche; ősi* este în limba maghiară un adjectiv ce în limba română are sensul de *vechi, de început, primar, ancestral*) ce se leagă de un sat din apropiere de Uioara și care există și în prezent³⁸ sub numele de satul Turdaș. Să fie o conexiune toponimică cu sus-zisul *castru* Torda/Turda sau cu satul Tur-

31 O poziție asemănătoare vezi la Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, Cambridge UP, Cambridge, 2006, pp. 350-351.

32 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, pp. 296-297.

33 *Ibidem*, p. 298. Pare a fi și o polemică ușoară cu alți cercetători (T. Sălăgean) legat de sistemul de fortificații transilvănene în preajma perioadei de ascensiune a forțelor mongole de la 1241 spre 1290.

34 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005, pp. 100-101.

35 <https://www.google.ro/maps/place/Ocna+Mureș/C8%99/@46.3914733,23.8729262,1728m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x47495896ec42e08f:0x73d002eac2ef174!8m2!3d46.3820809!4d23.8520705?hl=ro>, accesat la 25.02.2018.

36 *Codex Diplomaticus Transsylvaniae (Erdély Okmánytár)*, editor: Zsigmond Jakó, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1997, vol. 1 (1023-1300), doc. 14, p. 127 (mai departe CDT).

37 Este vorba de posesiunea *Ascennepe* (CDT, I, doc. 14, p. 127), care, după cum indica Gy. Kristó, implica o donație a reginei, v. *Ardealul timpuriu*, p. 136.

38 La aproximativ 10 km sud de Uioara de Sus, în prezent.

daș de pe valea Mureșului inferior? Și să întărească supozițiile lui Kristó legate de un comitat masiv Doboka din care s-au desprins treptat alte *comitate de castre*? Sau să existe o altă explicație pentru acest toponim? Credem cu tărie faptul că totuși trebuie să fie ceva mai mult decât atât, decât o posibilă *Turda Veche*, dincolo de seducția toponimică, legată de acest toponim compus din *tord/turd* și *-ósi*.

Considerăm, reluând ideea regretatului medievalist maghiar Gyula Kristó, că este posibilă o astfel de supoziție a unui masiv comitat nestructurat încă în jurul lui 1100, în cazul unui teritoriu ce cuprindea între limitele sale *castrul* Uioarei de Sus (*Cetatea Nouă*) grupată cu fortificația de la Dăbâca (*Doboka*) și eventual cu cea de la Moldovenești (*Várfalu*), vechea cetate a Turdei³⁹, și Cetatea de Baltă (*Cuculiensis*) amintită la 1177⁴⁰ ca împărțind hotare cu *Cetatea Nouă*. Cert este, însă, faptul că la 1280 se discuta la nivel documentar de comitatul *Uywar*⁴¹. Nu trebuie totuși să-l considerăm un comitat ca atare, ce ulterior a dispărut, ci mai degrabă un *várispánságok* (comitat de castru, lb. maghiară), ce funcționa pe graniță, marcând o capacitate de apărare, ce putea fi ridicată de către castrul ce nu funcționa însă și ca centru administrativ⁴².

Totuși, anumite surse externe și interne indică faptul că, probabil, inclusiv acei *várispán* erau obligați să contribuie cu sume de bani, odată pe an față de rege⁴³. Cele trei surse inventariate de Pesty converg: Otto de Freising, cronicarul împăratului Frederic I Hohenstauffen, mort pe la 1158, indica faptul că Ungaria se împărțea în peste 70 de comitate, dar istoricul maghiar nu era sigur asupra a ceea ce înțelegea cronicarul german prin termenul *comitatus*⁴⁴.

Același istoric observa, însă, faptul că accentul lui de Freising cădea asupra verbului *divisa*, iar ca urmare nu ar putea fi înțelese decât ca și comitate⁴⁵. *Codex Parisianum*, în fapt socotelile trezoreriei regale franceze, a doua sursă, ce dădea o listă a veniturilor regelui Bela al III-lea pentru anul 1184, în vederea căsătoriei acestuia cu Margareta, sora regelui Franței, Filip al II-lea, arăta faptul că regelui maghiar îi intrau în cufer 25.000 de mărci de argint din cele 72 de comitate⁴⁶.

Pesty observa, nu întâmplător, faptul că anual cei 72 de comiți îl onorau pe regele arpadian cu 100 de mărci. Ultima sursă, canonicul Rogerius afirma, în timpul invaziei tătaro-mongole din 1241-42 că Ungaria posedă 72 de comitate⁴⁷.

Istoricul maghiar făcea o observație foarte bună, anume că din analiza subsecventă a sursei, pentru Rogerius cele 72 de comitate nu sunt înțelese ca și centre administrative, ci ca și colonii militare subordonate unei fortărețe regale și formau baza apărării regatului⁴⁸.

39 Discuția la Kurt Horedt, *op.cit.*, pp. 132-135. Vechea cetate comitatensă de la Moldovenești a căzut pradă invaziei mongole din 1241, iar centrul de comitat s-a relocat la Ocnele Turzii (actualul oraș) după 1289. Totuși, existența documentară la 1177 a fortificației de la *Saxonivara* (vezi *infra*), pare a indica, din punctul nostru de vedere, o primă dezvoltare a orașului Turda în acest amplasament, apoi deplasarea sa spre ocnele turdene înspre sau după 1289.

40 CDT, I, doc. 14, p. 127.

41 DIR-C, XIII-2 (1251-1300), Editura Academiei RSR, București, 1952, doc. 252, pp. 227-228 și versiunea latină la p. 503: „*in comitatu Vywar existentis*”. De asemenea, CDT-I, doc. 383, p. 254 (regist: Vywar vm).

42 Zsoldos Attila, *Confinium és marchia. (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről)*, în *Századok*, no. 134, fascicula 1, Budapesta, 2000, p. 101.

43 Frigyes Pesty, *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. Században*, A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapesta, 1882, pp. 45-46.

44 *Ibidem*, p. 45.

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*. Informația a fost preluată de la Elek Jakab, *Kolozsvár története*, vol. I (513-1540), Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, Buda, 1870, p. 218, care, în plus indica faptul că alte 2000 de mărci proveneau din episcopatul transilvănean, iar 15000 de mărci de la oaspeții din spațiul de peste pădure. Elek afirma faptul că 72 de comitate ar fi la număr, după socoteala făcută de el, cu tot cu cele din Transilvania și Slavonia.

47 Frigyes Pesty, *A magyarországi várispánságok...*, pp. 45-46. George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 5: Rogerius, *Carmen Miserabile*, Tipografia Bucovina, București, 1935, p. 27: „*est omnibus non ingotum, quod septuaginta duos habet Hungaria comitatus [...] iura comitatuuum erant adeo diminuta [...] ex quo viros comites non habebant et cum incedebant simplices milites propter diminucionem comitatuuum putabantur*” (în traducerea lui Lisseanu: p. 66: „Este cunoscut de către toți că Ungaria are 72 de comitate. Pe acestea regii Ungariei le încredințau oamenilor de merit, fără însă să fie supărați proprietarii [...] drepturile comitatelor așa de mult s-au redus [...] de aceea, comiții nu mai aveau oameni și când plecau la luptă, din cauza decăderii comitatelor, erau socotiți ca simpli soldați”).

48 Frigyes Pesty, *A magyarországi várispánságok...*, p. 46.

Rogierius mai observase faptul că sub regii Emeric și Andrei al II-lea puterea regală bazată pe aceste *comitatus* decăzuse din cauza donării acestora către aristocrație, iar Bela al IV-lea își propusese să le recâștige devenind astfel slab în fața invaziei mongole⁴⁹.

Ceea ce putem înțelege din aceste surse este faptul că cel puțin înainte de marea invazie tătaro-mongolă, în secolele XII-XIII între comitate se numărau și cele de castru, de graniță, care plăteau măcar 100 de mărci anual regelui de pe domeniul aferent (aproximativ 25 kg argint).

Pe la 1280 unele dintre ele mai rezistau, precum comitatul Újvár, dar posesiunile ce le ofereau veniturile pentru apărare, cel puțin în parte, erau deja, după cum observase și Rogierius, înstrăinate unor nobili de cel puțin o generație⁵⁰.

Faptul că nici comiții cetăților de castru nu erau scutiți de taxa datorată anual regelui, cel puțin până sub domnia lui Bela al III-lea pare a fi un semn de egalitate al funcției comitatense, chiar dacă nu și al atribuțiilor, între *comes* și *comes confiniorum* sau *marchio*.

În descrierea anonimă a Europei (circa 1308) situația părea destul de diferită, din punct de vedere al organizării administrative: redactorul acestui raport complex destinat împăratului latin titular al Constanținopolului observa că Ungaria se împărțea în două părți, dar și 5 ducate și 16 provincii⁵¹.

Cum se împacă acest aspecte atât de diferite? Este, credem, vorba despre un reflex al unui proces de ajustare administrativă despre care scria și Pál Engel, nu explicit totuși, atunci când arăta că după 1200 existau aproximativ 50 de centre comitatense și 72 de comiți⁵², unii coordonând mai multe comitate.

Cum *comitatus* se numeau și steagurile de militari din subordinea comitelui⁵³ în acea perioadă, trebuie să bănuim, logic, existența a încă unui număr de cel puțin 22 de comiți de cetate (*várispán*) sau *comites confiniorum* încă în secolul al XIII-lea.

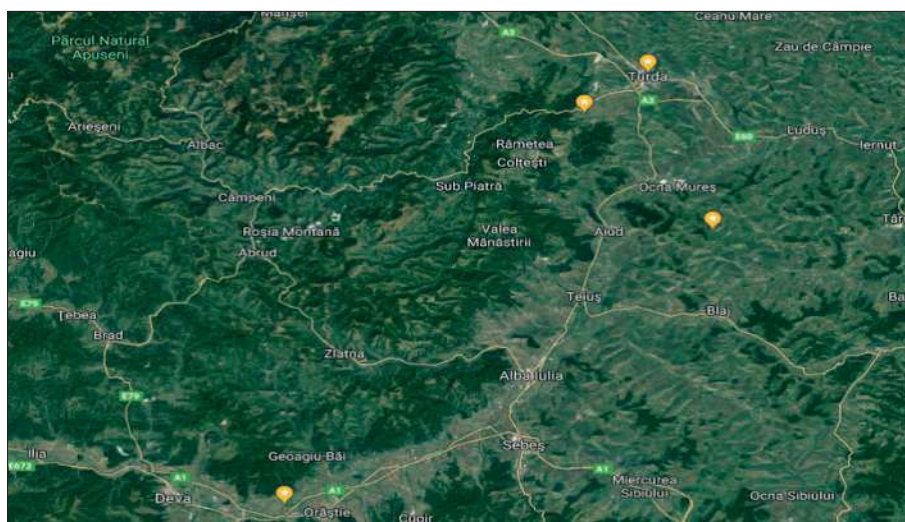

Fig. 2. Turda actuală, Moldovenești (jud. Cluj), Turdaș (jud. Alba), Turdaș (jud. Hunedoara). Preluare Google maps⁵⁴.

Închizând această paranteză necesară, voi dezvolta, pe rând, două ipoteze: cea privind toponimul *Tordosi* în rândurile de mai jos, iar cea privind posibilele limite teritoriale ale comitatului Újvár, un pic mai târziu.

Nu ne explicăm prezența toponimului *Tordosi/Tordas/Torda*-astăzi Turdaș/Turda de pe valea superioară (1177) și vestică a Mureșului (plebanie la 1332⁵⁵) sau de pe valea Arieșului (1177), deci printre cele mai vechi

49 *Ibidem*.

50 DIR-C, XIII-2, doc. 252, pp. 227-228, respectiv CDT-I, doc. 383, p. 254. Vezi și *infra* donația pământului Kunchey la 1268 de către regele cel tânăr fidelului său.

51 George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 2: Geograful Anonim, *Decrierea Europei Orientale*, Tipografia Bucovina, București, 1934, pp. 58, 60, 57.

52 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan...*, p. 100.

53 *Ibidem*.

54 <https://www.google.ro/maps/@46.0438145,24.0651368,159540m/data=!3m1!1e3?hl=ro>, accesat la 25.02.2018.

55 Coriolan Suci, *op.cit.*, vol. II, p. 207.

toponime ardelen, decât prin două explicații:

1. o ipotetică/posibilă pătrundere a neamului *descălecător* Torda⁵⁶, amintit de Simon de Keza ca fiind vechi hunic, cu atribuții juridice tribale⁵⁷ sau a celor din familia episcopului Turda, amintit doar de Anonymus⁵⁸ ori
2. o interpretare toponimică în sensul de „*loc solid vechi*”, „întăritură veche” pentru cuvântul compus *tord(a)+ -ósi*, care să stea astfel, destul de evident, în legătură timpurie cu linia de prisăci discutate de Kurt Horedt în anii 1950, pentru o fază a penetrației maghiarilor în Transilvania, probabil cea din timpul sau imediat după domnia lui Ștefan cel Sfânt, când acest avans din secolul al XI-lea⁵⁹ a fost, cu siguranță, coordonat de o regalitate tot mai atentă la expansiunea teritorială (vezi figura 3).

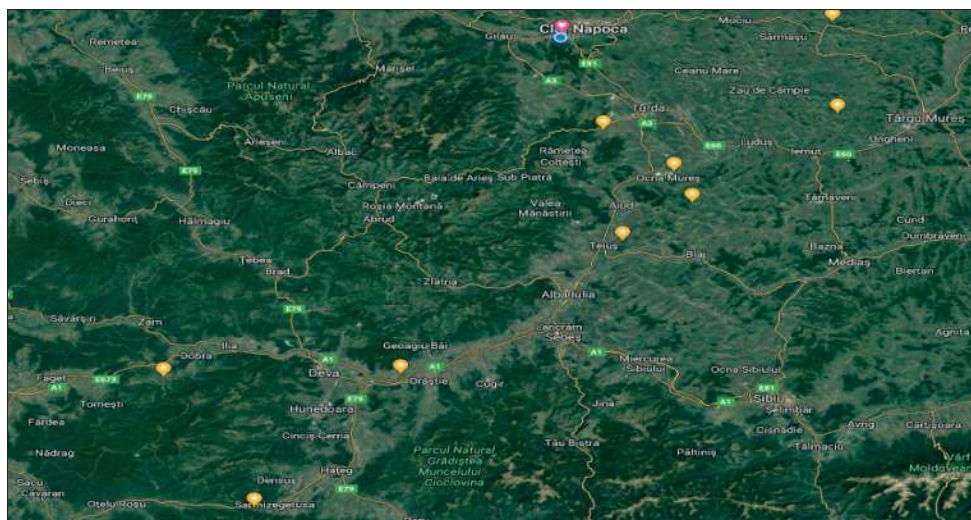

Fig. 3. Fortificații și prisăci de pe linia Mureșului și Carpaților Meridionali asigurate de către Kurt Horedt secolului al XI-lea, plus posibil explicabilele *Tordosi*: Porțile de Fier ale Transilvaniei (lângă Zeicani, jud. HD), Lăpugiu de Sus (jud. HD), *Turdaș* (?) (jud. HD), Căpud (jud. AB), *Turdaș* (?) (jud. AB), Uioara de Sus (jud. AB), Căpuș de Câmpie (jud. MS), Silivașu de Câmpie (jud. BN). La 75 km Nord de Uioara de Sus, cetatea de la Moldovenești (Turdavár, Várfalu).

Nicolae Drăganu adusese în discuție, în identificarea originii toponimului *Turda* și posibilitatea ca acesta să aibă o origine slavă sau românească, înainte de a-și exprima aderența la teoria originii antroponimice a termenului, în cadrul aceleiași *voci*⁶⁰, denotând doar interesul pe care l-a avut față de originea lingvistică a deja pomenitului antroponim.

Așa cum observa canonicul Karácsonyi acum 107 ani (la fel ca și Drăganu mai târziu, până la un punct) existența acestui *tord/turd/torda/turda* se poate lega de un antroponim (de un personaj ilustru precum episcopul Torda, amintit de către Anonymus în *Gesta sa*, ori acel *descălecător* timpuriu), dar există prea multe

56 János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901, vol. 3, p. 115: Karácsonyi considera că rememorarea făcută de canonicul cronicar reprezintă un indicator al amintirii unui *genus* prestigios și cu vechime în cadrul nobilimii maghiare: *neamul Torda*. Cel atestat documentar în comitatul de Strigoniu la 1266 nu prea poate avea legătură cu neamul cel vechi, din moment ce există foarte multe sate a căror nume sunt create cu această rădăcină. Ca și o curiozitate, pe care o semnalăm noi, dincolo de gândurile canonicului, nobilii Torda erau posesionari în satul Új-Chepuch [Căpușul Nou=Prisaca Nouă].

57 George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 4: Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*, Tipografia Bucovina, București, 1935, pp. 25, 73. Această ipoteză a fost îmbrățișată în final, pe urmele lui Balázs Orbán și Gyula Pauler, de către Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1933, pp. 478-479. Aceași soluție pare a fi fost agreată și de Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan...*, p. 145.

58 George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. 1: Anonymus, *Gesta Hungarorum*, Tipografia Bucovina, București, 1934, capitolul 19 (p. 40, textul latin: *Veleg a cuius progenie Turda episcopus descendit*), p. 90 (versiunea în limba română). Textul cronică afirmă despre Veleg și confratele său trimis în ambasadă la Menumorout faptul că: „sunt duo strenuissimi milites” (p. 40).

59 Kurt Horedt, *op.cit.*, pp. 116-117.

60 Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV...*, pp. 478-479.

toponime la nivel de regat al Ungariei medievale timpurii⁶¹ ca ele să provină, chiar și prin migrare, de la câteva ilustre personaje. Putem presupune, dacă credim *Gesta* lui Anonymus ca parțial exprimând reflexe târzii a unor realități din perioada „*cuceririi patriei*”⁶², că Velec a rămas în Bihor, iar urmașul său Torda episcopul a avut un rol în denumirea castrului de la Moldovenești, dar cum a influențat denumirea celor două sate: *Tordosi* și *Tordos* din valea Mureșului? De aceea, personal considerăm că antropotoponimul s-a format mai degrabă după toponim și nu invers. Forma slavonă/sârbească *Тврѣдъ*⁶³ cu sensul de „întăritură” rămâne, din punctul nostru de vedere toponimul ce a impus ulterior antropotoponimul. Acesta trebuie să fi semnalat, în sensul său primar, și vreo formă de fortificare antropică, suprastructurată pe forme naturale de teren.

Este momentul să aducem în discuție, așa cum scriam mai sus, dar legat de firul analizei, un alt posesor de terenuri în regiune, pe lângă monarhie: capitlul arădean și cele două posesiuni ale sale din spațiul ardelean⁶⁴. Există două documente din 1177 emise de regele Bela al III-lea pentru capitlul colegiat cu hramul Sfântului Martin din Arad, prin care i se întăresc acestuia posesiunile transilvănene: unul este acel act ce deja l-am discutat, parțial legat de toponimul *Fequetkopua*, adică hotărnicirea posesiunii **Asszoynépe** (*Ascennepe*), iar celălalt confirmă marginile posesiunii capitlului din regiunea Turda (*in Torda*), nenumită la 1177, dar pe care o identificăm ulterior ca posesiunea Szentmiklofalva (*Zenthmyklofalva*)⁶⁵. Din formulele utilizate de cancelaria regală rezultă anterioritatea donației: „*Habet itaque ecclesia beati Martini villas ultra silvas, quarum nomina hec sunt*”⁶⁶, respectiv „*Haberet itaque ecclesia sancti Martini de Orod terram in Torda undique metatam*”⁶⁷.

Prezentând hotarele posesiunii Szentmiklos (comitatul TD), aici se amintește faptul că primul semn de hotar pleacă de lângă Arieș (*iuxta Aranyas*), merge spre Vest pe deasupra Pârâului Pișător⁶⁸/Pișălău (*Hugyospatak = húgyos + patak*), pe deasupra „drumului mare” (*magna via = drumul roman?*) și aici împarte hotarul cu „pământul cetății Turda” (*cum terra castris de Torda*)⁶⁹. De asemenea, hotarul pornește de la mijlocul Pârâului Pișător urcând spre deal/munte (*monte*) în coasta (*latere*) *Saxoniavara*-i⁷⁰ de unde coboară prin partea nordică pe deasupra Fântâniei Salciei (*Fyzeskut = Fúzes + kút; fúzes = salcie, răchită; pare mai logic decât fizes = a plăti*) și ține hotarul cu cărașii Sfântului Rege (*curriferi*) și de aici, pe deasupra mlaștinii (*paludem*) hotarul urcă dealul/muntele (*monte*) dinspre est spre a ajunge la semnul de hotar din drumul Ocnei (*Akna*); de acolo se coboară în Pârâul cu Alune⁷¹ (*Monyorospatak=monyoros, coruptelă pentru mogyor+patak*)⁷², urcă iar

61 *Ibidem*, p. 481.

62 Ultimele considerații exprimate de Alexandru Madgearu asupra limitelor GH ca și sursă istorică, în lumina categoriei de izvoare unde este încadrabilă, în *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2005, pp. 22-23.

63 Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV...*, pp. 479-480.

64 Identificarea corectă a anului de emisie ca fiind 1177 i-a aparținut lui László Fejérpataky, ce a amendat în 1900 datarea din vremea lui Bela al II-lea (1132), ce fusese pusă în circulație prin *Hazai okmánytár*, vol. VIII, analiza complexă a variantelor păstrate (A, cu patru subvariante – G) fiind făcută de către Iván Borsa, III. *Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára*, în *Levél-tári Közlemények*, tom 33, no. 2, Budapest, 1962, pp. 205-218. Noi am folosit varianta CDT, I ce utilizează toponimia stabilită prin analiza I. Borsa și evident analiza medievistului maghiar. Varianta DIR, C, XI-XIII, 1, p. 21, folosește grafia toponimică eronată de la Gustáv Wenczel.

65 DL 30477 și 30488, cf. CDT, I, p. 127: „*tenet metam cum terra castris de dicta Thorda quam nunc Zenthmyklofalva nominat*”. *Jakó et alii* arătau faptul că la 1266 era deja posesiune privată. Adrian A. Rusu considera că aici a funcționat o fortificație conectată cu Turda și familia Dobokai, distrusă în invazia tătară de la 1285, v. A. A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, poziția 140, p. 539. De semnalat, cum fosta posesiune capitulară arădeană a trecut în 1288 în posesia episcopiei Transilvaniei.

66 Iván Borsa, *op.cit.*, p. 216.

67 *Ibidem*, p. 217.

68 Astăzi Râul Sândulești, ce curge prin comuna cu același nume, pertinentă de orașul Turda.

69 CDT, I, doc. 13, p. 126.

70 Despre fortificația orașului Turda, ce este bănuită a fi moștenită de la vechiul castru legionar roman vezi A. A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 355. De asemenea, este de notat menționarea concomitentă a fortificației de comitat de la Vărfalu (Moldovenești-Turda) și de la Turda (*Saxoniavara*) în anul 1177.

71 Astăzi Pârâul Aluniș, pârâu sărat, ce izvorăște din zona Băilor Sărate și se varsă în Arieș între cartierele Poștarât și Sfântul Ion.

72 CDT, I, doc. 13, p. 126.

prin lateralul muntelui de sare, spre udvornicii regali, de unde coboară spre Pârâul Sărat⁷³ (*Sospatak*=*sós+patak*; pârâul din sare). Posesiunea donată capitlului arădean pare a fi un teritoriu încă neamenajat antropic, străbătut de un râu (Arieș), trei pâraie (Hugyos, Monyor și Sos), deținând o mlaștină, o fântână, două dealuri (zone montane, deluroase) și acces la două drumuri: unul principal (*magna via*), unul secundar (*in viam Akna*). Cu siguranță la 1177 aici nu există un centru de locuire umană.

În apropiere se găsesc, documentat, două categorii de slujbași regali de rang inferior, apropiați de oamenii liberi⁷⁴ (**cărăușii, căruțașii Sfântului Rege Ștefan** – evident legați de exploatarea sării de la Ocele Turzii, respectiv **udvornicii**, ce sunt legați de centrul administrativ regal tot de acolo) care știm că trebuie să fi avut o așezare⁷⁵ la momentul 1177.

Capitulul colegiat arădean pare a fi cel ce a înființat, probabil ca exploatare piscicolă și salină⁷⁶, ceea ce s-a numit mai apoi *satul Sfântul Nicolae* (*Zentmiklosfalva*) după primirea donației regale. Chiar dacă donația este, într-o primă formă, mai veche de 1177, la anul reconfirmării actului de donație, capitlul nu întreprinsese nimic serios în zonă. Deci post 1177-ante 1266 a avut loc fundarea satului și ridicarea unei biserici dedicate unui sfânt din arealul oriental și german, Νικόλαος/Nicolaus, cunoscut însă ca și protector și vindecător al marinarilor și barcajiilor, a celor ce erau mai legați „profesional” de friguri, răceli, gută și reumatism⁷⁷, putând să-i considerăm aici și pe cei implicați în activități salinale⁷⁸. Să fi fost aduși în zonă mineri germani specializați în exploatarea sării? Este o posibilitate de luat în calcul.

Existența portului de pe Mureș, mai la vest de cel al mănăstirii Bistra, portul fiind numit *Esteurerd*⁷⁹, este o indicație în plus a modului în care se transporta sarea (și posibil și peștele), cel mai probabil de pe posesiunea *Zentmiklosfalva* la cetatea regală de la Uioara, cu carele (7 mile/circa 80 de km), de unde cu nave, pentru trei drumuri fără vamă, capitlul arădean cobora sarea pe Mureș⁸⁰. Cert este faptul că într-un an ante-

73 Astăzi râul Valea Sărată, ce izvorăște din Lacul Durgău (Lacul nr. 2) și se varsă în Arieș în cartierul Poiana din Turda.

74 Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan...*, pp. 101-102.

75 Satul udvornicilor regali se poate să fi fost cel amintit de Balázs Orbán la 1889, conform tradiției de formare a orașului Turda, sub numele de *Udvarnokteluk*, adică *Pământul/Grădina/Locul Udvornicilor/Curtenilor* și distrus de invazia tătară de la 1285, vezi *Torda város és környéke*, 1889, capitolul 20, on-line la <http://mek.oszk.hu/04700/04756/html/24.html>, Invazia ce a afectat regiunea și, ca atare, amintită în acest context și de Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 539. Cf. unor informații vehiculate și în presă o balastieră ar fi distrusă în 2008, printr-o săpătură pe 400 de m² și urmele arheologice ale necropolei fostului sat al udvornicilor regali menționați la 1177 (satul trebuie să fi existat de mult mai devreme, fiind vorba de o reconfirmare a lui Bela III pentru capitlul arădean; în plus menționarea unui inel de buclă din aliaj de argint, datat larg de Horațiu Groza ca fiind de secol X, arată o locuire anterioară mult mai timpurie) au fost total distruse, în apropiere ridicările topografice aeriene indicând prezența unei *villa rustica* și a *drumului roman*, deci a menționatului *magna via*. Vezi pentru acțiunea de distrugere ilegală, Memoriul DJCCPCN – Cluj nr. 168 din data de 28.04.2010 aflat în varianta on-line la http://www.medievistica.ro/pagini/arheologie/starile/Valea_Sarata/texte/3Memoriu%20catre%20CNA_Valea%20Sarata_Turda.pdf, accesat la 14.10.2018.

76 Petru Iambor, într-un studiu din anul 1982, făcea referire la exploatarea sării de către capitlul arădean încă din această perioadă a anilor 1170, pe Mureș. Vezi *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *Acta Musei Napocensis*, XIX, IP Cluj, Cluj-Napoca, 1982, pp. 77-78. Desigur, la nivelul cunoștințelor paleografice de la acel moment, actul din 1075, atribuit lui Geza I, era dat ca și original și nu lovit de falsitate, așa cum știm acum (vezi și *supra*). Un studiu complex dedicat exploatării și comercializării sării în perioada semnalată aici, inclusiv pe cale fluvială, în lumina *jurământului de la Bereg* (1233) vezi la Beatrix F. Romhányi, *A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban*, în *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016*, Válság – Kereskedelem, Szerk. KÖVÉR. György, POGÁNY Ágnes, WEISZ Boglárka, Budapest, 2016, p. 270 (harta) unde apare traseul fluvial mureșan.

77 Irina Metzler, *Disability in Medieval Europe. Thinking about physical impairment during the high Middle Ages, c. 1100-1400*, Routledge, New York, 2006, p. 116.

78 Probabil, nu întâmplător la coborârea în salina mare a Turdei se afla, începând cu secolul al XVII-lea, o capelă dedicată Sfântului Nicolae. Putem nota și faptul că, de exemplu, singura mină de sare funcțională în prezent în Franța este mina medievală de la *Saint Nicholas* de lângă Nancy, vezi Maguelonne Toussaint-Samat, *A history of food*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2009, p. 431. Localitatea *Saint Nicholas* de Port deținea din 1098 o falangă a episcopului adusă aici, după translația de la Bari, de cavalerul loren Aubert de Varangéville, în Marcel Thiriet, Francis Roussel, Serge Saunier, Pierre-Marie Marquet, Pierre Gérard, Alain Brix, François de Vienne, *La Basilique de Saint-Nicolas en Lorraine, Association Connaissance et renaissance de la basilique de Saint-Nicolas-de-Port*, ed. J. Rubrecht, Saint-Nicolas-de-Port, 1979, p. 180.

79 Petru Iambor, *Drumuri și vămi...*, nota 14, p. 78. Sursa originală este DL 29450 menționat cf. lui P. Iambor de către Géza Kovách într-un studiu din 1980 din *Ziridava*, 12, 1980.

80 O confirmare în plus este oferită pentru perioada în discuție de către câteva toponime greșit înțelese din *Geografia* lui Al-Idrīsī (n. cca. 1100), printre care *Wal.ba*, ce poate fi Alba Transilvană și implicit este conexată cu transportul sării pe Mureș,

rior lui 1266 satul Sfântului Nicolae este vândut familiei Dobokai, care ridică aici cea fortificație distrusă de invazia tătară de la 1285⁸¹. La 1288, Mykud banul se angaja, ca în schimbul votului cruciat depus de părințele său și neonorat de el și fratele său, Emericus, să doneze episcopului Transilvaniei satul *Scentmyklous*⁸² contravaloarea a 50 de mărci.

Poseziunea **Asszonynépe** (*Ascennepe*) (azi Asinip, jud. AB) prezintă prin traducerea toponimică o provocare: este *asszony+népe* = *oamenii reginei*. Gy. Kristó arăta faptul că vechiul cuvânt maghiar *asszony* (astăzi, cu înțelesul de *femeie*) se înțelegea, dar numai după 1086, cu sensul de *regină*⁸³. Deci acei *oameni ai reginei* putuseră să fi fost așezați în acea zonă începând cu venirea în Ungaria a Adelheid-ei de Rheinfelde⁸⁴ (mariaj: 1077-+1090), soția sfântului Ladislaus (+1095) sau a celor două soții ale lui Coloman *cel Învățat* (+1116): Buzilla, fiica lui Roger al Siciliei ori Euphemia, fiica lui Vladimir al Kievului⁸⁵.

Acest de-al doilea document, mai amintește în cuprinsul său încă un toponim legat de *feket/fequet*: *super Fequetfee* (*feket* + *fej/fő* = capătul/capul/inceputul opritorii, dar și barajul/frâna principală, opritoare/frâna/barajul înalt(ă)) și chiar toponimul în sine: *feket/fequet*, ce pare a evoca un fost (?) baraj antropic/natural, după expresia documentului ("și prin Fequet se întoarce la semnul de hotar, amintit mai înainte")⁸⁶.

Tivadar Ortway era tentat să considere toponimul și asociatele sale (*fequetfee*, *fequetkopua*⁸⁷) ca fiind legate de vreun curs de apă⁸⁸, dispărut între timp. Trebuie precizat faptul că este singurul topo(hidro?)nim din cuprinsul comitatului Alba de Sus în dreptul căruia cercetătorul a pus un semn de întrebare.

Deci, **anterior anului 1177 capitlul arădean** a fost pus în posesia unor teritorii în apropierea centrelor castrense de la Moldovenești-Turda (*Várfalu*), *Saxoniavara*, Uioara de Sus și Cetatea de Baltă, conexe cu ocnele de sare din apropiere (Ocnele Turzii, Ocna Mureș) amintite explicit în textul documentelor, la fel ca și „drumul mare” (*magna via*). **E o imixtiune teritorială în zona veche, de graniță, a Ardealului nordic a unei instituții eclesiastice: *ultra silvas et ultra Danubium***⁸⁹, sprijinită în demersurile sale economice și probabil misionare de către regalitate, într-un vacuum misionar.

Termenul vag de *ultra silvas* pare a indica, din punctul nostru de vedere, o organizare încă nestructurată foarte clar a unei părți a teritoriului ardelean de până la Mureș, atingând spre Est, totuși, niște linii de baraj (*feket*) și prisăci datând din secolul anterior. După jumătatea secolului al XIII-lea capitlul arădean decide să se retragă din zona turdeană renunțând la acea posesiune.

Astfel, din punctul nostru de vedere, luând în calcul faptele deja știute, credem că în aria:

1. fortificației de la Moldovenești⁹⁰ (*Várfalva*-distrusă 1241) – considerată în anii 1950 ca existentă la

în Al. Madgearu, *Comentarii asupra unor informații din Geografia și Harta lui Al-Idrīsī*, în *Pontica*, 50 (L), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 2017, p. 151.

81 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică...*, p. 539, consideră că trebuie să fie mai degrabă expediția lui Noqai din 1285, decât cea „clasică” din 1241-42.

82 G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. V/3, typis typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, Budae, 1830, pp. 436-438.

83 Gy. Kristó, *Ardealul timpuriu*, p. 136.

84 *A Pallas nagy lexikona*, vol. I: *A-Aradmegye*, Pallas Irodalmi És Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893, vocea Adelheid. 3., p. 86.

85 Lista mariajelor primilor arpadieni la I. Hrbek, *Ein arabischer Bericht über Ungarn*, în *Acta Orientalia*, 5, fascicola 3, Magyar Tudományos Akadémia, 1955, p. 127.

86 *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, vol. I (1075-1250), Editura Academiei RPR, București, 1951, doc. 39, pp. 21-22.

87 Este trecut sub forma *fequetkopna*, la fel cum optau mai târziu și editorii DIR în anul 1951. Noi am optat pentru ultima formă, aceea de *fequetkopua*, așa cum apare la editorii CDT, I.

88 Tivadar Ortway, *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig*, A M. T. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1882, vol. I, p. 10: „**Alsó-Fehér megyében**: Buchad {Búcsúd} fluvius; Chylna flumen; Coppani halas (piscina in Coppan); **Fequet (Fequetfee, Fequetkopna)** (?); Gyulafehérvári római vízvezeték; Kisfaludi rom. vízvezeték; Maris (Marisins stb.); Nados- potok (Hádas-pcitak) rivulus; Névtelen folyó vagyis a Csom- bord; Névtelen halastavak; Ompay (Ompey, Ompoy, Ampela) fluvius; Pokluspatak; Sard fluvius; Szekásbervei rom. vízvezeték; Tow; Tyri fluvius; Udvarag (Udvaray, Vdvaray) völgyi patak (rivus vallis Udvarag); calatnairóm. vízvezeték.”.

89 CDT, I, doc. 14, p. 127.

90 O primă analiză a unui tezaur monetar de la Ladislaus I (1077-1095) constând din 24 de monede de argint descoperite în zona de NE a Turdei, în zona lacurilor sărate în 1950 și legat de invaziile cumane, vezi Gh. Anghel, Anca Hopârtan, *Câ-*

1075⁹¹, dar atestată, de fapt, în această speță, într-un act îndoielnic (interpolat încă din secolul al XI-II-lea) **din 1217**, cu trimiteri la un act regal din 1127 (fals)⁹² – **atestată sigur la 1177**⁹³.

2. a „orașului” Doboka (*Chronicon Dubnicense*) (1068-lupta de la Chiraleș), în fapt o fortificație⁹⁴ databilă, prin patru faze, din perioada domniei lui Ștefan I (faza I: fortificația de lemn și pământ a fost distrusă spre jumătatea secolului al XI-lea prin incendiere), a domniei lui Andrei I (1041-1060) distrusă la finalul secolului al XI-lea (faza a II-a), respectiv între domnia lui Coloman *cel Înțelept* și finalul secolului al XII-lea (faza III: 1095-)⁹⁵;
3. a fortificației de la Uioara (Cetatea Nouă la 1068 cf. textului *Dubnicense*) propusă astfel spre identificare de noi, în ciuda unei amplasării eronate, probabil fără o verificare atentă a toponimiei, a lui Gyula Kristó (2004)⁹⁶, **menționată ca existentă la 1177**⁹⁷; O observație în plus: cetatea de la Uioara de Sus, istoricul Pál Engel nu o aduce în discuție, arhivistul luând în discuție doar o parte a locațiilor cert funcționale în intervalul propus spre cercetare (1300-1457) sau având castelani amintiți documentar⁹⁸, iar Adrian Andrei Rusu o consideră între fortificațiile probabil aparținând secolelor XIII-XIV fără a se ști despre o verificare pe teren, mai serioasă⁹⁹. Cetatea a fost atestată explicit, conform aceluiași cercetător, la 1268 și 1291 sub denumirea *Novum Castrum*¹⁰⁰.
4. a fortificației de la Șirioara¹⁰¹ (monete din timpul domniei lui Samuel Aba conexe cu momentul luptei din 1068)¹⁰²;
5. a marginilor satului Bodon (azi, lângă Biia, jud. AB; germ. *boden*=pământ, *vatră*, sol; la fel și în magh., în sens de *pardoseală*) pământ al fortificației de la Cetatea de Baltă¹⁰³, amintită prin satul ei, sat ce avea graniță cu posesiunea Asinip, la 1177 (deci probabil și cu satele Ujvár-ului);

*teva date despre un tezaur de monede din secolul al XI-lea descoperit la Turda, în Apulum, no.VIII, Alba Iulia, 1970, p. 51-53. Un studiu asupra necropolei I și II de la Moldovenești – „cetatea Turda” la Géza Bakó, Despre structura socială a populației din epoca feudală timpurie de la Moldovenești, în SCIV, tom 20, no. 2, Editura Academiei RSR, București, 1969, pp. 337-341: indică o comunitate compusă din mai multe familii și nu generații succesive, a căror obiecte de podoabă și monete trimit spre o perioadă de existență a necropolei în primele decenii ale secolului al XI-lea (monete de la Ștefan I, Petru I, Samuel Aba și Andrei I) cu continuitate de 70-75 de ani până după 1080. Analiza penetrației monetare în Transilvania în secolul al XI-lea, cu considerații și asupra pieselor monetare de la Moldovenești vezi la Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, Editura Paideia, București, 2002, pp. 163-180, pentru speța de față pp. 168, 173, 175, 432. Florin Curta vorbește despre repararea și înălțarea fortificațiilor de la Moldovenești, dar și Dăbâca sau Cluj-Mănăstur în jur de 1100, în *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, Cambridge UP, Cambridge, 2006, p. 351. O ultimă trecere în revistă și tipologizare a pieselor de podoabă și a accesoriilor vestimentare, inclusiv de la Moldovenești, vezi la Aurel Dragotă, *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X-XI)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, *passim*.*

91 Kurt Horedt, *op.cit.*, p. 133.

92 CDT, I, doc. 4, pp. 123-124.

93 CDT, I, doc. 13, p. 126.

94 *Chronicon Dubnicense*, p. 76.

95 Erwin Gáll, *Doboka-IV. Vártérség templom körüli temetője: régészeti adatok egy észak-erdélyi ispáni központ 11-13. Századi fejlődéséhez/The churchyard cemetery in Dăbâca/Doboka, castle area 4. Archaeological data on the development of a North Transylvanian County Centre in the 11-13th centuries*, Societatea Muzeului Ardelean, Cluj-Napoca, 2011, p. 152. În varianta în limba engleză, cu rezumat în limba română, în *Arheologia milenului I p.Chr., II: Interferențe culturale la Dunărea de Jos* (editori: Lia Maria Voicu, Bogdan Ciupercă), Editura Oscar Print, București, 2011, p. 339. Erwin Gáll observa faptul că fazele IV.1 și IV.2 s-au succedat între 1200-1241 (fază zid de piatră) și reconstrucție după 1241 (piatră), conform arheologilor care au efectuat săpătura.

96 Gyula Kristó, *op.cit.*, p. 150.

97 CDT, I, doc. 14, p. 127, forma *Vyuuar*: „et tenet metas cum villa Tordosi de Vyuuar”.

98 Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája: 1300-1457*, vol. I, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996, pp. 452-453.

99 A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 559, no. 158.

100 *Ibidem*.

101 A.A. Rusu, *op.cit.*, p. 93.

102 Ana-Maria Velter, *op.cit.*, p. 168. Autoarea indică pentru secolul al XI-lea acest punct ca fiind cel mai extrem punct atins de descoperiri monetare regale maghiare din Transilvania, în contextul luptelor cu pecenegii. Existență din secolul a IX-lea pentru fortificație, faza III corespunde etapei post 1068, p. 473.

103 Comitat desprins din comitatul Alba în secolul al XII-lea, oricum comitatul de castru a fost, cu siguranță, anterior lui 1177, comitatul concretizându-se în secolul al XIII-lea, vezi Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája: 1000-1301*, MTA,

6. a liniei de prisăci amintite de Kurt Horedt (secolul al XI-lea)¹⁰⁴ – **trebuie să se fi aflat la finalul secolului al XI-lea și pe parcursul secolului al XII-lea¹⁰⁵ un comitat masiv, încă nestructurat, numit Dăbâca¹⁰⁶ (Doboka) ce se va sparge administrativ treptat**, așa cum era tentat să se pronunțe cu titlu de supoziție istoricul maghiar.

Realitatea exprimată de menționarea secvențială, la 1280, a *comitatului* (de cetate) *Uywar*¹⁰⁷ ne indică faptul că supoziția istoricului maghiar are o confirmare documentară. Spargerea administrativă a acestui uriaș comitat Dăbâca/Doboka de abia în secolul al XII-lea poate fi probată și pe baza atestărilor de comiți, ce sunt o realitate imediată, mai rar concomitentă (din cauza puținelor acte păstrate) a creării comitatelor de castre și de graniță arpadiene:

- a. Comitele *Dobuca* (Doboka), fiul lui Chanad atestat în jurul anului 1000¹⁰⁸ poate fi considerat „o poveste” a cronisticii timpurii, dar *Eustachius, comes de Dobuka* din neamul Rátót, de la 1165-1166¹⁰⁹, cu siguranță nu poate fi contestat; primordialitatea acestui comite întărește aserțiunea existenței primare a comitatului masiv;
- b. Thomas, *comes Clusiensis*, atestat la 1177¹¹⁰, urmat de Gallus, *Culusiensis comes* în 1183¹¹¹; de semnalat cum la 1177 avem deja comitatul Cojocna (Cluj), concomitent sau poate un pic mai devreme decât comitatul de castru Ujvár;
- c. Nicolaus Gerendi, fiul comitelui Petrus, comite de Turda la 1310¹¹²; e clar desprins mai devreme, dar nu știm să se fi formulat o explicație foarte evidentă pentru lipsa atestării comitelui.

Existența în paralel cu comitatul masiv Dăbâca (Doboka) a comitatului masiv Alba (Fehér) este probată de menționarea extrem de timpurie a lui Mercurius (*Vincurius*), *comes Bellegratae*, la 1097¹¹³, urmată la aproape un secol, la 1177 de cea a lui Gallus¹¹⁴, *comes Albensis Ultrasilvanus*. Spargerea similară a comitatului ma-

Budapest, 2011, p. 167. Voce detaliată în *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*, (editori: Gyula Kristó, Pál Engel și Ferenc Makk, MTA, Budapest, 1994, p. 387. Cert este că fortificația de lemn arpadiană a fost ridicată undeva în NE-ul actualei așezări. Despre noua Cetatea de Baltă ridicată după distrugerea tătară de la 1241 în zona actuală a ruinelor, pentru secolele XIV-XV, vezi Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája: 1301-1457*, I, p. 355. Pentru problemele complicate de planimetrie și investigare arheologică deficitară, vezi considerațiile lui Adrian A. Rusu, *Castelarea carpatică...*, trimiterele de la *index* legate de Cetatea de Baltă.

104 Kurt Horedt, *op.cit.*, pp. 116-117. Un punct de vedere asemănător la R. R. Heitel, *Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, în *Dacia N. S.*, no. XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, 389-439. Punct de vedere contrar acestei ipoteze a sistemului de *indagine*, bazat mai mult pe toponime, vezi la Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, pp. 350-351.

105 Ana-Maria Velter corelează monetele de la Coloman I *cel Înțelept*, prezente odată cu domnia acestuia destul de evident pe Valea Mureșului, de o altă fază de expansiune transilvăneană a regatului arpadian, în secolul al XII-lea, vezi *op.cit.*, pp. 181-184. Nu putem să nu obiectăm la o astfel de aserțiune, doar bazat pe faptul că încă nu s-au identificat monete de la regii anteriori prin săpături arheologice ori descoperiri fortuite. Tocmai fortificațiile amintite cronistic (Castrum Novum, urbs Doboka) sau descoperirile arheologice atașabile grupurilor culturale Blandiana-B, Cluj sau Bjelo-Brdo I și II din ultimul timp invalidează o astfel de ipoteză. Toponimele maghiare sau slave, turcice, etc., din documentele secolelor XI-XII, care nu se formează și transmit, decât rar, în decurs de doar 2-3 sau 10 ani, ci au totuși o perenitate mai mare, sunt un indicator al prezenței diverselor grupuri culturale, militare sau de altă natură (economică, etc.) legate de coroana maghiară. Florin Curta a subliniat, de asemenea, faptul că necropolele din Estul Transilvaniei arată că pe la 1200 se atinseseră granițele carpatice de către trupe puternice, nu auxiliari, în *Southeastern Europe in the Middle Ages: 500-1250*, p. 352.

106 Pe la 1270-72 din fostul comitat de cetate de la Dăbâca/Doboka, cf. lui Adrian A. Rusu nu mai rămăsese mai nimic de valoare la momentul donației cetății sale regale împreună cu doar pământul pustiu *Lusad*, către fideliul regelui Ștefan al V-lea, la A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 326.

107 CDT, I, doc. 383, p. 254.

108 András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*, Erdélyi Múzeum F., Kolozsvár, 2010, p. 31.

109 *Ibidem*. Anul 1164 a fost propus de Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája: 1000-1301*, MTA, Budapest, 2011, p. 147.

110 András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék...*, p. 65. La fel, Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája...*, p. 163.

111 András W. Kovács, *Az erdélyi vármegyék...*, p. 65.

112 *Ibidem*, p. 85.

113 *Ibidem*, p. 49.

114 *Ibidem*.

siv Alba prin apariția comitatului de castru Târnavă (Küküllő), tot prin secolul al XII-lea, este de asemenea probată prin atestarea cetății la 1177 și a lui Rachael (Rafael?), *comes de Kuckelluu* la 1214¹¹⁵.

Comitatul de castru Uywar poate fi oarecum „desenat” pe hartă ca întindere și fortificare de graniță în epoca arpadiană din secolele XII-XIII apelând la toponimia și rețeaua umană din regiune, ținând cont de existența:

1. a satului Turdaș (1177)¹¹⁶; descoperirile arheologice datează vatra satului în secolele XI-XII, cu analogii la Alba Iulia, Ciugud, Soporul de Câmpie sau Lechința de Mureș¹¹⁷.
 - 1.1. a semnalării anterioare a necropolei de incinerare de pe Valea Clocita (3,6 km SE de Turdaș) databilă în secolele VIII-IX C. E. și a ceramicii încadrabilă secolelor IX-XII¹¹⁸ C.E.;
 - 1.2. a spadei descoperite în punctul Albiori, tot de pe Valea Clocita (sec. XIII-XIV)¹¹⁹, semn al unei prezențe armate;
2. a locului numit *Fegetkopua* (1177)¹²⁰;
 - 3.1. a locului numit *Fequetfee*
 - 3.2. a locului numit *Fequet*
4. a pământului Kunchey¹²¹ (*terra Kunchey*) (*kun+ -csei= schimbul/straja cumanului?*) (1268) dat de regele cel tânăr, Ștefan lui Jacobus, fiul lui Samson, pentru multele lui slujbe; pământ pertinent de fortificația de la Uioara (*Castrum Novum*) și desprins din aceasta fără a leza dreptul altora, de către regele cel tânăr; **la 1291** Andrei al III-lea reconfirmă privilegiul ce acorda acel pământ ce fusese pertinent de Cetatea Nouă (*Castrum Novum*) moștenitorilor lui Samson¹²²; la 12 aprilie 1296 moștenitorii lui Samson, în special fiul său, Petrus, dau la schimb pământul *Kuncedyvar*, de lângă Mureș (*iuxta Morisium*), cu două sate, episcopului de Alba-Iulia, Petru¹²³;
 - 4.1. a satului *Wyuar* (Uioara de Sus) atestat la 1296 prima dată pe acest pământ *Kuncsey* (menționat sub denumirea *Kunce-d(e)-Vyvar*): deci satul purtând numele cetății se edifică de către nobilii din familia lui Samson între 1268-1291 pe pământul desprins din comitatul de cetate și i se dă numele fortificației apropiate;
 - 4.2. a satului *Foludy* (azi disp. lângă Ocna Mureș¹²⁴; =*satul mic*, magh.); existența sa sub această denumire indică o roire din satul mai mare (Uioara) spre această *vatră nouă*; la 13 ianuarie **1298** cele două sate, Uioara (*Wyvar*) și Satul Mic (*Foludy*) intră în posesia familiei banului Mikud, prin schimb cu episcopul Petrus¹²⁵; la 1301¹²⁶, cele două sate par să revină familiei Dobokai, după o scurtă zălogire către doamna Catha, ce trebuie să fi avut loc în intervalul 1298-1301;
5. a posesiunii *Hari* (Heria, jud. AB¹²⁷): la 1177 e posesiune mărginașă Asinipului fără a se spune mai multe¹²⁸, dar desigur o parte a comitatului Ujvár; la 1274 capitlul albens dădea de știre că Lewe și ginerele său, Matheus, schimbaseră posesiuni de cumpărătură și moștenire: Lewe îi dăduse pământul său Heria (*Hari*), ce-l primise de la Iacobus, Leustachus și Benedictus pentru pământul său de moștenire *Astragh* (dispărută, cf. Suciu¹²⁹).

115 *Ibidem*, p. 81.

116 CDT, I, doc. 14, p. 127.

117 M. Blăjan, *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip (județul Alba)*, în *Apulum*, X, Alba Iulia, 1972, pp. 732-733. Treccere în revistă la Ana-Maria Velter, *op.cit.*, p. 479 (repertoriu).

118 *Ibidem*, pp. 727, 730.

119 *Ibidem*, p. 730.

120 CDT, I, doc. 14, p. 127.

121 Imre Nagy, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VIII*, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, Budapesta, 1891, pp. 113-114.

122 *Ibidem*, pp. 303-304.

123 CDT, I, doc. 545, p. 309.

124 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 329.

125 CDT, I, doc. 566, p. 319.

126 CDT, I, doc. 595, p. 342.

127 Semnalată în hotarul satului, pentru secolul al VIII-lea, prezența avară prin piese de metal cu caracter funerar, vezi Călin Cosma, *Războinici avari în Transilvania*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp. 62-63. Este vorba despre luptătorii din *aul*-ul transilvănean, format prin avansul pe Valea Mureșului și nu pe Valea Someșului sau a Porților Meseșului, zone stăpânite de slavi la acel moment, vezi pp. 26-27.

128 CDT, I, doc. 14, p. 127.

129 Coriolan Suciu, *op.cit.*, vol. II, p. 291. CDT, I, p. 356 în mod contrar, îl identifică ca existent pe pâraul Pâclișa; denumirea apei vine de la maghiarul *poklos=lepros*, iar hidronimul *Poklospatak* dat ca locație pentru *Astragh* se traduce ca Pârâul

Acum posesiunea Heria era donată lui Matheus în schimbul pământului său de moștenire, parte a posesiunii Geoagiul de Sus (*Gyogh Superior*)¹³⁰. Toponimul *Astragh* în sine este o provocare din moment ce în rusa veche desemna o fortificație de lemn, permanentă sau temporară (*ostrog*, lb. rus.), de mici dimensiuni, cu palisadă din trunchiuri de copaci cioplite¹³¹ (din rus. *strogat*=a bărbieri lemnul) întâlnită înaintea de secolul al XII-lea pe teritoriul Rusiei kievene.

În plus, deci, trebuie să bănuim o curie fortificată în jurul căreia s-a ridicat așezarea. Mai mult, termenul slav (rus) utilizat pentru desemnarea acestei întărituri (*ostrog*) pare a fi un indicator al faptului că antecesorii lui Lewe¹³², iobag al cetății Alba și om de mărturie al regelui tânăr¹³³ la 1266, trebuie să se fi așezat pe un teritoriu locuit de elemente slave sau ei înșiși să fi fost slavi, pentru a da o astfel de denumire toponimică în zonă.

Credem cu siguranță faptul că *Astragh*-ul (*Ostrog*) ținea de castrul regal de la Alba, iar *Haria* (*Heria*) de castrul regal *Ujvár*; schimbul pare a se fi făcut din cauza unor conflicte în cadrul familiei *Gyogh*-i.

Heria apare cu denumirea inițială de *villa Heren* la 1177, adică *satul Domnului/Stăpânului* (germ.), iar dacă îl conexăm cu satul „oamenilor reginei” (*Ascennepe*) se proiectează imaginea unui pământ regal. La 1280, Matheus vindea partea sa din pământul de moștenire (de fapt, de cumpărătură) Heria, cu acordul megieșilor, altor doi posesionari, Nicolaus și Georgius, pentru 7 mărci de argint (cca. 1,4 kg argint). Acum se menționează că posesiunea este pertinentă de comitatul *Uyvar*. La 1292 intră total în posesiunea familiei *Gyogh*-i¹³⁴.

6. a posesiunii *Ascennepe* (*Asinip*) atestată la 1177, dar cu descoperiri în vatra actuală a satului, unde se amestecă ceramică cenușie (IX-XII) cu „căzanele pecenege” (cel mai timpuriu: secolul al X-lea), denotând o așezare timpurie cu continuitate de viață, cu amestec al unor elemente locale și nomade¹³⁵; (pertinentă de capitlul arădean).

Nu se mai poate totuși vorbi despre elemente ale culturii *Dridu* aici, cum credea acum 40 de ani Mihai Blăjan, ci ar trebui corelate mai pertinent, cu grupul cultural *Blandiana-A* (bulgari cu centrul la Alba-Iulia, supraveghind inclusiv minele de sare de la *Uioara*) peste care s-au suprapus elemente ale culturii *Bjelo-Brdo I și II* (maghiari, secolele X-XII), după ultimele analize arheologice¹³⁶.

La 8 august 1319 magistrul Thomas, vicejudele (*viceiudex*) vicevoievodului transilvănean Nicolaus Văsări, scria capitlului din Alba-Iulia arătându-le că magistrul Petrus, fiul lui *Buken*, a solicitat ridicarea hotarelor moșiei *Lopadea Nouă* și delimitarea acestora de posesiunile *Ciuguzel* (*Fugud*), *Asinip* (*Azunnepe*) și *Băgău* (*Bogou?*)¹³⁷ pentru ca oamenii din acele sate să nu-i mai încalce proprietatea.

Leprosului; Marius Diaconescu a preferat identificare cu *Pâclișa*, azi parte din orașul Alba-Iulia, la 2 km SV de centrul municipiului, în *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, pp. 46-47. Credem că atât editorii CDT, cât și Marius Diaconescu s-au orientat spre această identificare în raport cu condiția de iobag al cetății Alba a lui Lewe. Credem, personal, faptul că identificarea oferită de *Coriolan Suci* nu poate fi cea corectă, având în vedere tocmai distanța contrară dintre cele două și imposibilitatea ca *Ostrog*-ul să se găsească ca o insulă albensă în mijlocul acestui comitat de cetate. Preferăm opțiunea editorilor CDT, căci, de altfel, între 1265-1505, *Pâclișa* a fost posesiune a capitlului albens neputând fi aceeași cu *Ostrog*-ul, vezi *Pál Engel, Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea *Poklospatak*.

130 DIR, C, I, doc. 169, p. 163. CDT, I, doc. 333, pp. 235-6; transumpt într-un act vicevoievodal din 1413.

131 *Great Soviet Encyclopedia* on-line, la <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/117280/%D0%9E%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B3>, accesat la 12.10.2018.

132 Prima atestare în Ungaria arpadiană a numelui sub forma *Leue* datează de la 1138 (un transumpt de la 1329), vezi *Katalin Fehértói, Árpád-kori kis személynévtár*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, p. 205. În Transilvania, Lewe este primul purtător identificat a acestui antroponim, vezi Șerban Turcuș et alii, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 706.

133 Deci un fidel susținător al lui Ștefan, viitorul rege. Despre el, vezi și Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, pp. 46-47.

134 *Ibidem*, p. 228.

135 M. Blăjan, *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip*, pp. 734, 739-740.

136 Aurel Dragotă, *Aspecte de multiculturalitate spirituală. Rîț și ritual funerar în Transilvania și în Europa Centrală și de Sud-Est (sec. IX-XI p. Ch)*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2006, pp. 30-33. Aproape identică analiza în *Zeno Karl Pinter, Aurel Dragotă, Ioan Marian Țiplic, Piese de podoabă și vestimentație la grupurile etnice din Transilvania (sec. VII-XII)*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2006, pp. 44-48 și 49-53. Bănuim analiza din ultimul studiu amintit atribuibilă cercetătorului Aurel Dragotă.

137 CDT, II, Budapest, 2004, doc. 327, p. 139.

La 29 august 1319 același locțiitor al vicevoievodului anunța că s-a făcut ridicarea de hotare¹³⁸: între Lopadea și Asinip este amintit un deal (germ. *berg* sub forma magh. *berch*), ce are în apropiere o pădure (*nemus*) numită *Luocul* (*vocatum*; rom.); între Asinip și Ciugud existau, de asemenea, șase puncte de hotar, ce se distingeau. Posesiunea a rămas în stăpânirea capitlului arădean până la 1461¹³⁹, la fel ca și Ciuguzelul de lângă ea.

7. a toponimului *Hegesholmir* (*hegyes+halom*=muntele rotund, magh.), alt punct de graniță cu posesiunea arădeană (1177);
8. a satului *Acna* (Ocnișoara), cu muntele *Acnaheges* (Ocnișoarei) (1177); la 1290 se afla deja în posesia familiei Gyogh-i¹⁴⁰; indică clar exploatarea salină;
9. a pădurii Doamnei (*nemus Caxun*¹⁴¹) unde se îndreaptă apoi hotarul posesiunii arădene dinspre muntele Ocnișoarei (1177: Limită cu satul Suqman);
10. a satului Suqman¹⁴² (*villa Suqman*-1177, ulterior *Zwkmmand*-1272¹⁴³, azi Beța, jud. AB), limită a pădurii Doamnei (satul *suq+măni*= spirit lacom, turc.); atestat la 29 august 1319 într-o hotărnicie, ca având limită de hotar cu Asinip-ul sub numele de *Bece*¹⁴⁴, după proprietarul mort în jurul lui 1272 (Beche). La 1272 fusese scos de sub atârnamarea cetății Alba, cu totul, și fusese donat lui Samson Gyogh-i. Indică fără nici un dubiu numele unui lider de clan sau tribal turcic, ce a creat un sat;
11. a colinei *Husee Berke* (1177: turc. *berk(e)* = puternic¹⁴⁵, aici cu sens antroponimic sau de stâncă?; *husee*, provenit din *huš* (variantă, *hoš*), turc. veche=frumos¹⁴⁶, probabil cu sensul de *colina/stâncă frumoasă*¹⁴⁷);
12. a satului *Lapad* (Lopadea Nouă¹⁴⁸, jud. AB; slav., antroponim¹⁴⁹) (1177); la 1319 este posesie a familiei *Lapádi*¹⁵⁰;
13. a locației *Ret*¹⁵¹ – *Luncă* (magh., în română a dat forma populară de *rât*) (1177); nu poate fi Zagăr¹⁵², căci satul Zagăr aflat extrem de departe de restul punctelor amintite nu poate fi identic cu acest Ret; Zagărul, de altfel, este amintit destul de târziu, în secolul al XV-lea, iar între 1412 și 1513 a fost posesiune a familiei Sándor, ramură a familiei Kézdi¹⁵³, fiind parte a comitatului Târnava (Küküllő)¹⁵⁴;

138 *Ibidem*, doc. 328, p. 139.

139 Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Asinip.

140 CDT, I, doc. 460.

141 Coruptelă cel mai probabil a substantivului turcic *catun/χatun* (*hatun*) = femeie de rang înalt, doamnă, prințesă. Și mai interesant, în apropiere se găsește satul *Ascenepe* (Asinip), derivat din vechiul maghiarism uralic, *asszony*=regină, apoi femeie, adică *ascene+nepe*=prin contragere: *oamenii reginei*.

142 Conform cronicarului Ibn Al-Athîr, un *Suqman* era fiul lui Artuq Turcomanul: „*Taj ad-Daula Tutûsh was the Lord of Jerusalem but had given it as a feoff to the amîr Suqmân ibn Artûq the Turcoman.*”, în Francesco Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades*, Ed. Routledge, New York, 2009, p. 6.

143 DIR, C, XIII 2, p. 146: „*terra castrî Albensis Transilvani Zwkmmand vocata*”.

144 CDT, II, Budapest, 2004, doc. 328, p. 139.

145 ДРЕВНЕТЮРКСКИЙ СЛОВАБЪ, ИЗДАТЕЛЬСТВО “НАУКА”, ЛЕНИНГРАД, 1969, p. 96.

146 *Ibidem*, p. 197.

147 După grafia adoptată în Index-ul de la finalul CDT, I, p. 356: Hosszubérc ar putea fi și o coruptelă a unui termen germano-maghiar: *lung+munte* (*hosszu*, magh. + *berg*, germ.)=muntele lung, înalt, dar grafia dată de I. Borsa ne-ar îndreptăți mai degrabă, fie pentru un antropo-toponim: *Berke-cel-Frumos* sau un oronim: *colina frumoasă*, ambele turcice).

148 Nu poate fi Lopadea Veche pe care o propun editorii DIR, C, XI-XIII 1, p. 21, din cauze pur geografice, ce urmează liniile de demarcație ale moșiei Asinip.

149 La 1138 (transumpt în act din 1329) este atestat numele de *Lapudi* în trei sate: Cuppan, Kalsar și Enderedi, vezi Katalin Fehértói, *Árpád-kori kis személynévtár*, p. 200. Cele trei sate fac parte din posesiunile prepozituri de Dömös din comitatul Strigoniu cf. *Magyar Nyelv*, no. 32, 1936, pp. 56, 131, 134. Pentru un antroponim de origine sud-slavă, mai probabil (vezi și stațiunea Lopod ori Lopud din Croația), pledează și menționarea unuia dintre locuitori sub numele de *Horuath* (Croatul), *ibidem*, p. 134, r. 230.

150 Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Lopadea Nouă.

151 CDT, I, doc. 14, p. 127: „*per Ret usque ad fluviium et per fluviium ad nemus*” – prin Luncă/Zagăr la Mureș și prin Mureș la pădure... Cf. Coriolan Suci, *op.cit.*, vol. II, p. 267: sat lângă Târnăveni; la fel și la DIR, C, XI-XIII 1, p. 21.

152 cf. DIR, C, XI-XIII 1, p. 21.

153 Pál Engel, *Magyarország a középkor végén*, Budapest, f. a., CD-ROM: vocea Zágor sau Rode, Rodt.

154 *Ibidem*.

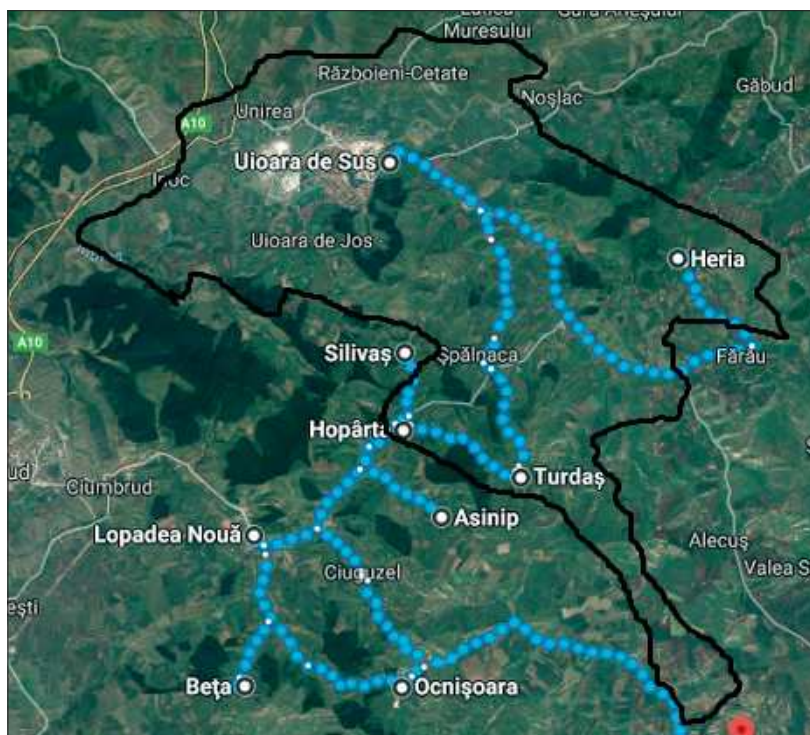

Fig. 4. Propunere de posibilă întindere a comitatului Ujvár în secolele XII-XIII.

14. a pădurii *Sciluas* (actual satul Silivaș sau Silivașul Român¹⁵⁵) (jud. AB; magh. *szilva* = prună, deci *Pruniș* – 1177);
15. a locului *Parpurcum* (pare a fi un cuvânt vechi turcic, compus din trei termeni: *bar*¹⁵⁶ (bogat)+*burč*¹⁵⁷ (turn, bastion)+*un*¹⁵⁸ (vatră¹⁵⁹, podea, loc)=*vatra turnului bogat*).
16. a posesiunii *Gastateluke*¹⁶⁰ (azi disp., între Hopârta¹⁶¹ și Asinip, jud. AB) (termen slav, azi un termen banal în limba slovenă, *gosto* (vezi ca și în cazul lui *ostrog*, citirea maghiară a lui a ca și o) cu sens de *gros, dens*, deci *gasta* (citit *gosto*)+*teluke*=pământ gros, dens, *pământul roditor*) (1177);
17. a locului denumit *Thow* (magh., *tó* (forma *thou*)=baltă, apă stătătoare; a dat în limba rom. regionalismul *tău*=aceleși sens de baltă) (1177).
18. a posesiunii *Kend* (Rădești, azi contopit, jud. AB) aflată lângă Mureș (*iuxta Morusium*), fostă posesiune a clericului Job (ante 1268-1270), dat lui Andreas Gyogh-i; *kend* este căpetenia, conducătorul, liderul (magh.); posesiune reconfirmată la 1280 fiilor, după uciderea tatălui de către sașii revoltați (1277)¹⁶²;
19. a posesiunii vecine a comitelui Andreas Gyogh-i, *Tynod* (cel mai posibil a proveni din magh. *tinód*=a conduce, a guverna?)¹⁶³ (azi disp. pe lângă Gârbova de Jos);

155 Coriolan Suci, *op.cit.*, vol. II, p. 121.

156 În limbile turcice, înlocuirea sau utilizarea lui p în loc de b, este un fenomen destul de comun. Vezi László Rásonyi și Imre Baski, *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names as collected by László Rásonyi*, Indiana University, Bloomington-Indiana, 2007, p. 119.

157 *Ibidem*, p. 178.

158 *Ibidem*, p. 818.

159 Vezi și celălalt toponim germanic cu sens de vatră: *boden/bodon*, posesiune a castrului de pământ de la vechea Cetate de Baltă cu mențiune din secolul al XII-lea.

160 O altă cheie de citire ar putea fi și *gas(a)=război+ta(y)=mânz+teluke=pământ* (turc.+magh.), adică *pământul mânzului de război sfânt*. Nu trebuie uitat că unul dintre hani cumanii amintiți inclusiv în stil poetic în Cântecul oastei lui Igor, dar fiind un războinic cât se poate de real, a fost *Gzak* (Gza, Kza, Koza), vezi Vladimir Vladimirovich Nabokov (trad. și editor), *The Song of Igor's Campaign*, Editura Ardis, Michigan, 1988, pp. 102 și 133.

161 Material ceramic și căldărușe de lut din secolele IX-XII, vezi Ana-Maria Velter, *op.cit.*, p. 416.

162 CDT, I, doc. 379, p. 253.

163 CDT, I, doc. 274, p. 214.

Comitatul de cetate Ujvár din Transilvania îl putem astfel constata ca **existent cert** undeva după 1177 și până după 1280, cu prelungire până la 1291. *Cetatea Nouă*, în schimb, are o viață mult mai îndelungată, ce poate să coboare în jurul anului 1040 (supoziția lui Kristó) și merge până după 1291, când probabil raporturile de forță din zona Mureșului, dintre nobilimea provenită din servienții regali, nobilimea baronială și episcopia de Alba Iulia au reușit să elimine treptat prezența castrelor regale și a comitatelor de margine, ce au punctat anterior sfârșitului de secol al XIII-lea, avansul și controlul puterii regale asupra principalelor resurse din regiune: în special sarea¹⁶⁴. Principalii beneficiari ai destrămării comitatelor de cetate și a posesiunilor castrane în cazul Alba, Ujvár și Târnava par a fi în secolul al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea nobilii din familia Gyogh-i, ridicați dintre servienții regali¹⁶⁵.

Paza zonei salinifere a fost asigurată, din punctul nostru de vedere, de către străji recrutate dintre coloniști nomazi de origine turcică (pecenegi și ulterior cumani?), iar acest teritoriu a făcut parte, **după cum o indică toate toponimele regionale** (fie turcice, germane sau maghiare), **dintr-un patrimoniu regal, apanaj al reginelor Ungariei**, a căror venituri proveneau, cu siguranță, și de aici. Existența unui grup populațional de origine turcică în zona salinelor nu poate fi negată prin însăși toponimia ce vorbește în favoarea sa, grup amestecat cu slavi, germani și maghiari.

Toponimia turcică și maghiară din jurul Ujvár-ului (a Uioarei) indică o politică regală ce a colonizat clanuri sau părți de foste triburi, conduse de cerți lideri militari (kend-e, tinod) tribali türkici (cu siguranță un lider numit Suqman, poate un Berke?, un Gzak?) legați de domeniul reginelor Ungariei (Ascenn, Caxun/Catun/Hatun), ce ridică așezări, acești auxiliari având scopul de a proteja minele de sare și a proteja și păzi locuitorii din jurul Uioarei¹⁶⁶, ce erau angajați în activitatea minieră sau de alt tip, fie de raidurile altor neamuri turcice, de stepă, ori a vreunei intervenții a statelor vecine.

De altfel, nici toponimia slavă ori germană nu lasă loc de îndoială cu privire la fortificarea regiunii din motive evidente de protecție a producției saline și a protejării personalului minier. Evident, impunerea treptată a structurilor de putere administrativă și ecleziastică regală, a ridicării nobilimii locale sau a pătrunderii în zona comitatelor de cetate a mării nobilimi, a dus pe parcursul secolului al XIII-lea la pulverizarea și dispariția vechilor comitate, fapt accelerat și de marea invazie tătară de la 1241.

În plus, avem, toponimic identificate în secolul al XII-lea, o serie de castro-toponime, atestate în perioada contemporană emiterii documentelor, dar clar cu o vechime mai mare: *Tordosi, Astragh, Fequetkopua, Fequetfee, Fequet, Wyuar, Parpurcum*, ce nu lasă loc prea mare de îndoială în privința protejării exploatărilor salinifere din regiunea Ocna-Mureș-Uioara de Sus-Ocnișoara.

Arheologic ar mai trebui căutată și depistată, dacă mai este posibil (?), în preajma zonei unde credem că s-a aflat aceluși *Castrum Novum* (Ujvár), adică a actualei poziții a conacului Teleki¹⁶⁷ pe buza aceluși platou înălțat, atât a fortificației, a castrului de lemn probabil distrus și refăcut după 1241, cât și a instalațiilor portuare necesare transportului sării pe Mureș spre *Esteurerd* și nu numai.

164 Aurel Dragotă, *Aspecte de multiculturalitate...*, p. 31.

165 Marius Diaconescu, *op.cit.*, p. 222.

166 Attila Zoldos afirma că în zonele de margine, acolo unde pădurea nu se suprapunea peste granițe, acele granițe au fost transformate în comitate de cetate, de margine, prin colonizarea graduală a acelor regiuni, iar „străjile de margine” (határvidékek őrei), adică acei *speculatores* (vezi cazul lui Fantiska la 1068 plecat de la *Castrum Novum* spre Doboka, n.n.) s-au transformat în „oamenii castrului” (vezi Ascen nepe), în *Confinium és marchia...*, p. 109.

167 Vezi și Mihály Gyalay, *Magyar igazgatástörténeti helységnévtelen*, vol. 2, Budapest, 1997, p. 1022.

Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII.
Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai.
(Rezumat)

Scopul acestui studiu a fost să disemineze ideea lansată în 2004 de Gyula Kristó: posibilitatea existenței unui județ imens, Doboka, în secolele al XI-lea și al XII-lea, din care au apărut și alte județe în bazinul Transilvaniei în timpul epocii arpadiene. Studiul meu s-a concentrat pe plasarea posibilă a cetății de lemn Ujvár, la Uioara de Sus, județul Alba și nu la Ocna Mureș, unde săpăturile arheologice au dovedit lipsa oricărei fortificații.

De asemenea, a fost un exercițiu de interpretare lexicală pentru o serie de toponime contemporane perioadei medievale timpurii, care, în opinia noastră, ar putea demonstra afirmațiile noastre legate de cetatea Ujvár. Numeroasele toponime de origine maghiară, turcă, germană și slavă reprezintă o dovadă puternică a existenței în zonă a unor populații nomade, clanuri sau părți ale triburilor (pecenegi ?, cumani ? alții?) conduse de căpetenii (cu siguranță un Suqman, poate un Berke ?, un Gzak, un kende anonim?) stabiliți de regii din Ungaria pe domeniile personale ale reginelor în secolul al XII-lea, cu scopul de a păstra resursele de sare din regiune, printr-un vārspánságok, și anume județul Ujvár (Uioara de Sus), separat de județul Doboka în timpul aceluși secol, cu puțin înainte de 1177. Județul aparținător Cetății a fost desființat și împărțit de nobilimea emergentă a secolului al XIII-lea. Acest studiu a încercat să sublinieze importanța toponimiei castelului din această perioadă în procesul de clarificare a formării județelor transilvănene și a colonizării militare a unei zone avansate de frontier, plină de resurse (râul Mureș / Maros), în special sare de foarte bună calitate, dar foarte expus la diferite tipuri de pericole.

Something about the toponymy and the Arpadian castro-toponymy in the Transylvanian basin in the 11th-13th centuries.
Views on Uioara de Sus (Alba County) and beyond.
(Summary)

The aim of this study was to discuss the idea launched in 2004 by Gyula Kristó: the possibility of a huge county, Doboka, in the XIth and XIIth century from which others counties emerged in Transylvanian basin during the Arpadian Age. My study was centered on the possible placement of the Ujvár wood-fortress at Uioara de Sus, Alba county and not to Ocna Mureș where the archaeological excavations proved the lack of any fortification.

Also was an exercise of lexical interpretation for a number of toponyms, contemporary to the Early Medieval period, which, in our opinion, could demonstrate our assertions linked to Ujvár fortress. The huge number of Hungarian, Turkic, German and Slavic origin toponyms are a strong prove for the existence in the area of some nomadic, clans or parts of tribes (petchenegues?, cumans? others?) lead by chieftains (certainly a Suqman, maybe a Berke?, a Gzak?, an anonymous kende?) settled by the kings of Hungary on the personal domains of the queens during the XIIth century with the specific purpose of guarding the salt resources of the region through an vārspánságok, namely Ujvár (Uioara de Sus) county separated from the huge Doboka county during that century, sometime before 1177. The fortress county was disbanded and split by the emergent nobility of the XIIIth century. This study tried to underline the importance of the castle toponymy of the period in the clarifying process of the Transylvanian counties formation and of the military colonisation of an advanced frontier zone full of resources (Mureș/Maros River), especially salt of very good quality, but very exposed to different kind of perils.

De la meșteșug la artă. Două obiecte ale breslei turnătorilor de clopote în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara

Nicolae TESCULA

Cuvinte cheie: Bresle, turnători de clopote, Sighișoara, secolele XVII-XVIII, muzeologie.

Stichworte: Zunfte, Glockengießer, Schäßburg, 17.-18. Jahrhundert, Museologie.

Sighișoara a fost în Evul Mediu un oraș prin excelență meșteșugăresc, lucru care a determinat apariția și afirmarea breslelor. În jurul acestora se va dezvolta întreaga viață politică, militară, socială, religioasă și culturală a urbei pe parcursul unui orizont cronologic cuprins între secolele XIV și XIX. Ele au fost cele care au făcut istoria orașului, au dat meșteri, magistrați și primari, au construit ziduri și turnuri de apărare și au determinat crearea unei mentalități aparte de tip urban.

La nivelul Transilvaniei primele știri documentate care vorbesc despre existența meșteșugarilor sunt din 1291, când este pomenit dulgherul Iacob din Alba Iulia. Pentru Ungaria anul 1307 este primul când apar primele statute de breaslă la Cașovia, însă în Transilvania primele mențiuni ale existenței breslelor apar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea¹.

Secolul al XIV-lea prin anul 1376, aduce menționarea existenței primelor statute de bresle în Ardeal. În acel an se reînnoiesc statutele din patru orașe transilvane: Sibiu, Orăștie, Sebeș și Sighișoara. Aceste statute pomenesc pentru aceste orașe prezența a 25 de branșe meșteșugărești și a 19 bresle: măcelarii, brutarii, pielarii, tăbăcarii, cizmarii, fierarii, blănarii, cojocarii, mănușarii, cuțitarii, pălărierii, funarii, țesătorii de lână, țesătorii de pânză, dogarii-butnarii, olarii, croitorii și cei care făceau pungi și traiste².

Scaunul sighișorean menționat pentru prima 1349 ocupă locul al șaselea după Sibiu, Miercurea, Sebeș, Orăștie, Nocrich, dar înainte de Cincu și Rupea. La 1376 este al doilea ca importanță în cadrul scaunelor săsești după Sibiu. Importanța sa și dispunerea reședinței la întretăierea drumurilor comerciale face ca Sighișoara să obțină privilegiul de a deține două târguri anuale: unul înainte de Postul Mare și al doilea în duminica de după Rusalii. Negustorii și meșteșugarii sighișoreni se bucurau de scutiri de vamă având drept de aprovizionă orașul cu sare din ținutul secuiesc și dreptul de a-și alege singuri organele de conducere locală.

Importanța comercială și strategică face să devină foarte repede un important centru meșteșugăresc după cum atestă și documentul din 1376. Documentar, cea mai veche breaslă este cea a cizmarilor la 1411, urmată de butnari la 1468, lăcătuși și pintenari la 1488 și rotari la 1490. Până în 1500 avem nouă bresle, în primele decenii ale secolului al XVI-lea se va ajunge la 17 bresle, sighișorenii obținând în 1493 și privilegiul de a ține al treilea târg la sfârșitul lui octombrie³.

Dezvoltarea breslelor va face ca acestea să ajungă în jur de 40 ca număr în secolul al XIX-lea. Concurența acerbă dintre ele va duce la lupte intestinale, cum a fost cazul luptei dintre meșterii cizmari din Sighișoara și Saschiz pentru supremație, dar și între tăbăcarii, cizmarii, curelarii, măcelarii și pieptănarii din Sighișoara

1 Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*, Ed. Academiei, București, 1954, pp. 53-55.

2 *Ibidem*, pp. 82-87.

3 Geront Nussbächer, *Din cronici și hrisoave: contribuții la istoria Transilvaniei*, Ed. Kriterion, București, 1987, pp. 37-40.

ale căror interese s-au încrucișat pentru comercializarea copitelor de vite. În cadrul disputei intervin forurile locale și centrale care prin diverse dispoziții și reglementări vor face ca întregul conflict să fie tranșat în favoarea breslei cizmarilor, una dintre breslele bine reprezentate în sfatul orașului⁴.

Puterea economică crescândă va face ca acestea să devină principala forță economică și politică a populației săsești, fiecare breaslă prin starostele său ajungând să fie reprezentată în sfatul orașului. Unele dintre bresle ajung să le domine pe celelalte datorită bogățiilor acumulate, din rândul lor fiind aleși consilieri, primari și emisari diplomatici care vor acționa în numele orașului⁵.

La 1517 în primele statute orășenești se arată că doar patru bresle au dreptul de a locui în cetatea Sighișoarei și anume: curelarii, aurarii, lăcătușii și croitorii. După cum arăta Richard Schuller, tâmplarii reprezentau o breaslă importantă, dovadă fiind numele unei străzi din cetate⁶.

Cea mai numeroasă breaslă va fi cea a țesătorilor care număra la 1852 aproape 500 de membrii, dar și cea mai săracă și mai vulnerabilă în fața concurenței din partea manufacturilor textile.

La 1846, în Sighișoara existau în jur de 1159 meșteșugari și comercianți în frunte cu țesătorii care aveau 164 meșteri, 133 calfe și 54 de ucenici, urmații de cizmari cu 125 de meșteri, tăbăcarii cu 58 pălărierii și cojocarii cu 38 de meșteri și tâmplarii cu 30 de meșteri, la 1854 avem în total 682 de meșteri și la 1883 doar 493 de meșteri din care 125 au renunțat la meseria lor⁷.

În 1872 prin „Legea pentru libertatea meseriilor” a însemnat sfârșitul breslelor din Ardeal, ele fiind înlocuite de noi forme de organizare cum ar fi așa numitele „tovărășii de meșteșugari”, iar mai apoi de corporațiile de meșteșugari cum a fost cea a argășitorilor sighișoreni care avea un statut și număra 23 de membrii⁸.

Deși desființate, tradiția lor se va păstra de către aceste asociații de meseriași care vor moșteni patrimoniul mobil al breslelor care va fi preluat de către muzee.

Prin articolul de față nu e propunem să facem o prezentare exhaustivă a breslelor sighișorene și a evoluției lor, ci dorim să menționăm o parte a patrimoniului lor fizic, dar în același timp și simbolic. Este vorba de meșteșugul turnării clopotelor, apropiat de cel al armurăritului.

În unele orașe ardelenne printre care se numără și Sighișoara, în secolul al XIV-lea meșteșugul armurăritului cunoaște o tot mai pronunțată dezvoltare. Din rândul acestora se vor desprinde turnătorii de clopote. Arămarii sunt indirect menționați prin cererea de angajare a calfei de turnător Noa din Sighișoara pentru a putea fi angajat la Bistrița și apoi prin interdicția de import a produselor din cupru în 1580.⁹

Armurierii sunt strânși legați de ceea ce înseamnă tehnica de luptă. Deși crește cu timpul rolul armelor de foc, săbiile, scuturile, zalele, platoșele, continuă să joace un rol important. Dispunând de un important sistem defensiv, Sighișoara nu are din păcate menționată documentar existența unei bresle a armurierilor. Importanța tot mai crescândă a armelor de foc va determina perfecționarea procedeelelor de turnare a aramei, cositorului, a bronzului, astfel că această tehnică se va aplica și la turnatul clopotelor, primii meșteri turnători de clopote vor fi atestați la 1430.¹⁰

Primii doi meșteri atestați documentar au fost Joannes de Segisvár la 1430 urmat de Johannes Weisenburger la 1650¹¹. Începând cu acest an și până în anul 1935 se poate atesta documentar o continuitate a acestui meșteșug la Sighișoara. Practic în acest interval cronologic au activat un număr de 15 tunători de clopote.¹²

4 Carol Diff, Julius Holitzer, *Meșteșuguri și bresle*, mss. –Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, p. 8.

5 *Ibidem*, p. 7.

6 Richard Schuller, *Alt Schässburg*, Schässburg, 1906, p. 20.

7 Carol Diff, Julius Holitzer, *op.cit.*, p. 8; Adolf Hohr, „Aus der Vergangenheit der Ehrsamten Schässburger Leinweberzunft”, în *Schässburger Zeitung*, nr. 8/1901, p. 29.

8 *Schässburg. Bild einer siebenburgischen Stadt*, Herausgegeben Heinz Brandsch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, Rautenburg Verlag, 1998, p. 352.

9 Geront Nussbächer, *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara*, *Catalog de documente*, Ed. Aldus, Brașov, 1998, p. 5.

10 Geront Nussbächer, *Din cronică și hrisoave ...*, p. 70.

11 Patay Pál, *Corpus campanarum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangötői 1711 előtt*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1989, p. 109.

12 Adriana Antihi, Marton László, „Breaslă clopotarilor din Sighișoara. Studiu de caz: Instrument de determinare a tonalității clopotelor aflat în patrimonial Muzeului de Istorie Sighișoara”, în *Alt-Schaessburg*, 2, 2009, p. 195.

Dacă ar fi să facem o listă a meșterilor cunoscuți în această lungă perioadă, am avea următoarea listă:¹³

1. JOHANNES WEISENBURGER	1650
2. MARTIN HAN	1660
3. ANDREAS FILKENIUS	1670-1678
4. JOHANNES KERZ (KERTSCH, KERTS)	1693-1704
5. JOSEPHUS VEST	1744-1763
6. MICHAEL THALMANN	1775-1802
7. STEPHANUS WOLF	1783
8. JOHANNES BAUMGARTNER	1785-1855
9. JOHANNES GROSZ	1804
10. MICHAEL MANCHEN I	1823-1857
11. DANIEL GOTSCHLING	1829
12. FRIEDRICH GOTSCHLING	1819-1875
13. MICHAEL MANCHEN II	1838-1916
14. SCHIEB-KAUNTZ atelier de turnat clopote	1921-1935

În cadrul colecției muzeale dedicate breslelor sighișorene existentă în cadrul Muzeului de Istorie Sighișoara am identificat două obiecte, care dincolo de specificul meseriei de turnător de clopote arată măiestria tehnică și artistică a acestor meșteșugari. Este vorba de un sfeșnic cu clopoțel având nr. de inv. 1276 și de un clopot din bronz alb cu nr. de inv. 1717.

Sfeșnicul cu clopoțel are o înălțime de 30 cm și o lățime de 22 de cm, fiind realizat din bronz. Are două brațe în care sunt montate două suporturi pentru lumânări. Corpul este realizat din mai multe registre circulare, ceea ce demonstrează influența artei baroce. Pe corpul de susținere a celor două brațe sunt niște incizii ce ar imita un decor floral. Suportul sfeșnicului reprezintă practic un clopot. Pe acest suport este incizat o inscripție: STEPANI SCHIFTER 1651, care menționează numele comanditarului. Posibil să fie un obiect care să aibe un rol cultic.

Cea de a doua piesă este un clopot de mici dimensiuni, cu un diametru de doar 25 de cm și o înălțime de 11 cm. Clopotul este realizat din bronz alb și pe exterior prezintă un decor floral în relief și o inscripție: MICHAEL BAUMGAERTNER ANNO 1784. Clopotului îi lipsește limba din interior. După Julius Misselbacher, cel care a realizat fișa de evidență în 1958, acest clopot este posibil să fi fost folosit fie la mecanismul ceasornicului din Biserica Spitalului demolată în 1877, fie să fi avut un uz școlar la Gimnaziul Evanghelic existent pe colina cetății medievale.

Din analiza celor două piese, observăm, după cum arătam mai sus, gradul înalt de măiestrie artistică la care au ajuns meșterii sighișoreni. De asemenea, avem de a face cu o piesă comandată special, unde nu cunoaștem numele meșterului, dar pe de altă parte avem numele comanditarului. Cea de a doua piesă, având un rol practic, meșterul a ținut să își prezinte pentru posteritate numele și lucrarea realizată.

Nu în ultimul rând prezența acestor obiecte demonstrează încă o dată locul fruntaș ocupat de urbea de pe Târnava Mare în economia Transilvaniei. Prin formă și conținut produsele meșteșugarilor breslași sighișoreni se găsesc la același nivel cu a omologilor lor din celelalte orașe ardelen, precum și cu cele ale de la nivel european.

13 Pe această cale mulțumim domnului Marton Lászlo din Gheorgheni, jud. Harghita pentru prețioasele informații oferite.

**De la meșteșug la artă. Două obiecte ale breslei
turnătorilor de clopote în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara**
(Rezumat)

Istoria Sighișoarei este strâns legată de cea a breslelor. În secolul al XIV-lea la 1376, se menționează primele statutele breslelor din patru orașe ale Transilvaniei, inclusiv în Sighișoara. Una dintre bresle reprezentate în colecțiile Muzeului de Istorie Sighișoara, este cea a turnătorilor de clopote. Aceasta este menționată documentar încă din anul 1430.

În cadrul colecției muzeului, am identificat două piese: un suport lumânare cu clopot (1651) și un mic clopot din anul 1784.

**Vom Handwerk zur Kunst. Zwei Gegenstände des Glockengießerverzunft
in der Sammlung des Geschichtsmuseums von Schäßburg.**
(Zusammenfassung)

Die Geschichte Schäßburgs ist mit jener der Handwerkerzünfte eng verbunden. In dem vierzehnten Jahrhundert, um 1376, werden erste Statuten von Zünften in vier Städten Siebenbürgens, darunter auch in Schäßburg erwähnt. Eine der in den Sammlungen des Schäßburger Museums für Geschichte vertretenen Zünfte, ist auch jene der Glockengießer. Diese wurde 1430 erstmalig urkundlich erwähnt.

Innerhalb der Museumssammlung identifizierten wir zwei Objekte: ein Kerzenhalter mit Glocke (1651) und eine kleine Glocke aus dem Jahr 1784.

Sfeșnic cu clopoțel nr. inv. 1276

Clopot nr. inv. 1717

Mari incendii în istoria orașului Bistrița

Corneliu GAIU

Cuvinte cheie: Bistrița, incendii, distrugeri, reconstrucții, măsuri de avertizare, pompieri.

Keywords: Bistrița, fires, destruction, reconstruction, warning measures, firefighters.

Ca orice oraș vechi, cu o istorie îndelungată, Bistrița păstrează mai mult sau mai puțin în caracteristicile planului său arhitectural, urme ale evoluției sale istorice, alături de semne ale creșterii sale organice. Timpul și nevoile schimbătoare ale oamenilor au modificat treptat aspectul orașului însă toate aceste modificări nu au șters miezul structurii sale inițiale. Chiar dacă evoluția parcelărilor și a ocupării spațiului locuit nu pot fi clar delimitate, anumite indicii vorbesc despre existența mai multor nuclee de locuire. La 1264 papa Urban al IV-lea a intervenit pentru returnarea de către Ștefan, fiul lui Bela al IV-lea, a satelor și pământurilor Bistrița, Rodna, Jelna și Crainimățul, către regină, careia i-au aparținut „din vremuri a căror amintire s-a pierdut”. Această poziție este reconfirmată printr-un document din 1287 prin care episcopul de Strigoniu îl însărcinează pe episcopul Transilvaniei, Petru, să dea ajutor slujbașilor reginei Elisabeta la încasarea dărilor ei din *districtul* Bistriței. Statutul de domeniu al reginei induce prezența în fruntea orașului a unui comite numit de către aceasta. Primul dintre aceștia, amintit în documente a fost, la 1274, „*Magister Paulus, comes de Rodna et de Byszerce*”. La 1295 această magistratură era ocupată de către „*magister Vivoianus*” comite al camelei regale, fapt care presupune funcționarea unei monetării în oraș și a unei mici cetăți de comite.

Așezarea primește în aceste condiții profilul unui centru urban cu o dezvoltare planificată, a cărui imagine topografică cu o piață amplă în care se edifică biserica parohială și spre care duc cele patru străzi principale, aflate pe axul drumului comercial se definitivează până la mijlocul veacului al XIV-lea. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea economia Bistriței se profilează tot mai mult pe negoț și meșteșug, chiar dacă activitățile legate de îndeletnicirile agricole ocupă un loc încă important. Meșteșugurile se diferențiază, apar primele organizații ale meșteșugarilor, breslele, cum ar fi cea a măcelarilor documentată la 1361. Mai sunt amintiți în această perioadă: postăvarii, aurarii, brutarii, blănarii, croitorii, curelarii, cizmarii și alții. Dovadă a importanței deținute de activitățile comerciale în viața economică a orașului este dreptul de liberă trecere, cu bunurile și mărfurile lor, prin Transilvania și Ungaria, acordat prin același privilegiu. Poziția aceasta a fost și mai clar consolidată prin actul regelui Ludovic de Sigismund, din 24 aprilie 1353, care acorda Bistriței dreptul de târg anual, în aceleași condiții ca și cele stabilite pentru orașul Buda. Pricinile care se puteau ivi în perioada iarmarocului urmau să fie soluționate exclusiv de jurații orașului. La 11 iunie 1366 regele Ludovic I dispune respectarea dreptului deplin la alegerea anuală a judeului și juraților prin învoirea tuturor oaspeților și locuitorilor din Bistrița, la fel ca și Sibiul. De la aceste funcții erau excluși nobili stabiliți în district care erau în schimb obligați, prin prevederile aceluiași act, la plata dărilor către rege alături de ceilalți locuitori ai districtului. Totodată se întărește rolul Bistriței ca centru al zonei de colonizare din regiune, juzii și jurații localităților din district putând fi instalați doar cu acordul magistratului din Bistrița. Ca instanță de apel a pricinilor judecate la Bistrița se instituie magistratul de Sibiu, prevedere care nu face decât să întărească unitatea comunităților săsești. Bistrița devine centrul necontestat al ținutului, orașul primind toate atributele unui oraș liber cu drept de stemă și pecete proprie. Se ridică casa sfatului, la 1409 orașul primea dreptul de a se înconjura cu ziduri ca și alte orașe transilvănene; în aceeași

vreme este atestată (1388) existența unei școli amplasate probabil în vecinătatea bisericii parohiale, clădirea fiind refăcută în anul 1565 de către maistrul Antonius. În locul ei în 1832 era ridicat un nou local cu două etaje, în stil clasicist, demolat în anul 1935. Întărirea economică are drept urmare în plan urbanistic o creștere a numărului de parcele ocupate și înmulțirea imobilelor cu un confort sporit, mai spațioase și mobilate adecvat. Numărul caselor din piatră cu două niveluri care ocupau zona centrală a orașului schimbă peisajul urban al Bistriței. Aceste imobile erau locuite de patriciatul orașului, de familiile cu veniturile cele mai mari. Valoarea acestor case este subliniată și de prețul de cumpărare a unora dintre acestea. La 1402 Petrus Kretschmer cumpăra o casă de piatră situată „circa aciem in via lapidea sicut de foro transitur ad beatem Virginem ad sinistram silicem pa partem” cu suma de 1.000 de florini¹. La 1534 casa lui Andreas Beuchel (casa Ion Zidaru) valora 500 de florini. Și alte case, unele din ele conservate până astăzi, denotă o activitate constructivă pretențioasă și o populație prosperă. În descrierea pe care o face orașului la 1564 Andrea Gromo ne dă imaginea unui oraș „frumos, bogat, populat și puternic”. Forma sa este ovală. Cele două laturi mai mici sunt îndreptate una spre sud, cealaltă spre nord, iar celelalte două una spre est, cealaltă spre vest. „Străzile drepte sunt tăiate, de la un capăt al orașului la celălalt, de pâraie formate din acele izvoare care curg prin tot orașul, spre marele folos al locuitorilor și totodată spre desfătarea ochilor privitorilor. Și pe fiecare din laturile acelea este o poartă principală cu foarte multe mori de-a lungul șanțurilor, puse în mișcare de apa izvoarelor ce țâșnesc acolo, și ele pot să macine mult mai mult decât nevoile orașului”². Nevoia de confort și puterea economică a patriciatului din Bistrița duc la înlocuirea treptată a vechii arhitecturi din lemn sau paiantă prin construcții din piatră și cărămidă. Centura de ziduri care a înconjurat orașul în a doua jumătate a secolului al XV-lea precum și marele incendiu care a pustiit orașul la 1457 au grăbit o asemenea dezvoltare. După analizele efectuate de către Paul Niedermaier se apreciază că la începutul secolului al XVI-lea în Bistrița erau aproximativ 200 de imobile din piatră (aproape jumătate din numărul de imobile din intramuros) pentru ca la sfârșitul aceluiași secol să ajungă la cca 400³. Înflorirea edilitară a orașului a implicat o puternică creștere a producției de materiale de construcție și apariția unui corp de meșteri recunoscuți pentru valoarea lor, fiind solicitați la diverse lucrări edilitare din zonă, dar și în locuri mai depărtate. Dezvoltarea urbanistică impusă de apărare a dus la cristalizarea unui tip de casă specific care propune pentru zona centrală a orașului o desfășurare a construcțiilor pe două niveluri, în străzile laterale și suburbii dominând tipul de gospodărie mai apropiat de tipul rural. Puterea sa economică se consolidează în afaceri rentabile legate de comerț și exploatarea resurselor miniere de la Rodna.

Înnoirile și completările edilitare duc la creșterea numărului de parcele construite de la 490 la 1400 la peste 800 la 1550⁴, impunând o aglomerare a spațiului intramuros și la definitivarea unei rețele de străzi înguste și pasaje care permit circulația între arterele principale, care pornesc dinspre Piața Centrală.

Creșterea numărului de parcele construite se va realiza prin extinderea construcțiilor din extramuros, numărul de loturi din spațiul intramuran menținându-se la 465, numerotarea începând cu primăria și încheindu-se cu actuala stradă George Coșbuc. Trecerea de la o arhitectură de lemn la cea de zid se produce cel mai probabil după 1400 cunoscând o dezvoltare mai susținută după mijlocul secolului al XV-lea. Dar casele patriciatului nu se diferențiază de cele ale oamenilor de rând doar prin materialul de construcție ci, în primul rând, prin funcțiunea, confortul, aspectul formal și relația organică dintre spațiile interioare și cele exterioare. Reconstituirea aspectului orașului în epocile trecute este îngreunată de transformările pe care le-au suferit clădirile în timp datorită, atât unor factori întâmplători (cutremure, incendii) cât și schimbărilor de programe arhitecturale și curente artistice care îndeamnă proprietarul să schimbe aspectul construcției, să-l adapteze modei timpului și nevoii de confort. Știri despre incendii care au mistuit o zonă sau alta a orașului apar mereu în relatările vremii. Țesutul urban al Bistriței încorporează constrângerile și reglementările care au stabilit evoluția orașului, de la trasarea tramelor stradale, la evoluția parcelarului, tipologia caselor și modul de ocupare a terenului. Adaptarea la un mod de viață nou, diferit de cel anterior, a adus modificări

1 K. Gündisch, „Patriciatul orașenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea”, în *File de istorie*, IV, Bistrița 1976, p. 156.

2 Maria Holban (red. resp.), *Călători străini despre țările române*, II, București: Editura Științifică, 1970, p. 348

3 P. Niedermaier, *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*, Bukarest-Koln-Wien, 1979, 124.

4 Gh. Mândrescu, *Arhitectura în stil Renaștere la Bistrița*, PUC 1999, p. 16.

ale ansamblului urban care, în măsura în care nu și-au propus să distrugă sistematic o anumită structură urbană, dau un plus de bogăție istorică așezării și nota de particularitate și interes.

Datorită cantităților mari de material lemnos utilizat în construcții, a mării densități a caselor, construcției și întreținerii defectuoase a hornurilor, prezența în gospodăria a multor materiale combustibile (fân, paie, coceni, ș.a.), utilizării în numeroase locuri a focului (în gospodăria, ateliere ș.a.), existau condiții propice producerii de incendii. Odată izbucnite, multe dintre ele se extindeau foarte rapid, mai ales în situațiile de secetă și vânt puternic, combaterea lor în condițiile folosirii unor mijloace de stingere rudimentare fiind foarte dificilă. De aceea, autoritățile administrative ale timpului acordau o atenție deosebită măsurilor de prevenire. Regula consemnată pentru vecinătățile Sibiului la 1563 și la Brașov din 1577, care stabilea o amendă echivalentă cu zece zile de lucru pentru proprietarul a cărui coș de fum a luat foc⁵, este de presupus că era aplicată și la Bistrița.

Zidurile și turnurile erau apărute de către orașeni, la porți fiind angajați paznici. Un post de observație era asigurat în turnul bisericii de un trâmbițaș cu două – trei ajutoare, în caz de incendiu sunând din corn și se alarma prin trasul clopotelor. În 1542 s-a stabilit ca fiecare cap de familie să facă paza. Un post de observație era asigurat în turnul bisericii de un trâmbițaș cu două-trei ajutoare, în caz de incendiu sunând din corn se alarmau cetățenii prin trasul clopotelor și semnalizarea cu un steag roșu spre direcția în care s-a produs incendiul. În cetate la turn tot timpul, zi și noapte, trebuie să fie doi gardieni care să supravegheze. „Dacă în cetate a izbucnit un incendiu, să binevoiască Dumnezeu să ne ferească, poporul să fie avertizat prin suflarea în corn și cu drapelul militar roșu expus pe turn în direcția unde arde incendiul, apoi să sune clopotul astfel încât bărbații să ia situația sub control și să acționeze”⁶.

Primul dintre incendiile care au distrus mare parte din case a fost cel din 1457 când orașenii revoltați de atitudinea castelanilor lui Mihail Szilagy s-au răzvrătit. Cu ajutorul mercenarilor acesta a incendiat orașul în mai multe puncte, casele, majoritatea din lemn, au ars ca niște torțe. A fost mistuită de foc și Casa Sfatului, arzând inclusiv arhiva orașului⁷. După acest incendiu provocat, orașul trece la edificarea de case din zidărie și la ridicarea incintei de piatră. Mare parte din edificiile medievale sunt ridicate după acest trist eveniment. Incendiile se succedau periodic, fapt semnalat și prin scutirile de dări pe care documentele le înregistrează, pentru a putea reconstrui orașul.

Dacă în orașul interior măsurile luate de către magistrat își dovedesc efectul și construcțiile din materiale solide se înmulțesc, în suburbii distrugerile erau mai numeroase, atât cele provocate de incendii cât și urmare a unor atacuri și asedii de care Bistrița nu a scăpat. Astfel, în 1530 un incendiu a distrus 30 de gospodării din Suburbii Superior⁸, iar în 1543 tot acolo au fost dărâmate 57 de case⁹.

La 5 iunie 1680 un incendiu pornit din Piața Mică pe care vântul puternic l-a răspândit pe străzile din jur: Oberestneugasse, Krottergasse a distrus 1/3 din oraș. Au ars casele de pe str. Neurgasse, Reurgasse, Mănăstirea dominicană, Turnul Rotarilor și părți din zidul cetății. Ajuns la unul din turnurile în care era depozitată muniția, efectul s-a multiplicat. Au fost mistuite de foc case, acareturi, depozite¹⁰. Pentru refacerea parțială a clădirilor s-au cheltuit în 1681 113 fl.¹¹ Acoperișul zidurilor a fost înlocuit cu șindrila, în lipsa banilor pentru țigle.

Un alt incendiu de proporții s-a declanșat în ziua de 21 aprilie 1758 care a mistuit casele de pe Spitalului și Niedereneugasse, Beutlergasse, Elisabethgasse, inclusiv biserica piariștilor și hospitalul.¹² Magistratul hotărâște apoi interzicerea construcțiilor de lemn în oraș. Urmare a acestui incendiu se va construi biserica catolică.

5 Irina Băldescu, *Transilvania medievală. Topografie și norme juridice ale cetăților Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj*, București: Editura Simetria, 2012, p. 61.

6 Otto Dahinten, „Beiträge zur Baugeschichte der Stadt Bistritz”, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, L, Bistritz, 1944, p. 446; Băldescu, *op.cit.* p. 192.

7 Oscar Kisch, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nösnergaues*, Bistrița, 1926, p. 24.

8 P. Niedermaier, *Geneza orașelor medievale în Transilvania*, EA, 2016, p. 500.

9 F. Kramer, *Aus der Gegenwart und Vergangenheit der königlichen Freistadt Bistritz*, Hermanstadt, 1868, pp. 23-24.

10 Otto Dahinten, „Beiträge zur Baugeschichte der Stadt Bistritz”, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, L, Bistritz, 1944, p. 342-343.

11 *Ibidem*, p. 344.

12 *Ibidem*, p. 431.

Înmulțirea meșteșugarilor și organizarea lor în bresle, sporirea continuă a numărului locuitorilor, precum și experiența anterioară, materializată în reglementări din de în ce mai eficiente, au creat condiții ca, începând cu prima jumătate a sec. XVIII-lea să apară și să se contureze tot mai concret, forme organizate de luptă împotriva incendiilor. De o importanță deosebită a fost „Regulamentul pompierilor pentru Transilvania”, emis de împăratul Iosif al II-lea în anul 1788. În preambulul acestui regulament se spunea: „*Vrând a preîntâmpina în măsura în care se poate, urmările nefaste și atât de largi a arderilor ce au loc în localități, am socotit necesar introducerea acestor rânduieli care urmăresc: prima dată, prevenirea izbucnirii focului; a doua oară, observarea lui neîntârziată; a treia oară, stingerea sa cât mai grabnică; a patra oară, preîntâmpinarea unor urmări nefaste posibile după stingerea focului*”. Cu toate acestea incendiile nu au ocolit orașul și nici multe dintre localitățile districtului, ele fiind consemnate frecvent. Un incendiu declanșat la 4 octombrie 1836 în cartierul de sus Kloparch a mistuit 40 de imobile¹³, pentru ca la doar 11 zile un nou incendiu la casa căldărarului Daniel Berger din strada Lemnelor, să se extindă pe străzile învecinate, fiind distruse 88 de case cu toate acareturile¹⁴, pagubele fiind evaluate la 222.487 guldeni¹⁵.

Un incendiu a pornit la 3 martie 1840 de la casa prodecanului Johann Scholtes aflată în vecinătatea primăriei, care a distrus 3 case¹⁶. La 4 octombrie 1840 un incendiu pornit de la șopronul doamnei Nösner și a lui Michael Foisel, din str. Beutlergasse (strada Dornei), a devastat parte din casele din partea de est a străzii Lemnelor (Holzgasse), Beutlergasse și Burggasse, distrugând 116 case, 196 de familii fiind afectate¹⁷. Pagubele au fost evaluate la 309.868 fl.

La 5 septembrie 1842 un incendiu pornit de la casa judeului suprem Johann Regius din Piața Centrală s-a extins la clădiri din Piață, str. Ungurească până la Manutanța, Piața Mică, str. Băii și str. Mănăstirii. Au ars 94 case¹⁸ care au afectat 165 de familii, pagubele fiind evaluate la 265.600 fl. La 16 mai 1844 un incendiu plecat din str. Spitalului de la locuința lui Johann Schneider s-a extins de-a lungul străzii, chiar și turnul bisericii catolice fiind incendiat. Au fost afectate de flăcări 101 case, pagubele fiind de 50.000 fl. „*Aproape toate construcțiile (casele) datează din ultimul timp, deoarece localitatea a fost bântuită de mai multe incendii mari. Doar în perioada 1836-1850 au avut loc 5 mari incendii, în care au fost distruse 325 de case*”¹⁹.

La 18 aprilie 1857 un incendiu pornit din str. Lemnelor de la grajdul meșterului arămar Berger – despre care se păstrează un amplu raport a cărui traducere o prezentăm în anexă – a cuprins str. Ungurească, Spitalului, Poarta Spitalului și Poarta Ungurească, Piața Centrală și Suburbiul de Jos. Focul a ajuns și la Biserica evanghelică. Acoperișul navei a fost salvat, însă nu și turnul, mistuit de flăcări, clopotele turnate la 1430 au fost topite. 184 de case și mai multe clădiri publice au fost distruse, 236 familii au rămas fără adăpost. Pagubele au fost evaluate la 300 mii de florini. Noile clopote au fost instalate, primul la Crăciunul aceluiași an, cel de-al doilea doi ani mai târziu. În 1860 turnul era refăcut.

La 21 iunie 1861 un nou incendiu pornit din str. Lemnelor a distrus 54 de case din str. Lemnelor, ulița Nouă de Sus, Piața Rossmark și Piața Morii.

În 1874 se înființează Asociația Pompierilor Voluntari. Primul căpitan al Asociației a fost Johann Siegler, primarul orașului. I-au urmat prof. Kisch și căpitanul Albert Scholtes. Formația de pompieri era dotată cu pompe manuale, scări, pompe cu abur, unelte și atelaje. În 1904 se inaugura un sediu nou pe str. Dobrogeanu Gherea și se achiziționau instalații mai performante cu ajutorul cărora au fost limitate distrugerile incendiilor de la fabrica de hârtie din Prundu Bârgăului sau cel de la Năsăud din 1927. Cel mai longeviv căpitan al formației de pompieri din Bistrița a fost tipograful Alfred Csallner, care a coordonat activitatea timp de 40 de ani.

Pentru prevenirea incendiilor Regulamentele de urbanism din 1888 și 1913 interzic utilizarea materialelor inflamabile, asigurarea izolației prin realizarea de ziduri de foc și calcane și aplicarea de straturi de lut

13 Emil Csallner, *Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergau. Ein zeitkundlicher Beitrag zur Geschichte d. Stadt, d. Kapitels u.d. Distriktes Bistriz*, Bistriz, 1941, p. 111.

14 *Ibidem*, p. 112.

15 Oskar Kisch, *Geschichte von Bistriz und des Nösnergau*, Bistriz, 1926, p. 71.

16 *Ibidem*

17 E. Csallner, *op.cit*, p. 113.

18 *Ibidem*, p. 114.

19 Charles Boner, *Transylvania. Its Products and its People*, London, 1865, p. 377.

peste plafoanele din lemn. Ulterior, se interzice edificarea de acareturi din material lemnos în perimetrul oraşului istoric și înlocuirea învelitorilor din draniță cu materiale rezistente la foc.

Un teribil incendiu, a cărui amintire este încă vie în memoria locuitorilor municipiului, s-a produs la 11 iunie 2008, orele 19 la baza turnului bisericii evanghelice. Ceasul din turn era oprit la ora 18:05, dar mecanismul ceasului fusese scos datorită renovării turnului. Din cauza schelelor din lemn de brad în care era îmbrăcat turnul, focul s-a extins rapid până sus. În mai puțin de o jumătate de oră acoperișul turnului, s-a prăbușit, clopotele și orologiul din turn s-au topit, incendiul amenințând să se extindă și înspre șarpanta navei²⁰. La incendiul din iunie 2008, au venit douăsprezece echipaje de pompieri din Bistrița-Năsăud, Cluj și Mureș. Aceștia au luptat timp de trei ore cu focul. Pagubele au fost estimate de evaluatori la peste un milion de euro. Tragicul eveniment a mobilizat autoritățile, dar nu numai, să contribuie la refacerea monumentului. S-au alocat bani de la buget, dar și din donații. Asociația sașilor bistrițeni din Germania (HOG Bistritz-Nosen) a fost cea care s-a oferit să doneze clopote noi care să fie amplasate în turn în locul celor care s-au topit în incendiu, investiția lor fiind de 120.000 de euro. În 2009 noile clopote, turnate la Passau, au fost montate în turn. Orologiu a fost repus în funcție în anul 2011 iar în 2012 a fost instalat liftul²¹.

20 Hans Franchy, „Clopotele din turn / Die Glocken der Stadtpfarrkirche”, în *Biserica evanghelică Bistrița. 450 ani / 450 Jahre evangelische Kirche Bistritz*, Cluj-Napoca: Editura Accent, 2013, p. 146.

21 *Ibidem*, pp. 146-151.

Anexa

„S-a întâmplat în ziua de 18 aprilie 1857, într-o sâmbătă, când după mai multe săptămâni de secetă, se abătu dinspre miez-noapte-răsărit asupra orașului nostru o puternică furtună care prin urgie și tunetele sale, umplea de groază pe oricare dintre aceia care au apucat incendiile ce au bântuit din anii precedenți. Abia apucase să bată ora 10 noaptea, o bună parte din locuitorii orașului apucaseră să se culce, când pe străzile bântuite de furtună, răsună alarma de foc. La casa căldărarului Daniel Berger din strada Lemnelor, aceeași casă a aceluiași proprietar de unde, în anul 1836 izbucnise un incendiu care a cuprins un sfert din oraș, izbucni din grajdul cailor un foc, căruia nu i-au trebuit mai mult decât câteva minute ca să cuprindă clădirile vecine așezate în direcția vântului și să le transforme într-o mare de flăcări. O adevărată panică a izbucnit, unii alergau la locul incendiului, cu toate că își dădeau seama că, pe o astfel de furtună, nu era posibil să se pună stavilă elementelor dezlănțuite; alții alergau încoace și încolo, pentru a salva unele bunuri din clădirile imediat amenințate și în sfârșit, o parte încercau să facă ceva pentru a-și salva propria casă și avut, deoarece, de fapt, prin vârtejurile de foc ce se învârtteau în aer, mai mult de două treimi din oraș era în mod direct amenințat. Această stare de nedumerire și zguduire apărută la izbucnirea incendiului a fost întărită de iuțeala cu care acesta se lățea. La felul construcției caselor, propice incendiilor și la trombele de foc mânate de furtună nu le-a trebuit mult pentru a transforma nenorocirea într-una generală. În timp ce în strada Lemnelor încă se stingea, se vedeau coloane de foc în străzile Ungurească, Nouă și a Spitalului ba chiar și dincolo de zidul orașului, în Suburbia de Jos și este un fapt adevărat că în timp ce unii proprietari de case dădeau ajutor în locurile imediat amenințate, casele lor – așezate mai departe – erau cuprinse deja în flăcări. Astfel a cuprins în câteva minute o adevărată ploaie de foc, orașul și suburbia; în direcția vântului și în mai puțin de un ceas, marea de flăcări s-a întins pe o arie de 900 stj.p. Numai câmpul liber putea să-i pună stavilă. Focul apărea în realitate ca un potop care, rostogolindu-se, îngropa casele sub valurile sale; zidurile orașului nu au putut apăra suburbia; însăși vechile bastioane deasupra porților Spitalului și Ungurească, au luat foc. Priveliștea era cutremurătoare, dar și mai cutremurătoare era neputința în fața elementelor dezlănțuite. Troznetele flăcărilor și urletul plin de mânie a vântului, vaietele și strigătele de groază a nenorociților erau cutremurătoare, iar gândul că mulți vor fi mâine fără adăpost, jefuiți de bunurile lor, rătăcind fără țință, neavând cu ce să-și astâmpere foamea, unde să-și așeze capul obosit, era înfiorător.

Strada Nouă de Jos a fost în acest timp, în modul cel mai îngrozitor afectată. Aceasta era cartierul săracilor și era închisă între grajdurile și șoproanele străzilor Ungurească și a Spitalului și era legată de acestea numai prin ulicioare strâmte. Ea era formată din case mici din lemn și era închisă la un capăt de zidul cetății. Locuitorii, înspăimântați de zgomotul focului, au sărit – în parte – din paturile lor abia când casele lor erau deja cuprinse de flăcări. Cu atât mai vârtos, fără să le pese de pericol, aceștia au căutat să-și salveze puținul avut până când în curând, vălvătaia de foc a cuprins ambele șiruri de case și mânată de vânt, a închegat în văzduh o mare de flăcări și pe pământ valuri de foc ce se rostogoleau, închizând orice ieșire. Surprinși de pericolul amenințător al morții, cei mai mulți s-au aruncat în canalul de apă și au scăpat prin deschizătura pe sub zid a acestuia, în grădinile aflătoare acolo. Două femei – mamă și fiică – au fost din păcate, inconjurate de flăcări și au pierit în mod îngrozitor. În același fel și-au găsit moartea în flăcări doi bărbați care, cu tot pericolul iminent și cu toate eforturile de a se refugia, au rămas ca să salveze avutul altora, spre nefericirea lor. O a cincea persoană, o femeie, a suferit arsuri așa de puternice, că din cauza acestora, a doua zi a murit. În sfârșit, o a șasea persoană, un bărbat, a fost omorât în strada Ungurească, prin prăbușirea unui tavan. Și astfel, s-a ajuns ca la acest incendiu să fie plânsă și pierderea de vieți omenești, ceea ce la incendiile precedente nu s-a întâmplat.

În timp ce furia focului și a spaimei de moarte împrăștia nenorocirea în toate părțile, i se oferea ochiului o dramă tot atât de deprimantă și dureroasă în Piața Mare din mijlocul orașului. Purtate de vijelia vântului, scânteile au ajuns și pe acoperișul Bisericii Evanghelice și pe turnul acesteia, pe locuri unde de pe acoperiș fuseseră smulse țigle și, dintr-o dată s-au văzut țâșnind două făclii luminoase din ambele acoperișuri. Chiar dacă toți oamenii erau adânc zdruncinați de nenorocirea generală și de pericolul încă prezent, totuși, nu a existat nici unul care să nu fie zguduit dureros de apariția acestor făclii, mici încă, dar amenințătoare. De îndată s-au făcut încercări de a stinge incendiul de la biserică, cu pompe pentru foc, acestea au rămas însă infructuoase, pe de o parte, din cauza înălțimii bisericii, pe de altă parte, din cauză că furtuna, ori sufla la pământ jetul de apă, ori îl pulveriza sub formă de ploaie fină. Atunci câțiva bărbați hotărâți, inginerii Bur-

ghardt și Hlavin, jurnalistul preturii, Hartner, cofetarul Sahling, picherul de drumuri Neckel și locuitorul Michael Saidel din Wallendorf s-au cățărat pe acoperiș și le-a reușit să se apropie atât de mult de focul care încă nu luase proporții, încât l-au putut stinge cu pompe de mână. Ceea ce a reușit la biserică, prin curaj și hotărâre, s-a vădit a fi de la început, imposibil pentru turn. La o înălțime de aproximativ 34 stânjeni, acolo unde îngustarea interioară a acoperișului făcea imposibilă aproape orice mișcare, focul luase proporții. Pe deasupra, la această înălțime, în interiorul turnului ducea numai un stâlp, prevăzut cu fuștei. Cum s-ar fi putut urca până acolo, strângând apa, vase pentru apă și o pompă de mână? Cum s-ar fi putut mânui acestea fără platformă sau măcar o mică suprafață stabilă? Toate acestea explică în modul cel mai clar, de ce, de la bun început încă, cei mai hotărâți și cei mai buni cunoscători ai locului, nu au putut întreprinde nimic. Astfel, nestingherit de oameni și susținut de furtună, focul a atacat, la început mai molcom, apoi din ce în ce mai puternic bârnele de stejar vechi de aproape 400 de ani, în timp ce cărbunii care cădeau în adâncul interiorului turnului semănau focul și la etajele inferioare. Aceasta oferea o priveliște pe cât de înspăimântătoare, tot atât de dureroasă. Ca o torță uriașă turnul a trimis spre înălțimi o flacără uriașă, străpungând cerul întunecat, vijelia împrăstia milioane de scânteii deasupra orașului sau le mătura la pământ, de-a lungul străzii Spitalului. La ora douăsprezece mai răsună încă din mijlocul flăcărilor, clopotul cel mai mic, al orelor, apoi acesta se prăbuși, după ce slujise sute de ani. Și acum atârnavă mărețele clopote cuprinse de flăcări, fierbințele provocată de bârnele încinse ce cădeau și curentul produs de ferestrele turnului acționau asupra lor cu un efect de furnal, astfel încât clopotul cel mare, ce încă se găsea suspendat în scaunul său la etajul superior, s-a topit aproape în întregime. În mii de lacrimi încinse, se scurse în adâncurile turnului. Cel mai mic, în greutate de 12 măji, a fost salvat, ca prin minune, când scaunul de bârne de care era atârnat se înclina ușor, consumat de flăcări, acesta căzu pe treptele de piatră care urcau în interiorul turnului și care se terminau cam la 2 stânjeni. Așa și-au aflat cei doi martori a 420 de ani, prieteni de bucurii și de dureri, sfârșitul în flăcări, lucru la care nimeni nu s-a gândit vreodată.

Ziua următoare se puteau vedea suprafețe întinse de ruine fumegând, rătăcitoare ființe îndurerate pe bătăturile pustii ale caselor, care scoteau din cenușă, când trupul calcinat al unei rudeni nefericite, când resturi nefolosibile ale avutului lor. Era duminică, dar nici un dangăt cunoscut de clopot nu chema la templul Domnului pe credincioși. A fost un înfricoșător simțământ de pustiu și părăsire, care făcea să tremure toate inimile. De altfel, nici pericolul nu era încă îndepărtat de peste tot. Astfel, la primărie, al cărei acoperiș arsesse, focul mai mocnea încă în tavane și prețioasa arhivă ar fi fost nimicită fără intervenția, în ultimul moment, a inginerului Burghardt, care a înlăturat pericolul. Chiar și cele două turnulețe dinspre nord ale turnului bisericii au ars de abia duminică și luni, căci atât de mare a fost puterea vântului, încât cu toate că ardea acoperișul principal al turnului și în turn însuși dominau flăcărilor, turnulețele nu au putut fi atacate de foc decât după potolirea furtunii care a înlesnit ajungerea scânteilor la ele. În timpul incendiului nu se putea avea o privire generală care să lase să se vadă proporțiile nenorocirii; după ce însă pericolul a fost înlăturat definitiv, prin măsuri de prevedere, s-a arătat privirii situația dezastruoasă și dimensiunile ei. Partea de răsărit a străzii Lemnelor, ambele părți a străzilor Ungurească și Nouă, partea de răsărit a străzii Spitalului, casele din apropierea spitalului săracilor, ca și o mare parte a Suburbiei de Jos, au fost, cu excepția câtorva case care au fost sărite de primul val al incendiului și care apoi au fost salvate cu ajutoare puternice, pradă flăcărilor. Dintre edificiile publice au ars: turnul Bisericii Evanghelice, Primăria, Judecătoria districtuală – unde proprietarul casei, pretorul Schuster și un aprod și-au făcut un mare merit din salvarea arhivei – Direcția financiară districtuală, 104 case din orașul interior și 44 în Suburbia de Jos, împreună cu toate acareturile gospodărești. Numărul total al familiilor sinistrate era de 169 în oraș și 67 în Suburbia de Jos. Pagubele atingeau, după estimările oficiale, suma de 300.000 florini, monedă convențională. Asigurate au fost 44 de gospodării, cu suma de aproximativ 40.000 florini, monedă convențională.

Acesta a fost incendiul din 18 aprilie 1857, cel care a desăvârșit opera de distrugere a incendiilor din 1836, 1840, 1842 și 1843, prin transformarea în cenușă a întregului oraș interior, căci, cu excepția unor puține case, Bistrița a fost transformată în cenușă, multe dintre case, chiar și pentru a doua oară. Pe cât de mare a fost nenorocirea și jalea, pe care am descris-o chiar acum, tot pe atât de mare a fost și participarea de ajutor, generală, care s-a anunțat de peste tot, dar mai cu seamă din Transilvania, încă de la prima știre. Ca și de alte multe ori, în urma incendiilor suferite, Bistrița a trebuit să ia în considerare acțiunile de donații ale cetățenilor săi, acțiuni care nici de data aceasta nu au lipsit, ba au întrecut și cele mai îndrăznețe așteptări. Desigur că un astfel de exemplu a fost dat și de către autoritățile superioare, ceea ce a determinat o imitare gene-

rală, peste tot. Imediat după ce Majestatea Sa, milostivul nostru împărat a primit vestea despre nenorocirea orașului nostru, a și pus la dispoziție pentru împărțire la cei sinistrați, 6.000 florini monedă convențională. Mai târziu, Majestatea Sa milostivă a pus la dispoziția celor sinistrați 50.000 florini monedă convențională, fără dobânzi, pe termen de 10 ani, pentru subvenționarea construirii locuințelor arse. În același timp, Majestatea Sa împăratul Ferdinand a donat 500 florini monedă convențională și o sumă egală, prințul decedat Carol von Schwarzenberg, guvernatorul Transilvaniei. Ca urmare a unei aprobări date de Ministerul de Interne, care admitea strângerea de donații benevole din întreaga monarhie și ca urmare a unui apel făcut de Guvernul Transilvaniei către locuitorii țării noastre, au curs din toate părțile donații în bani și alimente către cei sinistrați în așa măsură, încât și cei mai săraci dintre aceștia au putut să-și procure în cel mai scurt timp unelte necesare pentru exercitarea meseriei și să câștige iarăși mijloacele de trai pentru familiile lor. Suma tuturor donațiilor, exceptând alimentele, materialele de construcție, ca și împrumutul de 50.000 florini, a ajuns la nu mai puțin de 31.978 florini. Dacă la această sumă adăugăm cei 44.000 florini care au fost achitați sinistraților de către diferitele societăți de asigurare, atunci cu ambele sume se acoperă aproape un sfert din paguba totală, o realizare care, la astfel de ocazii de nenorociri numai foarte rar se poate întâlni. Cu atât mai mult trebuie ca orașul, după milostivirea mărinimoasă a Majestății Sale, să fie mulțumitor pentru participarea și extraordinara activitate a conducerii statului și a tuturor autorităților care au fost în stare să ducă la un rezultat atât de surprinzător. După această sumară descriere a nenorocirii generale ca și a participării prompte la alinarea acesteia, ne întoarcem către tema noastră principală, de fapt să descriem cum a reușit comunitatea Bisericii Evanghelice să acopere pagubele însemnate pe care le-a suferit ca urmare a incendiului, aceasta prin propriile mijloace, precum și subvențiile benevole din exterior.

După puțin zile, când deprimarea și jalea au făcut loc unei stări mai liniștite, s-a observat pustiul și golul pe care ruina turnului și lipsa sunetului clopotelor le provocau și atunci întreaga comunitate, ca o singură voce, spunea că este o sfântă datorie ca aceste podoabe pierdute ale orașului trebuie să fie înlocuite cât mai repede posibil. În primul rând s-a pus mâna pentru ridicarea pe ruina turnului a clopotului mic, scăpat prin minune, lucru la care materialul lemnos donat de plasa Bârgău a fost de mare folos. Aici trebuie ca să amintim cu mulțumiri și prietenie acțiunea creștinească a parohiei catolice locale, până la darea în folosință a clopotului mic, fără a fi solicitată, a tras clopotele pentru însoțirea cortegiilor noastre mortuare, ceea ce a dat dovadă că deasupra tuturor comunităților religioase, stă tot Christos cel adevărat. Deja la 23 aprilie s-a ținut o ședință presbiterială, unde s-a luat în discuție întrebarea cum se vor putea reface mai repede clopotele distruse și turnul bisericii. Într-o a doua ședință din 10 mai, după discutarea din nou a subiectului, s-au luat următoarele măsuri:

1. Onoratul Consistoriu să caute să obțină aprobarea ca Supraintendența Evanghelică a întregii monarhii să admită strângerea de contribuții benevole de la bisericile din subordine;
2. Pentru a se sfătui asupra problemelor turnului și a clopotelor, modul de procurare a mijloacelor bănești, alegerea unui comitet pentru ducerea la îndeplinire a hotărârilor, să se convoace reprezentanții bisericilor pentru am doua duminică, după slujba bisericească dinainte de masă.

A venit vorba și despre o cerere către asociația „Gustav Adolf” dar din anumite considerente, s-a ajuns la concluzia că deocamdată să se adreseze unor oameni cunoscuți, pe cale particulară, pentru a afla dacă asociația ar lua în considerare o astfel de cerere. Mai târziu, când pașii făcuți în această direcție au dus la un rezultat încurajator, s-au creat alte relații cu privire la această hotărâre. În ședința din 23 mai a reprezentanților comunității bisericești s-au pus în discuție ambele puncte de mai sus și primul a fost aprobat, fără nici o altă dezbateră. Cu privire la al doilea punct s-a hotărât în unanimitate și cu însuflețire, ca în duminica următoare, onoratul protopop al orașului, printr-o predică adecvată să pregătească și însuflețească sufletele și apoi, după terminarea serviciului divin, să se treacă la o subscripție care să fie apoi lărgită în întreaga comunitate evanghelică, prin împluterniciți ai presbiteriului. Pentru aprovizionarea și coordonarea tuturor acțiunilor, având ca scop turnarea clopotelor s-a constituit, sub conducerea protopopului orașenesc M.T. Müller, un comitet din următorii membri ai consiliului parohial: Daniel Lani, Fridrich Pfüger, Daniel Schöpp, Traugott Berger, Samuel Storsch, Heinrich Wittstock. Semnarea hârtiei de subscripții în biserică a avut loc în duminica următoare, după o cuvântare înflăcărată; un efect surprinzător l-a avut și colecta din casă în casă. Desigur, nu s-a cerut achitarea pe loc a contribuțiilor subscrise, căci altfel nici nu s-ar fi putut ajunge la un rezultat atât de mulțumitor. Abstrăgând de criza acută de bani pe care o astfel de nenorocire o aduce cu

sine, la puține zile după incendiu, s-au colectat în oraș mai mult de 1.400 florini pentru ajutorarea imediată a celor sinistrați. Prin această măsură inițiată, s-a mijlocit o participare generală. Aceasta a fost, de fapt, așa de masivă și însuflețitoare și spiritul de jertfă atât de mare, încât a întrecut cu mult și speranțele cele mai îndrăznețe. Câte un galben care fusese primit numai cu câteva zile mai înainte ca pomană, era iarăși dat, cu bunăvoință, ca pomană în cinstea Domnului. Și în rândul tineretului școlar a fost inițiată o colectă cu scopul ca, această atât de importantă acțiune pentru comunitate să se imprime adânc în sufletele tineretului. Și în final, ne-a venit iarăși comunitatea romano-catolică în sprijin, cu ajutorul ei prețios. O subscripție voluntară proprie a adus 72 florini, dar această sumă s-ar dubla dacă am vrea să adăugăm la aceasta sumele subscrise de donatorii catolici din orașul nostru la listele generale. De altfel, ne veneau din toate părțile încurajări și asigurări și har Domnului, șovăiala noastră a fost combătută de un succes strălucitor; din toate părțile ne veneau multe și însemnate ajutoare, încât rușinați și emoționați trebuia să strigăm „Într-adevăr, Domnul a făcut o faptă mare”, lăudat fie Domnul, în veacul vecilor !

În timp ce în acest fel mijloacele de care aveam nevoie se adunau, comitetul nu a încetat cu grăbirea lucrărilor de reparare a clopotelor. S-au transmis în mai multe părți invitații la recunoșcuți turnători de clopote, cu 11 rugămintea de a depune oferte. Dintre trei oferte, s-a acceptat oferta turnătorului de clopote Johann Andraschesky din Cluj, nu pentru că oferta sa ar fi fost cea mai ieftină, ci pentru faptul că apropierea locului de domiciliu a acestuia facilita transportul clopotului și îl făcea ieftin și pentru că acest meșter, prin lucrările sale executate în regiune, avea un renume bun. Cu acesta s-a încheiat la 14 iunie 1857 un contract pentru turnarea a două clopote, dintre care unul de 40 și al doilea de 24 măji, în următoarele condiții : pentru turnarea metalului rezultat din clopotele distruse, adică 500 kg, comunitatea evanghelică plătește câte 10 creițari taxa de topire și mai socotește 6 pfunzi de majă, cheltuielile pentru foc. Pentru un pfund de metal nou se stabilește prețul de 1 florin și 40 creițari. Clopotul mai mare să fie terminat până la sfârșitul lunii septembrie, iar clopotul mai mic, până la începutul lunii decembrie 1857. Transportul materialului rămas din clopotele vechi la Cluj, precum și transportul clopotelor noi la Bistrița, va fi asigurat de comunitate. Termenele oarecum scurte pentru executarea clopotelor au fost fixate de către comitet, pentru ca în noaptea de Anul Nou, anunțarea sărbătorească a ceasului al doisprezecelea, în sunetul clopotelor, să nu lipsească nici în acest an. Totuși, această dorință nu avea să devină realitate. Clopotul mai mare a fost terminat abia în decembrie și a ajuns la Bistrița câteva zile înainte de sărbătorile Crăciunului, fiind salutat cu mare bucurie. A doua zi de Crăciun a avut loc sărbătorirea sfințirii de către prea onoratul prim preot și decan T. Müller, în prezența a aproape a tuturor membrilor consistoriului, în biserica plină până la refuz. Cât de sărbătorec au răsunat atunci pentru prima dată cele trei bătăi, când opera a fost sfârșită cu voința lui Dumnezeu pentru sute de ani. Nu enoriașii comunității noastre bisericesti, cărora sărbătorirea le-a amintit din nou de nenorocirea groaznică de la 18 aprilie, ci reprezentanții unor religii străine și personalități din afara orașului nostru au recunoscut adânc mișcați că, la un serviciu divin atât de sărbătorec nu au mai participat niciodată. A doua zi, duminica, clopotul a fost urcat la locul lui definitiv, la 26 de stânjeni înălțime. Cu toate acestea, sunetele sale nu au putut fi auzite cu ocazia Anului Nou, deoarece lucrările de lemnărie și fierărie au cerut mai mult timp decât s-a bănuțit la început. De abia la serbarea celor trei regi a putut fi tras pentru prima dată. Și mai multă vreme a durat până și cel de al doilea clopot a împodobit turnul nostru. Turnarea marelui clopot pentru Brașov și apoi o boală mai lungă a meșterului Andraschesky l-au împiedicat să-și respecte promisiunea. De abia în septembrie 1859 a reușit turnarea acestuia și cum și de această dată lucrările de lemnărie au necesitat multă vreme, s-a nimerit ca, chiar în preziua sărbătoririi lui Schiller, când în biserica evanghelică se făceau probe cu „Clopotul lui Schiller de Rhomburg”, reuși și urcarea noii lucrări de artă, în greutate de 24 de măji. Lucrările de reparare a turnului au avut un mers mult mai încet, deoarece incendiul a pustiit așa de puternic interiorul acestuia, încât au fost necesare cercetări pentru a constata în ce măsură a avut de suferit și dacă o parte a acestuia nu trebuie reînnoită. Pentru aceasta au fost necesare planuri de construcție la care mulți trebuiau să-și dea concursul, fiind necesar timp. De abia la 10 mai 1858, consiliul parohial a fost pus în situația de a avea de ales dintre mai multe planuri prezentate. Același lucru se întâmplă și cu privire la înfățișarea anterioară a turnului și pentru aceasta s-a ales acel plan care reda imaginea cea mai fidelă a turnului inițial. Între timp acest plan nu s-a bucurat de aprobarea oficialităților de resort, care au elaborat și ele două propuneri care nu se deosebeau între ele prin conținutul lor, ci numai prin diferența de prețuri. În noiembrie 1858 acestea au fost supuse consiliului eparhial pentru a-și da părerea; acesta, în ședința din 7 a

aceleiași luni, se pronunță în unanimitate pentru proiectul cu coloane, dintre cele două. Acesta corespunde, fără tăgadă, cel mai mult, cu modul de construcție a turnului nostru și fără a deveni sclavul vechiului fel de acoperământ, păstra în toate privințele imaginea clădirii. Potrivit acestuia, zidăria se va demola până la piciorul al 4-lea și se va clădi din nou până la înălțimea de 7 picioare, așa încât înălțimea turnului crește cu 3 picioare față de înălțimea anterioară. Turnulețele inițiale se păstrează și acoperișul se va înveli cu tablă de cupru. Astfel, totul este pregătit pentru construcție care, cu ajutorul lui Dumnezeu, va fi atacată în primăvara anului viitor și terminată cel mai târziu în toamna anului 1860, când turnul nostru va fi terminat. Cu toată afluența binefăcătoarei milostivenii pentru reconstrucția clopotelor și a turnului, totuși ceea ce a rămas după turnarea clopotelor, nu putea acoperi suma de 15.000 galbeni austrieci, cheltuielile previzibile cu reclădirea turnului. Pe de altă parte, nici biserica noastră nu posedă mijloacele materiale, deoarece nu mai pot fi acoperită risipa făcută în timpurile trecute, când conducerea politică și bisericească a comunității era mică și care nu a gândit la înființarea și înmulțirea avutului propriu al bisericii. De aceea, a trebuit ca să se recurgă la obștea din Bistrița pentru obținerea unei subvenții substanțiale pentru reclădirea turnului, aceasta avea din vechime obligația consfințită de timp de a păstra turnul în stare bună, sarcină de la care nu s-a sustras nici de data aceasta. După ce, în sfârșit, utilizarea acestor bani va fi aprobată și de autoritățile mai sus puse și va fi astfel asigurată și această latură a construcției, nu mai rămâne de făcut decât de a solicita Atotputernicului harul său pentru terminarea cu bine a acestor grele lucrări.

Aceasta este scurta prezentare a nenorocirii care s-a abătut asupra noastră, precum și a pierderilor mari pe care ni le-a pricinuit. Deznădejdea care ne cuprinsese la început s-a destrămat încet, pe măsură ce sporreau dovezile atașamentului și spiritului de jertfă din partea coreligionarilor apropiați sau mai îndepărtați și pe măsură ce noi înșine ne câștigam încrederea în puterile noastre proprii. Da, desigur, mâna Domnului ne-a protejat de la începutul și până la sfârșitul acestei acțiuni. Comunitatea bisericească din localitate a simțit imboldul imperios de a transmite simțământul de adâncă recunoștință acelor care în clipele de nenorocire nu ne-au părăsit și să consemneze aceasta printr-o acțiune care să fie, totodată, o amintire despre groaznica întâmplare, lăsată urmașilor. De aceea, în ședința comitetului comunității din 20 ianuarie 1860, s-a hotărât ca să se tipărească prezenta informare, care să fie remisă tuturor comunelor care ne-au ajutat. Lista nominală a persoanelor și comunelor care au făcut donații a fost însă o datorie pe care consiliul parohial s-a simțit obligat să o facă cunoscută pentru comunitatea proprie, pentru prietenii și binefăcătorii noștri și în sfârșit, pentru autoritățile care au încuviințat această colectă. De aceea, trimitem frățescul salut și strângere de mână tuturor binefăcătorilor noștri, de aproape și din depărtare, le transmitem prin prezenta adâncă noastră recunoștință și dorim ca aceste rânduri să le vorbească cu aceeași căldură pe care o simțim în inimile noastre. Domnul să-i binecuvânteze pe toți și să-i apere dea pururi de o asemenea nenorocire!''

Mari incendii în istoria orașului Bistrița

(Rezumat)

Articolul face un inventar a calamităților provocate de incendii în Bistrița, cu descrierea cauzelor, modului de propagare și consecințele acestor evenimente. Celor mai multe dintre incendii care au afectat orașul s-au datorat prezenței construcțiilor din materiale inflamabile, densității clădirilor și existenței surselor de foc în locuințe și ateliere. Odată izbucnite, multe dintre ele se extindeau foarte rapid, mai ales în situațiile de secetă și vânt puternic. De aceea, autoritățile administrative ale timpului acordau o atenție deosebită măsurilor de prevenire. „În cetate la turn tot timpul, zi și noapte, trebuie să fie doi gardieni care să supravegheze. Dacă în cetate a izbucnit un incendiu, să binevoiască Dumnezeu să ne ferească, poporul să fie avertizat prin suflarea în corn și cu drapelul militar roșu expus pe turn în direcția unde arde incendiul, apoi să sune clopotul astfel încât bărbații să ia situația sub control și să acționeze” se stipula în Regulamentul de apărare și avertizare din 1590. Pentru prevenirea incendiilor Regulamentele de urbanism din 1888 și 1913 interzic utilizarea materialelor inflamabile, asigurarea izolației prin realizarea de ziduri de foc și calcane și aplicarea de straturi de lut peste plafoanele din lemn și se interzice edificarea de acareturi din material lemnos în perimetrul orașului istoric și înlocuirea învelitorilor din draniță cu materiale rezistente la foc. În 1874 se înființează Asociația Pompierilor Voluntari. Primul căpitan al Asociației a fost Johann Siegler, primarul orașului. Incendiul din 11 iunie 2008, când schela de pe turnul bisericii evanghelice, aflată în restaurare, a luat foc, a dus la distrugerea turlei, topirea clopotelor și a orologiului. Resimțită ca o grea pierdere pentru oraș, evenimentul a solidarizat comunitatea și a potențat eforturile de refacere și restaurare a monumentului.

The Big Fires in the history of Bistrița

(Summary)

The article makes an inventory of the most disastrous fires in Bistrița, describing the causes, the propagation mode and the consequences of these events. Most of the fires that affected the city were due to the presence of buildings from flammable materials, their density and the existence of potential fire sources in homes and workshops. Once erupted, many of them expanded very quickly, especially in drought and winds. Therefore, the administrations paid particular attention to preventive measures. “In the tower of the church all the time, day and night, there must be two guards to supervise. If a fire broke out in the city, God forbid us, we must warn the people by blowing the horns and the red military flag is to be placed on the tower, in the direction of the fire, than the bell should start tolling, so that the men take control of the situation and to act” was stipulated in the Defense and Warning Regulation of 1590. For the prevention of fires The Urbanism Regulations of 1888 and 1913 prohibit the use of flammable materials, insulating by making blind walls and application of clay layers over wooden ceilings, and it is forbidden to build wooden outbuildings in the perimeter of the historic city and to replace the roof coverings with fire resistant materials. In 1874 the Association of Volunteer Firefighters was established. The first captain of the Association was Johann Siegler, mayor of the city. The fire of June 11, 2008, when the scaffolding on the tower of the Evangelical Church, which was under restoration, set on fire, led to the destruction of the tower, the melting of the bells and of the clock. Perceived as a heavy loss for the city, the event solidified the community and intensified the efforts to restore and renovate the monument.

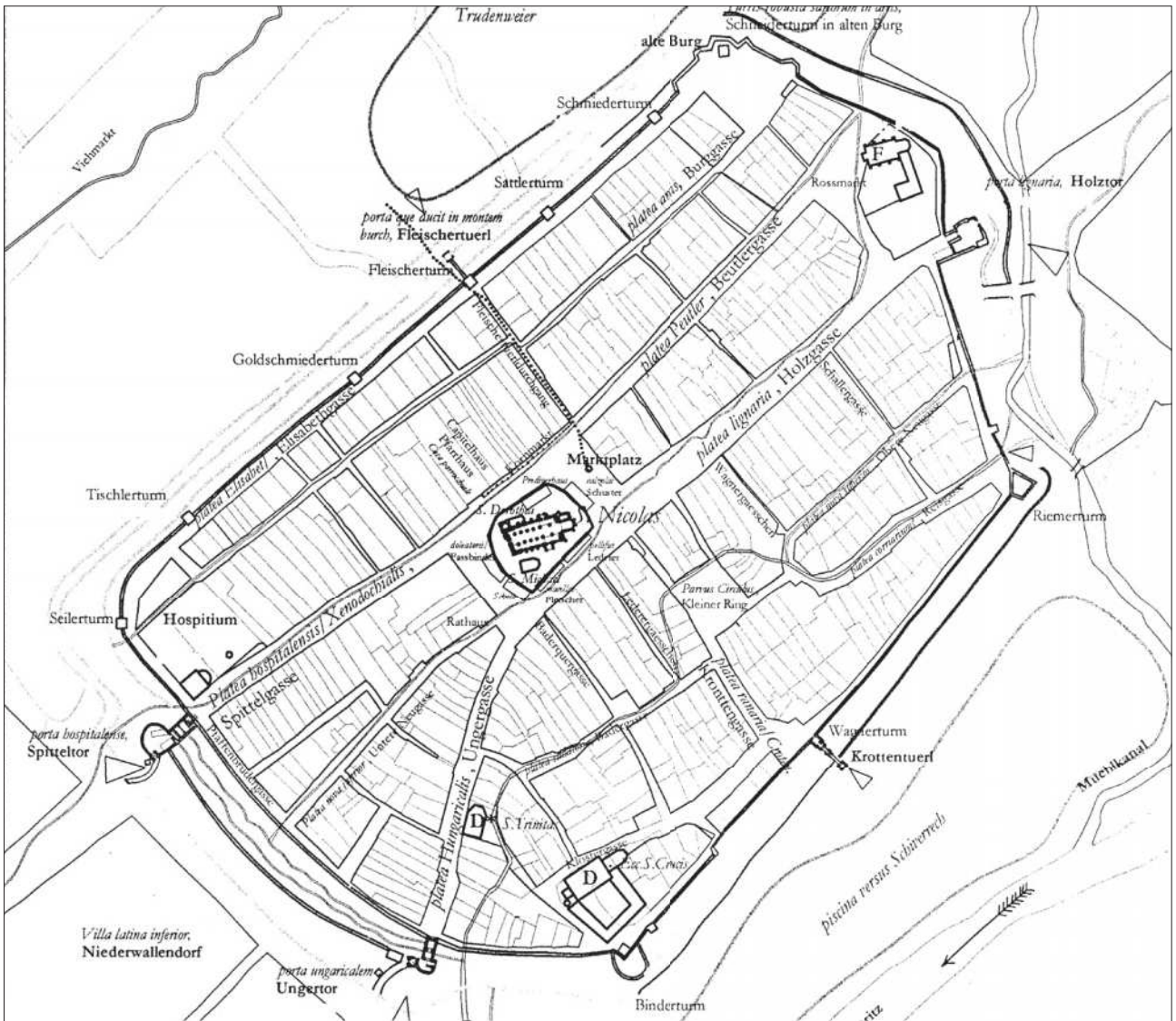

Fig. 1. Planul Bistriței medievale, apud Bălănescu 2012

Fig. 2. Planul orașului Bistrița din 1735

Fig. 3. Biserica evanghelică din Bistrița după incendiul din 1857

Fig. 4. Căpitanul Asociației Pompierilor din Bistrița Alfred Csallner.

Fig. 5. Societatea Pompierilor Voluntari din Bistrița

Fig. 6. Exercițiu efectuat de către pompieri pe clădirea Morii

Fig. 7. Exercițiu efectuat de către Asociației Pompierilor Voluntari din Bistrița, la aniversarea a 50 de ani de activitate – 1927

Fig. 6. Paradă a Asociației Pompierilor din Bistrița

Fig. 3. Sediul formației pompierilor voluntari din Bistrița din str. Dobrogeanu Gherea

Familia de preoți Pop din Rebrîșoara (jud. Bistrița-Năsăud)

Elisabeta SCURTU

Cuvinte cheie: familie de preoți din Rebrîșoara, ținutul Năsăudului, genealogie, biserică.

Mots-clés : famille des prêtres de Rebrîșoara, Comté de Năsăud, généalogie, église.

Localitatea Rebrîșoara este așezată în bazinul superior al Someșului Mare, fiind străjuită de o parte și de alta de dealuri și culmi montane. De-a lungul timpului a împărțit soarta celorlalte sate din Țara Năsăudului. Adoptarea greco-catolicismului în zonă a avut un drum sinuos, până după mijlocul secolului al XVIII-lea, îngreunat de implicarea sașilor bistrițeni, de tulburările religioase și chiar de împotrivirea sătenilor. Înființarea graniței militare a fost factorul determinant care a înclinat balanța decisiv în favoarea uniților, iar un rol important în consolidarea acestei confesiuni l-a avut Vicariatul Rodnei. Drepturile, beneficiile și scutirile acordate preoților uniți, chiar dacă unele dintre ele au fost greu recunoscute, au făcut din preoție o „profesie” râvnită. Drept urmare, starea materială alături de alți factori, precum pregătirea intelectuală a slujitorilor, implicarea comunității în numirea preoților ori prestigiul de care se bucurau aceștia au dus la întemeierea și continuitatea unor familii de preoți.

La începutul secolului al XVIII-lea, credincioșii din Rebrîșoara dispuneau de două biserici de lemn, una ridicată în centrul satului și alta pe Gersa. În aceste lăcașe slujeau în 1733 șase preoți: Vasile Purșuca, Lazăr al popii Andrei, preotul Gavrilă împreună cu Dumitru și Petru, cei doi fii ai săi și Vasile Vălean¹. Cea mai cunoscută familie de preoți greco-catolici din Rebrîșoara a fost familia Pop. Din păcate nu-l putem identifica pe primul slujitor, acesta regăsindu-se probabil printre preoții amintiți mai devreme, iar studiul nostru începe cu unul dintre urmașii săi, **Vasile al popii**. Familia acestuia a fost menționată în documente, la 16 noiembrie 1745, când episcopul Petru Pavel Aron l-a informat pe primarul Bistriței despre nemulțumirile slujitorilor din Rebrîșoara care erau supuși la dări de către săteni. Cu acest prilej aflăm că preotul era văduv și trăia sub același acoperiș cu cei doi fii, Ignat care era diacon, iar Ion laic². În același context, la 4 iunie 1746, au fost amintiți din nou în împrejurările în care sătenii au încercat să-l supună la dări pe cel de-al doilea fiu al preotului care se opunea, fiind sprijinit chiar de protopop³. La 18 octombrie același an, episcopul unit a insistat pentru cauza diaconului Ignat din Rebrîșoara care s-a plâns că fratele său era impozitat⁴. Problema scutirii celui de-al treilea membru al familiei a stârnit nemulțumiri printre rebrîșoreni, care l-au determinat în cele din urmă să plătească dările cuvenite. Printr-o scrisoare din 20 februarie 1755, trei locuitori din comună au raportat magistratului că, în ciuda încercărilor lor, protopopul a intervenit în favoarea familiei preotului și i-a amenințat pe credincioși că „dacă satul nu va vedea să plătească contribuția pentru Ion al popii, satul va fi excomunicat”⁵. Mai departe, aceștia au amintit că de la întâmplarea în cauză protopopul nu

1 Virgil Șotropa, *Două tablouri istorico-statistice din anii 1714 și 1733 privitoare la preoții români din valea Someșului*, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, 1940, nr. 28, p. 22.

2 Idem, Alexandru Ciplea, *Documente bisericesti*, în **AS**, 1925, nr. 2, pp. 23-24.

3 *Ibidem*, pp. 26-27.

4 *Ibidem*, pp. 28-29.

5 Virgil Șotropa, *Revolta Districtului năsăudean*, în **AS**, 1937, nr. 22, p. 33.

a vrut să-i mai cunune, spunându-le: „mergeți la sași, ei vă sunt de acu înainte popi, lăsați să vă cunune”⁶. Conflictul dintre familia preotului și săteni era mai amplu, aceștia din urmă acuzându-l pe parohul Vasile că a dat bani superiorilor bisericești ca să fie susținut, încât dacă acesta „ar da sumele dăruite în contribuție, i-ar rămâne peste impozitele ce datorește și bani de prisos”⁷.

Următorul preot din această familie a fost **Ignat Pop**, după cum arată ancheta din 1761, șirul slujitorilor uniți începând cu Ignat și continuând cu Iftode, Dumitru, Grigore, Petru, Doroftei și Vasile al popii⁸. Deși în ancheta amintită se menționează că Ignat era preot, însemnarea unei Evanghelii, aflată în biserica de pe Gersa, pare să contrazică acest fapt, precizându-se că „Această scrisoare s-a făcut de noi preoții din Rebrîșoara, de față fiind toți: popa Dumitru, diacon Ignat, popa Gersei, popa Simion, popa Vasile, mensa făurar în 25 de zile 1765”⁹. Cert este că preotul Ignat sau Natu Pop, cum a rămas în conștiința locală, și-a început slujirea din funcția de diacon. Despre activitatea sa mai știm că a deținut funcția de jurat al scaunului protopopesec vreme de 16 ani, fiind prețuit de protopopii Atanasiu Anton și Anton Nasodi¹⁰. Ca preot a slujit în localitate până la începutul secolului al XIX-lea.

Înainte de a-l cunoaște pe cel de-al treilea slujitor din această familie, amintim o tradiție a locului, neconfirmată de documente, care spune că Ion, cel de-al doilea fecior al popii Vasile, ar fi avut un fiu care a ajuns preot pe Gruî, dar care la un moment dat s-a spânzurat¹¹.

Preotul Natu Pop a avut patru copii: Grigore, Iosif, Petre și o fată, Tavifta¹². Dintre aceștia, tânărul **Grigore Pop** a fost trimis la Blaj pentru a deveni preot, la comanda regimentului, în noiembrie 1810¹³. După studii a fost numit catihet la compania a VIII-a între 1818-1851, iar între 1850-1865 catihet la școala normală și la gimnaziul din Năsăud, în aceeași perioadă fiind și asesor vicarial¹⁴, funcții pe care le-a îndeplinit simultan cu slujirea în parohia Rebrîșoarei. A fost un preot bine instruit, interesat de educație și de prestigiul zonei, așa după cum arată și cererea sa din 11 iulie 1850, întocmită alături de vicarul Macedon Pop în numele preoților din regimentul militar, prin care a solicitat reclădirea Institutului militar din Năsăud, incendiat și distrus în 1849 de către rebelii maghiari¹⁵. Totuși, preocupările sale privind veniturile materiale și dese neînțelegeri cu alți preoți, printre care și cu fiul său, ori cu sătenii pe această temă, i-au atribuit eticheta de avar și „sac fără fund”.

Primele divergențe pe acest subiect au apărut încă de la începutul slujirii sale, fiind în conflict cu preotul Ioan Mureșan. Acesta din urmă a fost capelanul lui Natu Pop, însă după întoarcerea lui Grigore de la studii, care l-a înlocuit pe tatăl său în 1818, s-a stabilit ca cei doi preoți să împartă pământurile parohiale și satul în două, iar slujirea la biserică să se facă cu schimbul¹⁶. Această înțelegere a durat până în 1825, când în urma unor conflicte vicarul l-a desemnat pe Grigore Pop să slujească în biserica din sat, iar Ioan Mureșan în cea de pe Gersa, veniturile urmând să fie împărțite mai departe ca până atunci. În 1834, preotul Mureșan s-a plâns din nou de comportamentul colegului său care a acaparat pământurile cele mai bune și 88 de case din partea sa de popor. Înfațișați din nou înaintea vicarului, acesta l-a numit pe Grigore Pop ca paroh, iar pe Ioan Mureșan capelan, prin urmare cel din urmă trebuia să fie ascultător și supus parohului. După rânduiala firească funcțiile ar fi trebuit acordate invers, fapt pentru care Mureșan remarca cu amărăciune mai târziu că i-a luat „puterea cu puterea vicărășiei” și „s-au înturnat toate îndărăt, fiul peste tatăl său și ucenicul peste dascălul său”¹⁷. Tensiunea dintre cei doi slujitori poate fi remarcată și din felul în care Ioan Mureșan îl caracteriza pe celălalt, ca fiind „pătruns de tăt până la ficați de patima lăcomiei” și „plin de iuțime, cu râvnă de izbândă, groaznic și acru la cătare, greu la vorbă, minteni blastămă, ocărăște și afurisește oamenii”¹⁸.

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

9 Leon Muthi, *Rebrîșoara, mărturii pentru eternitate*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2004, p. 288.

10 Ștefan Buzilă, *Protopopii și vicarii Năsăudului*, în *AS*, 1940, nr. 27, p. 263.

11 Leon Muthi, *op. cit.*, p. 288.

12 *ANBN*, Fond *Emil Precup*, dosar 3, f. 115 v.

13 Macedon Pop, *Vicarii năsăudeni*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 63.

14 Leon Muthi, *op. cit.*, p. 289.

15 Virgil Șotropa, *Contribuții la istoria școalelor năsăudene*, în *AS*, 1929, nr. 11, p. 10.

16 *ANBN*, Fond *Emil Precup*, dosar 3, ff. 107-111.

17 *Ibidem*, f. 114.

18 *Ibidem*, f. 115.

Nici relația parohului cu credincioșii nu a fost mai bună, căci a fost acuzat, după cum vom vedea mai departe, că pretindea stole¹⁹ neobișnuit de mari, avea un comportament necorespunzător cu funcția deținută, era neglijent față de credincioși și parohie, iar cât despre viața privată, după cum sugera un cunoscut al familiei, pe „preoteasa sa adesea o învinețește cu bătaia, nu apucă a se desvineți și iarăși o melestește, așa încât strigă tulvai, săriți vecini că mă omoară”²⁰. Despre acestea a mărturisit mai târziu chiar și fiul preotului Grigore, Ștefan Pop.

Grigore Pop și soția sa Iftenia au avut șase copii: Maria, Ana, Ștefan, Raveca, Leon și Ludovica²¹. Pe cei doi feciori i-a apropiat de funcțiile bisericesti, pe Ștefan l-a trimis la Blaj ca să-i urmeze la preoție, iar pe Leon l-a susținut să ajungă cantor.

Preotul **Ștefan Pop** s-a născut în 1822. După studiile elementare și cele teologice a fost hirotonit ca preot și pregătit pentru credincioșii din Rebra, însă pentru că acolo era dorit Ioachim Pavelea din Salva, a fost numit cooperador în parohia tatălui său. Această decizie a fost urmată de nenumărate certuri care au marcat din păcate întreaga comunitate²².

În general, neînțelegerile își aveau originea în administrarea și împărțirea veniturilor parohiale. La 3 martie 1853, Grigore Pop a scris Vicariatului, amintind despre rânduielele existente între preoții anteriori, dorind aplicarea terțialității între el și fiul său, conform căreia veniturile erau împărțite în trei părți, dintre care parohului îi reveneau două, iar capelanului o parte. Ca argument susținea că Ștefan nu avea copii, pe când parohul trebuia să aibă grijă de preoteasa bolnavă, avea doi prunci neașezați, a fost jefuit, gospodăria i-a fost arsă în timpul evenimentelor din 1848 și prin urmare era plin de datorii²³. Ca răspuns, Ștefan Pop a arătat, în 18 aprilie același an, că tatăl său l-a nedreptățit de nenumărate ori și nu numai pe el, ci fiind angrenat în mai multe procese cu alți membri ai familiei, cu frații, ginerii și chiar cu fetele sale, demonstra încă o dată că nu era „iubitoriu de fericirea rudeniilor sale”. Tânărul a istorisit toate încercările la care a fost supus încă din copilărie: „pus ca prunc păstor la oi, de unde numai pronia cea dumnezeiască m-a tras a fugi la școlile Năseudului și Prea onorat reposat vicariu Marian m-a primit ca discipol”²⁴. Fiind elev și apoi teolog, tatăl său nu l-a ajutat material deloc, iar după absolvire în loc să-l susțină să slujească în parohie l-a trimis la oi ca să sporească averea familiei. Nici după căsătorie nu i-a fost mai ușor, fiind nevoit să facă și acest pas, în iulie 1850, la presiunea părinților, moment despre care a relatat următoarele: „sciind pe mama cam dedată spre beutura de vinars și nesuferitoare de om strein în casă, pe tatel meu om aspru și cu fire cu totul necăjitoare și ciudată, n-am vrut a me căsători și în vreo 3 rânduri m-am cerut să me lase la civil (...) Pentru că mama fiind învățată în beție a da multe din casă pentru beutura și dacă o avea noră a dice tăți că dă nora sa”²⁵. Așa după cum s-a prevăzut, traiul tinerilor în casa părinților a fost presărat cu multe scandaluri. Ele au început chiar când și-a prezentat soția părinților, iar mama sa i s-a adresat astfel de față cu viitoarea noră: „de ce me-ai adus fleandura și ciganca asta în casa mea?”²⁶. În cuprinsul scrisorii a relatat mai multe episoade din viața de zi cu zi, cum părinții i-au luat hainele de sărbătoare și a fost silit să lucreze și să slujească doar cu un rând de haine, pe care soția i le spăla după ce se întorcea de la câmp ca să-i fie curate pentru a doua zi, cum soția era alungată de soacră pe la vecini, iar când i s-au rupt cizmele tânărul a fost silit să ceară bani de la socri ca să plătească reparația lor, fiindcă tatăl său n-a vrut să-i dea. Neînțelegeri existau și din cauza veniturilor bisericesti, de la bani, de la fuioarele de lână pe care le primeau cu prilejul „umblatului” cu crucea, de la prescuri sau de la pământul parohial. Totul a culminat cu alungarea tinerilor din casă pe motiv că ar fi furat niște haine, perne și niște cingeață, că au spart lacătele pe care parohul le avea la pivniță și au umblat la băutura. Rămași fără

19 Stola sau „plata patrafirului” reprezenta venitul de bază al preoților și însuma taxele percepute de la enoriași pentru cununii, botezuri, înmormântări, parastase, sfeștani, umblatul cu crucea la Bobotează etc. ANBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 200, f. 37.

20 ANBN, Fond Emil Precup, dosar 3, f. 115.

21 ANBN, Colecția registrelor parohiale greco-catolice de stare civilă, registrul 979, ff. 78-79.

22 Pentru o prezentare mai în detaliu a relațiilor dintre slujitorii din Rebrisoara în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vezi și Mirela Andrei, *În granița Imperiului, Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Argonaut, 2006, pp. 218-230.

23 ANBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 74, ff. 23-24.

24 *Ibidem*, dosar 51, ff. 18-25.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

locuință au fost trimiși să stea în moara de pe Vale, având datoria să slujească la acea parte de credincioși, iar ca venit i-a dat câteva pământuri și o purcelușă de cinci săptămâni „plină de rapor și de bube”, după cum a spus capelanul, în contrast cu averea părintelui care avea „oi peste 100 numai cu lapte, fără sterpe, 4 boi vrednici peste 400 fl., 5 cai, 2 vaci și viței și mulți porci”²⁷. Nici acolo însă cuplul n-a putut să trăiască în liniște, pentru că părintele le-a cerut să plece, altfel va dărâma căsuța. În încheiere, tânărul a cerut să rămână mai departe rânduiala de până atunci a împărțirii veniturilor, adică pe jumătate, rugându-se de vicar să stăruiască pe lângă tatăl său să-i mai cedeze ceva din pământuri și din averea mișcătoare²⁸.

În fața unei situații atât de disperate, Vicariatul a răspuns, la 20 august 1853, hotărând în favoarea tânărului²⁹. De asemenea, pentru că s-a luat în vedere și s-a verificat starea materială precară pe care o avea capelanul, a „demandat” parohului ca să-i dea din grădină o porțiune pentru curte și ca să poată cultiva niște legume, subliniind că „și alți frați preoți dau fiilor sei capelani și din sesiunea patrimonială așa cât aceștia sunt centeniți se-i deie asemenea și din aciasta bater a treia parte, care toți părinții cu feciori facu”³⁰. Vicariatul a dat totodată asigurări că va veghea ca toate hotărârile sale să fie îndeplinite.

Chiar și cu atâta implicare în împăcarea celor doi slujitori, conflictul era departe de a fi aplanat, izbugnind mai puternic în 1856. În intervalul acesta, preotului Ștefan Pop i s-a încredințat biserica și credincioșii de pe Gersa, în lăcașul din sat slujind numai tatăl său. Spre sfârșitul anului 1855, Grigore Pop era nemulțumit de decizia Vicariatului, amintind din nou vechile rânduieli existente pe vremea tatălui și bunicului său³¹, plângându-se de abuzurile săvârșite de capelan care a botezat, „a slobozit casa”, a „umblat” cu crucea de Bobotează și a înmormântat credincioși care au aparținut de partea sa de sat, a făcut slujbe în biserica din centru, și-a neglijat credincioșii peste care era răspunzător, a lucrat din pământurile care se cuveneau parohului și i-a luat o parte din enoriași³². Tras la răspundere, în 1 ianuarie 1856, capelanul și-a acuzat tatăl de același comportament și mai mult decât atât, susținea că acesta l-a vorbit de rău înaintea credincioșilor că nu și-ar fi terminat studiile la Blaj de unde ar fi fost exmatriculat, că nu știa sluji și nu cunoștea toate rânduielile bisericesti, a influențat și întărit pe unii săteni împotriva sa, sfătuindu-i să nu-i mai plătească pentru unele slujbe. În consecință și-a arătat dezamăgirea față de paroh, concluzionând astfel: „mare rușine simțescu eu (...) când sunt silit a respunde unele ca acestea asupra tatelui meu”³³.

Conflictul dintre cei doi slujitori a implicat din păcate toată comunitatea, împărțind-o în două. De altfel, Grigore Pop a alimentat și a amplificat orice divergență dintre credincioși și fiul său, încercând să-l determine să-și caute altă parohie. De pildă, în 9 ianuarie 1859, mai mulți rebrșoreni au înaintat o jalbă Vicariatului în care afirmau că Ștefan Pop a ocupat aproape toată porția canonică, nesocotindu-și astfel părintele și parohul, cât despre slujirea acestuia susțineau că „morții nu vre a-i înmormânta fără numai pre bani gata sau pre zalog și morboși periclitați de morte nu vre a-i împărtași cu sântele sacramente că nu-i îndatorat”³⁴. După câteva zile, în data de 15, aceștia și-au reluat șirul nemulțumirilor, arătând că de fapt tânărul preot a fost hirotonit pentru parohia Rebra, ajungând capelan în comună în urma insistențelor tatălui său, iar ca „răsplată” acesta și-a însușit aproape toate veniturile parohiale aparținând tatălui său³⁵. Semnatarii se rugau să se intervină și capelanul să primească doar ce i se cuvenea, iar parohul să nu mai fie păgubit³⁶. Aceleași doleanțe au fost exprimate în 7 februarie și de către Grigore Pop care a condamnat, de asemenea, purtarea fiului său³⁷ și a solicitat o comisie care să reîmpartă terenurile bisericii³⁸. Din nou instanțele bisericesti au fost nevoite să-i împace, dar înțelegerea instaurată nu a durat, căci în anii următori s-au semnalat alte conflicte pe seama pământului parohial și a împărțirii enoriașilor.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*.

29 *Ibidem*, f. 49.

30 *Ibidem*, f. 50.

31 *Ibidem*, dosar 74, ff. 78-79.

32 *Ibidem*, dosar 85, ff. 1-3.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*, dosar 121, f. 1.

35 *Ibidem*, f. 3 r.-v.

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*, f. 4.

38 *Ibidem*, f. 60.

În străduința de a-l înlătura din parohie pe fiul său, parohul a încercat să se folosească și instanțele juridice, acuzându-și fiul că nu completează matricolele corect³⁹ sau că avea o purtare nedemnă față de credincioși. Ca exemplu l-a amintit pe Ion Mureșan căruia i-ar fi luat sapa pentru că nu i-ar fi plătit taxa pretinsă pentru mersul cu crucea în ajunul Bobotezei⁴⁰ sau pe Doboacă Zaharie căruia i-a cerut mai mult decât obișnuita stolă de 35 de crețari pentru botezul unui copil⁴¹. Desigur că în acest conflict fiecare slujitor avea nevoie de susținători pe care-i atrăgeau de partea lor și care trebuiau să le întărească poziția înaintea Vicariatului. Așa se justifică îndârjirea și vehemența cu care unii săteni țineau partea unuia dintre preoți. La 21 octombrie 1860, parohul s-a plâns din nou de atitudinea fiului său, căci era nesupus și nepăsător cu privire la ajutorul pe care era dator să i-l dea în purtarea circularilor și înscrierea în protocoale, lucru pentru care, spunea bătrânul paroh, a pățimit într-o inspecție a pretorului care a găsit mai multe nereguli în scrierea documentelor⁴². Mai târziu, în data de 8 mai 1861, a fost readusă în discuție problema împărțirii credincioșilor și a pământului după prevederile din 1853⁴³.

Cuprinși de frenezia nemulțumirilor și acuzelor, preoții din Rebrîșoara au pierdut uneori din vedere nevoile spirituale ale credincioșilor. De un comportament neadecvat au fost acuzați ambii slujitori, sătenii fiind furioși din cauza unor practici ale acestora. Într-o plângere din februarie 1863, îi considerau „sac fără fund” pentru că pretindeau stole mari și nu îngropau morții pe timp de vară sau de epidemie până nu li se achitau sumele cerute. Situația era cunoscută și autorităților civile, iar pentru a se evita astfel de cazuri, căpitanul districtului Năsăud, Alexandru Bohățiel, a solicitat Vicariatului să țină un sinod în care să se stabilească o sumă fixă a stolelor⁴⁴. Totuși, Grigore Pop a respins orice acuzație, precizând, în aprilie același an, că: „nici la o funcțiune n-am trecut peste stola care se dă în Năsăud și nouă acuma împărțită, ba încă tot mai puțin și de la cei tare seraci nemica, nici nu m-au arătat nimene, batăr că servesc acum de 45 de ani ca paroh (...) dovedește atestatul de la betrini jurați (...). În anul 1860, la cereria mea mi-au dat un atestau formal (...) ca acum, dar nice în colera din 1836 și 1847 care li-am petrecut când câte 5, 6 și 10 morți într-o zi (...), nu m-am arătat înapoi de la datoria mea”⁴⁵.

În ziua de 16 iulie 1865, preotul Grigore Pop a murit în vârstă de 69 de ani de „umflătură din lontru”⁴⁶, astfel în parohia Rebrîșoarei a rămas un singur slujitor, Ștefan Pop.

Din păcate, neînțelegerile dintre credincioși și preot au continuat și s-au accentuat, dovadă fiind și scrisoarea adresată „Înaltului Arhiepiscopatu greco-catolic unitu pentru Transilvania în Blasiu”, din 13 august 1865, în care sătenii relatau despre purtarea slujitorului din Rebrîșoara după moartea tatălui său. Cum s-ar fi răzbunat pe un enoriaș pentru că și-a permis să-i închidă calul și mai multe vite pe care Ștefan Pop le-a lăsat să pască prin țarinile oamenilor, cum l-a înjurat pe jude și a încurajat și alți săteni să o facă, iar preoteasa a făcut gesturi obscene și a vorbit urât. Semnatarii s-au declarat gata de „a părăsi religia unită și a se lipi de ritul greco-oriental” și din cauza stolelor prea mari pretinse de preot și anume: „stola pentru înmormântarea unui mort câte 2 fl(orini) iar în comuna noastră 6-10 fl(orini), pentru cununie în comunele vecine se plătesc 2-3 fl(orini), însă în Rebrîșoara cu pedeapsă pentru busunariu preoțesc 3-20 fl(orini) câte 8-10 fl(orini)”⁴⁷. Nemulțumirile privitoare la taxele mari, erau explicate prin faptul că parohia asigura un venit modest, iar preoții în comparație cu sătenii erau „foarte bogați, având și casele și posemintele lor proprii, totuși nu se pot hrăni dacă nu or stoarce plăți neaprobată și fără lege de pe poporeni”⁴⁸. Nici oficierea slujbelor, susțineau cei care au depus petiția, nu era conform canoanelor sau obiceiurilor, căci dacă sătenii nu aveau bani pentru înmormântare, slujba se oficia noaptea „spre scandalul lumii și a comunelor vecine”⁴⁹,

39 *Ibidem*, dosar 134, ff. 3-4.

40 *Ibidem*, f. 23.

41 *Ibidem*, f. 31.

42 *Ibidem*, f. 48.

43 *Ibidem*, dosar 147, f. 33 r.

44 *Ibidem*, dosar 172, ff. 19-20.

45 *Ibidem*, f. 39.

46 ANBN, Fond Colecția registrelor parohiale greco-catolice de stare civilă, registrul 979, ff. 78-79.

47 ANBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 200, ff. 35-39.

48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*.

iar în loc de „credelnițe” folosea o lespede de piatră. Cât despre socotelile bisericesti, acestea erau „neglijate, rațiunile se fac și se pun numai din partea preotului și fără scirea comunei, curatorul suprem care ar trebui se fie responsabil pentru bunul bisericii este tot miser și nesciut de carte și în loc de a se administra bunul bisericii o întrebunțiază spre scopuri proprii”⁵⁰. Deși plângerea a fost trimisă direct la Blaj, aceasta a fost redirecționată către Gherla, mai departe Consistoriul cerând Vicariatului să facă investigații în acest caz⁵¹. Neintimidat de acuzele care i se aduceau, Ștefan Pop a cerut, în 30 octombrie, un răgaz de încă 8 zile peste termenul stabilit să poată aduna dovezi și documente⁵². În strategia sa de apărare a trimis scrisori preoților din comunele vecine, interesându-se care erau sumele percepute pentru diferite slujbe în comparație cu cele solicitate de el, justificând acest demers prin faptul că sătenii erau revoltați: „ai mei poporeni tot îmi scot ochii că eu aș lua de la funcțiune mai mulți bani ca frăția voastră”⁵³. Până la prezentarea răspunsului preotului, conducerea administrativă a comunei a continuat să strângă dovezi împotriva acestuia, precum cele consemnate în protocolul, din 8 octombrie 1865, întocmit la oficiul comunei Rebrîșoara. Cu această ocazie, Sevastian Salvan a relatat întâmplările petrecute cu prilejul înmormântării soției sale, când rugându-l pe preot să vină la slujbă chiar dacă nu avea toți banii pentru taxe, acesta a refuzat să participe până când săteanul l-a amenințat că se va plânge judei comunal. Atunci slujitorul i-a vorbit urât și i-a stabilit o taxă mai mare. Cele mai neplăcute momente s-au întâmplat însă la slujbă când acesta a mers cam cu 50 de pași înaintea alaiului mortuar fără să facă și opriri, deși cei care duceau sicriul nu mai puteau merge din pricina oboselii, iar la o oprire „a afumat gardul Mariei Runcan cu tămâie în bațjocura iar nu sălașiu unde era mortul”⁵⁴, istorisind că în continuare au „mers până la groapă, acolo rogându-l de dezlegarea lui Lazaru, asigurându-l pentru acea plată competența de 33 creștari nu a voit a o deslega, zicând cumcă Evanghelia se află în biserică și așa s-a astupat repausata”⁵⁵. Săteanul a fost dator să plătească o anumită stolă, cu toate că preotul nu a făcut slujbele pentru care credinciosul a fost taxat⁵⁶.

În toamna aceluiași an, Ștefan Pop a reușit să demonstreze că o parte din acuzele aduse de înaintașii comunei erau false, demersurile fiind inițiate de jude și susținătorii săi. De altfel, printr-o adeverință, datată la 13 octombrie, câțiva dintre semnatarii plângerii trimise la Blaj, au mărturisit că în documentul din 13 august 1865, au susținut doar că stola era prea mare, dorind să se revină la taxele de pe vremea regimentului, fără însă să-l acuze de altceva pe slujitor. Fără să știe citi și scrie, au scris doar pentru schimbarea taxelor. Tot cu acest prilej au arătat că judele și notarul i-ar fi înștiințat despre sumele pe care preotul le-ar cere pentru slujbe, negând cu îndârjire faptul că ar fi susținut că ar trece vreodată la „religiunea cea neunită”⁵⁷. O altă adeverință, din 15 octombrie, care cuprindea mărturia lui Ioan Marc, întărea de asemenea că o parte din semnături nu au cunoscut conținutul întregului document, cu nenumăratele sale puncte, nici n-au avut cunoștință de subscrierea numelui⁵⁸. A urmat apoi scrisoarea de apărare a preotului, întocmită pe câteva pagini, în care a analizat metodic fiecare acuză, dezvinovățindu-se, apărându-se și acuzând la rândul său pe cei care s-au pus contra sa. Din perspectiva sa, răspunzător pentru tensiunile din sânul comunității era judele Avacom Linul, împreună cu notarul Toma Mihalca și alți câțiva săteni considerați niște „oameni nepășnici, semeți și sfadnici”, „malițioși” și „farisei”, care incitau credincioșii împotriva sa. Mai mult, prin funcțiile pe care le ocupau, aceștia au încercat de mai multe ori să-l intimideze, amenințându-l la un moment dat chiar cu temnița pe motiv că ar lipsi bani din lada bisericii, iar toate învinuirile care i se aduceau nu erau altceva decât pretexte pentru înlăturarea sa din parohie⁵⁹.

Și pe parcursul anilor următori aceste relații au persistat, iar printre împotrivorii slujitorului s-au numărat și persoane bisericesti, de pildă curatorul Iacob Ciuta, care în mai multe rânduri s-a exprimat că-l va

50 *Ibidem*.

51 *Ibidem*, f. 47 r.-v.

52 *Ibidem*, f. 54.

53 *Ibidem*, f. 56.

54 *Ibidem*, ff. 57-60.

55 *Ibidem*.

56 *Ibidem*.

57 *Ibidem*, f. 62, r.-v.

58 *Ibidem*, f. 63.

59 *Ibidem*, ff. 104-105.

alunga pe Ștefan Pop și va aduce alt slujitor în sat⁶⁰. Miza contestatarilor lui Ștefan Pop a fost însă aducerea unui capelan în biserica de pe Gersa, așadar toate acuzele fiind însoțite și de această cerere. Din 1871 a început un alt episod în viața credincioșilor din Rebrișoara, sătenii de pe Vale cerând Episcopiei numirea a încă unui preot. Inițial cererea le-a fost respinsă, la 22 aprilie 1871, pentru că nu exista casă parohială, iar pământurile abia puteau asigura traiul zilnic unui preot, în vreme ce stola era puțină. Totuși li s-a propus pentru atingerea țelului să ridice casă parohială, să dea porțiune canonică din pământurile comunale fără să aducă atingere veniturilor primului preot și să dea o plată de 200 florini anual⁶¹. Deși în parte sătenii au consimțit să asigure aceste beneficii noului preot⁶², pentru ca lucrurile să fie lămurite de la început întreaga comunitate trebuia să dea declarație în scris înaintea oficiului vicarial că-și va respecta angajamentele⁶³.

La 13 septembrie 1873, preotul rebrișorean, acuzat și până atunci în nenumărate rânduri, a fost adus din nou în atenția Consistoriului pentru diferite practici necanonice, demonstrate prin mărturia unor săteni. Tot cu acest prilej s-a reamintit dorința locuitorilor de pe Gersa de a avea un cooperador, fiind dovedit că celor 8-900 de suflete Ștefan Pop le „liturgisează numai foarte rar, nu le face învățăături și se sălbăticește tinerimea, au murit mulți neprevăzuți, stoarce stole îndoite, fără bani gata nu voiește a-i înmormânta, că îi rușinează prin beția sa pe la prohoadele publice”⁶⁴, iar dacă toate aceste fapte le-a făcut încă de tânăr poporenii se declarau neîncredători că preotul se va îndrepta la bătrânețe⁶⁵. În ședința Consistoriului, din 17 mai 1873, sătenilor li s-au arătat din nou condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească pentru numirea unui preot⁶⁶. La 13 august 1878, dintre trei candidați propuși pentru funcția capelaniei Ștefan Pop l-a desemnat pe tânărul Vasile Pop din Sângeorz⁶⁷. Instalarea sa nu a mai avut loc, iar într-o scrisoare, din 8 decembrie același an, a cerut cu insistență o altă parohie, aflându-se în mare dificultate financiară⁶⁸. Între timp la Rebrișoara a început să slujească Iacob Maiorean, fiul preotului din Nepos. După o scurtă perioadă, tânărul a fost nemulțumit că parohul nu-i dădea partea convenită din veniturile parohiei, în vreme ce parohul a cerut retragerea din funcție pentru că a încercat să-i ademenească pe săteni de partea sa, făcând slujbe „cu plata foarte moderată”, apoi a agitat poporul și i-a sfătuit să facă parte din poporul lui⁶⁹. După îndepărtarea lui Maiorean, următorul propus a fost Teodor Mureșan, care era un fiu al satului, cu avere în localitate și mulți susținători, fiind preferat la un moment dat chiar de Ștefan Pop. Relația dintre Mureșan și paroh însă s-a răcit și a devenit tensionată, în locul său ajungând să fie numit Anton Precup. La 11 iulie 1881, o parte dintre susținătorii lui Mureșan s-au declarat dezamăgiți de posibila alegerea lui Precup, „un țăran din Piatra”⁷⁰ cum îl caracterizau, iar mai târziu spre sfârșitul aceluiași an, puneau succesul numirii sale pe seama legăturilor de sânge, căci „se afla înrudit cu dlu. preotu Ștefan Popu (...) și anume maica lui Antonu Precupu e vara primară cu d-lu preotul Ștefan Popu. La fel și cu notarul comunal Gavrilă Linul (...) muerea acestuia e soră dulce cu mama lui Anton Precup, prin urmare acestuia mătușă”⁷¹, iar neamurile tânărului urmăreau situația favorabilă ca el să ajungă preot în sat⁷².

Cu privire la evenimentele din Rebrișoara, într-un alt context, s-a exprimat și preotul din Prislop, Nechita Suia, care atribuia reușita lui Precup tot intereselor materiale, pentru că „a uns mai bine carul ca să poată se cadă Mureșanu”⁷³. În decembrie 1881, Alexa și Arsente Muthi, conducătorii grupului care-l susțineau pe Mureșan, acuzau că Precup și unchiul său care era notar au măsluit listele și scrisorile prin care se cerea ca Precup să fie numit preot, trecând unele nume de două-trei ori sau însemnându-i pe unii săteni fără să fie

60 *Ibidem*, dosar 224, ff. 49-50.

61 *Ibidem*, dosar 285, f. 34.

62 *Ibidem*, dosar 317, ff. 25-27.

63 *Ibidem*, f. 55.

64 *Ibidem*, ff. 86-87.

65 *Ibidem*.

66 *Ibidem*, f. 55.

67 *Ibidem*, dosar 402, f. 148.

68 *Ibidem*, f. 208.

69 *Ibidem*, ff. 212-213.

70 *Ibidem*, dosar 452, f. 93 r.-v.

71 *Ibidem*, ff. 196-197.

72 *Ibidem*.

73 *Ibidem*, f. 215 r.-v.

consultați. Mai grav, îl condamnau pe vicarul Grigore Moisil că ar fi avut anumite foloase în schimbul numirii lui Precup, însă în spatele tuturor uneltirilor s-ar fi aflat Ștefan Pop⁷⁴. Cu toate acestea, în ianuarie 1882, i s-a acordat interimatul parohiei lui Teodor Mureșan⁷⁵, dar neînțelegerile dintre slujitori au continuat. În vreme ce capelanul era nemulțumit că Ștefan Pop nu i-a cedat partea sa din veniturile preoțești și din porția canonică, parohul s-a plâns că Mureșan a făcut slujbe în partea sa de sat și nu a făcut însemnări în matricole, de multe ori botezații, cununații sau morții rămânând „neînțerați”⁷⁶. Mai mult, l-a acuzat că era leneș, în timpul studiilor a învățat carte pe „spesele” tatălui său și „printre degete a fost lăsat să treacă dintr-o clasă în alta”, apoi a fost ordinar chiar dacă a avut un copil nelegitim cu Iuliana Arpad, cu care a locuit în sat aproape două luni, sătenii respectând-o „ca pe o preoteasă”⁷⁷. După o vreme s-a despărțit de ea și s-a căsătorit cu Iulia Maior, o femeie rea „încât se sfădește cu toate femeile din sat, iar sătenii i-au scornit atributul de țigancă de pe câmpie”⁷⁸. Explicațiile tânărului privind logodna și celelalte acuze au fost de prisos, căci nu l-au ajutat să-și întărească poziția nici înaintea superiorilor bisericești, nici a parohului, în cele din urmă renunțând la parohie. De pe urma acestor conflicte cel mai mult au avut de suferit credincioșii care susțineau, în martie 1882, că din răzbunare Mureșan pretindea stole mari și îi trata „ca pe niște vite”⁷⁹.

După moartea lui Ștefan Pop, petrecută în 8 august 1888, în Rebrîșoara a fost numit ca administrator Anton Precup. Ștefan Pop și Elisabeta nu au avut urmași, dar au adoptat doi copii. Fiica, Elena Haderu, născută în 1847, s-a măritat cu Vasile Ilovan, iar Ioachim, originar din Parva, a ajuns unul din cantorii bisericii din sat.

Familia preotului Anton Precup, după cum am menționat, nu era străină de Rebrîșoara. Mama lui era fata cantorului Petre Pop, fratele preotului Grigore Pop și prin urmare vară primară cu Ștefan Pop. Firoana Pop s-a căsătorit cu Isai Precup din Piatra în 1854. Copiii acestora au avut cariere importante, la moartea Firoanei petrecută în 1907, necrologul amintea despre realizările celor patru copii: Anton era preot, Gavrilă profesor, Raveca era măritată cu preotul Vasile Dumbrovă din Salva, iar Ana căsătorită cu preotul Iosif Mureșan, slujitor în satul natal al soției⁸⁰.

Anton Precup s-a căsătorit la 25 septembrie 1881, la vârsta de 25 de ani, cu Victoria Șioldea, de 19 ani, fiica preotului din Mititei, Basiliu Șioldea⁸¹. Nașii de cununie au fost Ioachim Mureșan, alături de soția, Iosefina și Ioan Drăgan, învățător din Zagra, împreună cu soția, Leontina⁸². Chiar dacă provenea dintr-o familie numeroasă, tânăra Victoria a avut parte de educație, ceea ce o recomanda pentru a fi soție de preot. Mai mult decât atât și tatăl era preot. Basiliu Șioldea, născut în 1831 în familia grănicerilor Maftuiu și Marinca Șioldea din Mititei, a crescut alături de încă doi frați, Macedon și Ionică. A frecventat școala națională și cea trivială din Zagra, continuându-și studiile la Năsăud și Blaj. Din 1849 până în 1851 a fost învățător în Sângeorz, urmând teologia la recomandarea oficiului vicarial, studii începute în 1852 și finalizate în anul următor, iar la 23 noiembrie 1853 a fost ordinar preot și numit în parohia Mititeiului⁸³. A fost căsătorit cu Nastasia Pavelia, una dintre fiicele preotului Petru Pavelia din Salva. Deși a avut o familie numeroasă preotul s-a străduit să le ofere copiilor șansa de a urma diferite cariere, în 1895, amintea cu mândrie într-o „informațiune” cerută de Vicariat, că toți copiii aveau traiul asigurat: Anhidim era căpitan la honvezi, Leon era mutat în România, Victoria era preoteasă, Valeriu econom, adică agricultor, Ludovica preoteasă, iar ultimii doi, Vasile și Ioan, de asemenea economi⁸⁴.

Revenind la Anton Precup, ginerele amintitului preot, acesta și-a început preoția în Chiuza, în decembrie 1883, iar în noiembrie 1888 a fost instituit în Rebrîșoara. A fost unul dintre slujitorii harnici ai comunei, în timpul

74 *Ibidem*, ff. 269-274.

75 *Ibidem*, dosar 472, f. 22.

76 *Ibidem*, ff. 58-59.

77 *Ibidem*, dosar 517, ff. 144-147.

78 *Ibidem*.

79 *Ibidem*, dosar 496, f. 99.

80 ANBN, Fond Emil Precup, dosar 65, f. 9.

81 *Ibidem*, dosar 20, f. 26.

82 *Ibidem*.

83 Emil Precup, *Un vrednic preot grănicer*, în AS, 1937, nr. 21, pp. 569-572.

84 ANBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 767, f. 120.

său s-a ridicat o biserică nouă de zid în centrul satului în locul celei de lemn și o școală nouă. De asemenea, a înființat Reuniunea de cetire, Societatea de consum și valorizare pe acții și Agentura Astei. În 1902 a fost propus ca slujitor la Rodna, însă a refuzat. În mai 1919, din cauza extinderii parohiei și a unor probleme de sănătate a primit în funcția de capelan pe Emil Ștefănuțiu⁸⁵. Pentru sânguința de care a dat dovadă a fost numit paroh, apoi arhidiacon onorar, protopop onorar cu facultatea de a purta brâu roșu, asesor consistorial, administrator interimar al oficiului vicarial, iar în 1923 a primit medalia din partea regelui „Răsplata muncii pentru biserică”⁸⁶.

Anton și Victoria Precup au avut șase copii. **Aurelia**, cea mai mare fiică, s-a căsătorit în 22 noiembrie 1900, la 18 ani, cu dr. Iulian Chitul de 26 de ani, fiul Martei Chitul, născută Mureșan⁸⁷. Mariajul celor doi a fost curmat brusc prin moartea tinerei soții la doar 21 de ani⁸⁸. **Anchidim** a fost teolog la Gherla, dar de asemenea și-a pierdut viața de tânăr⁸⁹, a urmat **Emil**, doctor în filosofie, care a urmat o interesantă carieră în învățământ, **Elisabeta** alintată de cei din familie Beti, **Gavril**, care a urmat teologia la Gherla, apoi la Budapesta, mort în 11 august 1921⁹⁰ și **Valeria**, care a murit și ea în 10 august 1915⁹¹. Din păcate, din cauza morții premature nici unul dintre cei doi fii teologi nu a reușit să ducă mai departe moștenirea spirituală a acestei familii. Anton Precup a murit la 7 august 1932⁹².

Comparativ cu alte familii de preoți din Țara Năsăudului, istoria familiei Pop din Rebrîșoara se remarcă prin abundența surselor documentare, care ne permit cunoașterea unor aspecte din viața privată a familiei preoțești transilvănene. Pe de altă parte, exemplul acesteia sugerează că descendența preoțească sau strânsa înrudire a slujitorilor nu era neapărat rețeta de succes a parohiei, iar disfuncționalitățile apăreau atunci când existau conflicte între preoți, indiferent dacă erau rude sau nu. De altfel, în Vicariatul rodnean au existat preocupări de a elimina această „succesiune levitică”, după cum se exprima prelatul Macedon Pop în lucrarea dedicată vicarilor năsăudeni⁹³, însă acest lucru nu a fost posibil în totalitate, iar unul dintre exemple este chiar această familie.

85 *Ibidem*, dosar 1219, ff. 19-20.

86 *Ibidem*, dosar 1262, f. 3.

87 ANBN, Fond Colecția registrelor parohiale greco-catolice de stare civilă, registrul 977, ff. 26-27.

88 ANBN, Fond Emil Precup, dosar 65, f. 21.

89 *Ibidem*, dosar 61, f. 27.

90 *Ibidem*, dosar 65, f. 12.

91 *Ibidem*, dosar 61, f. 27.

92 *Ibidem*, dosar 65, f. 3.

93 Macedon Pop, *op. cit.*, p. 105.

Familia de preoți Pop din Rebrîșoara (jud. Bistrița-Năsăud)

(Rezumat)

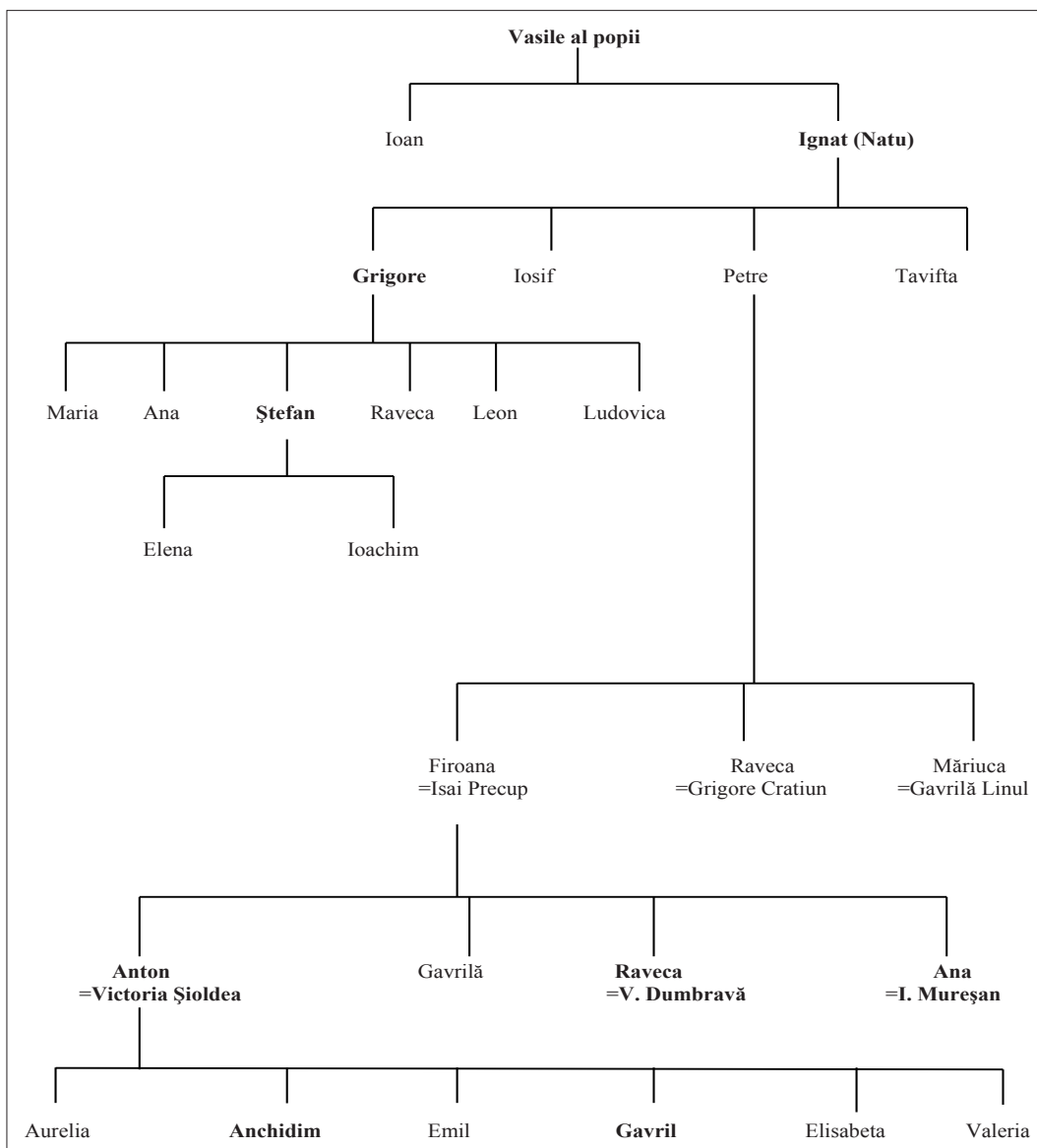
Una dintre cele mai cunoscute familii de preoți din Țara Năsăudului a fost Pop din Rebrîșoara. Numele primului slujitor din această familie nu ne este cunoscut, știm doar că i-a urmat la preoție fiul său, Vasile al popii, amintit de mai multe ori în documente la mijlocul secolului al XVIII-lea. Dintre cei doi fii ai săi, i-a urmat la preoție Ignat, care a ocupat întâi funcția de diacon, slujind ca preot până la începutul secolului al XIX-lea. Pe parcursul secolului al XIX-lea în comunitatea din Rebrîșoara a slujit fiul și apoi nepotul acestuia, Grigore și Ștefan Pop. Relația dintre cei doi a fost conflictuală, necesitând intervenția Vicariatului în mai multe rânduri. Bucurându-se de susținerea rudelor, în 1888 a ajuns slujitor în localitate un membru mai îndepărtat al familiei, Anton Precup. Din păcate, descendența preoțească a acestei familii s-a oprit aici din cauza morții premature a celor doi teologi din familia Precup.

La famille des prêtres Pop de Rebrîșoara (Bistrița-Năsăud)

(Résumé)

Une des familles les plus connues de la Comté de Năsăudului a été celle de Pop, famille des prêtres de Rebrîșoara. Le nom du premier serviteur de Dieu de la famille n'a pas été conservé, tout ce que l'on sait, est que son fils, Vasile du pope, l'a suivi, d'après plusieurs documents du milieu du XVIIIe siècle. Un de ses deux fils, Ignat poursuit cette vocation, au début comme sacristain, puis comme prêtre jusqu'à la première partie du XIXe siècle. Tout au long du XIXe siècle, la fonction de curé est remplie par son fils et par son neveu, Grigore et Ștefan Pop. Leurs rapports ont été conflictuels, le Vicariat étant appelé à intervenir à plusieurs reprises. Jouissant du soutien de la famille, en 1888, un lointain parent, Anton Precup arrive à remplir la fonction ecclésiastique. Malheureusement, la lignée des prêtres s'arrête là à cause la mort prématurée des deux derniers théologiens de la famille.

Familia de preoți Pop din Rebrîșoara

Preparandia greco-catolică de fete din Gherla la început de drum (1915)

Mirela POPA-ANDREI

Cuvinte cheie: Primul război mondial, Transilvania, școala de fete greco-catolică, dioceza de Gherla, școlari, origine socială, distribuție regională.

Keywords: World War I, Transylvania, The Greek-Catholic School for Girls, diocese of Gherla, students, the social origin, regional distribution.

În contextul declanșării războiului între Austro-Ungaria și Serbia și apoi a extinderii lui, Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică de la Budapesta a emis, în data de 14 august 1914, ordinul cu nr. 3930, adresat inspectoratelor regești de pe teritoriul Ungariei, prin care se aduceau precizări cu privire la modul în care urma a fi organizat învățământul în școlile de stat și comunale, în „institutele de pedagogie higienică” din care dascălii erau recrutați pentru serviciul militar. În cazul în care școala era ocupată se recomanda ca prelegerile să se desfășoare într-un alt local (casa comunală sau parohială, locuința învățătorului sau o casă privată), iar dacă învățătorul era înrolat, locul să-i fie ținut de un suplinitor. Acesta putea fi, în cazul în care era vorba de o școală cu mai multe cadre didactice, dascălul care nu era chemat să îndeplinească serviciul militar sau învățătorii eliberați de obligațiile didactice ca urmare a anulării obligativității frecventării școlii de către cei din clasele a IV-a, a V-a, a VI-a (eventual a III-a)¹. În orice astfel de situație, învățătorul suplinitor trebuia confirmat de către inspectorul regesc. În cazul în care nu exista niciun învățător disponibil se recomanda apelul la serviciile preotului din localitate. Se preciza că acolo unde școala nu era ocupată în scopuri militare, respectiv învățătorul nu era înrolat, anul școlar putea începe în mod obișnuit, la data stabilită anterior declanșării conflagrației.

Consistoriile episcopale românești din Transilvania, atât ortodoxe, cât și greco-catolice, în calitatea lor de instituții responsabile cu organizarea și buna desfășurare a învățământului confesional au transmis la nivel local prevederile ordinului menționat prin intermediul circularilor. La nivelul diecezei gherlene prevederile referitoare la organizarea învățământului în vreme de război au fost aduse la cunoștința protopopilor, preoților și dascălilor prin circulara consistorială nr. 7028 din 20 august 1914.² Conform acesteia, protopopii și preoții din dieceză aveau obligația ca în cel mai scurt timp să întocmească rapoarte cu privire la starea școlii (ocupată sau nu în scopuri militare), dacă învățătorul era – sau nu – recrutat pentru serviciul militar. În cazul în care învățătorul era sau urma a fi înrolat trebuiau făcute propuneri concrete pentru suplینirea

-
- 1 Ordinul ministerial prevedea ca prelegerile de la școala repetițională (prin urmare și la școlile economice repetiționale) pe timpul războiului în general aveau să fie suspendate. De asemenea, erau absolviți de la obligația de a frecventa școala și copiii din „despărțămintele celei trei ultime (IV,V,VI) cu scopul, ca se poată lua parte la lucrul câmpului și în urmă permit, că pe acei elevi din cursul al treilea, cari mai desvoltați fiind corporalmente și spiritualmente pot să fie de ajutor la lucrul de câmp, senatele școlare și curătoarele să-i poată absolve de la frecventarea prelegerilor”. Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale (infra: SJAAN), fond *Parohia Greco-Catolică Bucurdea Vînoasă*, dos. 1/1915, f. 39r.
 - 2 „Dispozițiile ce le face Înalțul Ministru în ordinul prezent pentru învățătorii de la școlile de stat și comunele estindem și asupra învățătorilor și școalele noastre astfel, încât ordinul prezent fiecare să-l privească statut de al diecezei pentru timpul războiului, sau până când vom face alte dispoziții”. A se vedea Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (infra: SJCJAN), fond *Episcopia greco-catolică*, doc. 7028/1914, f. 1.

Mirela POPA-ANDREI, C.S. II dr. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, e-mail: mirela_and_rei@yahoo.com

acestui. Dacă în parohie exista vreun absolvent de teologie (cleric absolut), un student preparandial sau un învățător pensionat sau „fără aplicație” (a se înțelege fără post), însă apt de serviciu, preotul trebuia să precizeze aceste situații în raportul său, căci se va putea recurge la angajarea lor ca învățători interimari. Era precizat faptul că suplinitorul nu putea pretinde nicio remunerație pentru respectiva activitate.³ Aceeași circulară stipula clar faptul că în cazul în care nu erau identificați alți suplinitori potriviți, preotul din comună era cel dintâi obligat să se ocupe de instrucția școlară și să îi învețe „barem în scris, cetit și catehism”,⁴ „suplinind prin studiu defectele sale pe terenul instrucției”⁵.

Rapoartele venite din protopopiate în lunile septembrie-octombrie 1914, dar și mai târziu subliniau dificultățile întâmpinate la nivel local în privința învățământului confesional: insuficiența personalului didactic,⁶ ocuparea edificiilor școlare în scopuri militare; dificultățile materiale ale comunităților românești, lipsite de forța de muncă masculină, suprasolicitate în efortul de război, care s-au aflat de multe ori în imposibilitatea de a susține financiar și logistic în continuare școlile confesionale; slaba frecvență școlară determinată de nevoia imperioasă de brațe de muncă pe câmp sau în gospodărie, care să înlocuiască forța de muncă masculină, recrutată pentru front.

Cu fiecare prilej ivit, Consistoriul a reamintit preoților modul în care aveau să fie supliți învățătorii „duși la miliție”. Astfel, circulara Consistoriului din Gherla nr. 6972 din 30 septembrie 1915 făcea apel din nou la preoțime, „la simțul de datorință”, la „interesul ei pentru creșterea religioasă și cultura poporului nostru”, pentru a se îngriji să fie dotate școlile din toate parohiile cu suplinitori. Iar în cazul în care nu exista în parohie o persoană potrivită pentru a-l suplini pe învățătorul plecat pe front, atunci preoților locali li se cerea „să provadă înșiși cu tot zelul” învățământul din școala confesională încredințată⁷. Drept răspuns la aceste insistente solicitări consistoriale, în episcopia greco-catolică de Gherla, potrivit documentelor de arhivă, în anul 1915, cca 96 de învățători plecați pe front au fost substituiți de preoți⁸.

Cu toate că ordinele autorităților ecleziastice din ambele biserici românești prevedeau că preotul era cel dintâi obligat la suplinirea învățătorului înrolat pentru ca „instrucția să nu stagneze”, analiza rapoartelor privitoare la această chestiune relevă faptul că a existat o anumită rezistență a clerului în asumarea rolului de dascăl. Motivele erau diverse, unora le era teamă să îmbrățișeze activitatea didactică din școlile confesionale pentru că erau bătrâni sau bolnavi⁹, alții pentru că se considerau nepregătiți pentru o responsabilitate atât de dificilă. Au fost și preoți care au mărturisit direct că, întrucât aveau venituri mici, se vedeau nevoiți să „țină gospodărie mare” ca să își completeze nevoile, iar timpul care ar fi trebuit dedicat instrucției școlare le-ar fi răpit din timpul alocat anterior muncii „în economie”.

Drept consecință a noilor realități, în primul rând a insuficienței dascălilor dar și a unui personal calificat capabil să preia suplinirea în școlile confesionale din eparhia Gherlei, treptat a început să se ia în calcul posibilitatea utilizării în posturile vacante a unor persoane de sex feminin, care beneficiau de o oarecare instrucție: fiice de preoți sau învățători, soțiile învățătorilor plecați pe front etc. Conștient de faptul că soluția pentru salvarea școlilor confesionale ar fi putut veni prin numirea femeilor/fetelor românce în posturile rămase fără titulari, dar în aceeași măsură conștient că era nevoie de formarea unui personal instruit în acest

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem*, doc. 8587/1914, f. 1.

5 *Ibidem*, doc. 8419/1914, f. 1.

6 Această problemă era anterioară debutului mării conflagrații, însă după decretarea mobilizării generale s-a agravat, dat fiind faptul mulți învățători români au fost înrolați. Vezi Mirela Popa-Andrei, în „Elite rurale și învățământ confesional în societatea românească transilvană în anii Marelui Război” în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca* vol. LVII, Series Historica, București, 2018, p. 103-104.

7 SJCJAN, fond *Episcopia greco-catolică*, doc. 1195/1916, f. 10.

8 *Ibidem*, Diverse, dos. 21/1915.

9 *Ibidem*, doc. 7175/1914, f. 1. Protopopul Izei, Ioan Ivașco solicita episcopului eliberarea de la miliție a învățătorului din Rozalia, Emil Epure, pentru că el era bătrân și cu „o sănătate sdruncinată” și nu „ar putea satisface cerințelor ordinațiunii episcopoești din 20 august, cu nr. 7028”. Și cum un suplinitor potrivit nu se găsea în întreg protopopiatul, risca să fie nevoit a închide școala, ceea ce nu ar fi dorit. Și preotul David Parascan din satul Ghiolț, solicita, prin intermediul protopopului Secului, scutirea de obligația de a se ocupa de instrucția școlară, pe motiv de boală, în care scop atașase un atestat medical. Răspunsul Consistoriului arăta că avea să-i fie primit atestatul medical și cererea de concediu numai atunci când preotul avea să găsească o soluție acceptabilă pentru „provederea” învățământului. A se vedea și doc. 8018/1914, f.1-2.

sens, episcopul Vasile Hossu a început să facă demersuri pe lângă autoritățile politice din Budapesta pentru a obține acordul și sprijinul acestora în vederea înființării unei preparandii de fete la Gherla. În februarie 1915, episcopul a obținut acordul Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică pentru deschiderea preparandiei diecezane de fete, precum și promisiunea că salariile personalului didactic aveau să fie susținute din ajutor de stat, întocmai ca în cazul profesorilor de la preparandia diecezană de băieți. Ministrul a promis că avea să mai dea ajutor pentru clădirea noii instituții și pentru achiziționarea de rechizite¹⁰.

Astfel, determinată de o stringentă necesitate, pe data de 1 septembrie 1915 la Gherla avea să-și deschidă porțile o preparandie pentru fetele române, atât greco-catolice, cât și ortodoxe. „Neajunsurile învățământului diecezan, lipsese, de cari ați suferit voi și familiile voastre, Ne-au îndemnat, ca cu începutul proximului an școlar 1915-16 să inaugurăm noul focar de cultură aici în centrul diecezei”, mărturisea episcopul Vasile Hossu în circulara sa din 25 mai 1915¹¹.

La data prevăzută, noua instituție școlară și-a deschis porțile. Conform procesului verbal luat în ședința din 6 septembrie 1915, de constituire a corpului profesoral, acesta era format din următorii membri: Livia Coroianu¹², căreia i-a revenit conducerea interimară a institutului în perioada dificilă a organizării colectivului didactic, a îngheberii bazei material-logistice de primă necesitate, Aurelia Suciuc¹³, Ioan Beran, profesor de muzică, Grigore Strâmbu, profesor de religie.¹⁴ În anul școlar 1915/1916 Livia Coroianu a predat limba română, limba maghiară, istorie și geografie, în vreme ce Aurelia Suciuc a predat matematică, științe naturale, somatologie, economie, desen, caligrafie, limba germană, lucru manual, gimnastică. Din al doilea an școlar (1916-1917) corpul profesoral a crescut cu 2 noi membri: care au preluat o parte din disciplinele predate de cele două profesoare, respectiv Maria Pop care a preluat predarea limbii maghiare, a istoriei și economiei, a lucrului manual și Ioan Șanta căruia i-a revenit predarea desenului și a caligrafiei. În fapt desenul și caligrafia erau discipline de o mare importanță într-o școală în care se formau viitoarele învățătoare. Din același an școlar, ca rezultat al faptului că Institutul era frecventat și de fete ortodoxe s-a introdus și predarea religiei ortodoxe, încredințată lui Augustin Cupșa.¹⁵

Institutul pedagogic de fete din Gherla s-a ghidat după Regulamentul de organizare a preparandiilor de stat. În septembrie 1915 erau înscrise la cursul de zi 30 de eleve (ordinare/interne), iar altele 11 au solicitat pe parcursul anului să depună examene ca privatiste.¹⁶ Prin retragerea, cu data de 30 ianuarie 1916 a elevei Lucia Chețianu, pe motiv de boală, una dintre privatiste (T. Șula) a fost primită de elevă internă.¹⁷ Tot din cauze de sănătate s-a retras cu data de 8 mai eleva internă Eugenia Sabo¹⁸, locul ei rămânând neocupat pentru moment, astfel că la sfârșitul primului anului școlar au absolvit 29 de eleve. Clasificarea elevelor la

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*, doc. 3026/1915, f. 1. „Voim să deschidem teren de muncă pentru fetele voastre, cari au aplicare pentru studii, care au inimă iubitoare și cu simț pentru cultură și înaintare să poată lua parte mai activă la educarea odraslelor noastre tinere și ca învățătoare să împlă golul simțit la școlile noastre populare în urma lipsei de învățători. Mai vârtos gândim la fetițele rămase orfane, cari ar fi de dorit să poată ajunge la diplomă și carieră în viață. Și Ne-am gândit și la acea, că multe fete duc greul vieții fără de ajutorul unui soț și multe văduve din clasa noastră cultă petrec anii văduviei în mizerie, cărora dacă li se da ocazie, ca în anii de școală să se cvalifice și-ar fi asigurat traiu corespunzător pentru orice eventualitate și împrejurări din viață și ar contribui nespuse de mult la înaintarea culturii neamului nostru iubit. Am socotit, că în acest institut își vor putea câștiga creștere și fiicele fraților greco-orientali, tot în interesul învățământului poporului românesc”.

12 Livia Coroianu (1892-1971) a urmat studiile primare și secundare la Gherla, Sibiu, Satu Mare, iar universitatea la Budapesta (1914), luându-și licența în istorie și geografie. Din anul 1914 a fost profesoară la Școala normală de fete din Lugoj, prima preparandie de fete cu predare în limba română din Transilvania, pentru ca apoi în anul 1915 să fie chemată de episcopul Vasile Hossu să se ocupe de organizarea Școlii normale de învățătoare din Gherla. Poate fi, așadar, considerată fondatoarea și directoarea acestei instituții școlare. În anul 1921 s-a căsătorit cu avocatul Emil Deciu, renunțând la funcția de directoare. Și-a păstrat doar calitatea de profesoară de geografie. http://www.bjc.ro/wiki/index.php/Deciu%2C_Livia, accesat la 17 octombrie 2018.

13 Aurelia Suciuc (1882-1875) a studiat matematica și fizica la Budapesta.

14 SJCJAN, fond *Preparandia de fete*, f. 3-4.

15 *Ibidem*, f. 23.

16 *Ibidem*, f. 7, 11, 14.

17 *Ibidem*, f. 15.

18 *Ibidem*, f. 19.

sfârșitul lunii mai a primului an școlar era următoarea: 4 au terminat cu calificativul eminent, 14 – lăudabil, 8 – bun și doar una suficient.¹⁹

În articolul de față am apelat mai puțin la o reconstituire de tip pozitivist, deoarece obiectivul nostru a fost mai degrabă acela de a prezenta o metodă de lucru pe care ne propunem să o aplicăm pentru un eșanțion mai larg de eleve ale Preparandiei gherlene. Pentru a putea cuantifica rezultatele acestei cercetări preliminare am creat tabele în programul Airtable, un program online de gestiune a datelor. Astfel, prin apelul la analiza prosopografică, am completat mai întâi tabelul de bază (principal) cu date generale despre eleve, apoi am realizat tabele secundare referitoare la confesiunea și ocupația părinților, comitatele de proveniență etc. Informațiile din aceste tabele au fost apoi supuse unor analize în Excel pentru a stabili corelații între înscrierea, respectiv absolvirea elevelor și ocupația părintelui, legătura dintre educație și originea socială, corelația dintre zona de proveniență și înscriere, respectiv absolvire etc. Pentru evidențierea rezultatelor acestei analize am utilizat instrumente de lucru precum pivot table sau diferite reprezentări grafice. Sursele utilizate au fost în primul rând surse arhivistice: fondul Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla și fondul Preparandia greco-catolică de fete din Gherla aflate la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Cluj și, desigur, bibliografie de specialitate.

În primul an din existența Preparandiei greco-catolice de fete din Gherla au fost înmatriculate un număr de 30 de eleve interne (cursul de zi). Se impune subliniat faptul în decursul celor patru ani de studiu a existat o anumită dinamică în interiorul primei clase de eleve, unele au renunțat pe parcurs, iar în locul lor au fost acceptate alte eleve, de regulă din rândul celor care studiau în privat. În general, motivele pentru care unele dintre studente au renunțat au fost legate de sănătate, dar și din rațiuni de natură materială, familiile din care proveneau nemaiputând să le susțină la școală în contextul dificil al războiului. Dintre cele 30 de eleve înmatriculate în anul școlar 1915/1916 și-au continuat studiile și au absolvit în vara anului 1919, 20 de eleve în vreme ce un număr de 10 eleve au renunțat pe parcursul celor patru ani de studiu, un procent destul de bun (60%) avându-se în vedere conjunctura politică. Clasa a fost completată astfel că la începutul anului școlar 1918/1919, care reprezenta anul IV de studiu pentru prima clasă de preparandiste, erau înscrise 31 de eleve. Dar și mai important este faptul că la sfârșitul anului școlar toate erau clasificate, ceea ce însemna că toate erau absolvente.²⁰ O altă observație importantă este aceea că dintre cele 30 de eleve înscrise în anul 1915 majoritatea au fost de confesiune greco-catolică (27) și doar 3 au fost de confesiune ortodoxă: Popp Victoria din Szentpeterfalva, com. Sălaj, Lepedean Eugenia din Bacsfalva, com. Brașov și Eugenia Rusu din Abrud, com. Alba de Jos.²¹ Raportul confesional era aproximativ același și la momentul absolvirii primei clase (iunie 1919) când, ca urmare a mișcărilor care avuseseră loc prin retragerea unora dintre elevele înscrise în 1915 și primirea altora pe locurile rămase vacante, dintr-un total de 31 de absolvente, 29 erau de confesiune greco-catolică și numai 2 eleve erau ortodoxe.²²

În ceea ce privește ocupația părintelui, se poate observa că jumătate dintre elevele înmatriculate în 1915 erau fiice de preot, respectiv 15 din 30 (a se vedea Fig. 1). Explicația acestei situații constă în primul rând în faptul că preoții erau cei dintâi membri ai comunității la care ajungea informația care la vremea respectivă se transmitea în special pe cale bisericească, prin circulare, apoi în al doilea rând, preoțimea avea o situație economică mai bună și mai stabilă, chiar și în acele timpuri dificile²³, fiind de departe una dintre categoriile sociale cel mai puțin afectată sub aspect economic, comparativ cu alte categorii. La acestea se adaugă faptul că preoții nu erau înrolați, cu excepția clerului militar, destul de restrâns de altfel, prin urmare erau capabili să își poată susține copiii la școli și în vremurile tulburi generate de război. Apoi fiicele de preoți erau din start avantajate, întrucât majoritatea erau beneficiare ale unei instrucții școlare cel puțin minimale, dat fiind faptul că ele urmaseră cel puțin clasele primare ale școlii confesionale din parohie. Remarcăm totodată că multe dintre cele 15 fiice de preoți, nouă erau din comitatul Bistrița-Năsăud, ceea ce însemna că aparțineau

19 *Ibidem*, f. 22.

20 *Ibidem*, f. 56-63.

21 *Ibidem*, f. 37v. Eugenia Rusu din Abrud, de confesiune ortodoxă apare înregistrată ca elevă până la sfârșitul anului școlar 1917/1918, respectiv a finalizat și anul III de studiu, dar nu o mai regăsim înscrisă în anul IV. Prin retragerea ei, numărul elevelor de religie ortodoxă s-a redus la două.

22 *Ibidem*, f. 56-63.

23 Pe lângă averea proprie, preoții aveau salarii și în plus mai primeau și ajutorul de război.

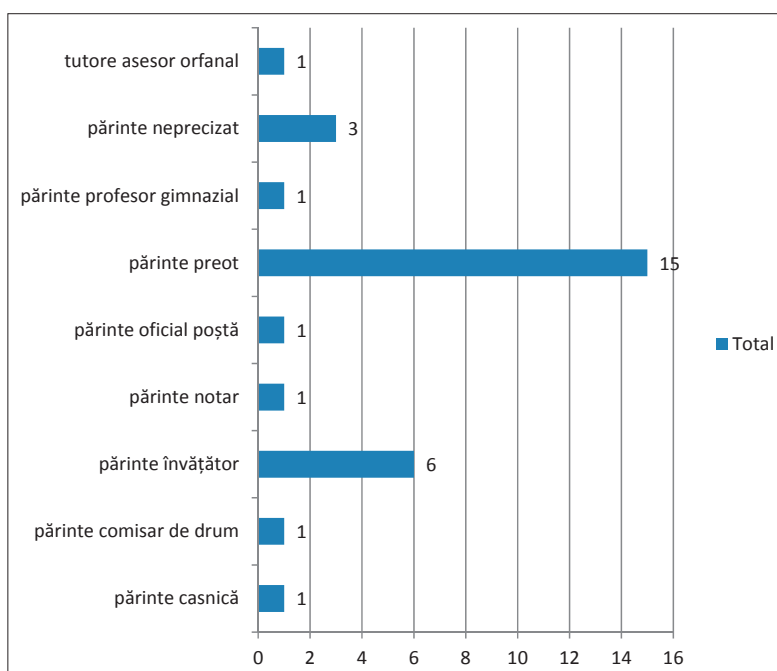

Fig. 1. Ocupația părinte/tutore sau indicatorul originii sociale a elevilor

de vicariatul Rodnei, o zonă în care preoțimea greco-catolică era destul de prosperă și unde, totodată, exista deja o tradiție pentru educație și școlarizare. Din rândul acestei categorii s-a înregistrat și cel mai mic procent de abandon școlar, doar 3 fiice de preoți nefinalizându-și studiile (a se vedea Fig. 2).

Fiicele de învățători erau, la rândul lor într-o situație destul de bună în raport cu gradul de educație, ele reprezentând, de altfel, a doua categorie care a oferit candidate pentru primul curs de eleve preparande. Dintre elevele înscrise în 1915, 7 proveneau din familii de învățători confesionali (6) sau profesori (1). Însă în rândul acestora situația școlară avea să cunoască o evoluție diferită față de cea a fiicelor de preoți în anii războiului. Dintre cele 7 fete de dascăli doar 3 s-au numărat printre absolvente în anul 1919 (a se vedea Fig. 2). O posibilă explicație ar putea fi situația materială, oricum mai precară a familiilor de învățători decât a celor preoțești, și care s-ar fi putut înrăutăți ca urmare a înrolării tatălui. În plus era nevoie de suplimentarea brațelor de muncă în familia rămasă fără principala forță de muncă. Este o ipoteză pe care dorim să o investigăm cu atenție și responsabilitate în cercetarea viitoare a acestui subiect. Se poate observa, de asemenea, că printre elevele care nu și-au finalizat studiile s-au aflat două tinere orfane, una de ambii părinți, care se

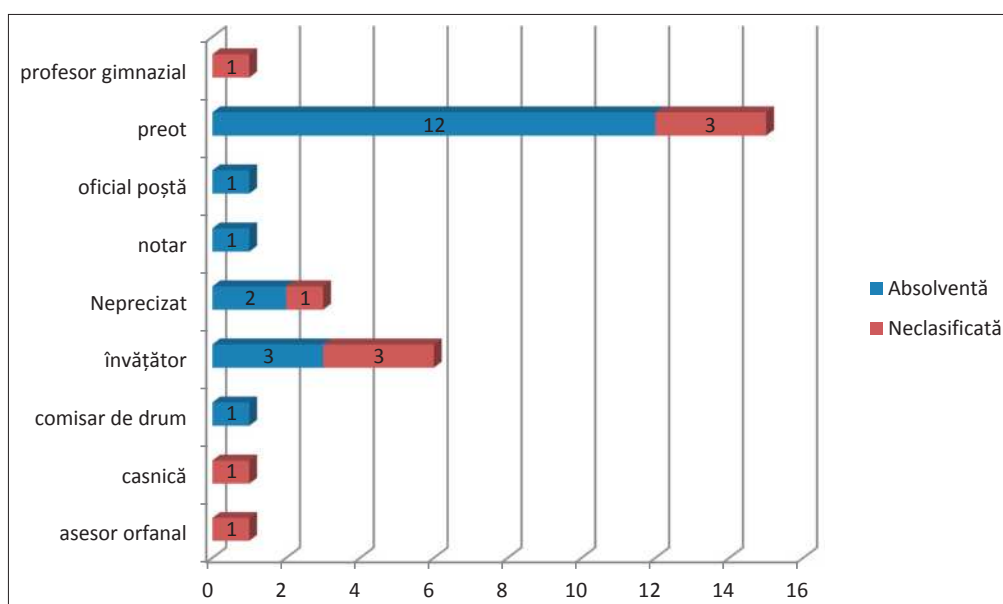

Fig. 2. Corelația ocupație părinte/tutore – absolvire

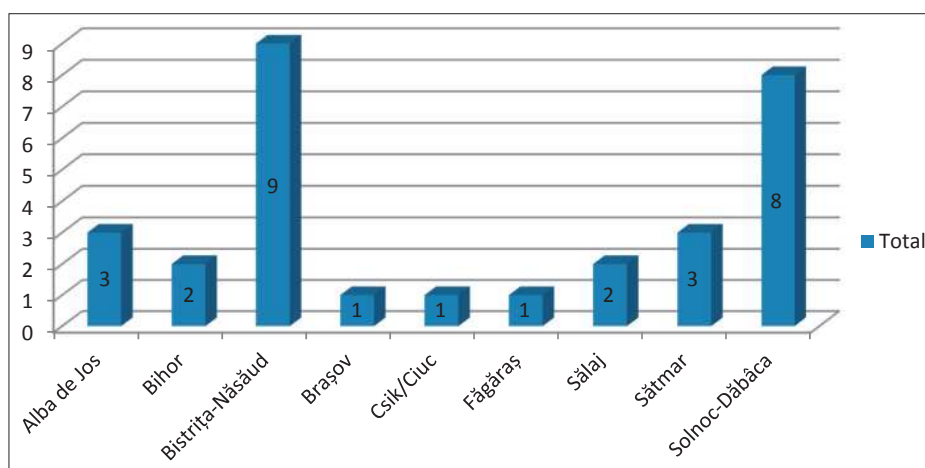

Fig. 3. Total eleve pe comitate

afla în grija unui asesor orfanel, iar o alta orfană, probabil de tată, din moment ce tutore era mama. De asemenea, nu și-a mai putut continua studiile la Preparandia din Gherla, pe motiv de boală, nici Lucia, fiica profesorului gimnazial din Blaj, Chețianu Ambrosie.

În ceea ce privește proveniența geografică sau, cu alte cuvinte, distribuția pe comitate a elevelor remarcăm faptul că în primul curs organizat în cadrul Preparandiei de fete din Gherla s-au înscris eleve de pe întreg arealul Principatului transilvan, mai precis din 10 comitate (a se vedea Fig. 3). Este drept că în general din comitatele mai îndepărtate au fost mai puține eleve, câte una, cel mult două. În funcție de criteriul provenienței regionale am putea împărți această primă clasă de eleve preparandiste în 3 centre concetrice: primul format din elevele din comitatele B-N (cu 9 eleve) și Solnoc-Dăbâca (cu 8 eleve). Erau comitatele cele mai apropiate de Gherla. Apoi într-un al doilea cerc ar putea fi incluse comitatele Sălaj, Sătmar, Bihor, Alba de Jos cu câte 2-3 eleve. Din comitatul Cluj, deși se afla în directa vecinătate a Preparandiei gherlene, nu s-a înscris nicio elevă. În al treilea cerc ar putea fi incluse comitatele mai îndepărtate, cum ar fi Brașovul, Făgărașul, Ciuc-ul, cu câte o elevă.

Concluzii

În încheiere, dorim să precizăm că articolul de față este rezultatul unei analize preliminare, deoarece cercetarea noastră se află abia la început. În atenția noastră s-a aflat un eșantion de lucru destul de restrâns, respectiv elevele din primul curs (clasă) a Preparandiei din Gherla, înființată în anul 1915. Investigarea acestui subiect ne-a permis familiarizarea cu o metodă de lucru inovativă, care are meritul de a interoga sursele într-un mod diferit în raport cu metodele folosite de istoriografia de tip pozitivist. Ca urmare s-au putut stabili corelații între originea socială a elevelor și absolvire, s-a putut observa dacă și în ce măsură ocupația părintelui a influențat șansele de înscriere a fetelor la Preparandie și mai ales de finalizare a studiilor și de absolvire. De asemenea s-au putut realiza anumite corelații între distanța dintre locul de proveniență și sediul Preparandiei din Gherla, observându-se faptul că cea mai mare parte a elevelor proveneau din comitatele aflate în vecinătatea Gherlei.

Desigur, demersul nostru științific a întâmpinat și întâmpină încă unele probleme, precum cele referitoare la standardizarea numelor de persoane și de localități. Ne propunem pe viitor unificarea tuturor datelor referitoare la o persoană din mai multe surse, în așa fel încât orice referire se va face să fim siguri că este vorba despre aceeași persoană. Și, desigur, ne propunem să extindem și sub raport cantitativ eșantionul investigat, prin includerea unui număr cât mai mare de eleve preparandiste, o condiție absolut necesară pentru o cercetare riguroasă și mai ales pentru concluzii și interpretări cât mai obiective din punct de vedere științific.

Preparandia greco-catolică de fete din Gherla la început de drum (1915)

(Rezumat)

În încercarea de a salva existența școlilor ecleziale, elita clerului implicată în treburile legate de școală a căutat soluții viabile. Una dintre acestea a fost înlocuirea profesorilor înscrși în armată cu femei care au primit o pregătire minimală: fiicele preoților sau profesorilor, soțiile cadrelor didactice înscrise etc. Astfel, în condiții extreme de necesitate, la 1 septembrie 1915, o școală Greco-Catolică pentru fete și-a deschis porțile la Gherla. Scopul acestei școli a fost de a pregăti profesori pentru școlile confesionale românești. De fapt, a fost o școală pentru fetele românce în general, urmărindu-se astfel progresul educației în școlile românești, indiferent de confesiunea lor. Studiul nostru dorește să prezinte eforturile depuse de episcopul Vasile Hossu pentru a înființa această instituție, momentul în care a fost deschisă, problemele întâmpinate de primul personal didactic. Apoi am făcut o analiză prosopografică a primei clase de eleve.

The Greek-Catholic School for Girls from Gherla at the beginning of road (1915)

(Abstract)

In the attempt to save the existence of the ecclesiastical schools, the clergy elite involved in school related affairs looked for viable solutions. One of them was the substitute the teachers, enrolled in the army with women, who received a minimal training: daughters of priests or teachers, the wives of the enrolled teachers etc. Thus, in extreme conditions of necessity, on September 1st 1915 an greek-catholic school for girls opened its doors at Gherla. The purpose of this school was to prepare a teacher for Romanian confessional schools. In fact, it was a school for Romanian girls in general, because aims progress of education in Romanian schools, regardless of their confession. Our study wishes to present the efforts made by Bishop Vasile Hossu in order to establish this institution, the moment for its opening, the problems which was experienced from the first teaching staff. Then I made a prosopographic analysis of the first student class.

Locuitori din Bistrița participanți la Primul Război Mondial

III

Florin VLAȘIN
Dorin DOLOGA

Cuvinte cheie: Primul război mondial, Bistrița, mobilizați, morți, infirmi, ocupații.

Mots-clés : Première Guerre mondiale, Bistrița, mobilisés, héros, invalides, occupations.

În timpul Primului Război Mondial o serie de locuitori din Bistrița au fost mobilizați în cadrul armatei austro-ungare și trimiși pe front. Primul Război Mondial a avut o importante consecințe politice, economice, sociale, morale și demografice la nivelul orașului Bistrița. Ca urmare a intrării României în Primul Război Mondial, a fost posibilă reunirea teritoriilor românești din Austro-Ungaria cu Vechiul Regat. După anul 1918 s-a instaurat o nouă ordine politică și economică. În anul 1934 Corneliu Mureșan devine primul primar român al Bistriței. Un aspect important datorită impactului social, dar și economic, îl reprezintă administrația. Măsurile luate de către Statul Român după anul 1918 a dus la creșterea numărului funcționarilor români în instituțiile publice. Pierderile umane și materiale cauzate de război au fost considerabile și au avut importante urmări economice și demografice. Mulți dintre locuitorii din Bistrița care au căzut pe front erau meșteșugari, cum erau de exemplu zidarii, tâmplarii, fierarii, cizmarii, sau comercianți, pierderea lor reprezentând o scădere a potențialului meșteșugăresc al orașului Bistrița. Un număr relativ mare de oameni au rămas invalizi sau cu alte afecțiuni de pe urma războiului, ceea ce a diminuat capacitatea lor economică și a creat o presiune financiară și socială asupra statului care trebuia să îi susțină. Scăderea populației orașului Bistrița datorită celor care au căzut în luptă a fost amplificată de cei care și-au pierdut viața din cauza epidemiilor de tifos și gripă spaniolă de la sfârșitul războiului, capacitatea de combatere a acestora fiind diminuată datorită condițiilor de la terminarea acestuia. Pierderile umane de pe front au afectat familiile acestora, ducând la apariția unor cazuri de concubinaj, la diminuarea încrederii în valorile morale tradiționale.

Prezentăm în continuare cazurile unor locuitori din orașul Bistrița participanți la marea conflagrație de la începutul secolului XX:

NAGY CAROL – s-a născut la 10.01.1874. El era fiul lui Nagy Carol și Nagy Ester (născută Sandor). Era de meserie pantofar. La 16.07.1899 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Kegyes Lidia, născută în orașul Târgu Mureș la 18.04.1872, fiica lui Kegyes Carol și Kegyes Lina (născută Biró). În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș și trimis pe front, unde a încetat din viață¹.

NAGY GHEORGHE – era fiul lui Nagy George și Nagy Maria. În luna august 1913 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna septembrie 1913 a fost transferat la Pola², la marină, pe cuirasatul „Franz Ferdinand”. În luna octombrie 1914 a fost îna-

1 *Ibidem*, inv. 618, dosar 3756, ff. 1, 8, 17-19.

2 Principala bază navală a Imperiului austro-ungar la Marea Adriatică.

intat în gradul de caporal. În anul 1917 a fost rănit pe frontul din Italia, fiind diagnosticat cu „atrofia mușchilor membrului superior drept, ca urmare a unei fracturi”. Ca urmare, în luna noiembrie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 11.12.1919 s-a căsătorit cu Bilegan Susana. Împreună cu aceasta a avut un copil, Florica, născută la 10.10.1919. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița³.

NAGY MITRU – s-a născut la 23.12.1883 în orașul Bistrița. El era fiul lui Nagy Mitru și Nagy Zamfira (născută Huha). La 07.10.1903 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 13.09.1906 a fost trecut în rezervă. La 13.02.1909 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Dorofteiu Maria, născută la 16.03.1892, fiica lui Dorofteiu Mihai și Dorofteiu Flora (născută Horhondar). Împreună cu aceasta a avut un copil, Floarea, născută la 16.03.1910. La 04.08.1914 fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș și trimis pe front. La 20.05.1916 a încetat din viață în orașul Alcesku din Rusia. La 07.09.1916 soția sa a încetat din viață din cauza scrufulozei⁴.

NAGY PETRE – s-a născut la 04.06.1867. El era fiul lui Nagy Ioan și Nagy Iren (născută Micle). În luna octombrie 1889 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna septembrie 1892 a fost trecut în rezervă. La 03.03.1916 s-a căsătorit în localitatea Bistrița cu Enceanu Maria, născută la 20.05.1868, fiica lui Enceanu Petre și Enceanu Maria (născută Prislopan). Împreună cu aceasta a avut un copil, Petre, născut la 19.04.1907. La 01.05.1916 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 01.06.1916 a plecat pe front. Din anul 1917 nu a mai dat nici un semn de viață⁵.

NANI ALOISIU – s-a născut la 28.01.1886. El era fiul lui Nani Celestin și Nani Amalia (născută Gereb). La 03.09.1911 s-a căsătorit cu Kitkovszki Matilda, născută la 14.01.1889, fiica lui Kitkovszki Carol și Kitkovszki Laura (născută Mátyás). Împreună cu aceasta a avut un copil, Gabriela, născută la 06.03.1912. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 31.07.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 21 honvezi din Cluj și trimis pe front. La 23.07.1916 a dispărut în timpul luptelor de pe frontul din Rusia⁶.

NEAGU ILIE – s-a născut la 28.04.1884. El era fiul lui Neagu Raveca. La 18.02.1912 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Pantea Ludovica, născută la 20.09.1888, fiica lui Pantea Ilie și Pantea Maria (născută Sandu). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Pavel, născut la 12.07.1908 și Măriuța, născută la 10.03.1912. În luna februarie 1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar la 02.05.1915 a fost trimis pe front. După această dată nu s-a mai știut nimic de el⁷.

NEMET IOAN – s-a născut la 24.08.1895. El era fiul lui Nemet Ștefan și Nemet Sofia (născută Lang). La 06.06.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 35 artilerie austro-ungară din Cluj. La 15.08.1914 a fost înaintat la gradul de fruntaș, iar la 12.09.1916 a fost înaintat în gradul de caporal. În urma rănii suferite a fost diagnosticat cu „lipsă de substanță la osul parietal drept de 15 cm² fără tulburări funcționale”. Ca urmare, în luna noiembrie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 26.12.1920 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Haitchi Catarina, născută la 22.05.1900, fiica lui Haitchi Ioan și Haitchi Catarina (născută Roth). Împreună cu aceasta a avut trei copii: Ioan, născut la 23.10.1921, Martin, născut la 29.01.1923 și Sofia Ioana, născută la 25.12.1924⁸.

NIERLICH MIHAIL – s-a născut la 22.04.1886 în orașul Bistrița. El era fiul lui Nierlich Ioan și Nierlich Maria (născută Schuller). Era de profesie măsar (tâmplar). În luna octombrie 1907 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar în luna decembrie 1909 a fost trecut în rezervă. La 23.09.1911 s-a căsătorit cu Lang Maria, născută la 28.03.1894, fiica lui Lang Mihail și Lang Sofia (născută Klein), dar nu a avut copii împreună cu aceasta. În luna august 1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej și trimis pe front, unde a dispărut⁹.

3 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 1731, ff. 1-7.

4 Afecțiune cronică de natură tuberculoasă caracterizată prin inflamarea ganglionilor limfatici; *Ibidem*, inv. 805, dosar 1733, ff. 1-16.

5 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 1732, ff. 1-14.

6 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1736, ff. 1-14.

7 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1746, ff. 1-14.

8 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1764, ff. 1-10.

9 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1781, ff. 1-10.

NUȚIU MITRU – s-a născut la 10.10.1876 în orașul Bistrița. El era fiul lui Nuțiu Todor și Nuțiu Maria (născută Kerpian). Era de profesie zidar. La 15.10.1899 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Tintilicean Ana, născută la 18.02.1882, fiica lui Tintilicean Ioan și Tintilicean Ana (născută Majer). Împreună cu aceasta a avut patru copii: Măriuța, născută la 24.07.1900, Mitru, născut la 10.08.1902, Ana, născută la 28.07.1906 și Alexandru, născut la 07.06.1911. La 02.06.1916 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița și trimis pe front. La 05.12.1917 a dispărut din Spitalul militar din Lublin¹⁰.

ONCIU IOAN – s-a născut la 04.11.1868. El era fiul lui Onciu Ștefan și Onciu Casniana (născută Purcsel). În luna octombrie 1889 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar în anul 1891 a fost trecut în rezervă. La 17.05.1896 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Năsăudean Floarea, născută la 12.03.1873, fiica lui Năsăudean Ioan și Năsăudean Ana. Împreună cu aceasta a avut patru copii: Ana, născută la 30.10.1904, Dumitru, născut la 20.07.1907, Maria, născută la 23.06.1910 și Zamfira, născută la 23.02.1913. În primăvara anului 1916 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș și trimis pe front. În luna noiembrie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră, iar la 23.07.1921 a încetat din viață în localitatea Șieuț. Soția sa, Onciu Floarea, a încetat din viață la 26.08.1926 în orașul Bistrița din cauza cancerului la stomac¹¹.

PAÁL RUDOLF – s-a născut la 20.12.1883. El era fiul lui Paál Ștefan și Paál Agnes (născută Gal). Era de profesie pantofar. În luna octombrie 1901 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 82 infanterie austro-ungară din Odorheiu Secuiesc. La 01.01.1902 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în luna octombrie 1904 a fost trecut în rezervă. La 11.03.1906 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Bachner Ecaterina, născută la 29.10.1881, fiica lui Bachner Dănilă și Bachner Margareta (născută Göckel). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Margareta, născută la 06.07.1906 și Rudolf, născut la 25.04.1908. La 18.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 82 infanterie austro-ungară din Odorheiu Secuiesc și trimis pe front. În luna noiembrie 1914 a căzut prizonier pe frontul rusesc, iar din iulie 1916 nu s-a mai știut nimic despre el¹².

PATACHI OCTAVIAN – s-a născut în anul 1898. El era fiul lui Patachi Vasile și Patachi Valeria. El a fost recrutat la 04.02.1917 ca soldat cu termen redus¹³ în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej și trimis pe frontul din Italia. În timpul luptelor de pe front la 27.10.1917 a fost împușcat în piciorul stâng și a suferit „amputația membrului inferior stâng în treimea superioară a coapsei”. Ca urmare, a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. El a fost căsătorit și a avut împreună cu soția doi copii: Valeria, născută în anul 1924 și Octavian, născut în anul 1926. În anul 1934 s-a mutat în orașul Bistrița, unde a funcționat ca și judecător¹⁴.

PENTEKER ALBERT – s-a născut la 04.06.1882. El era fiul lui Penteker Carol și Penteker Eleonora (născută Krischker). Era de profesie croitor. În luna octombrie 1903 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în decembrie 1903 a fost trecut în rezervă. La 25.07.1908 s-a căsătorit cu Ruprecht Emilia, născută la 03.07.1882, fiica lui Ruprecht Eduard și Ruprecht Petronella (născută Krab). Împreună cu aceasta a avut opt copii: Albert, născut la 11.06.1906, Ernst, născut la 23.03.1909, Henrich, născut la 18.05.1910, Eduard, născut la 17.06.1911, Eleonora, născută la 02.02.1913, Elfrida, născută la 31.07.1914, Emilia, născută la 14.01.1919 și Walter, născut la 19.07.1921. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița și trimis pe front. În luna octombrie 1915 a primit concediu timp de trei luni ca invalid de război. În luna ianuarie 1916 a fost repartizat la Spitalul militar din Bistrița pentru serviciu auxiliar, iar în noiembrie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 27.03.1923 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza pneumoniei¹⁵.

PENTEKER MARȚIAN – s-a născut la 25.07.1898. El era fiul lui Penteker Gheorghe și Penteker Maria (născută Kadar). Era de profesie calfă de zidar. În toamna anului 1916 a fost mobilizat în armata austro-un-

10 Oraș situat în estul Poloniei; *Ibidem*, inv. 805, dosar 1789, ff. 1-14.

11 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1827, ff. 1-21.

12 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1850, ff. 1-9.

13 Era student la Facultatea de drept.

14 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 618, dosar 4129, ff. 1, 4-7, 11, 12, 16.

15 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1900, ff. 1-28.

gară în cadrul trenului¹⁶ Diviziei 12 austro-ungare din Sibiu. În primăvara anului 1918 a fost lăsat la vatră ca invalid de război. La 05.12.1920 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Portz Rosina, născută la 14.04.1896, fiica lui Portz Ioan și Portz Sofia (născută Fortleff). Împreună cu aceasta a avut un copil, Martin, născut la 07.01.1922. La 02.09.1921 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza inimii¹⁷.

PETRINGEL IOAN – s-a născut în orașul Bistrița. El era fiul lui Petringel Mitru și Petringel Maria (născută Macarie). La 01.10.1889 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. În luna mai 1891 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în decembrie 1892 a fost trecut în rezervă. La 06.02.1893 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Bilegan Florica, fiica lui Bilegan Mitru și Bilegan Veronica. Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Ioan, născut la 09.12.1895, Alexandru, născut la 22.01.1899, Toader, născut în iunie 1901, Pavel, născut la 08.02.1903 și Teofil, născut la 15.03.1913. La 01.03.1916 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. La 23.07.1917 a fost disponibilizat pe timp nelimitat, fiind invalid de război. La 02.07.1924 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare¹⁸.

PINTICAN GRIGORE – s-a născut la 23.01.1881 în localitatea Prislop (Liviu Rebreanu). El era fiul lui Pintican Ioan și Pintican Maria (născută Pop). În luna octombrie 1902 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în decembrie 1902 a fost trecut în rezervă. La 14.09.1911 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Spătar Rafila, născută la 20.03.1876, fiica lui Spătar Vasile și Spătar Ifsinie (născută Iluan), dar nu a avut copii împreună cu aceasta. În luna august 1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna septembrie 1914 a plecat pe frontul rusesc. După această dată nu s-a mai știut nimic de el¹⁹.

PLEȘCA VASILE – s-a născut la 09.01.1896. El era fiul lui Pleșca Ioan și Pleșca Fira (născută Hopârcă). La 15.06.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița și trimis pe front. În timpul luptelor de pe front a fost rănit, fiind diagnosticat cu „aderență pleurală dreaptă, atrofia musculară a membrului inferior drept consecutivă unui calus vicios a tibiei în grad mare”. Ca urmare, la 25.12.1917 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 02.11.1919 s-a căsătorit în localitatea Doroiea cu Ciocan Nastasia, născută la 07.01.1899, fiica lui Ciocan Vasile și Ciocan Floarea (născută Muntean). Împreună cu aceasta a avut un copil, Maria, născută la 11.02.1921. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 28.08.1923 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare²⁰.

POP NICOLAE – s-a născut în anul 1868 în localitatea Tăure. El era fiul lui Pop Iftodie și Pop Titiana (născută Lorinț). În luna octombrie 1890 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în septembrie 1893 a fost trecut în rezervă. La 25.02.1894 s-a căsătorit în localitatea Blașfalău de Jos (Blăjenii de Jos) cu Vâncă Rafila. Împreună cu aceasta a avut un copil, Maria, născută în noiembrie 1903. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 05.04.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița și trimis pe front. La 24.04.1918 a încetat din viață în Spitalul militar din Krakau (Cracovia)²¹.

POP PAVEL – s-a născut la 01.10.1880 în orașul Bistrița. El era fiul lui Pop Daniel și Pop Ana (născută Echim). În luna octombrie 1901 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în decembrie 1901 a fost trecut în rezervă. La 22.02.1902 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Steeg Susana, născută la 22.08.1876, fiica lui Steeg Tobias și Steeg Catarina (născută Graf). Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Cornelia, născută la 15.02.1903, Hildegard Ana, născută la 21.09.1904, Valeria, născută la 21.07.1908, Elena Aurelia, născută la 28.04.1910 și Emil Alexius, născut la 03.04.1915. La 04.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar ulterior a fost trimis pe front. În luna august 1914 a fost înaintat la gradul de fruntaș, în aprilie 1915 la gradul de caporal, în mai 1917 la gradul de sergent, iar în septembrie 1917 la gradul de plutonier. La 07.06.1918 a dispărut pe front²².

16 Unitate de sprijin logistic și de transport a diviziei.

17 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 1904, ff. 1-12.

18 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1917, ff. 1-28.

19 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1932, ff. 1-13.

20 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1939, ff. 1-16.

21 Oraș situat în sudul Poloniei; *Ibidem*, inv. 805, dosar 2003, ff. 1-13.

22 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2007, ff. 1-17.

POSCHNER MIHAI – s-a născut la 21.03.1893. El era fiul lui Poschner Ioan și Poschner Maria (născută Schuller). În luna august 1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 12 obuziere și trimis pe front. În luna decembrie 1914 a fost concediat pe timp nelimitat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 03.09.1916 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Klein Sofia, născută la 22.03.1896, fiica lui Klein Mihai și Klein Susana (născută Rehner). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Mihai, născut la 25.03.1917 și Ioan, născut la 25.05.1920. La 03.05.1923 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare. Soția sa, Poschner Sofia, a încetat din viață la 13.09.1924²³.

PREISLER MAURIȚIU – s-a născut la 15.12.1877 în comuna Vișeu de Sus din Județul Maramureș. El era fiul lui Preisler Iacob și Preisler Rachel. Era de meserie comerciant. Ulterior s-a stabilit în orașul Bistrița. El a aparținut contingentului 1898. În anul 1913 s-a căsătorit cu Marmorosch Cornelia, împreună cu care a avut doi copii: Mihai, născut la 21.02.1915 și Emanuela, născută la 07.12.1916. La 15.08.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. La 29.06.1916 a fost transferat la Zalău, la 04.09.1916 a fost mutat la Hajdúszoboszló²⁴, iar la 22.03.1917 a fost transferat la Cluj. În urma războiului s-a îmbolnăvit de „surditate monolaterală și bronșită cronică”, devenind invalid de război²⁵.

PRISLOPAN DUMITRU – s-a născut la 30.09.1876 în orașul Bistrița. El era fiul lui Prislopan Dumitru și Prislopan Flora (născută Racz). Era de profesie cărămidar. În luna octombrie 1897 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în septembrie 1900 a fost trecut în rezervă. La 31.01.1903 s-a căsătorit în localitatea Budacu Săsesc (Budacu de Jos) cu Burlean Teodora, născută la 08.05.1883, fiica lui Burlean Tănase și Burlean Domnița (născută Urs). Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Fira, născută la 27.12.1905, Maria, născută la 26.03.1907, Ana, născută la 14.02.1910, Pavel, născut la 12.07.1911 și Dumitru, născut la 11.06.1914. La 05.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej și trimis pe front. La 14.09.1914 a căzut prizonier pe frontul din Serbia, iar la 28.04.1915 a încetat din viață în Spitalul militar din Zaicear din Serbia²⁶.

PUȘCAȘ GRIGORE – s-a născut la 15.01.1891 în localitatea Găureni (Aluniș). El era fiul lui Pușcaș Marțian. La 15.02.1914 s-a căsătorit în localitatea Jidovița (Lușca) cu Botan Maria, născută la 21.03.1897 în localitatea Prislop (Liviu Rebreanu), fiica lui Botan Vasile. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej și trimis pe front. În timpul luptelor de pe front a fost rănit, fiind diagnosticat cu „anchiloză articulației radiocarpene a mâinii stângi, lipsa policelui stâng, fractura vicios consolidată a radiusului stâng, atrofia brațului stâng”. Ca urmare, a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război²⁷.

RACZ MIKLOS – s-a născut la 06.02.1878. El era fiul lui Racz Iosif și Racz Maria (născută Berkes). La 30.07.1902 s-a căsătorit în localitatea Nyiregyhaza²⁸ cu Polyá Rozalia, născută la 02.04.1879, fiica lui Polyá Andrei și Polyá Varvara (născută Vaczi). El era de profesie muzicant. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 15.03.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 71 infanterie austro-ungară din Trencin²⁹ și trimis pe front. În luna iunie 1915 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna decembrie 1917 a scris ultima scrisoare din captivitate, după care nu s-a mai știut nimic de el³⁰.

RATZ ALBERT – s-a născut la 15.03.1887. El era fiul lui Ratz Mihai și Sztamari Catalina. La 05.02.1912 s-a căsătorit în localitatea Milaș cu Gego Hermina, născută la 06.05.1892, fiica lui Gego Francisc și Fulop Maria. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat ca soldat în cadrul armatei austro-ungare și trimis pe front. În anul 1916 a încetat din viață în timpul luptelor de pe front. Rămasă văduvă, soția sa, Ratz Hermina, s-a stabilit ulterior în orașul Bistrița³¹.

REDLICH WILHELM – s-a născut la 11.11.1894 în localitatea Tiha Bârgăului. El era fiul lui Redlich Solomon și Redlich Sarolta (născută Rabinovicz). Ulterior s-a stabilit în orașul Bistrița. La 11.11.1915 a fost

23 *Ibidem*, inv. 805, dosar 1941, ff. 1-28.

24 Oraș situat în estul Ungariei.

25 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 2034, ff. 1-7 și inv. 618, dosar 4290, ff. 2-5.

26 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2037, ff. 1-18.

27 *Ibidem*, inv. 618, dosar 4397, ff. 7, 8, 13, 17, 20.

28 Oraș situat în nord estul Ungariei.

29 Oraș situat în vestul Slovaciei.

30 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 2079, ff. 1-13.

31 *Ibidem*, inv. 618, dosar 4427, ff. 5, 8, 9, 15, 16.

mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 16.07.1916 a plecat pe front. La 20.11.1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră. În urma războiului s-a îmbolnăvit de „artrită și bronșită cronică”, devenind invalid de război³².

REICHARD ALDORF – s-a născut la 21.08.1888. El era fiul lui Farkas și Reichard Stuhl (născută Tobi). La 23.11.1911 s-a căsătorit în localitatea Chiraleș cu Rozenfeld Regina, născută la 23.07.1890, fiica lui Rozenfeld Mozes și Rozenfeld Betrala (născută Autsel). Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Farkas, născut la 18.04.1916, Mendel, născut la 12.12.1918, Jeni, născută la 11.04.1921, Ella, născută la 06.08.1922 și Sofia, născută la 18.05.1924. El era de profesie comerciant. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița și trimis pe front. În urma războiului s-a îmbolnăvit de „tuberculoză pulmonară dreaptă sub formă scleroză, cu bronșită cronică”, devenind invalid de război³³.

REICHERT EUGEN – a fost căsătorit cu Ilieșiu Claudia împreună cu care a avut trei copii. El era de profesie inginer. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat în cadrul Batalionului 23 vânători austro-ungar din Târgu Mureș și trimis pe front. El a avut gradul de cadet plutonier. În anul 1916 a încetat din viață în timpul luptelor de pe front³⁴.

REMAN MIHAI – s-a născut la 26.04.1888 în localitatea Bretea. El era fiul lui Reman Ioan și Reman Șarolta (născută Farkas). La 07.10.1907 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna noiembrie 1913 a fost trecut în rezervă. La 08.01.1914 s-a căsătorit în localitatea Sărata cu Pap Zsuzsanna, născută la 11.06.1893, fiica lui Pap György și Pap Iuliana (născută Sas). Împreună cu aceasta a avut nouă copii: Iuliana, născută la 28.06.1914, Peter, născut la 28.08.1916, Mihai, născut la 07.01.1920, Ioan, născut la 30.01.1923, Ștefan, născut la 18.02.1925, Öcsi, născut la 17.04.1926, Gheorghe, născut la 21.11.1930, Andrei, născut la 21.10.1932 și Alexandru, născut la 03.08.1935. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 28.07.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 austro-ungar de infanterie austro-ungară din Bistrița și trimis pe front. În luna februarie 1916 a fost înaintat la gradul de fruntaș. În timpul războiului s-a îmbolnăvit, fiind diagnosticat cu „lipsa globului ocular stâng, cicatrice retractilă palmară stângă cu anchiloza degetelor doi, trei și patru în extensiune”. Ca urmare, în luna martie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război³⁵.

ROSCH IULIU – s-a născut la 25.10.1888 în localitatea Sebeșul Săsesc (Sebeș). El era fiul lui Rosch George și Rosch Ida (născută Somsay). Era de profesie calfă de coșar. În luna octombrie 1909 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 9 husari din Gherla. În luna decembrie 1910 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în septembrie 1911 a fost trecut în rezervă. La 24.12.1915 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Rozner Roza, născută la 20.04.1890, fiica lui Rozner Ludovic și Rozner Maria (născută Henning). Împreună cu aceasta a avut un copil, Aladar, născut la 18.05.1912. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 9 husari din Gherla și trimis pe front. În luna mai 1915 a fost înaintat în gradul de sergent. În luna iunie 1916 a scris ultima scrisoare de pe câmpul de luptă, după care nu s-a mai știut nimic de el³⁶.

ROSENBERG MARTIN – s-a născut la 12.12.1892 în localitatea Chiciudul de Câmpie (Miceștii de Câmpie). El era fiul lui Rosenberg Isac și Rosenberg Sara (născută Bercovici). La 08.07.1913 s-a căsătorit în localitatea Herina cu Ionas Lea, născută la 06.09.1889, fiica lui Ionas Isac și Ionas Hani (născută Hirsch). El era de profesie păpuțar. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. În luna octombrie 1913 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în iulie 1914 a fost mobilizat și trimis pe front. În toamna anului 1914 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna ianuarie 1915 a scris ultima scrisoare, după care nu s-a mai știut nimic de el³⁷.

ROSENFELD SOLOMON – s-a născut la 30.04.1888 în localitatea Budacul Mic (Buduş). El era fiul lui Rosenfeld Herman Hirsch și Rosenfeld Roza (născută Ber). Era de profesie contabil. La 01.10.1910 a fost

32 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2097, ff. 1-7.

33 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2099, ff. 1-17.

34 *Ibidem*, inv. 618, dosar 4604, ff. 1, 3, 5.

35 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2106, ff. 1-23 și inv. 618, dosar 4639, ff. 8, 10, 11, 14, 15, 17.

36 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2122, ff. 1-14.

37 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2123, ff. 1-6.

încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 66 infanterie austro-ungară din Ungvar³⁸. La 15.12.1910 a fost înaintat la gradul de fruntaș, la 06.03.1911 la gradul de caporal, la 16.06.1911 la gradul de sergent, la 06.09.1911 la gradul de plutonier, iar ulterior a fost trecut în rezervă. La 06.08.1914 s-a căsătorit în orașul Târgu Mureș cu Weisz Paula, născută la 30.09.1889, fiica lui Weisz Martin și Weisz Sali (născută Rosenfeld). La 04.08.1914 a fost mobilizat ca și plutonier în cadrul Regimentului 66 infanterie austro-ungară din Ungvar și trimis pe front. În momentul încorporării a avut domiciliul în orașul Bistrița. La 09.09.1914 a dispărut pe front. Rămasă văduvă, soția sa, Rosenfeld Paula, s-a recăsătorit la 29.11.1927 cu Ferenczi Iosif³⁹.

ROTMANN CAROL – s-a născut la 08.11.1873. El era fiul lui Rotmann Mihai și Rotmann Carolina (născută Geist). Era de profesie maistru de tâmplar. În luna octombrie 1894 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej. În luna decembrie 1895 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în septembrie 1897 a fost trecut în rezervă. La 09.06.1906 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Kisch Ema, născută la 10.03.1883, fiica lui Kisch Albert și Kisch Charlota (născută Lani). Împreună cu aceasta a avut un copil, Ema, născută la 09.03.1907. La 04.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în august 1914 a fost înaintat la gradul de sergent. La 13.11.1917 a încetat din viață în Spitalul militar din Dej⁴⁰.

RÖZLING PETRU – s-a născut la 21.03.1885. El era fiul lui Rözling Toma și Rözling Barbara. În anul 1910 s-a căsătorit cu Keresztes Roza. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 15.08.1914 a plecat pe frontul din Galiția împreună cu Regimentul 33 infanterie austro-ungară din Arad. La 28.01.1915 a căzut prizonier pe frontul din Rusia și a fost internat în Spitalul din Rostov din Rusia. El s-a întors acasă bolnav din război, fiind diagnosticat cu „varice profunde cu edem pronunțat a gambelor”⁴¹.

RUHRIG IOAN – s-a născut la 10.10.1886. El era fiul lui Ruhrig Martin și Ruhrig Sofia (născută Entesch). Era de profesie calfă de tipograf. În luna octombrie 1907 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în noiembrie 1907 a fost trecut în rezervă. La 09.11.1912 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Göckler Maria, născută la 17.06.1894, fiica lui Göckler Mihail și Göckler Sofia (născută Mosz). Împreună cu aceasta a avut un copil, Ioan, născut la 15.08.1913. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej. În luna februarie 1915 a fost înaintat la gradul de caporal, în mai 1917 la gradul de sergent, iar în februarie 1918 la gradul de plutonier. La 20.08.1918 a încetat din viață în Spitalul militar din Arad. Rămasă văduvă, soția sa, Ruhrig Maria, s-a recăsătorit la 18.06.1921 cu Penteker Martin⁴².

RUS ANDRON – s-a născut la 07.09.1882 în localitatea Ilva Mare. El era fiul lui Rus Mihăilă. La 10.07.1912 s-a căsătorit în localitatea Ilva Mare cu Gălan Lucreția, născută la 05.04.1896, fiica lui Gălan Simion. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat ca soldat în cadrul armatei austro-ungare și trimis pe front, unde, la 30.06.1915 a încetat din viață. Rămasă văduvă, soția sa Rus Lucreția s-a mutat ulterior în orașul Bistrița⁴³.

RUS GHEORGHE – s-a născut la 18.12.1878 în localitatea Teaca. El era fiul lui Rus Paraschiva. În luna octombrie 1899 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Batalionului de vânători austro-ungar din Galiția, iar în septembrie 1902 a fost trecut în rezervă. La 08.06.1913 s-a căsătorit în localitatea Șieu-Măgheruș cu Iacobebe Ludovica, născută la 04.08.1890, fiica lui Iacobebe Iosif și Iacobebe Susana (născută Tancian). Împreună cu aceasta a avut un copil, Maria, născută la 24.03.1913. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 03.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în decembrie 1914 a căzut prizonier pe frontul din Serbia. La 28.02.1915 a scris ultima scrisoare din prizonierat, după care nu s-a mai știut nimic de el⁴⁴.

RUSU DUMITRU – s-a născut la 03.07.1876. El era fiul lui Rusu Dumitru și Rusu Florica (născută Sas). La 10.07.1899 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Feldrihan Florica, născută la 16.03.1882, fiica lui Feldrihan

38 Oraș situat în vestul Ucrainei.

39 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 2145, ff. 1-11.

40 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2144, ff. 1-14.

41 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2146, ff. 1-8.

42 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2150, ff. 1-17.

43 *Ibidem*, inv. 618, dosar 4630, ff. 1, 7, 14, 16.

44 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2167, ff. 1-14.

Gheorghe și Feldrihan Nastasia (născută Pascu). Împreună cu aceasta a avut șase copii: Alexandru, născut la 03.01.1902, Veronica, născută la 29.10.1903, Dumitru, născut la 02.10.1905, Marian, născut la 18.09.1907, Aurel, născut la 24.03.1912 și Elena, născută la 04.08.1914. El era de profesie calfă de zidar. La 02.08.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej și trimis pe front. În luna septembrie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 18.11.1920 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza unei pneumonii⁴⁵.

SAI ANDREI – s-a născut la 30.11.1883 în localitatea Brâncovinești, din Județul Mureș-Turda. El era fiul lui Sai Carol și Sai Susana (născută Cacas Buta). Era de profesie muzicant. În luna octombrie 1905 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar în decembrie 1905 a fost trecut în rezervă. La 30.09.1908 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Tini Ileana, născută la 26.03.1888, fiica lui Tini Gheorghe și Tini Maria (născută Stancsu). Împreună cu aceasta a avut trei copii: Elisabeta, născută la 11.12.1905, Aurora, născută la 02.04.1911 și Elsa, născută la 27.11.1912. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar în mai 1915 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna martie 1918 a scris ultima scrisoare din captivitate, după care nu s-a mai știut nimic de el⁴⁶.

SAI LUDOVIC – era fiul lui Sai Daniel. La 11.09.1888 s-a căsătorit în localitatea Breaza cu Sigmirean Terezia. El era de profesie muzicant. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 01.03.1916 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 03.08.1917 a încetat din viață în Spitalul militar din Timișoara⁴⁷.

SÂNGEORZAN DUMITRU – s-a născut la 11.07.1884 în orașul Bistrița. El era fiul lui Sângeorzan Dumitru și Sângeorzan Florica (născută Pop). A fost frate cu Sângeorzan Ioan. Era de profesie zidar. La 09.02.1908 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Lup Maria, născută la 12.07.1887, fiica lui Lup Mitru și Lup Fira (născută Nagy). Împreună cu aceasta a avut trei copii: George, născut la 06.05.1909, Ioan, născut la 25.06.1911 și Florica, născută la 01.04.1914. La 03.01.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 09.08.1916 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna aprilie 1918 a scris ultima scrisoare din prizonierat, după care nu s-a mai știut nimic de el⁴⁸.

SÂNGEORZAN IOAN – s-a născut la 17.02.1888 în orașul Bistrița. El era fiul lui Sângeorzan Dumitru și Sângeorzan Florica (născută Pop). A fost frate cu Sângeorzan Dumitru. La 15.10.1911 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Bârlean Maria, născută la 06.11.1892, fiica lui Bârlean Vasile și Bârlean Maria (născută Năsăudean). Împreună cu aceasta a avut trei copii: Maria, născută la 20.07.1912, Margareta, născută la 27.08.1914 și Ioan, născut la 29.04.1916. El era de profesie zidar. În luna decembrie 1916 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. În luna iunie 1917 a plecat pe frontul din Bucovina, după care nu a mai dat nici un semn de viață⁴⁹.

SÂRB TOMA – s-a născut la 20.07.1878 în localitatea Mintiu. El era fiul lui Sârb Ieremia și Sârb Ileana. În luna octombrie 1898 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în septembrie 1901 a fost trecut în rezervă. La 03.02.1904 s-a căsătorit în localitatea Dumitra Mare cu Mureșan Maria, născută la 27.11.1886, fiica lui Mureșan Alexa și Mureșan Maria (născută Simon). Împreună cu aceasta a avut trei copii: Dumitru, născut la 22.12.1904, Elena, născută la 20.08.1908 și Ioan, născut la 06.04.1912. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în luna octombrie 1914 a dispărut pe frontul din Serbia⁵⁰.

SCHLESINGER MIHAIL – s-a născut la 11.04.1874 în orașul Bistrița. El era fiul lui Schlesinger Martin și Schlesinger Caterina (născută Eibner). Era de profesie zidar. La 02.09.1892 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. La 06.12.1892 a fost înaintat la gradul de fruntaș, la 05.05.1893 la gradul de caporal, la 06.09.1894 la gradul de sergent, iar la

45 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2189, ff. 1-19.

46 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2207, ff. 1-16.

47 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2208, ff. 1-13.

48 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2217, ff. 1-15 și inv. 618, dosar 2219, ff. 1-16.

49 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2217, ff. 1-15 și inv. 618, dosar 2218, ff. 1-16.

50 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2226, ff. 1-15.

07.09.1895 a fost trecut în rezervă. La 22.01.1896 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Krätner Maria, născută la 06.07.1878, fiica lui Krätner Martin și Krätner Margareta (născută Fuhrmann). Împreună cu aceasta a avut șase copii: Maria, născută la 21.02.1899, Martin, născut la 02.08.1904, Sofia, născută la 29.01.1907, Mihai, născut la 07.03.1910, Ioan, născut la 08.09.1914 și Samuel, născut la 08.07.1917. La 01.08.1914 a fost mobilizat ca sergent în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 12.09.1914 a fost înaintat la gradul de plutonier. În urma războiului s-a îmbolnăvit, fiind diagnosticat cu „atrofia nervului optic drept”. Ca urmare, la 12.07.1916 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război⁵¹.

SCHNEIDER ITZIC – s-a născut la 21.03.1886 în orașul Bistrița. El era fiul lui Schneider Leib și Schneider Chane (născută Blan). Era de profesie comerciant. În luna octombrie 1906 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în decembrie 1906 a fost trecut în rezervă. La 20.11.1910 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Frank Estera, născută la 03.02.1889, fiica lui Frank Rafila. Împreună cu aceasta a avut doi copii: Frieda, născută la 13.10.1911 și Leopold, născut la 08.07.1913. La 04.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna octombrie 1915 a dispărut pe câmpul de luptă⁵².

SCHULLER ALBERT – s-a născut la 13.05.1874. El era fiul lui Schuller Mihail și Schuller Elisabeta (născută Beinhart). Era de profesie fierar. În luna octombrie 1895 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului husari 9 din Dej, iar în septembrie 1897 a fost trecut în rezervă. La 31.01.1901 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Fleischer Luiza, născută la 14.09.1872, fiica lui Fleischer Friederic și Fleischer Carolina (născută Schuster). La 04.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, în toamna anului 1915 a fost înaintat la gradul de caporal, în toamna anului 1916 la gradul de sergent, iar în primăvara anului 1918 la gradul de plutonier. La 01.11.1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră, iar la 06.03.1919 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza aprinderii de plămâni⁵³.

SCHUSTER FRIEDERICH – s-a născut la 23.11.1873. El era fiul lui Schuster Frideric și Schuster Rozalia (născută Hanshans). Era de profesie frizer. În luna octombrie 1894 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. În luna decembrie 1894 a fost înaintat la gradul de caporal, în decembrie 1895 la gradul de sergent, iar în septembrie 1897 a fost trecut în rezervă. La 25.08.1898 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Lukes Ida, născută la 26.12.1873, fiica lui Lukes Carol și Lukes Ida (născută Raupenstrauch). Împreună cu aceasta a avut opt copii: Ida, născută la 17.06.1899, Friederich, născut la 31.10.1900, Elena, născută la 16.04.1902, Emma, născută la 01.05.1904, Hilda, născută la 19.01.1906, Oscar, născut la 16.10.1907, Augusta, născută la 03.08.1909 și Artur, născut la 14.03.1914. În luna iulie 1915 a fost mobilizat ca sergent în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 01.04.1916 a încetat din viață în Spitalul militar din Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare⁵⁴.

SECARĂ MITRU IOAN – s-a născut la 01.07.1887 în orașul Bistrița. El era fiul lui Secară Ioan și Secară Florica (născută Cepănar). La 08.03.1913 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Morar Ana, născută la 28.08.1895, fiica lui Morar Grigore și Morar Sofia (născută Moldovan). Împreună cu aceasta a avut un copil, Fironica, născută la 27.03.1914. La 15.03.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna iulie 1916 a căzut prizonier pe frontul din Italia. În toamna anului 1917 a scris ultima scrisoare din captivitate, după care nu s-a mai știut nimic de el⁵⁵.

SENARIU LAZĂR – s-a născut la 17.04.1885. El era fiul lui Senariu George și Senariu Gafta (născută Săsărman). La 11.07.1909 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Daichendt Sofia, născută la 28.01.1885, fiica lui Daichendt Sofia. Împreună cu aceasta a avut doi copii: Maria, născută la 08.02.1910 și Martin, născut la 07.08.1913. El era de profesie sitar⁵⁶. La 15.02.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar la 24.06.1915 a fost rănit pe câmpul de luptă. La 24.08.1918 a primit concediu timp de trei luni, în noiembrie 1918 a fost demobilizat, iar la 07.05.1919 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare⁵⁷.

51 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2243, ff. 1-25 și inv. 618, dosar 4837, ff. 2, 11, 12, 19, 32, 36, 37.

52 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2247 B, ff. 1-14.

53 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2254, ff. 1-13.

54 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2256, ff. 1-17.

55 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2274, ff. 1-14.

56 Meseriaș care confecționează site.

57 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 2308, ff. 1-15.

SENI GHEORGHE – s-a născut la 25.03.1882 în comuna Rebrișoara. El era fiul lui Seni Petru. La 10.02.1907 s-a căsătorit în localitatea Rebrișoara cu Moldovan Nastasia, născută la 25.11.1888 în localitatea Rebrișoara, fiica lui Moldovan Ștefan. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat în cadrul armatei austro-ungare și trimis pe front, unde a dispărut. Rămasă văduvă, soția sa, Seni Nastasia și-a stabilit ulterior domiciliul în orașul Bistrița⁵⁸.

SEUCEA ȘTEFAN – s-a născut la 07.01.1888 în localitatea Mocod. El era fiul lui Seucea Ioan și Seucea Nastasia (născută Dănilă). Era de profesie cizmar. În luna octombrie 1906 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, în iulie 1909 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în septembrie 1909 a fost trecut în rezervă. La 12.02.1910 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Oprea Salomea, născută la 25.04.1890, fiica lui Oprea Ioan și Oprea Maria (născută Marțian). Împreună cu aceasta a avut un copil, Leon, născut la 03.05.1911. La 01.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, în noiembrie 1914 a fost înaintat în gradul de sergent, iar la 24.06.1915 a dispărut pe câmpul de luptă⁵⁹.

SIDOR PAVEL – s-a născut la 08.03.1890 în orașul Bistrița. El era fiul lui Sidor Mitru și Sidor Maria (născută Căilean). S-a căsătorit în orașul Bistrița cu Dohotar Zamfira, născută la 01.10.1891, fiica lui Dohotar Ioan și Dohotar Ana (născută Moldovan). Împreună cu aceasta a avut un doi copii: Floarea, născută la 03.01.1914 și Pavel, născut la 19.09.1915. În luna iunie 1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în octombrie 1916 a încetat din viață pe muntele Armata de pe frontul din Italia, în timpul unui bombardament de aviație. Rămasă văduvă, soția sa, Sidor Zamfira, a mai avut un copil, pe Ioan, născut la 27.05.1919⁶⁰.

SIGMIREAN GHEORGHE – s-a născut la 08.12.1872 în orașul Bistrița. El era fiul lui Sigmirean George și Sigmirean Maria (născută Doroftei). În luna octombrie 1893 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în septembrie 1896 a fost trecut în rezervă. La 22.02.1908 s-a căsătorit în localitatea Budacu Săsesc (Budacu de Jos) cu Măgerușan Dochița, născută la 10.10.1883, fiica lui Măgerușan Toder și Măgerușan Maria (născută Lupașc). Împreună cu aceasta a avut un copil, Mărioara, născută la 17.04.1916. La 03.10.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în luna iunie 1916 a dispărut pe frontul din Polonia⁶¹.

SILAȘI DIONISIU – s-a născut la 18.05.1867 în orașul Bistrița. El era fiul lui Silași Eremia și Silași Irina (născută Boerean). La 18.11.1901 s-a căsătorit în localitatea Năsăud cu Avram Aspasia, născută la 08.10.1887, fiica lui Avram Ioan și Avram Maria (născută Oltean). Împreună cu aceasta a avut un doi copii: Ioan, născut la 08.06.1903 și Alexandru, născut la 27.02.1905. El era de profesie funcționar. La 16.11.1916 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. La 21.02.1920 a încetat din viață în localitatea Săplac⁶².

SIMBOAN VASILE – s-a născut la 05.03.1885 în localitatea Țigău. El era fiul lui Simboan Petre și Simboan Florica (născută Lechințan). În luna octombrie 1902 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în septembrie 1905 a fost trecut în rezervă. La 14.11.1909 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Moldovan Maria, născută la 23.05.1887, fiica lui Moldovan Vasile și Moldovan Ana (născută Circ). La 02.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în august 1914 a plecat pe frontul din Rusia. Ulterior a scris câteva scrisori acasă, după care nu s-a mai știut nimic de el⁶³.

SIMION PAVEL – s-a născut la 31.07.1896 în orașul Bistrița. El era fiul lui Simion Mitru și Simion Florica (născută Solovestru). La 15.09.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. La 26.01.1916 a fost rănit pe frontul din Italia. În urma răniilor suferite a fost diagnosticat cu „cicatrice multiple și intense pe gât și pe torace”. Ca urmare, la 16.03.1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 25.01.1919 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Micits Maria, născută la 18.05.1898, fiica

58 *Ibidem*, inv. 618, dosar 4858, ff. 3, 9, 11, 14.

59 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2283, ff. 1-13.

60 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2285, ff. 1-16.

61 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2225, ff. 1-13.

62 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2291, ff. 1-11.

63 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2295, ff. 1-12.

lui Micits Ioan și Micits Susana (născută Csec). Împreună cu aceasta a avut trei copii: Alexandru, născut la 17.06.1920, Pavel, născut la 25.05.1923) și Titus, născut la 07.10.1928⁶⁴.

SOCACIU PAVEL – s-a născut la 28.06.1886. El era fiul lui Socaciu Tivadar. La 12.03.1913 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Șutea Iftinia, născută la 16.05.1888. În timpul Primului Război Mondial a fost mobilizat ca soldat în cadrul armatei austro-ungare și trimis pe front. În toamna anului 1918 a încetat din viață în Spitalul militar din Cluj în urma rănilor primite pe front⁶⁵.

SOLOMON ISAC – s-a născut la 24.01.1872 în localitatea Nimigea Ungurească (Nimigea de Jos). El era fiul lui Solomon Iosif și Solomon Ileana (născută Weinstok). În luna octombrie 1893 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Batalionului 28 austro-ungar de vânători de munte, iar în septembrie 1896 a fost trecut în rezervă. La 23.03.1897 s-a căsătorit în localitatea Chiraleș cu Beck Sima, născută la 15.09.1875, fiica lui Beck David și Beck Zanfira (născută Rosenberg). Împreună cu aceasta a avut șase copii: Cilli, născută la 14.08.1900, David, născut la 17.07.1903, Serena, născută la 30.01.1906, Herman, născut la 20.12.1907, Sarolta, născută la 03.10.1912 și Iosif, născut la 06.03.1915. El era de profesie măsar (tâmplar). Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. În luna noiembrie 1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 08.05.1916 a plecat pe frontul din Rusia. În luna iunie 1916 a scris din captivitate, după care nu s-a mai știut nimic de el⁶⁶.

SOLOVĂSTRU DUMITRU – s-a născut la 14.05.1886 în orașul Bistrița. El era fiul lui Solovăstru Gheorghe și Solovăstru Maria (născută Rațiu). Era de profesie cărămidar, apoi a devenit pădurar. La 01.10.1909 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 30.12.1909 a fost trecut în rezervă. La 23.01.1910 s-a căsătorit în orașul Bistrița, cu Luca Floarea, născută la 13.01.1891, fiica lui Luca Dumitru și Luca Luisa (născută Bob). Împreună cu aceasta a avut patru copii: Gheorghe, născut la 28.03.1910, Firoana, născută la 25.07.1912, Dumitru, născut la 29.11.1919 și Vasile, născut la 14.07.1921. La 03.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej. În timpul luptelor de pe front a fost rănit, fiind diagnosticat cu „pierdere de substanță din osul parietal stâng și ușoară atrofie a mâinii drepte”. Ca urmare, la 15.10.1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război⁶⁷.

SUCIU GRIGORE – s-a născut la 28.03.1885 în comuna Iuș (Fântânele). El era fiul lui Suciu Simion și Suciu Gacia (născută Gacia). Era de profesie muncitor zilier. În luna octombrie 1906 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului de cale ferată austro-ungară din Korneuburg⁶⁸, iar în decembrie 1907 a fost trecut în rezervă cu gradul de caporal. La 08.02.1912 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Marc Iuliana, născută la 20.02.1891, fiica lui Marc Todor și Marc Lidi (născută Csont). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Grigore, născut la 01.03.1915 și Elena, născută la 27.07.1917. La 15.02.1915 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului de cale ferată austro-ungară din Korneuburg, iar în ianuarie 1916 a fost înaintat la gradul de sergent. La 23.08.1918 a încetat din viață în Spitalul militar din Korneuburg din cauza „trudelor de război”⁶⁹.

TĂNASE PAVEL – s-a născut la 11.03.1896 în orașul Bistrița. El era fiul lui Tănase Ioan și Tănase Floarea (născută Breșfelean). El nu a fost căsătorit. Era de profesie zidar. La 17.01.1917 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în anul 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 01.01.1925 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare⁷⁰.

THESSLER MARTIN – s-a născut la 18.09.1887 în orașul Bistrița. El era fiul lui Theissler Ioan și Theissler Maria (născută Wolf). În luna octombrie 1908 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, în vara anului 1909 a fost înaintat în gradul de fruntaș, iar în septembrie 1910 a fost trecut în rezervă. La 03.12.1910 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Bressler Maria, născută la 03.02.1893, fiica lui Bressler Martin și Bressler Maria (născută Grafi). Împreună cu aceasta a avut

64 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2296, ff. 1-17.

65 *Ibidem*, inv. 618, dosar 5373, ff. 8, 10, 12-14.

66 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2213, ff. 1-15.

67 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2317, ff. 1-22 și inv. 618, dosar 5043, ff. 3-8

68 Oraș situat în nord estul Austriei.

69 Eforturilor depuse în timpul serviciului militar; ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 618, dosar 4901, ff. 15, 16, 21-23.

70 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2460, ff. 1-17.

trei copii: Maria, născută la 03.09.1911, Catarina, născută la 05.08.1913 și Gheorghe, născut la 11.02.1915. La 03.08.1914 a fost mobilizat ca fruntaș în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 01.11.1914 a dispărut pe câmpul de luptă⁷¹.

TINI RUDOLF – s-a născut la 04.07.1884. El era fiul lui Tini Anton și Tini Agnes (născută Istoc). La 04.09.1908 s-a căsătorit în localitatea Storojineț din Bucovina cu Budenciuc Elena, născută la 07.01.1889, fiica lui Budenciuc Procopie și Budenciuc Eufrosina (născută Parașciuc). Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. El era de profesie muzicant. În luna august 1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 22.06.1916 a încetat din viață în orașul Bistrița de „ramoliment”⁷².

TITIENI GRIGORE – s-a născut la 24.03.1872 în localitatea Sântioana. El era fiul lui Titieni Ioan și Titieni Maria (născută Lup). În luna octombrie 1905 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul trenului Diviziei 12 austro-ungare din Sibiu, iar în septembrie 1908 a fost trecut în rezervă. La 16.10.1906 s-a căsătorit cu Maria (născută Tămaș). Împreună cu aceasta a avut un copil, Anton, născut la 15.05.1902. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. El era de profesie lăcătuș. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul trenului Diviziei 12 austro-ungare din Sibiu. În luna decembrie 1915 a primit concediu pentru scurt timp, după care a plecat pe câmpul de luptă și nu s-a mai știut nimic de el⁷³.

TÖPER MARTIN – s-a născut la 27.11.1886 în orașul Bistrița. El era fiul lui Töper Ioan și Töper Maria (născută Hendel). La 01.10.1906 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 35 artilerie austro-ungară din Cluj, în decembrie 1907 a fost înaintat la gradul de caporal, iar la 15.09.1909 a fost trecut în rezervă. La 22.09.1912 s-a căsătorit cu Hofgraff Catarina, născută la 12.02.1894, fiica lui Hofgraff George și Hofgraff Catarina (născută Weinricle). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Maria, născută la 28.01.1913 și Sofia, născută la 14.08.1914. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 35 artilerie austro-ungară din Cluj, în luna septembrie 1915 a fost înaintat la gradul de sergent, iar la 28.06.1916 a dispărut pe câmpul de luptă⁷⁴.

TURC PAVEL – s-a născut la 02.05.1886. El era fiul lui Turc George și Turc Fira (născută Cepănari). La 06.02.1910 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Lupu Susana, născută la 02.05.1890, fiica lui Lupu Mitru și Lupu Fira (născută Nagy). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Maria, născută la 17.12.1910 și Pavel, născut la 28.12.1911. El era de profesie calfă de zidar. În luna februarie 1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în aprilie 1915 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna octombrie 1917 a scris din prizonierat, după care nu s-a mai știut nimic de el⁷⁵.

TURNUMATRA DUMITRU – s-a născut la 03.10.1873. El era fiul lui Turnumatra Ioan și Turnumatra Maria (născută Biro). La 01.10.1894 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, iar în luna septembrie 1897 a fost trecut în rezervă. La 31.01.1898 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Petringel Paraschiva, născută la 25.10.1877, fiica lui Petringel Dumitru și Petringel Maria (născută Macarie). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Maria, născută la 02.02.1899 și Florica, născută la 13.04.1910. La 01.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 12.06.1916 a fost înaintat la gradul de caporal. În timpul luptelor de pe front a fost rănit fiind diagnosticat cu „calus femural stâng cu scurtare de 7 cm și anchiloza genunchiului stâng”. Ca urmare, în luna decembrie 1917 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război⁷⁶.

URS DUMITRU – s-a născut la 08.09.1878. El era fiul lui Urs Mihailă și Urs Floarea (născută Moldovan). În luna octombrie 1895 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar în decembrie 1897 a fost trecut în rezervă. La 08.02.1903 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Bălan Rodovica, născută la 27.03.1882, fiica lui Bălan Toader și Bălan Maria (născută Marțian). Împreună cu aceasta a avut doi copii: Mihai, născut la 20.12.1903 și Maria, născută la 26.12.1906. La 30.04.1915 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 22 honvezi din Târgu Mureș, iar în vara anului 1915 a dispărut pe câmpul de luptă⁷⁷.

71 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2470, ff. 1-15 și inv. 618, dosar 5651, f. 15.

72 Decrepitudine; *Ibidem*, inv. 805, dosar 2503, ff. 1-11.

73 ANBN, Fond *Invalizi, orfani și văduve de război*, inv. 805, dosar 2508, ff. 1-10.

74 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2580, ff. 1-14.

75 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2561, ff. 1-14.

76 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2567, ff. 1-14.

77 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2597, ff. 1-12.

URS IOAN – s-a născut la 25.12.1883 în orașul Bistrița. El era fiul lui Urs Ioan și Urs Maria (născută Moldovan). În luna octombrie 1902 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, în primăvara anului 1903 a fost înaintat la gradul de fruntaș, în iarna anului 1903 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în septembrie 1905 a fost trecut în rezervă. La 26.06.1909 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Moldovan Maria, născută la 15.04.1893, fiica lui Moldovan Tașgher și Moldovan Floarea (născută Pascu). Împreună cu aceasta a avut un copil, Pavel, născut la 23.02.1912. La 01.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar la 21.09.1914 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna februarie 1918 a scris ultima scrisoare din prizonierat, după care nu s-a mai știut nimic de el. Rămasă văduvă, soția sa, Urs Maria, s-a recăsătorit la 27.06.1924 cu Berbecariu Dumitru, de care mai târziu a divorțat⁷⁸.

URS MIHAI – s-a născut la 25.07.1889 în orașul Bistrița. El era fiul lui Urs Mitru și Urs Florica. În luna iulie 1915 a plecat împreună cu Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița pe frontul din Italia. În luna februarie 1916 a fost rănit, fiind diagnosticat cu „cicatrice în regiunea externă a genunchiului stâng și paralizia nervului facial”. Ca urmare, în luna iunie 1917 a fost lăsat la vatră ca invalid de război. În anul 1920 s-a căsătorit cu Hulpea Palagia. Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Maria, născută în anul 1922, Aurel, născut în anul 1924, Elena, născută în anul 1926, Mihai, născut în anul 1929 și Letiția, născută în anul 1935⁷⁹.

URS PAVEL – s-a născut la 18.03.1891. El era fiul lui Urs Ioan și Urs Maria (născută Becheș). El era de profesie calfă de zidar. La 15.10.1912 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, la 04.06.1913 a fost înaintat la gradul de fruntaș, la 02.04.1914 la gradul de caporal, iar la 28.02.1915 la gradul de sergent. În timpul luptelor de pe front a fost rănit, fiind diagnosticat cu „pseudoartoză a șoldului drept”. Ca urmare, la 28.08.1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. La 09.11.1919 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Nagy Susana, născută la 24.10.1897, fiica lui Nagy Mitru și Nagy Maria (născută Zegrean). Împreună cu aceasta a avut un copil, Dumitru, născut la 06.10.1920⁸⁰.

VARRÓ IOAN – era fiul lui Varró Marton și Varró Maria (născută Moritz). La 11.08.1889 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Năsăudean Ioana, fiica lui Năsăudean Ioan și Năsăudean Florica. Împreună cu aceasta a avut un copil, Flora, născută la 25.03.1908. El era de profesie zidar. Pe timp de pace a fost scutit de serviciul militar, deoarece era unicul fiu al familiei, iar în toamna anului 1914 a fost mobilizat ca lucrător de război în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița. La 26.04.1916 a încetat din viață în orașul Bistrița din cauza tuberculozei pulmonare⁸¹.

VICHI IOAN – s-a născut la 17.04.1886. El era fiul lui Vichi Lazăr și Vichi Irina (născută Marcian). În octombrie 1909 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar ulterior a fost trecut în rezervă. La 27.02.1911 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Nagy Florica, născută la 01.01.1892, fiica lui Nagy Mitru și Nagy Maria (născută Zăgrean). Împreună cu aceasta a avut un copil, Ioan, născut la 27.08.1912. În luna mai 1915 a căzut prizonier pe frontul din Rusia, iar la 30.06.1917 a încetat din viață în Rusia. Rămasă văduvă, soția sa, Vichi Florica, s-a recăsătorit la 12.11.1920 cu Toma Mitru⁸².

WEINSTOCH ABRAHAM – s-a născut la 01.05.1878 în localitatea Nimigea Ungurească (Nimigea de Jos). El era fiul lui Weinstoch Lazăr și Weinstoch Elena (născută Hirsch). El era de profesie comerciant. În luna octombrie 1899 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, în noiembrie 1899 a fost transferat la Secția Sanitară din Viena, în decembrie 1899 a fost înaintat la gradul de fruntaș, în anul 1900 la gradul de caporal, iar în septembrie 1902 a fost trecut în rezervă. În luna mai 1904 a fost înaintat, în rezervă fiind, la gradul de sergent. La 12.01.1903 s-a căsătorit în localitatea Sărmașul Mare cu Rosenfeld Malka, născută la 21.01.1876, fiica lui Rosenfeld Maier și Rosenfeld Berta (născută Fleischer). Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Maier, născut la 14.05.1904, Rozalia, născută la 10.11.1906, Armin, născut la 19.05.1911, Samuel, născut la 05.02.1915 și Ludovic, născut la 06.11.1918. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul la Bistrița. La 01.08.1914 a fost mobilizat ca

78 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2604, ff. 1-14.

79 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2594, ff. 1-5.

80 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2596, ff. 1-10.

81 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2626, ff. 1-14.

82 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2649, ff. 1-14.

sergent în cadrul Secției sanitare austro-ungare 22 din Sibiu, iar în luna august a fost repartizat la serviciul auxiliar. În luna septembrie 1914 a fost înaintat la gradul de subofițer de administrație clasa I-a. În luna mai 1918 a devenit invalid de război, iar în noiembrie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră. La 28.01.1920 a încetat din viață în orașul Bistrița⁸³.

WEIS MIHĂILĂ – s-a născut la 18.07.1881 în localitatea Orheiu (Orheiu Bistriței). El era fiul lui Weis David și Weis Zali (născută Grünbaum). În luna octombrie 1902 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în decembrie 1902 a fost trecut în rezervă. La 19.03.1911 s-a căsătorit în localitatea Dumitrița cu Goldstein Eugenia, născută la 09.02.1892, fiica lui Goldstein Mihăilă și Goldstein Magdalena. Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Maftei, născut la 06.07.1907, Rosa, născută la 12.02.1909, Adolf, născut la 10.01.1912, Iolan, născut la 06.02.1913 și Aurelia, născută la 29.06.1914. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. El era de profesie pantofar. La 03.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în vara anului 1915 a căzut prizonier pe frontul din Rusia. În luna octombrie 1917 a trimis ultima scrisoare din prizonierat, după care nu s-a mai știut nimic de el. Rămasă văduvă, soția sa, Weis Eugenia, s-a recăsătorit la 27.06.1924 cu Berbecariu Dumitru, de care mai târziu a divorțat⁸⁴.

WIEDER ISAC – s-a născut la 15.11.1877 în localitatea Sighetu Marmației din Județul Maramureș. El era fiul lui Weider Mendel și Weider Ester. La 19.11.1898 s-a căsătorit în localitatea Romuli cu Goldglanz Leni, născută în ianuarie 1879, fiica lui Goldglanz Moise și Goldglanz Regina (născută Vieder). Împreună cu aceasta a avut cinci copii: Elena, născută la 28.09.1902, Mar, născut la 18.03.1903, Leopold, născut la 07.08.1904, Iosif, născut la 10.03.1907 și Jenő Eugen, născut la 19.04.1913. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. El era de profesie calfă de tipograf. La 16.08.1916 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 85 infanterie austro-ungară din Sighetu Marmației, iar în iarna anului 1916 a plecat împreună cu regimentul pe front. La 23.06.1917 a trimis ultima scrisoare de pe front, după care nu s-a mai știut nimic de el⁸⁵.

ZĂGREAN ILIE – s-a născut la 02.04.1881 în orașul Bistrița. El era fiul lui Zăgrean Ilie și Zăgrean Florica (născută Petringel). La 06.11.1902 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 63 infanterie austro-ungară din Bistrița, la 01.12.1903 a fost înaintat la gradul de caporal, iar în anul 1906 a fost trecut în rezervă. La 09.02.1907 s-a căsătorit în orașul Bistrița cu Hopârcă Veronica, născută la 18.08.1886, fiica lui Hopârcă Ilie și Hopârcă Florica (născută Bilegan). El era de profesie calfă de zidar. La 02.08.1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în luna ianuarie 1916 a fost transferat în cadrul Regimentului 10 honvezi. La 17.01.1917 a fost demobilizat ca invalid de război, iar la 02.01.1922 a încetat din viață în orașul Bistrița⁸⁶.

ZĂGREAN VASILE – s-a născut la 07.09.1883 în localitatea Șirioara. În perioada 1905-1914 a lucrat ca și muncitor la Fabrica de pielărie Laurențiu din Bistrița. În luna aprilie 1915 a fost mobilizat în cadrul armatei austro-ungare și trimis pe front, unde s-a îmbolnăvit. La 01.08.1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră, fiind bolnav la pat până în anul 1921⁸⁷.

ZĂPÂRȚAN IOAN – s-a născut la 24.03.1898. El era fiul lui Zăpârțan Vasile și Zăpârțan Maria. El era de profesie pantofar. În luna aprilie 1915 a plecat pe frontul din Galiția, împreună cu Regimentului 1 honvezi din Budapesta, iar în septembrie 1916 a fost transferat la Monte Santo, pe frontul din Italia. La 01.10.1917 a fost rănit la în timpul luptelor de la Monte Santo de pe frontul din Italia, fiindu-i amputate degetul inelar și degetul mic de la mâna dreaptă. Ca urmare, în luna iulie 1918 a fost demobilizat și lăsat la vatră ca invalid de război. În anul 1921 s-a căsătorit cu Mânzat Rozalia. Împreună cu aceasta a avut opt copii: Darius, născut la 30.11.1923, Todorica, născută la 27.04.1925, Valeria, născută la 26.02.1927, Ioan, născut la 12.06.1929, Liviu, născut la 21.04.1931, Mircea născut la 20.04.1933, Octavian, născut la 30.12.1934 și Victoria, născută la 07.05.1937. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița⁸⁸.

83 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2691, ff. 1-25.

84 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2693, ff. 1-18.

85 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2695, ff. 1-14.

86 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2711, ff. 1-14.

87 *Ibidem*, inv. 618, dosar 5955, ff. 8, 20, 21.

88 *Ibidem*, inv. 805, dosar 2714, ff. 1-10.

ZERBES MIHAIL – s-a născut la 09.08.1885 în localitatea Cisnădie din Județul Sibiu. El era fiul lui Zerbescu Iuliu Petre și Zerbescu Ecaterina (născută Paulini). La 11.11.1911 s-a căsătorit cu Kerth Frieda. Ulterior s-a stabilit împreună cu familia în orașul Bistrița. El era de profesie comerciant. La 14.08.1914 a fost mobilizat ca soldat în cadrul Regimentului 23 honvezi din Sibiu, iar la 15.11.1914 a plecat pe front împreună cu regimentul. Ulterior a fost înaintat la gradul de caporal. La 10.12.1914 a fost internat la Spitalul din Nyregyhaza, iar la 02.01.1915 a fost transferat la Spitalul din Bistrița. În anul 1916 a fost clasat pentru serviciul auxiliar, iar în anul 1918 a fost avansat la gradul de plutonier administrativ. La 07.12.1921 a fost reformat de către comisia medico-militară, devenind invalid de război⁸⁹.

ZINTZ IOAN – s-a născut la 13.10.1891 în localitatea Arcalia. El era fiul lui Zintz Gheorghe și Zintz Sofia (născută Gross). El nu a fost căsătorit. Ulterior s-a stabilit în orașul Bistrița. Era de profesie morar. La 01.10.1913 a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în luna martie 1914 a fost înaintat la gradul de caporal. În luna august 1914 a fost mobilizat ca și caporal în cadrul Regimentului 32 honvezi din Dej, iar în septembrie 1914 a dispărut pe frontul din Rusia⁹⁰.

Indiferent dacă au luptat în timpul Primului Război Mondial în cadrul unor regimente de infanterie, cavalerie, artilerie, sau a unor unități auxiliare austro-ungare, pe fronturile din Serbia, Galiția, Italia sau Franța, locuitorii din Bistrița au fost eroi și merită întreaga noastră considerație. Păstrăm vie amintirea lor prin monumentele ridicate în memoria acestora și prin scrierile care evocă faptele lor.

Locuitori din Bistrița participanți la Primul Război Mondial

III

(Rezumat)

În timpul Primului război mondial, numeroși locuitori din Bistrița au fost mobilizați în armata austro-ungară și trimiși pe front.

Populația orașului Bistrița a scăzut din cauza celor care au căzut pe câmpul de luptă sau au rămas invalizi, unii erau meșteri sau negustori. Pierderea lor a însemnat diminuare potențialului meseriașilor din orașul Bistrița.

Pierderile umane de pe front au afectat familiile, au dus la apariția numeroaselor cazuri de concubinaj, scăderea încrederii în valorile morale tradiționale.

Les habitants de Bistrita participants à la Première Guerre Mondiale

III

(Résumé)

Pendant la Première Guerre Mondiale plusieurs habitants de Bistrita ont été mobilisés dans l'armée austro-hongroise et envoyés au front.

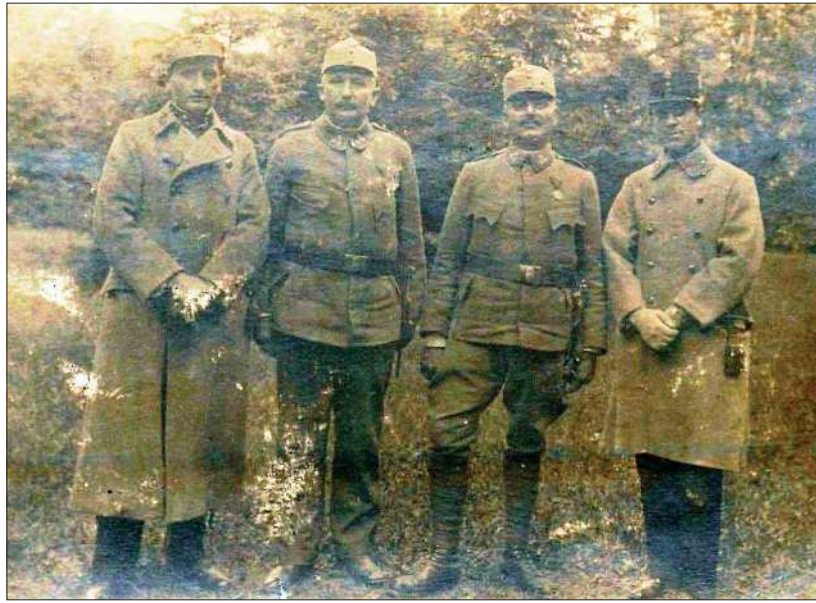
La population de Bistrita a diminué à cause de ceux qui ont tombé sur le champ de bataille.

Parmi les habitants de Bistrita qui sont tombés au front ou sont restés invalides, certains étaient des artisans ou des marchands. Leur perte a significativement diminué le potentiel des artisans de la ville de Bistrita.

Les pertes humaines du front ont affecté les familles entraînant l'apparition de certains cas de concubinage, la diminution de la confiance dans les valeurs morales traditionnelles.

⁸⁹ *Ibidem*, inv. 805, dosar 2717, ff. 1-9.

⁹⁰ *Ibidem*, inv. 805, dosar 2719, ff. 1-9.

Participarea românilor din fostul județ Bistrița-Năsăud la Primul Război Mondial (1914-1918)

Alexandru BUCUR
Vasile MĂRCULEȚ

Cuvinte cheie: Bistrița-Năsăud, români, ofițeri, soldați, subofițeri, agricultori, funcționari, meșteșugari, intelectuali.

Keywords: Bistrita-Nasaud, Romanians, officers, soldiers, NCOs (noncommissioned officers), farmers, officials, craftsmen, intellectuals.

Izbuclnirea Primului Război Mondial, în anul 1914, a implicat participarea unui mare număr de locuitori români din Transilvania, în cadrul armatei austro-ungare. Până în 1918, la sfârșitul conflagrației mondiale, un număr mare de români transilvăneni au luptat pe diferitele fronturi în cadrul armatei austro-ungare, plătind un însemnat tribut de sânge. Alături de aceștia, la efortul de război al dublei monarhii au contribuit masiv și restul comunităților locale.

Românii transilvăneni în primul război mondial. Numărul românilor transilvăneni participați la prima conflagrație mondială, în cadrul armatei austro-ungare, rămâne necunoscut cu exactitate. Diferitele cercetări, mai vechi sau mai recente, au condus la rezultate diferite.

Conform statisticii realizate de Teodor V. Păcățian, numărul acestora ar fi fost de 489.544 de persoane¹. Dintre aceștia, 41.739 au căzut pe câmpul de luptă, 11.275 au murit în detenție, în pribegie, în spital sau acasă din cauza rănilor sau a bolilor contactate în timpul războiului, 29.839 au fost dați dispăruți, 343.387 s-au întors din război complet sănătoși, 25.406 au revenit acasă invalizi, iar 37.898 s-au întors răniți și bolnavi, dar ulterior s-au însănătoșit².

Într-un studiu realizat cu peste trei decenii în urmă, Liviu Maior susținea că au fost mobilizați 483.373 de români din Transilvania, cifră care reprezenta 52% din totalul soldaților transilvăneni și 5,3% din totalul soldaților austro-ungari³. Potrivit aceluiași autor dintre românii mobilizați, 449.796 soldați și ofițeri, adică 92,4% au fost trimiși la partea activă, fiind repartizați unităților din prima linie, și doar 34.578, respectiv 7,6% au fost distribuiți la partea sedentară pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc⁴. Dintre militarii români repartizați la partea activă 52.954 au căzut pe diferitele câmpuri de luptă, iar alți 25.402 au rămas invalizi⁵.

Potrivit calculelor de dată mai recentă, realizate de Ioan I. Șerban, care valorifică informațiile transmise de Octavian Codru Tăslăuanu, numărul românilor încorporați în armata austro-ungară s-ar fi ridicat la pes-

1 Păcățian 1923a, p. 50; vezi și broșura, Păcățian 1923b, p. 21.

2 *Ibidem*, p. 49; vezi și *Ibidem*, p. 20.

3 Maior 1985, p. 357.

4 *Ibidem*, pp. 357-358.

5 *Ibidem*, p. 358.

Alexandru BUCUR, Sibiu, doctor în istorie, e-mail: albuclur61@gmail.com

Vasile MĂRCULEȚ, Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș, doctor în istorie, e-mail: vasilemarculet@gmail.com

te 651.000 soldați, subofițeri și ofițeri⁶. În rândul acestora s-au înregistrat, în cei patru ani de război, 82.588 de morți și dispăruți și 63.304 de răniți, invalizi și bolnavi⁷.

Identificarea românilor transilvăneni participanți la Primul Război Mondial, din toate localitățile provinciei, a fost realizată în urma solicitărilor adresate de ASTRA autorităților locale. Inițiativa a aparținut ziaristului Teodor V. Păcățian, care a conceput modelul tabelului și a făcut demersuri repetate și insistente pentru completarea lui⁸. În pofida acestor eforturi, ca urmare a dezinteresului manifestat de unii reprezentanți ai autorităților locale față de această inițiativă, rezultatele au rămas incomplete⁹.

Prezentarea documentelor. Studiul nostru își propune să prezinte aportul locuitorilor de naționalitate română din fostul județ Bistrița-Năsăud. Demersul inițiat de noi se bazează pe un set de documente inedite, care apare cu titlul *VI. Județul Bistrița-Năsăud*, care este în realitate un centralizator al localităților rurale ale fostului județ Bistrița-Năsăud (tabel nominal al localităților rurale) și un *Tabel nominal* cu participanții din fosta comună urbană Bistrița. Acestea sunt incluse în pachetul intitulat *Listele participanților la Primul Război Mondial*, aflat la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu, în Fondul *Astra*, pachet nr. 4, act nr. 4a¹⁰.

Documentele studiate de noi, pe care le reproducem în anexă, în facsimil (primul, integral; al doilea, parțial, respectiv doar filele 4r și 10r), conțin: primul, 3 file, numerotate de la 1 la 3; al doilea, 7 file, numerotate de la 4 la 10. La primul document, fila 1f cuprinde doar denumirea actului, iar fila 3r conține patru localități și un centralizator, care înregistrează rezultatele totale¹¹. Celelalte file, de la 2r la 3v, cuprind localitățile recenzate. Cel de-al doilea document conține date despre participanții din Bistrița¹². Setul a fost realizat în urma demersurilor Astei, pe lângă autoritățile locale. Inițiativa, în acest sens, a aparținut istoricului și ziaristului Teodor V. Păcățian, care a conceput de altfel și modelul tabelului transmis autorităților pentru completare¹³.

Documentul centralizator, un tabel nominal al localităților rurale, cuprinde 10 rubrici principale. Patru dintre acestea sunt împărțite în alte 11 rubrici secundare. Dintre rubricile secundare, două sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, *actul* cuprinde 21 de rubrici (principale, secundare și subrubrici)¹⁴.

1. Prima rubrică principală, *Numărul curent*, înregistrează în ordine crescătoare un număr de 97 de poziții. Acestea corespund celor 97 de localități recenzate¹⁵.

2. A doua rubrică principală este intitulată *Comunele din județ*. Ea cuprinde cele 97 de localități înregistrate, în ordine alfabetică¹⁶.

3. Cea de-a treia rubrică principală, *Poporațiunea română a comunei*, înregistrează numărul total de locuitori români ai fiecărei localități¹⁷. Precizăm faptul că cifra reprezintă numărul locuitorilor români domiciliați în localitate la momentul completării tabelului de către autoritățile locale, nu la izbucnirea războiului.

4. Rubrica a patra principală, intitulată *Numărul celor decorați în cursul războiului*, înregistrează numărul decorațiilor din fiecare localitate¹⁸. Nu sunt precizate nici numele celor decorați, nici numele sau clasele decorațiilor primite, nici numărul decorațiilor primite de fiecare.

5. A cincea rubrică principală, *S-au făcut contribuiri benevole pentru armată*, precizează doar valoarea totală, aproximativă, în lei, a contribuțiilor și donațiilor locuitorilor, pentru susținerea efortului de război¹⁹. Actul nu precizează însă în ce au constat aceste contribuții benevole.

6 Șerban 1998-1999, p. 207.

7 *Ibidem*, p. 208.

8 Păcățian 1923a, p. 32-50; vezi și Păcățian 1923b, pp. 3-21.

9 *Ibidem*, p. 49; *Ibidem*, p. 20.

10 SJANSB, Fond Astra, pachet nr. 4, act nr. 4a: Județul Bistrița-Năsăud, f. 1r-10r.

11 *Ibidem*, f. 1r-3v.

12 *Ibidem*, f. 4r-10r.

13 Păcățian 1923a, p. 32-54; Păcățian 1923b, pass.

14 SJANSB, Fond Astra, pachet nr. 4, act nr. 4a: Județul Bistrița-Năsăud, f. 1r-3v.

15 *Ibidem*.

16 *Ibidem*.

17 *Ibidem*.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

6. Cea de-a șasea rubrică principală, *Pagubele de război ale comunei în total*, înregistrează valoarea totală, aproximativă, în lei, a pagubelor produse de război fiecărei localități recensate²⁰. În cadrul documentului nu sunt precizate nici contextul concret în care s-au produs aceste pagube, nici în ce au constat ele.

7. A șaptea rubrică principală, intitulată *Au luat parte la mișcările impuse de război*, precizează pentru fiecare localitate numărul locuitorilor români concentrați în timpul războiului. Rubrica cuprinde alte două rubrici secundare, anume *Chemați fiind*, în care sunt înregistrați numeric toți cei concentrați în perioada conflagrației, în funcție de statutul avut în timpul războiului, și *Au fost refugiați*, care cuprinde numărul persoanelor care, în timpul războiului, din motive legate de acesta, și-au părăsit locuințele plecând în refugiu.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: *La partea activă, ca soldați pe front*, care îi include numeric pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți; *La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc*, înregistrează numărul celor mobilizați ca necombatanți; *Pentru a fi arestați sau internați*, cuprinde numărul persoanelor indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată *Soarta îndurată în timpul războiului*, precizează numeric situația celor mobilizați, la sfârșitul conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima rubrică secundară, *Morți pe câmpul de luptă*, înregistrează numărul celor căzuți pe front din fiecare localitate. A doua rubrică secundară *Morți în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor*, precizează numărul concentraților, care și-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, *S-au reîntors acasă*, cuprinde numărul celor concentrați, care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată *Sunt dispăruți*, înregistrează numărul celor care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară cuprinde alte trei subrubrici: *Ca invalizi*, în care sunt înregistrați numeric toți cei care au suferit în urma războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate; *Răniți, bolnavi, însă în prezent sănătoși*, îi cuprinde, de asemenea numeric pe cei care au revenit din război cu diferite traume, precum răni sau boli, dar care până la data recensării se însănătoșiseră complet.

9. A noua rubrică principală, intitulată *În urma decedaților și dispăruților au rămas*, înregistrează statutul social al urmașilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica cuprinde două rubrici secundare, anume *Văduve și Orfani*, în care este înregistrat numărul văduvelor și orfanilor rămași în urma celor morți sau dispăruți pe câmpul de luptă sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, *După clasele sociale au luat parte la mișcările impuse de război*, cuprinde alte trei rubrici secundare, *Intelectuali, Comercianți și meseriași și Plugari*. În cadrul celor trei rubrici secundare este înregistrat numărul celor concentrați din fiecare categorie socială²¹.

*

Documentul referitor la orașul Bistrița, studiat de noi, conține 7 file, numerotate de la 4 la 10²². *Tabloul nominal* (Tabelul nominal) cuprinde 10 rubrici principale. Trei dintre acestea sunt împărțite în alte opt rubrici secundare. Două dintre rubricile secundare sunt compuse din câte alte trei subrubrici. În total, *Tabloul nominal* cuprinde un total de 19 rubrici principale, rubrici secundare și subrubrici.

1. Prima rubrică principală, *Numărul curent*, înregistrează în ordine crescătoare 358 de poziții.

2. A doua rubrică principală, *Numele și Pronumele*, îi cuprinde pe toți cei recrutați, fără respectarea ordinii alfabetice.

3. Cea de-a treia rubrică principală, *Născut în comuna*, înregistrează locul de naștere al celor recenzați, care locuiau în momentul respectivului demers la Bistrița.

4. Rubrica a patra principală, intitulată *Ocupațiune civilă*, nominalizează profesiile și ocupațiile practicate de cei concentrați, în viața civilă.

5. A cincea rubrică principală, *Gradul avut în miliție*, precizează gradele militare deținute de cei mobilizați în timpul războiului.

6. Cea de-a șasea rubrică principală, *A fost decorat cu medalia*, înregistrează denumirea ordenelor și decorațiilor primite de cei decorați în urma participării la război, gradul decorațiilor și numărul acestora.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 4r-10r.

7. A șaptea rubrică principală, intitulată *A luat parte la mișcările impuse de război*, precizează pentru fiecare dintre cei concentrați statutul avut în timpul războiului. Rubrica conține alte două rubrici secundare, anume *Chemat fiind*, în care sunt înregistrați toți cei concentrați în timpul războiului, în funcție de statutul avut în timpul conflagrației, și *A fost refugiat*, care cuprinde persoanele care, în timpul războiului, din motive legate de acesta și-au părăsit locuințele plecând în refugiu. În cazul Bistriței, documentul nu înregistrează niciun refugiat de naționalitate română.

Prima rubrică secundară cuprinde trei subrubrici, anume: *La partea activă ca soldat pe front*, care îi include pe toți cei care au participat la război în calitate de combatanți; *La partea sedentară, pentru servicii auxiliare sau mobilizați pe loc*, care îi include pe toți cei mobilizați ca necombatanți; *Pentru a fi arestat sau internat*, înregistrează persoanele indezirabile regimului dualist, care în timpul războiului au fost încarcerate sau deportate. În cazul Bistriței, documentul nu înregistrează nicio persoană de naționalitate română.

8. Cea de-a opta rubrică principală, intitulată *Soarta îndurată în timpul războiului*, precizează situația fiecărei persoane concentrate, la sfârșitul conflagrației. Rubrica cuprinde alte patru rubrici secundare. Prima rubrică secundară, *Mort pe câmpul de luptă*, îi înregistrează pe cei căzuți pe front. A doua rubrică secundară, *Mort în temniță, în pribegie, în spital, în urma boalelor sau rănilor*, include toate persoanele concentrate, care și-au pierdut viața în timpul războiului, în afara luptelor, dar din motive determinate de acesta. A treia rubrică secundară, *S-a reîntors acasă*, îi cuprinde pe toți concentrații, care au supraviețuit războiului. A patra rubrică secundară, intitulată *Dispărut*, îi înregistrează pe toți cei care au dispărut pe front.

Cea de-a treia rubrică secundară conține alte trei subrubrici: *Ca invalid*, în care sunt înregistrați toți cei care au supraviețuit războiului, dar au rămas cu grade diferite de invaliditate; *Rănit, bolnav, însă în prezent sănătos*, îi cuprinde pe cei care au revenit din război cu diverse traume, precum răni sau boli, dar care până la data recenzării se însănătoșiseră.

9. A noua rubrică principală, intitulată *În urma decedatului sau dispărutului a rămas*, înregistrează statutul social al urmașilor celor morți sau dispăruți în timpul războiului. Rubrica conține două rubrici secundare, anume *Văduvă* și *Numărul orfanilor*, în care este înregistrat numărul văduvelor și orfanilor rămași în urma celor morți pe câmpul de luptă, dispăruți sau din cauze legate de război.

10. Cea de-a zecea rubrică principală, *Observare*, cuprinde diferite observații, precizări și adnotări referitoare la unele aspecte, care nu au fost incluse în celelalte rubrici sau cărora nu li s-a consacrat o rubrică proprie.

Conținutul documentelor. *Tabloul nominal* cu localitățile rurale le recenzează pe toate cele 97 de așezări cu acest statut, existente în județ la data respectivă²³. Localitățile sunt înregistrate în ordine alfabetică, împreună cu numărul de locuitori români pe care îl aveau, după cum urmează: 1. Aldorf (azi Unirea), 65; 2. Ardan, 1.012; 3. Bârla, 416; 4. Beșineu, 72; 5. Bichigiu, 1.002; 6. Bileag (azi Domnești), 230; 7. Blașfalăul de jos (azi Blăjenii de Jos), 469; 8. Blașfalăul de sus (azi Blăjenii de Sus), 497; 9. Borgobistrița (azi Bistrița Bârgăului), 2.473; 10. Borgojoseni (azi Josenii Bârgăului), 1.271; 11. Borgomijloceni (azi Mijlocenii Bârgăului), 886; 12. Borgomureșeni (azi Mureșenii Bârgăului), 1.020; 13. Borgoprund (azi Prundu Bârgăului), 2.187; 14. Borgorus (azi Rusu Bârgăului), 929; 15. Borgosuseni (azi Susenii Bârgăului), 902; 16. Borgotiha (azi Tiha Bârgăului), 2.357; 17. Budacul rom. (azi Budacu de Sus), 693; 24. Budacul săsesc (azi Budacu de Jos), 111; 18. Buduș, 537; 19. Bungard, 349; 20. Caila, 559; 21. Cârlibaba nouă (azi în jud. Suceava), 83; 22. Cepen (azi Cepar), 87; 23. Coșna (azi în jud. Suceava), 680; 25. Crainimăt, 44; 26. Cușma, 496; 27. Dipșa, 266; 28. Dorolea, 380; 29. Dumitrea mare (azi Dumitru), 112; 30. Dumitrița, 77; 31. Feldru, 2.620; 32. Ferihaza (azi Albeștii Bistriței), 59; 33. Friș (azi Lunca), 433; 34. Galați (azi Galații Bistriței), 765; 35. Găureni (azi Alunișul), 439; 36. Ghinda, 81; 37. Gledin, 859; 38. Herina, 352; 39. Hordău (azi Coșbuc), 879; 40. Iad (azi Livezile), 389; 41. Ilva mare (azi Ilva Mare), 3.340; 42. Ilva mică (azi Ilva Mică), 1.486; 43. Jeica, 13; 44. Jelna, 54; 45. Lechința, 382; 46. Leșu, 1.544; 47. Lușca, 427; 48. Măgura (azi Măgura Ilvei), 1.355; 49. Maier (azi Maieru), 2.914; 50. Minthiul român (azi Mintiu), 1.083; 51. Mititei, 705; 52. Mocod, 901; 53. Monariu, 84; 54. Monor, 1.276; 55. Năsăud, 2.276; 56. Nepos, 1.432; 57. Neț (azi Nețeni), 274; 58. Nimigea rom. (azi Nimigea de Sus), 357; 59. Nimigea ung. (azi Nimigea de Jos), 355; 60. Nușfalău (azi Nușeni), 745; 61. Orheiu (azi Orheiu Bistriței), 57; 62. Parva, 1.069;

²³ Anuar Statistic 1923, p. 12; Împărțirea României 1926, p. 61.

63. Petriș, 118; 64. Pintic (azi Slătinița), 148; 65. Poiana (azi Poiana Ilvei), 864; 66. Poieni (azi Poienile Zagrei), 579; 67. Prislop (azi Liviu Rebreanu), 541; 68. Ragla, 355; 69. Rebra mare (azi Rebra), 1.654; 70. Rebrîșoara, 3.130; 71. Rodna nouă (azi Șanț), 1.959; 72. Rodna vechie (azi Rodna), 4.024; 73. Romuli, 1.006; 74. Runc (azi Runcu Salvei), 1.167; 75. Rustior (azi Ruștior), 539; 76. Salva, 1.900; 77. Sângeorgiul rom. (azi Sângeorz-Băi), 3.461; 78. Sângeorgiul săs. (azi Sângeorzu Nou), 171; 79. Sântioana, 596; 80. Sărățel, 47; 81. Sigmir, 76; 82. Suplaiu (azi Suplai), 611; 83. Sebișul de sus (azi Sebiș), 1.046; 84. Șieul mare (azi Șieu), 528; 85. Șieut, 902; 86. Șimontelnic (azi Simionești), 383; 87. Șirling (azi Măgurele), 324; 88. Șoimuș, 264; 89. Șomfalău (azi Sărata), 284; 90. Tăurea (azi Tăure), 698; 91. Telciu, 2.820; 92. Terpiu (azi Tărpiu), 111; 93. Tonciu, 38; 94. Tradam (azi Jidovița), 18; 95. Ujfalău (azi Satu Nou), 85; 96. Vermes (azi Vermeș), 150; 97. Zagra, 1.252²⁴.

Potrivit conținutului documentelor analizate, la momentul redactării acestora, în fostul județ Bistrița-Năsăud trăiau 81.127 locuitori de naționalitate română²⁵. Cifra nu include orașul Bistrița, deoarece documentul referitor la acesta nu are precizat numărul locuitorilor români din localitate. Potrivit însă *Anuarului Statistic al României* pe anul 1922, publicat în 1923, în anul 1910 locuiau în oraș 4.470 de români, al căror număr se va reduce la 3.716, în 1922, cel al realizării demersurilor ASTREI²⁶. Prin urmare, totalul populației române din județ a fost de aproximativ 84.843 locuitori, reprezentând aproximativ 70,50% din totalul locuitorilor din Bistrița-Năsăud și 1,66% din cel al transilvănenilor și bănățenilor²⁷.

Între 1914 și 1918 din rândul locuitorilor români au fost concentrați, sub diferite forme, pentru a lua parte la prima mare conflagrație mondială, un număr de 14.988 locuitori de naționalitate română²⁸. Aceștia au reprezentat 3,09% din totalul românilor transilvăneni mobilizați, conform datelor oferite de T. V. Păcățian, sau 3,10% conform calculelor furnizate de Liviu Maior. Dintre aceștia, un număr de 13.709 au fost încadrați la partea activă, ca soldați pe front, reprezentând: 91,46% din totalul mobilizaților bistrițeni; 3,05% din totalul românilor transilvăneni, conform datelor oferite de T.V. Păcățian; 3,04%, conform calculelor furnizate de Liviu Maior sau 2,10%, conform celor stabilite de Ioan I. Șerban. La partea sedentară, pentru activități auxiliare sau mobilizați pe loc, au participat 1.279 persoane, reprezentând: 8,54% dintre concentrații români bistrițeni; 3,70%, dintre românii transilvăneni, conform calculelor furnizate de Liviu Maior²⁹. Se remarcă, prin numărul mare de participanți, localitățile³⁰: Sângeorz-Băi, cu 733 activi și 64 la partea sedentară³¹; Maieru, cu 607 activi și 4 la partea sedentară³²; Rebrîșoara, cu 580 activi și 1 la partea sedentară³³; Telciu, cu 576 activi și 7 la partea sedentară³⁴; Feldru, cu 531 activi și 26 la partea sedentară³⁵ și Ilva Mare, cu 407 activi³⁶.

Autoritățile austro-ungare nu i-au scăpat din vedere nici pe cei ostili dublei monarhii. Ca urmare, între 1914 și 1918, un număr de 6 locuitori români au fost reținuți pentru a fi întemnițați sau internați în lagăre, cel mai probabil datorită implicării lor în lupta națională (6,35% din totalul românilor transilvăneni), iar 10 au ales calea refugiului (0,29% din totalul românilor transilvăneni)³⁷. Dintre localitățile care au avut astfel de cazuri, nominalizăm următoarele: Rodna, cu 1 reținut și 5 refugiați³⁸; Livezile, cu 2 reținuți³⁹; Năsăud,

24 SJANSB, Fond Astra, pachet nr. 4, act nr. 4a: Județul Bistrița-Năsăud, f. 2r-3v; Cf. Împărțirea României 1926, p. 61; Pentru denumirile actuale a se vedea: Iordan, Gâștescu, Oancea 1974, pass.; Ghinea, Ghinea 2000, pass.; Codul poștal 2003/I, pass.; Listă localități, pe https://ro.wikipedia.org/wiki/Lista_de_localități_din_județul_Bistrita_Nasaud (accesat în 01.02.2018, 14.37).

25 SJANSB, Fond Astra, pachet nr. 4, act nr. 4a: Județul Bistrița-Năsăud, f. 3v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

26 Anuar Statistic 1923, p. 30.

27 *Ibidem*, pp. 23, 27.

28 SJANSB, Fond Astra, pachet nr. 4, act nr. 4a: Județul Bistrița-Năsăud, f. 3v, 10r; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

29 *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

30 Nominalizate cu denumirea actuală.

31 SJANSB, Fond Astra, pachet nr.4, act nr.4a: Județul Bistrița-Năsăud, f. 3r, nr. crt. 77.

32 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

33 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 70.

34 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 91.

35 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 31.

36 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 41.

37 *Ibidem*, f. 3v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

38 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 72.

39 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 40.

cu 2 refugiați⁴⁰; Sângeorz-Băi, cu 1 reținut⁴¹. Potrivit documentului, în orașul Bistrița nu au fost înregistrați reținuți sau refugiați⁴².

Totalul celor care au fost implicați în acțiunile impuse de război s-a ridicat, conform documentului, la un număr de 15.004 persoane (3,06% din totalul românilor transilvăneni). Dintre aceștia, pe categorii sociale, situația a fost următoarea: 162 au fost intelectuali, reprezentând 1,08%; 313 comercianți și meseriași, reprezentând 2,08% iar 14.529 agricultori (plugari), reprezentând 96,84%⁴³. Cei mai mulți intelectuali au provenit din localitățile: Năsăud, 21⁴⁴; Bistrița, 18⁴⁵; Maieru, 11⁴⁶; Sângeorz-Băi și Mocod, câte 8⁴⁷. Numărul cel mai important de comercianți și meseriași a provenit din următoarele localități: Bistrița, 141⁴⁸; Prundu Bârgăului, 25⁴⁹; Năsăud, 22⁵⁰; Maieru, 8; Ilva Mică, 7⁵¹. Agricultorii cei mai numeroși au fost mobilizați din localitățile: Sângeorz-Băi, 785⁵²; Maieru, 592⁵³; Rebrișoara, 580⁵⁴; Telciu, 576⁵⁵.

Pierderile suferite au fost, de asemenea, însemnate. Din rândul celor mobilizați, 1.478 locuitori au căzut pe front, reprezentând 9,85%, alți 437 au murit în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, reprezentând 2,91% iar 1.011 au fost dați dispăruți, reprezentând 6,74%⁵⁶. Localitățile care au avut cel mai mult de suferit, prin decesul participanților pe câmpul de luptă, au fost: Sângeorz-Băi, 117⁵⁷; Feldru, 71⁵⁸; Rodna, 60⁵⁹; Maieru, 58⁶⁰. Din orașul Bistrița au căzut 15 dintre cei mobilizați la partea activă⁶¹. Cei mai numeroși participanți la conflagrație, care au decedat în detenție, în pribegie, de pe urma bolilor contactate sau a rănilor primite, au provenit din următoarele localități: Prundu Bârgăului, 35⁶²; Telciu, 26⁶³; Maieru, 25⁶⁴; Runc, 15⁶⁵. Numărul cel mai mare de dispăruți a fost din localitățile: Rebrișoara, 81⁶⁶; Telciu, 64⁶⁷; Salva, 51⁶⁸; Bistrița Bârgăului și Prundu Bârgăului, câte 35⁶⁹. Numărul românilor dispăruți, proveniți din orașul Bistrița, a fost de 22 de persoane⁷⁰.

La sfârșitul războiului au revenit acasă un număr de 12.078 persoane (80,50% dintre participanți), dintre care, 10.298 deplin sănătoase (85,26%), 1.052 rănite sau bolnave (8,71%), care până la data realizării recenziilor s-au însănătoșit complet și 728 invalide (6,03%)⁷¹. Localitățile care au avut cel mai mare număr de

40 *Ibidem*, nr. crt. 55.

41 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

42 *Ibidem*, f. 10r.

43 *Ibidem*, f. 3v, 10r; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A..

44 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 55.

45 *Ibidem*, f. 10r.

46 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

47 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77; F. 2v, nr. crt. 52.

48 *Ibidem*, f. 10r.

49 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 13.

50 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 55.

51 *Ibidem*, nr.crt. 42.

52 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

53 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

54 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 70.

55 *Ibidem*, nr. crt. 91.

56 *Ibidem*, f. 3v, 10r; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

57 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

58 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 31.

59 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 72.

60 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

61 *Ibidem*, f. 10r.

62 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 13.

63 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 91.

64 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 49.

65 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 70.

66 *Ibidem*, nr.crt. 74.

67 *Ibidem*, nr.crt. 91.

68 *Ibidem*, nr.crt. 76.

69 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt.9, 13.

70 *Ibidem*, f. 10r.

71 *Ibidem*, f. 3v, 10r; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

răniți sau bolnavi au fost: Runcu Salvei, 69⁷²; Sângeorz-Băi, 66⁷³; Năsăud, 64⁷⁴; Nepos, 52⁷⁵. Cei mai mulți participanți la război, care s-au întors cu diverse invalidități, au fost mobilizați din următoarele localități: Sângeorz-Băi, 43⁷⁶; Bistrița, 35⁷⁷; Telciu, 32⁷⁸; Ilva Mare, 23⁷⁹; Feldru și Rodna, câte 22⁸⁰.

Actele de curaj și vitejie au fost recompensate prin acordarea de decorații ale statului austro-ungar. Din totalul celor participanți la război, un număr de 1.855 au fost decorați, reprezentând: 1,24% din participanții bistrițeni și 4,20% din totalul românilor ardeleni decorați⁸¹. Dintre aceștia 1.728 au provenit din localitățile rurale (93,15%), iar 127 din orașul Bistrița (6,85%)⁸². Cei care s-au remarcat prin cele mai multe fapte de vitejie și au fost decorați au provenit din următoarele localități: Feldru, 155⁸³; Șanț, 128⁸⁴; Bistrița, 127⁸⁵; Monor, 76⁸⁶; Runcu Salvei, 64⁸⁷.

Grav afectate au fost familiile celor morți sau dispăruți. În urma acestora au rămas 1.146 de văduve, reprezentând 2,7% din totalul văduvelor transilvănene și 2.614 de orfani, reprezentând 53,79% din totalul general⁸⁸. Localitățile care au înregistrat cel mai mare număr de văduve și orfani au fost următoarele: Sângeorz-Băi, cu 65 văduve și 135 orfani⁸⁹; Rebrîșoara, cu 52 văduve și 149 orfani⁹⁰; Rodna, cu 43 văduve și 90 orfani⁹¹; Feldru, cu 39 văduve și 92 orfani⁹². În Bistrița, numărul văduvelor de război din Bistrița a fost de 21, iar cel al orfanilor de 50⁹³.

Informațiile cuprinse în document evidențiază, de asemenea, efortul de război al comunităților rurale. În ceea ce privește orașul Bistrița, documentul nu înregistrează date referitoare la acest aspect. Potrivit actului analizat, donațiile și contribuțiile benevole ale locuitorilor din respectivele localități s-au ridicat, pe parcursul războiului, la valoarea de 1.351.283 lei, reprezentând 17,37% din contribuția Transilvaniei⁹⁴. De câteva ori mai mari au fost însă pagubele suferite. Acestea s-au ridicat la valoare totală de 4.278.576 lei⁹⁵ (fără Bistrița), reprezentând 1,50% din valoarea pagubelor înregistrate în Transilvania. Cele mai importante contribuții benevole au provenit din localitățile: Șanț, 250.000 lei⁹⁶; Măgura Ilvei și Nepos, câte 150.000 lei⁹⁷; Coșna, 137.000 lei⁹⁸. Au suferit cele mai mari pagube, următoarele localități: Ilva Mare, 1.000.000 lei⁹⁹; Nepos, 500.000 lei¹⁰⁰; Sângeorz-Băi, 412.452 lei¹⁰¹; Bistrița Bârgăului, 330.000 lei¹⁰².

72 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 74.

73 *Ibidem*, nr. crt. 77.

74 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 55.

75 *Ibidem*, nr. crt. 56.

76 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

77 *Ibidem*, f. 10r.

78 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 91.

79 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 41.

80 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 31; F. 3r, nr. crt. 72.

81 *Ibidem*, f. 3v, 10r; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

82 *Ibidem*, f. 3v; 4r-10r.

83 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 31.

84 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 71.

85 *Ibidem*, f. 10r.

86 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 54.

87 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 74.

88 *Ibidem*, f. 3v, 10r; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

89 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

90 *Ibidem*, nr. crt. 70.

91 *Ibidem*, nr. crt. 72.

92 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 31.

93 *Ibidem*, f. 10r.

94 *Ibidem*, f. 3v; Păcățian 1923a, p. 54; Păcățian 1923b, Anexa A.

95 *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

96 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 71.

97 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 48, 56.

98 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 23.

99 *Ibidem*, f. 2v, nr. crt. 42.

100 *Ibidem*, nr. crt. 56.

101 *Ibidem*, f. 3r, nr. crt. 77.

102 *Ibidem*, f. 2r, nr. crt. 9.

Participarea românilor din fostul județ Bistrița-Năsăud la Primul Război Mondial (1914-1918)

(Rezumat)

Primul Război Mondial a afectat și viața locuitorilor români și a comunităților în care locuiau, ce făceau parte din fostul județ Bistrița-Năsăud. În acțiunile impuse de război s-au implicat 15.004 de persoane, din cele 98 de localități analizate.

Între anii 1914 și 1918 din localitățile județului s-au concentrat 14.988 de locuitori români. Dintre cei chemați la arme, 13.709 erau angajați în partea activă, ca soldați pe front, iar 1.279 în partea sedentară pentru activități auxiliare sau mobilizați la fața locului. 6 alți locuitori români au fost deținuți pentru a fi încarcerați sau închiși în lagăr cel mai probabil din cauza implicării lor în lupta națională și 10 dintre aceștia au ales calea de refugiu.

În timpul războiului, în rândul românilor mobilizați, au murit 1.478 pe front, 437 au murit în detenție, în exil, din cauza bolilor pe care le-au contractat sau din leziuni, iar 1.011 au dispărut. La sfârșitul războiului numărul de supraviețuitori a fost de 12.078. 10.298 dintre aceștia s-au întors acasă pe deplin sănătoși, 1.052 bolnavi sau răniți, care ulterior vor avea o recuperare completă, iar 728 dintre aceștia au decedat. Au fost primite 1.850 de medalii. Cei care au murit sau au dispărut au lăsat în urmă 1.146 văduve și 2.614 orfani.

Comunitățile din județ au avut contribuția lor proprie în susținerea războiului. Donațiile și contribuțiile voluntare ale locuitorilor acestor comunități au atins o valoare totală de 1.351.283 lei pe parcursul întregului război. În același timp, au suferit daune care au atins o valoare totală de 4.278.576 lei.

Romanians from the Former County of Bistrița-Năsăud that Participated in the First World War (1914-1918)

(Abstract)

The First World War also marked the lives of the Romanian inhabitants and the communities in which they lived that were part of the former county Bistrița-Năsăud. In the actions imposed by the war were involved 15,004 persons from the 98 localities reviewed.

Between 1914 and 1918 from the localities of the county were concentrated 14,988 Romanian inhabitants. Among those called to arms, 13,709 were employed in the active part, as soldiers on the frontline, and 1,279 in the sedentary part for auxiliary activities or mobilized on the spot. 6 other Romanian inhabitants were detained to be incarcerated or imprisoned in camp most likely because of their involvement in the national fight and 10 of them chose the path of refuge.

During the war, among the Romanians mobilized, 1,478 died on the front, 437 died in detention, in exile, due to the diseases they caught or from the injuries and 1,011 went missing. At the end of the war the number of survivors was 12,078. 10,298 of them returned home fully healthy, 1,052 ill or injured which afterwards would make a full recovery and 728 of them disabled. 1,850 medals were received. Those that were dead or had disappeared left behind 1,146 widows and 2,614 orphans.

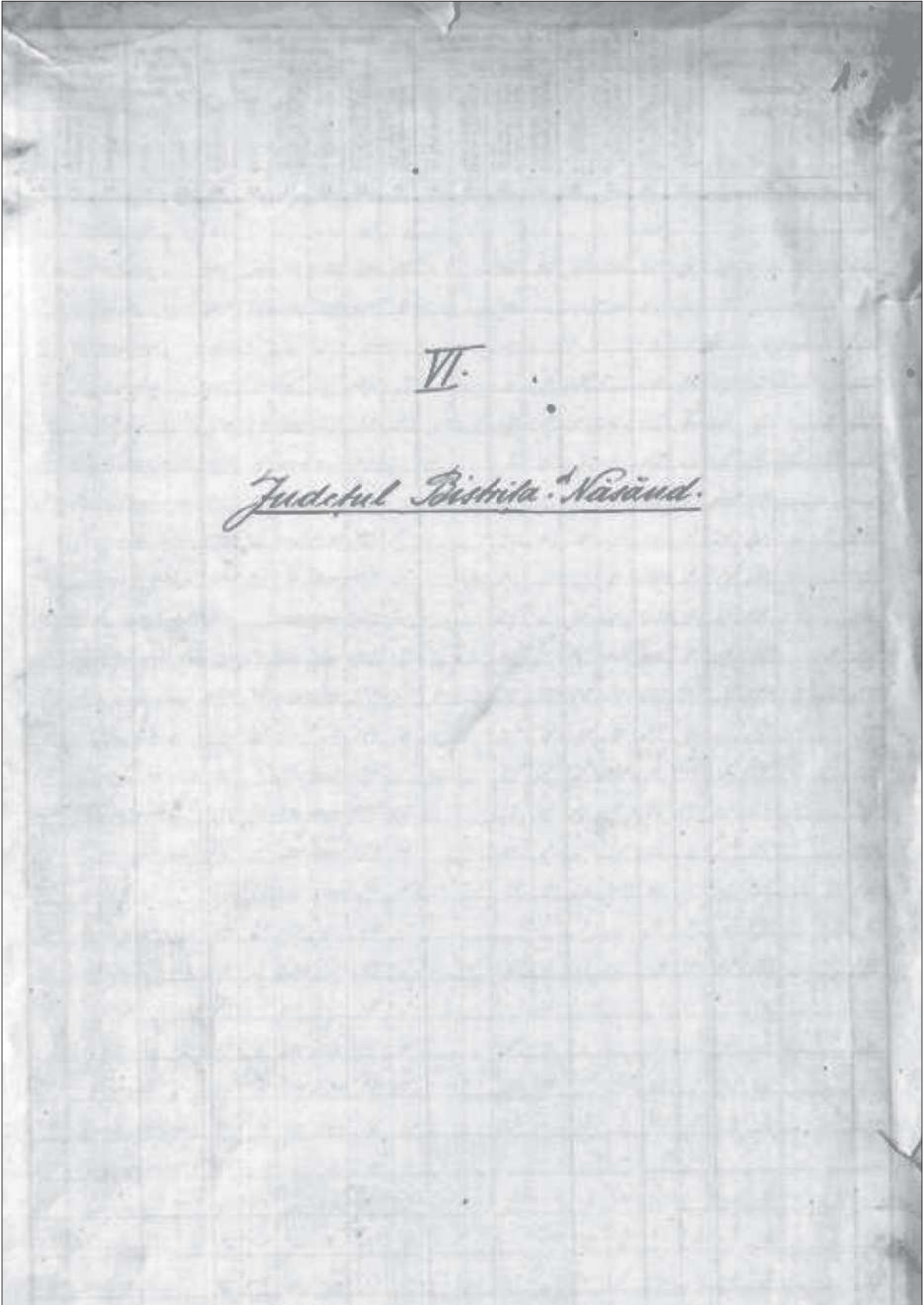
The communities of the county had their own contribution in sustaining the war. The donation and voluntary contributions made by the inhabitants of those communities reached a total value of 1,351,283 lei during the entire war. At the same time, they suffered damages that reached a total value of 4,278,576 lei.

Bibliografie

- Anuar Statistic* 1923 *Aunarul Statistic al României 1922 / Annuaire Statistique de la Roumanie*, București, 1923.
- SJANSB, Fond *Astra*, pachet nr. 4, act nr. 4a: *Tablou nominal Cod poștal* 2003/I Serviciul Județean al Arhivelor Naționale. Filiala Sibiu, Fondul *Astra*, Pachet nr. 4, act nr. 4a: VI. *Județul Bistrița-Năsăud. Codul poștal al localităților din România*, vol. I, București, 2003.
- Ghinea, Ghinea 2000 Eliza Ghinea, D. Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, 2000.
- Iordan, Gâștescu, Oancea 1974 I. Iordan, P. Gâștescu, I.D. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.
- Împărțirea României* 1926 *Împărțirea administrativă a României însoțită de Legea pentru unificarea administrativă și de Legea pentru organizarea administrațiunii comunale a orașului București*, București, 1926.
- Listă localități* *Listă de localități din județul Bistrița-Năsăud*, pe https://ro.wikipedia.org/wiki/Lista_de_localități_din_județul_Bistrita_Nasaud (accesat: 01.02.2018).
- Maior 1985 L. Maior, *Soldați români din armata austro-ungară*, vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, îngrijite de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 354-367.
- Păcățian 1923a T.V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, în „*Transilvania*”, LIV, 1923, 1-2, p. 32-54.
- Păcățian 1923b T.V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, Sibiu, 1923.
- Șerban 1998-1999 I.I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „*Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*”, 2-3, 1998-1999, p. 201-215.

FACSIMILE

1. Centralizator al localităților rurale (integral)

Fila 1r

Numaral curent	Comunele din judet	Poporasiunea romană a comunei	No-torul celor decorați in cursul războaielor	Erau din comunități în care s-au născut pentru armată	Populația de război ale comunei în total	Au luat parte în război împotriva războiului				Bătălia războiului în timpul războiului						In urma decesului și dispariției în război		După război morile au luat parte în război împotriva războiului								
						din punct de vedere al sexului				din punct de vedere al vârstei		din punct de vedere al gradului de studii		din punct de vedere al ocupației		din punct de vedere al staturii		morți	disparați	morți	disparați	morți	disparați			
						1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12							13	14	15
						maschi	femei	sub 18 ani	18-25 ani	26-35 ani	36-45 ani	46-55 ani	56-65 ani	66-75 ani	76-85 ani	86-95 ani	96-100 ani	101-110 ani	111-120 ani	121-130 ani	131-140 ani	141-150 ani	151-160 ani	161-170 ani	171-180 ani	181-190 ani
1	Aldeuș	63	-	-	10							2	8									10				
2	Ardeuș	1112	56	700	1100	177	12				12	10	6	10	143	10	17	41	1			190				
3	Borla	416	22	1000	700	49	4				4			6	43		2	2	1	1		37				
4	Burmuș	72	-	-	2									2								2				
5	Dișteghea	1102	1	-	150	7					4	9	7	2	114	24	14	27				157				
6	Boiaș	230	24	1500	-	53	1				7	1	1	12	27	6	7	8		1		53				
7	Blăgești	467	6	3000	-	93		1			7	8	7		67	5	4	4	2	4		31				
8	Blăgești	977	2	2000	-	125					22	1	4	4	17	7	16	24				125				
9	Borș	2571	22	1000	2000	192	63				52	4	11	34	301	15	29	12	6	4		435				
10	Borș	1574	17	300	2000	161	5		1		24	2	9	4	134	7	17	33		2		172				
11	Borș	116		300	2000	172					23	3	6	1	132	7	15	41				172				
12	Borș	1020	20	1400	2000	192	6				43	1	15	11	113	8	19	61		3		125				
13	Borș	2117	34	600	1200	133	67	1			27	35	17	50	227	35	33	124	4	25		372				
14	Borș	924	21	-	150	6					17	1	19	20	19	7	9	17		3		157				
15	Borș	912		2500	4000	124					15	1	5	100	2	9	5	14				124				
16	Borș	1157	36	700	1500	207	12				32	5	19	37	173	19	12	52				314				
17	Borș	620	8	200	2000	129	19				11	3	5	10	113	6	12	11				144				
18	Borș	337	24	200	1100	30	14				13	3	6	14	63		7	10	2	1		101				
19	Borș	149	25	500	-	62								3	9	41	9	6	14			62				
20	Borș	353	3	200	-	33					7	6	5	2	61	11	12	32				33				
21	Borș	23		500		7	3							1		1	1	6				10				
22	Borș	17	1	100	500	17	4				1	1			17	2	4	6				24				
23	Borș	811	9	2500	1700	37	18				20	4	5	10	67	13	12	25				115				
24	Borș	111	14	200	2100	22					3		2	2	12	2	2	2				22				
25	Borș	44		-	-	6									5	1						6				
26	Borș	416	13	2000	1100	79	23				17		6	11	66	2	6	1		1		111				
27	Borș	266	9	-	-	25	6					3	3	1	13	4	4	7				24				
28	Borș	310	9	1500	1100	53	4				1			7	46	3	3	7				57				
29	Borș	112		100	1100	24	1				5			4	12	1	5	12				22				
30	Borș	77	2	900	300	12	4							1	7	13	1			1		15				
31	Borș	2650	155	1000	1500	54	26				71		22	40	311	43	34	92	2	5		339				
32	Borș	2102	237	1000	1100	172	201	2	1		103	105	114	137	2300	243	130	777	11	9		2912				

Numarul curent	Comuncie din județ	Populația română a comunei				Numărul celor decedați în cursul războiului				De la război până la războiul împotriva războiului				Scurta istorie în timpul războiului					În urma decorațiilor și distincțiilor de război		După clase sociale au luat parte la războiul împotriva războiului		
		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Scurta istorie în timpul războiului			15	17	18	19	20	21			
												13	14	15									
22	Frichaza	38	2	100	-	15	1						15	1	1	2			1	15			
23	Fry	43	22	20	100	79	19			3	3	1	4	76	11	1	21		1	97			
24	Salaf	245	17	250	-	139				15	5	1		116	15	1	23		1	158			
25	Săvârșeu	424	-	-	-	59	11			1	3	1		11	18	10	21			110			
26	Sherada	11	3	1000	2000	17	1			3		2	2	15	2	2	4			25			
27	Sleazin	118	42	100	1000	117	49			16	5	16	3	100	10	16	17	2	1	163			
28	Teina	152	16	200		42				1		3		27	4	4	10			42			
29	Tordian	189	-	-	-	71	3			2	11	6	10	101	26	21	63			173			
30	Tud	319	15	-	1000	46	6	2		3		1	7	34	9	9	16		1	53			
31	Tura mare	240	40	1000	1000	407				42	1	22		333	1	17	15	3		401			
32	Tura mică	116	2	-	1000	279	5			41	12	7		231	7	12	17		7	257			
33	Țeica	11	-	50	-	4								4						4			
34	Țelva	57	3	200	276	10						2		1					1	9			
35	Țelvința	362	-	-	-	40				1	4	2		26	7	9	16		2	31			
36	Țerca	179	30	233	310	279	47			21	9	17	46	209	29	11	25	6		325			
37	Țerca	437	2	300	1000	100	21			12	11	3	9	82	6	1	25	5		114			
38	"Migra	215	22	1000	1000	218	62			23	5	8	11	20	21	25	31	2	2	326			
39	"Maier	2914	16	1000	1000	617	4			28	25	19	19	470	25	29	65	11	3	592			
40	"Mădăraș	102	12	1000	1000	119	21			26	7	1	1	160	6	16	39	3	1	201			
41	"Mădăraș	205	35	1000	1000	121	11			17	1	11	11	90	9	13	17		2	232			
42	"Mocș	301	61	1000	1000	172	26	1		15	11	10	47	103	13	20	34	1	2	189			
43	"Mocș	19	-	100	1000	15				2		1		12						15			
44	"Mocș	276	76	2000	1000	194	45	1		29	4	7	1	172	11	17	59	5	1	232			
45	"Mocș	276	34	1000	1000	326	42	2		34	9	5	69	257	7	23	24	21	22	37			
46	"Mocș	415	62	1000	1000	156	10			9		9	52	11	14	10	23	1	1	189			
47	"Mocș	374	5	1000	-	49	13			1	4	1	1	46	4	5	1	1		56			
48	"Mocș com	357	1	1000	-	57				13		2	16	53	1	1	11	1	3	83			
49	"Mocș ung	315	3	1000	-	59	21			4	6	7	1	54	7	12	21	1	3	75			
50	"Mocș	315	5	1000	1000	61				3		3	26	23	1	2	7		3	58			
51	"Mocș	57	-	1000	1000	10								9	1					2			
52	"Mocș	1019	4	1000	1000	170	8			21	3	12	3	114	24	17	54	1		177			
53	"Mocș II	2670	57	1000	1000	210	44	2	4	95	116	109	150	277	211	114	712	71	63	910			

Numărul curent	Comunele din județ	Populația română a comunei	Nu. vârstelor decedate în cadrul războiului	Nu. vârstelor martiri la acțiunile pentru armată	Populația de războiu în comunism în total	An lași parte în migrațiile ilegale de războiu				Scutirea industrială în timpul războiului						În urma deceselor și disparițiilor în războiu		După clase sociale în lași parte în războiu împotriva în războiu				
						An lași parte în migrațiile ilegale de războiu				Scutirea industrială în timpul războiului						În urma deceselor și disparițiilor în războiu		După clase sociale în lași parte în războiu împotriva în războiu				
						1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
62	Petroș	111	2	300	-	24	6			6				23	1	9	3					30
64	Pieric	108		-	-	16							1	15								16
65	Poiana	169	40	2000	1000	166	13			16	5	17	3	175	11	13	27	2	2	229		
66	Poroni	379		-	-	116				19		1	2	12	9	9	17	4	2	110		
67	Preleț	371	72	1700	2500	39	15			10	11	7	12	70	4	10	34	1		110		
68	Răglea	313		3000	1000	57	9			10	7	1	6	38	1	6	10	3	6	54		
69	Rebra mare	169	5	2000	1000	241	26			17	3	15	17	199	28	17	37	1	2	270		
70	Războieni	1120	2	2000	2000	370	1			28	9	18	4	199	81	32	199		1	570		
71	Rodna nouă	1937	128	2000	2200	323	105			89	12	11	7	331	11	19	99	4		429		
72	Rodna veche	1029	31	5000	2000	359	57	1	5	64	13	22	24	272	31	43	90	5	3	477		
73	Romule	1006	73	2300	900	135	1			2	3	10		105	16	11	26	1	2	132		
74	Rome	1167	64	3000	1000	235	26			29	15	8	69	126	14	32	69	2		257		
75	Războier	337	19	1200	500	93				6	6	10	1	57	17	2	9		1	92		
76	Sabra	1700	2	-	1000	310	19			13	13	14	13	225	57	22	70	2	4	323		
77	Săgești com	1910	48	2000	2250	713	64	1		117	1	43	66	331	31	65	335	1	5	743		
78	Săgești cas	178	7	50	-	23	1			2		2	5	14	1	2	3		2	22		
79	Săntăna	516	8	2000	1000	54	16			6	1	5	2	45	5	1	12			70		
80	Sărățel	97	9	1000	1000	56	3			7		7	1	41	3	4	13	1	2	56		
81	Săgești	76	1	-	-	1	6			1			3	9	1	2	2			14		
82	Săpălan	611		-	-	116	2			1	3	6		94	11	7	19	3		115		
83	Săpălan cas	1016	31	2500	1000	129	26			21	7	21	2	93	11	13	29	1	2	132		
84	Săul mare	521	54	1000	1000	77	20			17	1	4	1	79		9	11	2		95		
85	Săul	342	24	1200	500	107	7			5	5	10	5	18	9	10	19	3	5	106		
86	Sămbăure	313	7	20	2000	70				10	2	3	1	53	1	4	13	1	2	67		
87	Sărbog	329		50	1000	36				7	1	3		23	2					36		
88	Sărmăș	269	19	100	200	47	4			6	1	2	1	33	1	5	12		1	58		
89	Sărmășeni	259	17	100	-	31	5			7		2	9	24	1	3	4	1	1	41		
90	Sărmășeni	623	22	1000	-	111				17	3	4		93	1	13	11			112		
91	Sărmășeni	2220	54	1000	1000	576	7			25	26	32	11	425	69	37	73	3	4	576		
92	Sărmășeni	111	4	-	-	25	5			4	1	2	4	19		1			1	29		
93	Sărmășeni	38		1000	-	5					1			2	2	1	3			5		
	Sărmășeni II	204	63	1200	2000	497	99	2	5	37	169	219	223	301	416	417	329	41	49	277		

Numărul curent	Comunele din județ	Populațiunea română a comunei		Numărul celor decedați în timpul războiului		S-au lăsat urmăriți de servicii pentru armată		Populația de studiu ale comunei în total		Au luat parte la război în calitate de război		Scutirea înfăptuită în timpul războiului					La urma de muniții și dispoziția sa război		După clase sociale au luat parte la război în calitate de război			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	S-au primit armă		S-au primit armă			17	18	19		20	21
												11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
94	Trădani	11	-	-	-	3	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	2	1	-	-	2	
95	Hylolau	15	2	200	-	13	5	-	-	-	2	-	-	15	1	2	4	-	-	2	16	
96	Sornat	108	11	300	-	14	1	-	-	-	2	1	-	2	15	-	3	3	-	1	19	
97	Tagra	132	-	-	-	20	2	-	-	-	31	7	13	4	16	12	26	37	6	4	241	
	Comuna II	192	14	300	-	23	2	-	-	-	36	8	14	6	19	13	32	34	7	7	230	
	Comuna II	3044	612	3334	2340	197	494	2	5	-	37	144	229	272	312	410	417	349	43	49	377	
	Comuna I	2074	157	2027	2096	134	492	2	4	-	62	146	134	20	377	273	316	232	74	65	140	
	Comuna I	2102	323	1929	1936	323	301	2	1	-	63	105	119	33	344	241	324	779	11	17	372	
	Total	8127	171	8298	3278	677	125	6	10	-	143	323	673	343	400	599	625	2264	144	172	1920	

2. Localitatea Bistrița (extras)

Județul: Bistrița-Năsăud Comuna: Bistrița
 Piașă: Bistrița Populațiunea română: suflete.

Tablou nominal

despre locuitorii români, cari au luat parte la războiul din anii 1914—1918

Numărul curent	Numele și pronumele	Născut în comuna	Ocupațiunea civilă	Gradul avut la miliție	A fost decorat cu medalie	A luat parte la mișcările armate de război				Soarta îndurată în timpul războiului				Observare			
						Chiamat în război		a fost refugiat	a fost rănit	a fost ucis	a fost luat în captivitate	a fost rănit	a fost ucis				
						la prima chemare	la a doua chemare										
1	Bechiș Garil	1887	meșter	sergent		/											
2	Bechiș Vasile	1887	meșter	sergent	argint	/											
3	Bugsan Salen	1887	meșter	sergent		/											
4	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
5	Bărlăuț Vasile	1887	meșter	sergent	argint	/											
6	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent	argint	/											
7	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
8	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
9	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
10	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
11	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
12	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
13	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
14	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
15	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
16	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
17	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
18	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
19	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
20	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
21	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
22	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
23	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
24	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
25	Bărlăuț Ion	1887	meșter	sergent		/											
Grupuri:						25				2	2	20	1	1			

Județul: _____

Comuna: _____

Piața: _____

Populațiunea română suflete. _____

Tablou nominal

despre locuitorii români, cari au luat parte la războiul din anii 1914—1918

Numărul curent	Numele și prenumele	Născut în comună	Ocupațiunea civilă	Grădul avut în miliție	A fost decorat cu medalia	A luat parte la războiul împotriva războiului				Scurta îndreptă în timpul războiului						Observare			
						Chisemat fiind				S'a întors acasă		S'a pierdut		S'a pierdut					
						în partea a doua, în calitate de	în partea a doua, în calitate de	în partea a doua, în calitate de	în partea a doua, în calitate de	moart pe câmpul de luptă	moart în sălărie, în prăgăre, în spital, în armă înaintea lui deșchis	ca invalid	ca invalid	ca invalid	ca invalid		ca invalid	ca invalid	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
			Tracovani			309	25			15	14	32	78	179	21	21	50		
335	Jovan	Jabal	scorn	școlar															
336	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
337	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
338	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
339	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
340	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
341	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
342	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
343	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
344	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
345	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
346	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
347	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
348	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
349	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
350	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
351	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
352	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
353	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
354	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
355	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
356	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
357	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
358	Ștefan	Ștefan	școlar	școlar															
						331	25			75	74	35	84	188	22	21	50		

Sextil Pușcariu și Primul Război Mondial. Anul 1917

Petre DIN

Cuvinte cheie: Sextil Pușcariu; Memorii; Primul Război Mondial; frontul italian; 1917

Keywords: Sextil Pușcariu; the Memoirs; The First World War; Italian front; 1917

Memoriile lui Sextil Pușcariu dedicate Primului Război Mondial reprezintă o investigație sistematică asupra originilor acestui conflict, subliniază influența emoțională a războiului asupra familiei rămase în spatele frontului și impactul său asupra vieții cotidiene a civililor, dar și a militarilor din tranșee. Publicate în 1978 de către filologul Magdalena Vulpe, bucurându-se de introducerea și notele realizate de Ion Bulei, memoriile lui Sextil Pușcariu reprezintă o excelentă sursă istorică, sociologică și antropologică pentru istoricul ce-și propune reconstituirea Primului Război Mondial din perspectiva mentalității colective și a imaginii sociale.

Așa cum menționa Jacques Le Goff, istoriografia franceză, prin Jean-Jacques Becker și colegii săi de la Științe Politice de la Universitatea Paris X-Nanterre și de la Centre de Recherche de l'Historial de la Grande Guerre Stéphane Audouin-Rouzeau și Anette Becker, au readus imaginea Primului Război Mondial în atenția contemporanilor, cu ororile și nevrozele sale distructive. Datorită milioanei de victime, întinselor teritorii devastate, a nedreptăților și frustrărilor acumulate, Războiul din 1914-1918 a generat o cultură a doliului, o cultură a războiului și o cultură a urii și a barbariei¹.

Referitor la natura informațiilor utilizate menționez faptul că, o primă categorie de surse cuprind acele izvoare istorice, variate, cu caracter narativ (relatări, memorii, corespondență), care fixează observațiile detașate ale unor contemporani, fie propria experiență de viață a observatorului. A doua categorie de surse se referă la intervențiile oficialităților laice sau ecleziastice care au propriile opinii asupra războiului și reglementările care însoțesc orice implicare a unei persoane civile sau militare pe câmpul de luptă.

Prin urmare, în spiritul cunoașterii aprofundate a stărilor de spirit a combatanților de pe front și a populației civile în spatele acestuia, este nevoie de câteva considerații generale privind evoluția conflictului în anul 1917.

Surprinzător, în decembrie 1916, împăratul german Wilhelm al II-lea a înaintat statelor Antantei oferte de pace. În realitate, strategia germană își propunea să contracareze imaginea unei Germanii agresive și responsabile pentru război, aceasta având doar un caracter pur propagandistic. Propunerile de pace ale Germaniei nu conțin nici măcar elementele minimale ale unei platforme de discuții: retragerea din Belgia și din zonele franceze ocupate. Guvernele statelor Antantei nu oferă niciun răspuns împăratului german; unica modalitate de finalizare a războiului semnifica victoria uneia din cele două alianțe politico-militare.

Anul 1917 este un moment de cotitură al Primului Război Mondial. Pe fundalul unor eforturi ofensive extreme ale statelor implicate, apar două elemente care vor schimba raportul de forțe: intervenția directă în război a SUA și izbucnirea revoluției în Rusia și sfârșitul regimului țarist².

1 Jacques Le Goff, *Prefață*, în Astorri Antonella, Patrizia Salvadori, *Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*, trad. Ilieș Câmpănu, Enciclopedia RAO, București, 2005, p. 5.

2 Astorri Antonella, Patrizia Salvadori, *op.cit.*, pp. 119-120.

Pentru receptarea mai exactă a acestei comunicări se impune prezentarea sumară a biografiei autorului. Născut la 4 ianuarie 1877 la Brașov, Sextil Pușcariu urmează studiile gimnaziale și liceale la Brașov, după care face studiile superioare la universități europene: Leipzig, în Germania (1895-1896), apoi în Franța, la Paris (1899-1901) și în Austria, la Viena (1902-1904). Educat în spiritul rigorii gândirii și al dinamismului faptelor imprimat de școala germană, intelectualul transilvănean trăiește în ambianța culturii românești de unde preia fervoarea naționalismului românesc de la începutul secolului al XX-lea. În pofida acestui fapt, în momentul izbucnirii războiului din ipostaza de cetățean austro-ungar s-a prezentat la înrolare. Sentimentul datoriei față de „bunul împărat”³ a funcționat la Sextil Pușcariu ireproșabil. Acesta este traiectul unui intelectual transilvănean angrenat în proiectul statului național, dar care este loial și față de Austro-Ungaria. Deși este membru corespondent al Academiei Române din 1905 și membru titular din 1914, aceste realități nu-i diminuează sentimentul fidelității față de împăratul Franz Joseph la izbucnirea conflictului⁴.

Informațiile sale privind războiul, corespondența către soție, inserția unor retrospecții interioare sunt dominante în *Memorii*. Notele zilnice exprimă frământările autorului pe frontul italian, atmosfera unui prezent trăit intens dar și imperativul scrierii unui jurnal care să transmită posterității experiențele dureroase ale războiului. În acest sens, la împlinirea vârstei de patruzeci de ani Sextil Pușcariu îi trimite soției, Eleonora, o emoționantă scrisoare din care transpare atât dificultățile, incertitudinile momentului, dar și rolul memoriei în conturarea identității naționale. „Astfel mă gândesc că odată, dacă ne va ajuta Dumnezeu să trecem peste toată cumpăna vremilor în care trăim și să ajung pe cei șazeci cum am ajuns pe cei patruzeci, într-o seară frumoasă de iarnă, stând cu băbuța mea la foc, vom rășfoi prin filele acestea și vom lăsa să treacă înaintea ochilor noștri sufletești zilele trăite atât de frumoase multe din ele. Atunci și copiii vor fi mari și vor putea lua și ei în mână însemnările acestea, care le vor deștepta imaginile atâtor bătrâni din neam pe care abia îi vor ține minte și vor vedea cum au trăit părinții lor”⁵.

Eroismul și sacrificiul armatei române în campania anului 1916 a provocat pierderi însemnate trupelor austro-ungare și germane. Impresii profunde ale bravurii ostașilor români au fost surprinse de Sextil Pușcariu într-o conversație a unor ofițeri germani. Vitejia ostașilor români au atras prețuirea corpului ofițeresc german, care au remarcat și faptul că entuziasmul și eroismul românilor nu au putut suplini superioritatea tehnicii și a infrastructurii militare germane. „Deunăzi, întorcându-mă din concediu, am călătorit cu niște ofițeri germani ce se întorceau de la frontul român. Erau plini de laudă pentru trupele române și un maior de artilerie care a luptat în Munții Făgărașului, mi-a spus că în fața lui era un regiment activ românesc. „Niciun regiment de gardă prusian nu s-ar fi luptat mai bine”, erau vorbele lui. Cât timp au fost în munți au fost admirabili. Împinși la șes, i-a doborât focul de artilerie grea și masele năvălitoare. „I-am strivit cu masele noastre și artileria noastră grea”. Nu știu că-s român, când îmi spunea acestea”⁶.

Nemulțumirile, revolta și frustrarea sunt stări emoționale care domină mentalitățile beligeranților. Creșterea alarmantă a prețurilor, salariile mici fac dificile condițiile de viață atât printre combatanți, dar și pe frontul intern. Dificultățile în aprovizionarea populației și moralul tot mai diminuat al românilor transilvăneni, confrunțați cu spectrul războiului sunt reliefate de Sextil Pușcariu. „Lipsa ia proporții îngrijorătoare. Însemnez aici câteva date din cele auzite în timpul din urmă, ca dovadă a vremurilor. Sergentul Kolf s-a întors din concediu din Codlea, de lângă Brașov, și povestește că în Brașov e mare lipsă de pâine și lapte. Orașenii vin pe la sate cu câte o cărucioară de-și cumpăra de-ale mâncării. Carnea e cu 10-12 cor. kilogramul. Vitele fiind duse în mare parte de români, a ajuns prețul unui bou 5000 cor”⁷.

Dintre imaginile conflictului prezentate de Sextil Pușcariu este și cea a prizonierilor. Războiul de masă, de infanterie, de mișcare este în aceeași măsură și conflictul prizonierilor. Antoanella Astorri și Patrizia

3 Pentru sintagma mitul „bunului împărat” vezi Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, P.U.C., Cluj-Napoca, 1997, pp. 339-396; Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste. Istorie și imaginar*, P.U.C., Cluj-Napoca, 1999, pp. 209-221; Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor transilvăneni în secolul al XVIII-lea*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2003, pp. 7-21; Mirela Andrei, *Românii ardeleni și împăratul austriac. Avatarurile mitului „bunului împărat” de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la perioada pașoptistă*, în *Revista Bistriței*, XV, Cluj-Napoca, 2001, p. 221.

4 Ion Bulei, *Cuvânt înainte*, în Sextil Pușcariu, *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe, Prefață de Ion Bulei, Editura Minerva, București, 1978, p. 7.

5 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, pp. 178-179.

6 *Ibidem*, p. 180.

7 *Ibidem*, p. 198.

Salvadori menționau faptul că pentru a-i suplini pe bărbații plecați pe front, adeseori prizonieri sunt folosiți la muncile câmpului, în fabrici sau la muncile publice⁸. Datorită acestei situații, termenul de prizonier nu mai exprimă o accepțiune peiorativă și la finalul războiului aceștia vor deveni singura rezervă de bărbați care va redresa economic și social societatea interbelică. „Prizonieri! Iată un cuvânt care a primit un sens nou în acest război. Înainte această vorbă îți deștepta imaginea unui om singuratic, închis într-o celulă. Drumul până la prisoare ți-l închipuiai ca cea mai umilitoare cale pe care ți-o poți închipui, făcut între privirile batjocoritoare ale mulțimii dușmănoase. Azi cuvântul îți evocă mase mari de oameni, care înlocuiesc pe bărbații duși pe front, săpând pământul, umplând fabricile, făcând pe băieții de prăvălie și chiar pe vizitii în orașe mari și săpând tranșee la câțiva kilometri de linia dușmană. Fețele lor sunt vesele când trec pe stradă, lumea îi privește indiferent, țărancele scriu bărbaților despre vaca care a fâtat și rusul care e sănătos..... Azi sunt situații în care părți întregi ale unei oștiri sunt prinse fără a avea posibilitatea de a mai lupta și cuvântul „rușine” nu mai e legat de cuvântul prizonier”⁹.

O situație dramatică a captivității prizonierilor români în lagărele combatanților a fost expusă de Ion Bulei. Un număr considerabil dintre cei transportați spre lagăre nu au mai ajuns la destinație. Au murit în timpul transportului, în deplasări de zile întregi pe jos, lipsiți de apă, alimente, și asistență medicală și cu rănilor infectate. Prizonierii care nu au supraviețuit au fost abandonați, devenind hrană pentru animalele sălbatice. Viața în lagărele de prizonieri era extrem de dificilă. Dormeau în bordeie sau barăci din lemn improvizate unde noroiul răzbătea la suprafața podelelor. Erau hrăniți cu o bucată de pâine și o supă de gullii. În aceste condiții, foamea era o constantă nefericită a existenței lor ca prizonieri¹⁰. Dar cu toate aceste privațiuni, sentimentul de solidaritate era prezent printre prizonieri. „Timpul petrecut la Sibiu îmi va rămâne pe veci neuitat, ca una din cele mai negre pagini din viața de prizonier. Eram tratați ca animalele. O bucătică de pâine și un blid de lături ne erau hrana de toate zilele.

Niciodată nu voi uita amara priveliște pe care o înfățișau bieții ofițeri înfomețați. Fiecare cu câte un ciob de oală, sau cu câte o cutie goală de conserve în mână, trecând rând pe rând să-și primească hrana din cazan.

Mizeria fu repede desăvârșită. În curând, din cauza murdăriei, ne umplură păduchii. Paraziții ajunseră o adevărată plagă pentru noi și mă îngrozeam la gândul că și eu le voi cădea pradă, în murdăria în care trăiam. Împreună cu camarazii Horia Lazăr, Orășanu Popovici și Bastaki, strânși cu toții într-un colț, ne găseam în cea mai desăvârșită dragoste frățască, mângâierea vremurilor amare prin care treceam și noi, și țara”¹¹.

Primul Război Mondial nu s-a caracterizat doar prin confruntări militare, ci și prin aspecte ale vieții private ale combatanților. Istoria vieții private conceptualizate de Philippe Ariés și Georges Duby cuprind moravurile și aspectele vieții de toate zilele, habitatul uman, individualismul și intimitatea sa. Viața privată este spațiul în care individul se retrage pentru a se relaxa, o zonă de imunitate care îl protejează de lumea exterioară¹². Ofițerii și soldații situați în spatele frontului, sub amenințarea obuzelor și a gloanțelor fac baie, se bărbieresc, își tund mustățile, își îmbracă uniforma de paradă și merg în oraș. Dincolo de dramatismul realității frontului, Sextil Pușcariu prezintă sensibilitățile militarilor, trăirile, gândurile de moment și aspectele nostalgice ale acestora. „Ieri, fiind duminică, am mers cu trăsura la Levico, cu Mocu, de am luat o baie, am stat o jumătate de ceas la cafenea și am asistat la o reprezentație de cinematograf. Însemnez lucrurile acestea, fiindcă ele sunt caracteristice pentru războiul actual și nu intrau deloc în cuprinsul noțiunii „război”, așa cum mi-l închipuiam eu înainte. O baracă mare de scânduri cu instalații moderne de baie, pentru soldați și pentru ofițeri, imediat înapoia liniilor prime. Și ce binefacere e o astfel de baie! Iar cinematograful, oricât de naiv și de slăbuțe ar fi filmele lui, e o distracție, ai impresia că vezi un teatru și înaintea ochilor îți trec oamenii care nu-s în uniforme, odăi frumos aranjate, femei bine îmbrăcate, tot farmecul vieții de care ești atât de dorit. Mai bine îți petreci însă ascultând glosele soldaților care seară de seară umplu sala, izbucnirile în râs și glumele pipărate ale acestor suflete naive”¹³.

Ecoul luptelor de pe front revine frecvent în însemnările lui Sextil Pușcariu. Anul 1917 este o perioadă de frământări nu numai din cauza revoltelor militare. Anul 1917 este un timp al insecurității colective

8 Antonella Astorri, Patrizia Salvadori, *op.cit.*, p. 143.

9 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, p. 189.

10 Ion Bulei, Prefață, în Maior Gheorghe Caracaș, *Din zbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*. Ediția a III-a revizuită, Editura Corint, București, pp. 5-6.

11 Maior Gheorghe Caracaș, *op.cit.*, p. 18.

12 Pentru conceptul de viață privată vezi Philippe Ariés, Georges Duby, *Istoria vieții private. De la Imperiul Roman la anul o mie*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1994, pp. 6-7.

13 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, p. 197.

amplificate de faptul că descurajarea de pe front s-a colportat și în spatele frontului. Faptul că SUA a declarat război Germaniei în 6 aprilie 1917, că propaganda anglo-franceză inoculează ideea că revoluția rusă sporește capacitatea militară a armatei ruse sunt premise favorabile ca situația generală a fronturilor să încline balanța în favoarea Antantei. Dar incertitudinea este dominantă și în cadrul Puterilor Centrale, unde penuria de alimente și de materii prime se resimte tot mai mult¹⁴. Catastrofa războiului este percepută de Sextil Pușcariu de la distanță, fiind repartizat la aprovizionare, de aceea imaginile conflictului nu exprimă panorama dramatică a acestuia. „*Iată a venit primăvara și din nicio parte nu începe ofensiva mare de la care toți așteptau cionirea decisivă. E ca și când fiecare s-ar teme să facă pasul care poate fi atât de greu în urmări. E adevărat că retragerea lui Hindenburg în vest a zădărnicit ofensiva proiectată anglo-franceză, dar retragerea aceasta nu e ea semnul că în lupta de poziție de doi și jumătate de pe frontul francez e posibilă în sfârșit, o spargere? E adevărat că revoluția rusească a amânat și ea totul cu săptămâni și poate cu luni, dar faptul că Germania n-a profitat de această slăbiciune momentană a lor e o dovadă, că nu vrea sau nu poate avea inițiativa în primăvara aceasta. Iar pe frontul italian? Se fac pregătiri, cum se făceau și anul trecut, însă pe de altă parte lipsește acel ceva febril care îți spune sigur că are să urmeze ofensiva. Cum stăm cu proviziile? Marea fortăreață a Puterilor Centrale e ea în stadiul de flămânzire, precum nădăjduiesc asediatorii, adevărindu-se astfel încă o dată că fiecare fortăreață împresurată trebuie să capituleze mai curând sau mai târziu*”¹⁵.

Analizând tematica propusă de autor, observăm că memoriile acestuia sunt ale unei mari personalități culturale și se adresează unui mediu cultural reprezentativ. Ion Bulei menționează faptul că sunt superioare celor scrise de Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman și Alexandru Averescu printr-o intensă trăire și prin antrenarea în evenimentul tulburător al războiului. Sextil Pușcariu substituie tehnica transmiterii unor informații laconice și aride cu reflexii asupra conflictului, asupra condiției sale de individ implicat într-o activitate pentru care nu este pregătit, aceea de militar.

Dacă Însemnările lui Titu Maiorescu sunt laconice prin semnificația informației transmise, *Notele* lui Alexandru Marghiloman sunt concise fără rafinament literar, iar *Notițele* lui Alexandru Averescu sunt mai mult un jurnal de campanie al evenimentelor militare, Memoriile lui Pușcariu sunt redată sub forma corespondenței către soția sa Eleonora, a unor însemnări cotidiene din care transpare uneori și câte un portret, fapt ce amplifică și mai mult interesul publicului pentru opera sa¹⁶.

Memoriile sale denotă absența oricăror veleități războinice. În concepția sa, războiul este mai mult un subiect decât o realitate cutremurătoare. Nu exprimă dramatismul paginilor scrise de Camil Petrescu. Intensitatea dramelor colective nu reiese din opera sa. Suferința umanității se estompează adesea în fața timpului pierdut. Războiul este o calamitate cu care individul se obișnuiește în timp. Această panoramă a războiului se explică prin neimplicarea sa în războiul de tranșee și prin repartizarea la serviciul de aprovizionare din spatele frontului. Această ipostază îi favorizează continuarea demersurilor filologice. Finalizează cel de-al doilea volum din studiile istroromâne și concepe Muzeul limbii române aducând astfel mari servicii filologiei românești¹⁷. „În vremea asta războiul își merge cursul său. În vest, oștile franco-engleze continuă cu atacurile lor feroase asupra zidului german, care se cutremură dar încă nu se năruie. În est, colosul rus fierbe încă – un vin nou se fermentează, fără să ajungă a se limpezi – și nimeni nu știe ce va sosi de acolo, pacea, precum nădăjduiesc toți pe aici, sau ofensiva unui popor întinerit. Și pe când milioane de oameni doresc pacea, pe când la noi spectrul foametei apare tot mai amenințător, America face pregătiri febrile. Deprinși cu munca, ei vor fi gata în curând amenințători.....”¹⁸.

Printre momentele tensionate ale războiului, Memoriile sale cuprind și informații exterioare acestui conflict. Numeroase pagini sunt dedicate morții lui Titu Maiorescu, la 1 iulie 1917, ca urmare a unui atac de inimă. În concepția lui Pușcariu liderul conservator a deprins spiritul critic și valorizarea corectă a realităților românești de la tatăl său, Ioan Maiorescu, profesor, publicist și agent diplomatic al guvernului provizoriu al Țării Românești pe lângă Dieta germană de la Frankfurt pe Main la 1848. Personalitate remarcabilă a culturii române de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Titu Maiorescu a deve-

14 Jacques Madaule, *Istoria Franței*, vol. III, Editura Politică, București, 1973, pp. 111-112.

15 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, pp. 203-204.

16 Ion Bulei, *op.cit.*, pp. 5-6.

17 *Ibidem*, p. 8.

18 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, p. 206.

nit îndrumătorul spiritual al generației sale prin selectarea adevăratelor valori și prin înființarea Junimii. Adversar al „formelor fără fond”, Maiorescu face un rechizitoriu politicii liberale care a introdus instituții imitate după model occidental și cărora nu le corespundea un fond adecvat în cultura română. Adept al sobrietății și al rigurozității, Maiorescu a recunoscut talentul extraordinar al lui Caragiale și Coșbuc, dar s-a opus alegerii acestora ca membri ai Academiei Române argumentându-și atitudinea prin viața dezordonată a celor doi publiciști.

Adept al teoriei lui Kant privind sentimentul datoriei împlinite, Maiorescu nu a putut să înțeleagă că un temperament ca cel al lui Eminescu nu se poate adapta în limitele unei existențe burgheze și al unui travaliu intelectual ordonat de savant. În viziunea lui Sextil Pușcariu, aceasta este explicația faptului că între cei doi nu au existat relații mai strânse. Model de cinste și integritate Maiorescu s-a opus demagogiei promovate de liberali și a protejat tinerele talente ale culturii române.

Apreciindu-i meritele incontestabile în plămădirea României moderne, Sextil Pușcariu îi prezintă și limitele inerente unei asemenea personalități. „Cu toate acestea, Maiorescu n-a fost un apostol; el a avut adepți, dar n-a avut discipoli; el a fost stimat, dar n-a fost iubit și unii dintre cei ce îi fuseseră mai aproape l-au părăsit mai în urmă.

Cauza? A fost prea mult omul cugetării reci încât să poată pătrunde în suflete, a fost prea mult sclavul formei de săvârșite și a corectității spre a putea ierta pe cei lipsiți de aceste calități.

Lipsit de romantism, el s-a îndreptat contra romanticismului în știință și în politică. Un Hasdeu, genialul iscoditor de teorii, pentru el era un fel de panglicar științific. Convingerea aceasta era de ajuns spre a nu-i mai recunoaște niciun merit. Liberalii, care veniseră cu fraze sunătoare despre libertate și egalitate din Franța, în ochii lui erau niște copii necopți care au adus țara în rătăcire. Având o părere foarte rea despre societatea română și în general fiind sceptic și îmbibat de filosofia lui Schopenhauer, el nu credea într-o îndreptare prin introducerea libertății și a egalității la un popor nematur politicește. Ura orice sentimentalism politic și credea că trebuie să contezi numai cu ce este, nu cu ce ai dori să fie.

Practic din fire, pentru el orice utopist era un bolnav intelectual”¹⁹.

Anul 1917 este caracterizat în ambele alianțe de nemulțumiri față de război. În Rusia, această stare de spirit determină prăbușirea regimului țarist sub presiunea valului revoluționar. În Franța și Italia se resimt efectele nemulțumirii prin automutilări pentru a evita prezența pe front, prin insubordonare față de ofițeri și prin refuzul de a fi încorporat. Masați în noroiul sau canicula tranșeelor, chinuți de paraziți și de șoareci, soldații se obișnuiesc treptat cu prezența rămășițelor pământești ale prietenilor și adversarilor uciși, cu imaginea camarazilor răniți și cu psihicul marcat pentru totdeauna²⁰.

Oboseala, frustrările și protestele se resimt și în Germania, unde discuțiile privind continuarea politicii tradiționale militarist-autoritare sau impunerea unei noi formule democratice de organizare a statului prind contur. Din punct de vedere sociologic, germanii au fost educați în spiritul admirației față de politica lui Bismarck, dar în fața provocărilor războiului sunt tentați să accepte formulele politice democratice care se insinuează treptat în mentalitatea populației. „Ceea ce se petrece acum în Germania e una din cele mai grave probleme de rezolvat. Un popor crescut în admirația lui Bismarck, care acestei politici a forței datorește puterea și biruințele sale, se vede pus acuma în fața unei alegeri foarte grele: să continue mai departe politica tradițională, care i-a adus în aceeași măsură preponderența netăgăduită militară și ura lumii întregi, sau să rupă cu ea și să primească formele democratice care cuceresc acum lumea și care vor sfârși prin a învinge. Colosul german se zbate și organizația exemplară e primejduită”²¹.

Marele Război a avut un impact puternic și asupra vieții de cuplu. Așa cum precizează Ioan Bolovan, scrisorile și cărțile poștale condensează relațiile și sentimentele dintre soțul plecat pe front și soția rămasă acasă, precum și variate aspecte ale vieții cotidiene de pe front și de acasă. Confrunțați cu sentimentul insecurității, al dificultăților războiului, dialogul epistolar exprimă vulnerabilitatea emoțională a soțului față de soție și copii și conștientizează și mai mult semnificația vitală a familiei în sensibilitatea acestuia²².

19 *Ibidem*, p. 217.

20 Antonella Astorri, Patrizia Salvadori, *op.cit.*, p. 114.

21 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, p. 225.

22 Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Editura Școala Ardeleană, 2015, Cluj-Napoca, pp. 100-107.

O temă constantă a acestor scrisori este sentimentul de dragoste. Majoritatea dintre acestea exprimă dragostea, fie că este în discuție soția, copiii sau mama. Iminența primejdiilor multiple îi determină pe aceștia să nutrească sentimente profunde față de cei dragi și să spere într-o revedere apropiată. Viața trăită separat a cuplurilor, soțul pe front și soția acasă a contribuit la soliditatea familială. În cuprinsul multor epistole se învederează sentimentele intense ale lui Sextil Pușcariu, în pofida distanțelor, și nevoia de stabilitate în plan sentimental. „*Dragoste, Chiar departe unul de altul noi doi nu suntem despărțiți și continuăm viața noastră familială, cu toate grijile și bucuriile ei. În scrisorile noastre zilnice ne dăm „bună-dimineața” și ne spunem „bună-seara” ca și când am fi împreună și ne scriem gândurile și nădejiile, ca și când am sta unul lângă altul, aproape de tot. Că așa trebuie să fie o căsnicie adevărată, despre aceasta nu mai încapă îndoială. Căci filosofia vieții nu stă în teorii și în fraze pretențioase, nici în dibuiri neîncetate după o noimă a vieții, ci ea stă în întocmirea traiului după principiile pe care le-ai recunoscut odată de juste.*

Pentru noi doi nu mai există îndoială unde avem să ne căutăm fericirea, căci noi ne-am găsit-o. Acum străduința noastră nu poate fi decât s-o păstrăm neștirbită. Războiul ăsta ne-a învățat s-o prețuim și mai mult, tocmai fiindcă ne-a silit să trăim atâta vreme despărțiți. Și vom fi atât de cuminți ca să nu dorim altă fericire, să nu experimentăm și să dibuim în dreapta și în stânga, ca atâția alții, care, din cauză că vânează veșnic după fericire, trec pe lângă ea fără s-o vadă. Pentru mine fericirea nu-i o himeră, ci e Pisa mea dragă și puii mei dulci și deci am puțința s-o iau în brațe și s-o strâng la piept”²³.

Dincolo de sentimentul sublimat, din scrisori rezultă o altă dimensiune a vieții cotidiene, cea a dorințelor intime. Raporturile conjugale este o temă reiterată frecvent de soții, care își exprimă nerăbdarea reîntâlnirii cu soții lor, pentru a-și rezolva nevoile sentimentale. Aceste atitudini, menționează, Ioan Bolovan, sunt explicabile dacă ne gândim la soliditatea familiei tradiționale din urmă cu o sută de ani, când după o absență îndelungată generată de conflict, numeroase soții doreau să-și consume pasiunea iubirii împreună cu soții lor. Paradigma acestei perspective este scrisoarea unei femei către soțul ei rănit aflat la recuperare într-un spital din Cluj, prin care înștiințează de dorința ei de a-l revedea. „*Și dumneata să faci bine să-mi scrii carte să știu că ce mai faci și cumva dacă te alege la marș companie să-mi trimiți carte să vin la dumneata că eu vreau să vin la dumneata la 3 Mai să mai povestim și să ne mai iubim.....”²⁴.*

Termenii uzitați de epistolă își propune să întrețină moralul celui de pe front inducându-i ideea de afecțivitate din partea familiei pentru ca singura preocupare a acestuia să rămână numai problemele războiului.

Dificultățile generate de funcționarea normală a gospodăriei, suplinirea absenței soțului prin efortul femeii reprezintă momentul de debut al destructurării autorității absolute în viața de familie a bărbatului și al dorinței femeii de a obține dreptul la egalitate cu soțul²⁵. Relevant în acest sens este scrisoarea unei soții către bărbatul ei care denotă procesul timid de emancipare economică a femeii tradiționale de sub autoritatea bărbatului. „*Să știi dragă Nicolae că cucuruzu ce am la milu îi tare frumos și acum mi-s la secerat, tu dragă nu te necăji că m-am dus la săcerat că eu vreau să câștig pentru aia zic numai sănătoasă să fiu și pe tine să știu că ești viu și să vii că Nicolae m-ai întrebat că au plouat, dragă au plouat și la noi tare și dulcele meu greu mi mie că mi-aduc aminte că de 3 ani tot fără tine secer și eu aș fi vrut să fi fost cu tine dacă nu ai venit acuma acasă barem la toamnă să-mi ajuți la cucuruz dar ar fi bine de tot să-mi vii.....”²⁶.*

La finalul studiului, considerăm că se impune formularea următoarelor concluzii:

Prin conținutul lor *Memoriile* lui Sextil Pușcariu reprezintă un remarcabil izvor istoric pentru omul de cultură care urmărește reconstituirea primei conflagrații mondiale din perspectiva mentalității colective și a imaginarului social. Informațiile sale exprimă frământările de pe frontul italian și necesitatea redactării unui jurnal care să colporteze posterității dramatismul vieții de pe front.

Frustrările, protestele și uzura războiului se insinuează în mentalitățile beligeranților în anul 1917. Creșterea constantă a prețurilor, retribuțiile mici fac dificile condițiile existențiale atât pentru combatanți, cât și pentru populația civilă.

Fiind mobilizat la serviciul de aprovizionare, *Memoriile* sale se caracterizează prin absența oricăror veleități războinice și nu reliefează imaginile dureroase ale dramelor colective, caracteristice oricăror conflicte.

23 Sextil Pușcariu, *op.cit.*, p. 227.

24 Ioan Bolovan, *op.cit.*, p. 112.

25 *Ibidem*, p. 122.

26 *Ibidem*, p. 89.

Primul Război Mondial a exercitat un impact puternic asupra vieții de familie. Confrunțați cu sentimentul insecurității corespondența dintre soți exprimă o vulnerabilitate emoțională a soțului față de familia sa din spatele frontului și subliniază importanța familiei în echilibrul emoțional al acestuia.

Sextil Pușcariu și Primul Război Mondial. Anul 1917

(Rezumat)

Prin conținutul lor *Memoriile* lui Sextil Pușcariu reprezintă un remarcabil izvor istoric pentru omul de cultură care urmărește reconstituirea primei conflagrații mondiale din perspectiva mentalității colective și a imaginarului social. Informațiile sale exprimă frământările de pe frontul italian și necesitatea redactării unui jurnal care să colporteze posterității dramatismul vieții de pe front.

Frustrările, protestele și uzura războiului se insinuează în mentalitățile beligeranților în anul 1917. Creșterea constantă a prețurilor, retribuțiile mici fac dificile condițiile existențiale atât pentru combatanți, cât și pentru populația civilă.

Fiind mobilizat la serviciul de aprovizionare, *Memoriile* sale se caracterizează prin absența oricăror veleități războinice și nu reliefează imaginile dureroase ale dramelor colective, caracteristice oricăror conflicte.

Primul Război Mondial a exercitat un impact puternic asupra vieții de familie. Confrunțați cu sentimentul insecurității corespondența dintre soți exprimă o vulnerabilitate emoțională a soțului față de familia sa din spatele frontului și subliniază importanța familiei în echilibrul emoțional al acestuia.

Sextil Pușcariu and the First World War 1917

(Summary)

The Memoirs of Sextil Pușcariu represent a remarkable source of historic information for the culturally educated mind who aims to reconstruct the first world war from the perspective of the collective mind and of the social imagination. The information provided in the Memoirs expresses the trouble of the Italian front and reflects the necessity of keeping a diary that would capture the drama of warlife for the sake of posterity.

The frustrations, protests and the pressure of war were obvious in the combatants mindframes in 1917. The constant price increase, low wages made life difficult for both soldiers and civilians.

Sextil Pușcariu was enrolled with the supplies service and therefore the Memoirs the lock warmonger features and they reflect the painful situations of collective dramas specific for all conflicts.

The First World War had a strong impact on family life. Due to the permanent feeling of insecurity in family life Pușcariu, as a husband expressed his emotional vulnerabilities on the front, underlining the importance of family life for owe's emotional balance.

Despre biserică și școală în anul Marii Uniri

Iosif UILACAN

Cuvinte cheie: problema națională, școala, biserica, Transilvania, maghiarizare, Marele Război.

Mots-clés : le problème national, l'école, l'église, Transylvanie, la magyarisation, la Grande Guerre.

Am ales să fac o comunicare cu acest titlu¹, pentru că cele două instituții au avut o contribuție majoră în drumul făcut de națiunea română din Transilvania spre împlinirea idealului Marii Uniri. Biserica, prin credincioși, „mădulară fiecare în parte”, este Trupul Mântuitorului. Ea este Împărăția lui Dumnezeu într-o lume terestră, nedesăvârșită, lume care din secolul al XVIII-lea tinde să se centreze pe făptură, depărtându-se de Creator. Nu aspectele religioase ne interesează însă, în primul rând, ci poziția Bisericii în problematica națională. Un principiu, devenit adevăr istoric la începutul secolului al XX-lea, este autodefinirea națiunilor. Popoarele, devenite națiuni, își revendică deplina viață națională, în cadrul unui stat național. Așadar, ce și cât au făcut bisericile românești din Transilvania în această direcție? Care a fost starea învățământului în limba română în anul 1918?

Biserica Ortodoxă își avea sediul Mitropoliei la Sibiu, fiind organizată în conformitate cu „Statutul organic”, adoptat în anul 1868. În administrarea ei se aplica principiul sinodalității. Legea IX/1868 îi recunoștea autonomia, însă monarhul avea drept de inspecție supremă, prin guvernul regesc. Parohiile ortodoxe din comitatul Bistrița-Năsăud făceau parte din Protopresbiteratul Bistriței, care depindea direct de Arhiepiscopia Transilvaniei; în anul 1914 protopresbiteratul avea 22 parohii matre și 24 filii.

În anul 1918, mitropolit al Bisericii Ortodoxe din Transilvania era Vasile Mangra. Implicat în mișcarea națională, cu merite incontestabile în perioada Memorandului, Vasile Mangra (1850-1918) va adopta o poziție dizidentă în Partidul Național Român, pentru a se înscrie mai apoi, în anul 1910, în Partidul Național al Muncii, partid condus de contele Ștefan Tisza. O carieră politică discutabilă, care poate indica un intelectual decis să răzbească fără prea multe frământări de conștiință spre vârful societății. Politică și religie, lumesc și divin, aceștia sunt polii de care a fost atras și între care a pendulat Vasile Mangra. În anul 1900, Vasile Mangra a fost ales vicar episcopesc la Oradea, episcop al Aradului în 1902 – alegere neconfirmată de monarh – arhiepiscop și mitropolit al Bisericii Ortodoxe din Transilvania de la jumătatea anului 1916; confirmat de suveran în luna septembrie 1916². Taxat ca trădător în presa națională, Vasile Mangra a condus Mitropolia Transilvaniei în cea mai grea perioadă din întreaga ei existență de până atunci, în climatul politic tensionat provocat de intrarea României în războiul împotriva Austro-Ungariei.

La Sinodul arhiepiscopesc din luna mai 1918, Consistoriul arhiepiscopesc ca senat bisericesc a prezentat o dare de seamă pe ultimii doi ani, insistând asupra consecințelor ofensivei armatei române în Transilvania, de la sfârșitul lunii august-începutul lunii septembrie 1916. Situația din Arhiepiscopia Transilvaniei era următoarea: 92 de preoți ortodocși dispăruseră odată cu retragerea armatei române, 45 de preoți au fost

1 Textul de față a fost subiectul unei comunicări la colocolviul „Generația Marii Uniri: atitudini, mentalități, comportamente”, din 26-27 aprilie 2018, Bistrița.

2 VASILIE MANGRA, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 104 din 4/17 octombrie 1918.

arestați de către autoritățile austro-ungare, iar 97 au fost internați. De asemenea, un număr însemnat de credincioși fuseseră reținuți, arestați sau internați. Din mai multe biserici se confiscaseră documente, printre care și cărți de cult. În Protopresbiteratul Trei Scaune credincioșii ortodocși din mai multe comune au fost obligați să treacă la altă confesiune. Pentru acest lucru trebuia întocmit un raport special. În urma intervenției Consistoriului arhidiecezan pe lângă ministrul de culte și instrucțiune publică, fuseseră eliberați 64 de preoți, dintre cei internați. La data raportului, în mai 1918, se mai aflau internați la Sopron sau în alte părți din Ungaria 33 de preoți. Dintre cei 45 de preoți arestați, mai erau deținuți 16. Între timp, din cei dispăruți în 1916 se reîntorseseră șase, care au fost și arestați. Patru dintre aceștia fuseseră puși în libertate după patru luni. Unul fusese condamnat la 2 ani și 6 luni închisoare, iar celălalt fusese internat la Sopron³.

Biserica Greco-Catolică a fost ridicată la rangul de mitropolie în anul 1853. Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș avea sediul la Blaj, depinzând direct de Sfântul Scaun; avea trei episcopii: Oradea, Gherla și Lugoj. În luna ianuarie 1918, după 23 de ani de păstorie, s-a stins arhiepiscopul și mitropolitul Victor Mihályi de Apșa. Până la alegerea și confirmarea noului mitropolit, fapt care se va dovedi cu neputință în anul 1918, deciziile mai importante vor fi luate de plenul episcopilor greco-catolici, prezidat de episcopul de Oradea, Demetriu Radu, în calitate de senior al episcopilor uniți.

În comitatul Bistrița-Năsăud românii erau majoritar greco-catolici. Vicariatul Rodnei, constituit încă din anul 1786, reunea parohiile greco-catolice, 38 la număr, din regiunea fostului regiment de graniță. Sediul vicariatului era la Năsăud. Alte 16 parohii din jurul Bistriței formau Protopopiatul greco-catolic Bistrița⁴. Atât Vicariatul Rodnei cât și Protopopiatul greco-catolic Bistrița se subordonau Episcopiei Gherla. Noul episcop de Gherla, Iuliu Hossu, a fost instalat în decembrie 1917. El s-a născut la 30 ianuarie 1885 în Milaș, azi localitate în județul Bistrița-Năsăud. Activitatea sa din anul 1918 este și unul dintre scopurile demersului de față.

Ierarhii ortodocși sau greco-catolici din Transilvania au fost puși în fața unor realități istorice pe care nu aveau cum să le determine, dar față de care s-au simțit obligați să-și precizeze poziția, prin diverse acte și circulare: începutul războiului declarat de Austro-Ungaria în 1914, intrarea României în război în anul 1916, rechiziționarea clopotelor etc. Nu este subiectul lucrării de față a face judecăți de valoare în probleme atât de delicate. Declarațiilor de fidelitate față de „patrie” nu le vom acorda mare atenție. Ne vom mărgini la faptele mai importante din anul 1918, în care a fost implicată Biserica. Ele au o semnificație națională. Unele dintre acestea au fost comune celor două biserici. De exemplu: controlul preventiv prin comisari guvernamentali și desființarea școlilor confesionale românești din zona de graniță.

Biserica Unită a fost nevoită să ia poziție în anul 1918 în problema „autonomiei catolice”, a preparandiilor și liceelor românești, precum și a școlilor primare amenințate de decizia lui Albert Apponyi de constituire a „graniței culturale”. Biserica Ortodoxă era încă și mai amenințată de tăvălugul etatizării școlilor confesionale, majoritatea celor vizate de această măsură aflându-se în Arhiepiscopia Transilvaniei. Subordonarea școlilor populare față de biserică a răspuns cerințelor unui învățământ în limba română, bazat pe morala creștină. Acestea sunt și temele mai importante care fac obiectul comunicării de față. Să mai menționăm că guvernul Wekerle avea pregătit, în toamna anului 1918, un proiect de înființare a unei episcopii ortodoxe maghiare!

Autonomia bisericilor românești

a. Autonomia catolică. Proiectul de lege în acest sens îi aparține ministrului de culte și instrucțiune publică Albert Apponyi, în linii mari fiind cunoscut de episcopii greco-catolici, care au luat o primă poziție într-o conferință ținută în 22-23 august 1917. Proiectul ministerial a fost publicat în nr. 1 din 3 ianuarie 1918 al ziarului *Unirea* din Blaj, unde se făcea remarca că: „de biserică noastră nu se pomenește nimic. E pur și simplu absorbită în cadrele autonomiei catolice”. Proiectul de lege garanta autonomia Bisericii Catolice din Ungaria, cu menținerea dreptului de patronat al statului, dreptul de a dispune în probleme religioase, școlare și de avere etc. Pentru exercitarea autonomiei urma să ia ființă un organism autonom etc.⁵

3 *Sinodul Arhidiecezan. Raportul Consistoriului Arhidiecezan plenar*, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 53 din 15/28 mai 1918.

4 Vezi pe larg sub semnătura autorului, în „Revista Bistriței”, XXI/2, 2007, *Biserica în perioada comitatului Bistrița-Năsăud (1876-1918)*.

5 *Autonomia catolică*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 1 din 3 ianuarie 1918.

Chestiunea autonomiei Bisericii avea o istorie de câteva decenii, timp în care se ținuseră congrese pe această temă. La congresele din 1870 și 1897, Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș îi fuseseră repartizate 23 de mandate de deputați, care trebuiau să participe la dezbateri alături de delegații Bisericii Catolice din Ungaria. Se subînțelegea astfel o unitate a catolicismului din Ungaria, indiferent de nuanțe, în mod real o subordonare a Bisericii Unite față de catolicismul maghiar. Episcopii greco-catolici s-au abținut însă de la colaborarea cu clerul catolic maghiar pe această temă, mitropolitul Victor Mihályi de Apșa declarând că o eventuală colaborare ar reprezenta o renunțare de facto la drepturile Bisericii Unite, la autonomia și independența ei. Însă într-o comisie însărcinată cu elaborarea proiectului de autonomie catolică fusese cooptat în 1912 și episcopul greco-catolic Vasile Hossu⁶.

Proiectul legii autonomiei catolice, înaintat parlamentului la cumpănă de ani, nu făcea deosebire între catolicii de rit latin și cei de rit grec, după părerea arhiepiscopului maghiar Ioan Csernoch. Mai mult, Csernoch, primat al Ungariei, declara presei la jumătatea lunii ianuarie 1918 că: „despre o autonomie românească separată nici nu voim să auzim”. Autonomia nu putea fi motivată pe baza ritului, astfel că era în interesul Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș „să fie încopiată autonomiei catolice”⁷.

În luna ianuarie 1918 a murit mitropolitul greco-catolic Victor Mihályi de Apșa. La întrunirea episcopilor greco-catolici de la Blaj, din 25 ianuarie 1918, prilejuită de înmormântarea mitropolitului, s-a adoptat o rezoluție față de proiectul ministrului Apponyi cu privire la autonomia catolică. Atitudinea episcopilor români era binecunoscută, ea rămânând nemodificată, imperativul fiind: „autonomie proprie și separată pe seama bisericii greco-catolice românești”⁸. În fapt, poziția fusese exprimată în 4 decembrie 1917, la înscăunarea episcopului Iuliu Hossu; episcopii români nu erau de acord ca biserica românească să fie încadrată așa-zisei autonomii catolice. Cu ocazia întrunirii din 25 ianuarie 1918 de la Blaj s-a decis și întocmirea unui memoriu în cauză, care să fie prezentat suveranului, dar în care să fie expuse și celelalte revendicări ale Bisericii Greco-Catolice. Memoriul a fost înmânat împăratului de către episcopul senior Demetriu Radu, primit în audiență în martie 1918. În luna aprilie 1918, presa din Budapesta aflase că documentul ajunsese deja pe masa ministrului Apponyi. Pe lângă problema autonomiei catolice, revendicările clerului român, așa cum au fost trecute în memoriu, au fost: reîncorporarea parohiilor românești cuprinse în Episcopia de Hajdudorog, rezolvarea favorabilă a chestiunilor școlare (licee, preparandii și școli populare confesionale românești), finanțare din partea statului asemeni celorlalte confesiuni din Ungaria și anularea ordinului ministerial nr. 4000/1917 care interzicea circulația bunurilor imobile în absența unui acord al autorităților⁹.

Sinodul pentru alegerea noului mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș a fost convocat la Blaj, în 9 mai 1918. În scrisoarea trimisă episcopului senior Demetriu Radu, la 26 aprilie 1918, ministrul de culte și instrucțiune publică Albert Apponyi îi scria că împăratul a aprobat alegerea noului mitropolit, rezervându-și dreptul de numire. Pentru conducerea procesului electoral, Apponyi i-a numit pe Gabriel Ungron – consilier de stat, comisar regesc pentru Ardeal – și pe Iosif Siegescu – prelat papal, consilier aulic, deputat și profesor universitar¹⁰. Aleșii sinodului electoral din 9 mai au fost următorii: 1) Vasile Suci, vicar capitular în Blaj, 74 voturi 2) Iuliu Hossu, episcopul Gherlei, 58 voturi 3) Traian Valeriu Frențiu, episcopul Lugojului, 49 voturi. Cei doi comisari regești au luat act de rezultatul alegerii, urmând să raporteze împăratului Carol al IV-lea, care urma să numească pe unul dintre cei trei aleși în sinod. Sinodul din 9 mai a validat și un manifest, care poartă semnătura mai multor protopopi, un adevărat program al Bisericii Unite, căruia comisarii regești i-au refuzat însă citirea în adunarea de alegere a noului mitropolit; totuși a fost alăturat actelor sinodului¹¹.

Manifestul sinodului din 9 mai 1918 de la Blaj, *Dorințele clerului român unit*, era „un energetic protest împotriva tuturor încercărilor de a umili biserica noastră prin știrbirea drepturilor ei câștigate și păzite cu sfințenie de înaintași”. De asemenea, manifestul era și o chemare la înfăptuirea operei de renaștere a bisericii. În

6 Zenovie Pâclișanu, *Atitudinea noastră în chestia autonomiei catolice*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 3 din 12 ianuarie 1918.

7 *Declarațiile primatului bisericii latine Ioan Csernoch; Autonomia catolică și conferința episcopilor latini*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 3 din 12 ianuarie 1918.

8 *A patra conferință episcopescă*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 6 din 26 ianuarie 1918.

9 *La treptele tronului*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 24 din 13 aprilie 1918.

10 *Epistola convocătoare a Sinodului mitropolitan-electoral de Alba Iulia și Făgăraș*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 27 din 27 aprilie 1918.

11 *Alegerea de mitropolit*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 30 din 14 mai 1918.

fapt, documentul reiterează în primele cinci puncte, „chestiunile de viață ale bisericii” în relațiile cu statul:

1. Păstrarea autonomiei și independenței Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș, așa cum a fost recunoscută prin bula *Eclesiam Christi* din 1853, legea XXXIX/1868, și a reglementărilor interne ale Bisericii Unite.
2. Revizuirea bulei papale *Christifideles Graeci*, care integrase 46 de parohii românești Episcopiei de Hajdudorog.
3. Alegerea mitropolitului conform condițiilor din actul de unire cu Roma din anul 1698.
4. Mitropolitul nou ales și episcopii sufragani să lucreze pentru „mântuirea” școlilor greco-catolice și a preparanților acuzate de atitudine nepatriotică.
5. Finanțare de la buget adecvată, asemeni celorlalte confesiuni din Ungaria.

Punctele 6-11 din manifest se refereau la probleme interne¹².

Legea privind autonomia Bisericii Catolice din Ungaria, înaintată de Albert Apponyi parlamentului, nu era însă pe primul loc în cadrul dezbaterilor dietale din anul 1918. Pe locul întâi a fost proiectul legii electorale, în numeroasele variante susținute de actorii politici. Intervenind și vacanța parlamentară, ea nu a putut fi adoptată până la sfârșitul războiului, chiar dacă fusese constituită o comisie specială pentru studierea proiectului. Rămâne ca o acțiune insidioasă a guvernului ungar, într-o acțiune totuși de lungă durată, de a subordona Biserica Unită catolicismului maghiar.

Un alt proiect de lege înaintat de ministrul de culte și instrucțiune publică în luna decembrie 1917 a fost cel al executării gradate a legii XX/1848. Era vorba de finanțarea bisericilor recepte prin bugetul de stat. Bisericilor românești, ortodoxă și greco-catolică, nu le erau prevăzute nicio finanțare de la bugetul statului. Nu se făcea niciun fel de referire la ele în proiectul de lege a lui Apponyi. La 28 martie 1918 toți cei trei ierarhi ortodocși, Vasile Mangra, Ioan Papp și Miron Cristea, primiți în audiență, au înaintat ministrului Apponyi adresa Consistoriului mitropolitan cu privire la legea XX/1848, pe care acesta a promis că o va studia.

b. Supravegherea Bisericii Ortodoxe prin comisari guvernamentali

O știre aparent anodină publicată în *Telegraful Român* din 3/16 mai 1918 informa că fostul ministru de culte și instrucțiune publică Albert Apponyi numise comisari guvernamentali la sinoadele eparhiale. Emil Petrichevich Horváth, fost comite al Târnavei Mari, comisar guvernamental în chestiunea școlilor confesionale din zona culturală, fusese însărcinat să exercite dreptul de supremă inspecție al monarhului pe lângă sinodul arhidiecezan din Sibiu. La sinodul din Episcopia Aradului a fost numit comitele suprem al orașului regesc Arad, Béla Barabás, iar la cel din Caransebeș comitele suprem Olivier Eöttevényi. Știrea fusese publicată în toiul conflictului ce avea să-l iște decizia lui Apponyi.

Sinodul arhidiecezan s-a deschis în 16 mai 1918 cu un cuvânt al arhiepiscopului și mitropolitului Vasile Mangra. Printre altele, ierarhul a pledat pentru armonie între Biserică și Stat, susținând că modul în care se exercita dreptul de supremă inspecție al monarhului, conform legii IX/1868, nu era în competența sinodului să-l judece. Vasile Mangra era deja în posesia ordinului ministerial nr. 4919 din 7 mai 1918, prin care i se aducea la cunoștință că pentru sinodul din Arhidieceza Ortodoxă a Transilvaniei Apponyi îl numise pe Emil Petrichevich Horváth drept comisar guvernamental. Nu a înștiințat personal sinodul, preferând să ceară telegrafic revocarea ordinului. Abia după declarațiile comisarului Horvath, din 13 mai 1918, privind misiunea încredințată, mitropolitul Mangra a prezentat sinodului ordinul ministerial; l-a considerat confidențial, de aceea a și intervenit pentru anularea lui.

Declarația lui Mangra a fost dezbătută în ședința din după-amiaza zilei de 15 mai. Comisia organizatoare a sinodului a constatat că prin numirea comisarului s-a introdus un mod nou de exercitare a dreptului monarhic de supremă inspecție, neuzitat până atunci. Inovația era jignitoare și fără nicio motivație serioasă. Chiar dacă ministrul Apponyi recunoștea formal autonomia Bisericii, atribuțiile date comisarului reveneau de drept președintelui sinodului. Astfel, comisarul avea căderea de a îndruma la ordine și de a dizolva sinodul, fără să ia în calcul dacă arhiepiscopul și-a îndeplinit sau nu datoria. În acest mod, se viola autonomia bisericii și se submina autoritatea capilor acesteia.

¹² *Dorințele clerului român unit*, în „CULTURA CREȘTINĂ”, VII, nr. 10 din 25 mai 1918. Vezi manifestul sinodului și în „Unirea”, XXVIII, nr. 31 din 18 mai 1918.

Comisia organizatoare a propus sinodului să ia act „cu plăcere” de pașii făcuți de arhiepiscop, iar sinodul să ceară guvernului revocarea ordinului lui Apponyi; dacă acest lucru nu s-ar întâmpla, sinodul să prezinte afacerea împăratului. Abia la punctul a treilea, ce va face practic sinodul până la primirea unui răspuns, s-au ivit divergențe. Propunerea făcută de Aurel Vlad era ca sinodul să se declare în permanență, însă să își suspende ședințele, autorizând totodată pe arhiepiscopul Mangra să-i convoace pe membrii acestuia la momentul potrivit. O a doua propunere, a lui Arseniu Vlaicu, era ca primele două puncte să fie primite, iar al treilea să se omită. votarea nominală pentru punctul al treilea a dat câștig de cauză părerii lui Aurel Vlad; însă arhiepiscopul Mangra a declarat că nu aderă la votul majorității și nu-l poate consacra ca pe o hotărâre a sinodului. De aceea, a concluzionat că rezoluția votată nu se va pune în executare.

La ședința sinodului din 16 mai 1918 au fost prezenți doar 13 deputați, 7 erau în concediu, iar 38 absenți nemotivat. Ca urmare, arhiepiscopul Vasile Mangra a declarat că pe cei absenți nemotivat îi consideră ca si când și-ar fi depus mandatul. A declarat închisă sesiunea sinodului arhidiecezan¹³. Acțiunea mitropolitului Mangra, așa cum va fi argumentată mai târziu, ține de subtilități juridico-procedurale: ministrul de culte și instrucțiune publică nu trebuia să-i trimită o notificare confidențială arhiepiscopului, ci să înștiințeze oficial Biserica Ortodoxă ca instituție; comisarul trebuia să fie numit de guvern, ca emisar al monarhului, în niciun caz trimis al ministrului de resort. Apoi, chiar dacă o parte, recte ministrul Apponyi, încălcaseră termenii procedurali, sinodul nu se putea deroba de misiunea ce-i revenea. De aceea, boicotul aleșilor în sinod era la fel de condamnat.

Sinodul eparhial din Arad s-a deschis duminică 12 mai 1918, fiind prezent comisarul guvernamental Béla Barabás, însoțit de Ioan Brendörfer, comisar ministerial pentru institutul pedagogic ortodox din Arad. În scrisoarea prezentată de Barabás, guvernul proclama necesitatea supravegherii sinodului printr-un comisar cu atribuții excepționale. Acesta putea dizolva sinodul, în caz că se țineau discursuri împotriva statului. Comisarul a dispus ca orice hotărâre luată în sinod să-i fie comunicată în scris, de asemenea, în documentele ce se vor adopta să nu fie românizate denumirile localităților.

Sinodul Episcopiei Arad, față de hotărârea guvernului, și-a motivat poziția cu argumente din dreptul canonic și dreptul public ungar. Din punct de vedere al dreptului canonic, autonomia bisericii se întemeia pe dreptul divin. Sub raportul dreptului public ungar, autonomia fusese recunoscută prin legea IX/1868, dreptul de supremă inspecție avându-l regele. În virtutea acestui atribut, suveranul putea verifica ulterior hotărârile luate, dar în nici un caz nu se putea face un control preventiv prin comisari ministeriali. Considerând că scrisoarea ministrului de culte și instrucțiune publică violează autonomia bisericii, garantată de canoane și constituție, sinodul eparhial a hotărât să-și amâne ședințele pe timp nedeterminat. Apoi, să înainteze un memoriu către guvern, iar în caz de nevoie chiar către monarh, în care să se ceară „revocarea acestei dispoziții jignitoare”¹⁴.

Sinodul Episcopiei Caransebeș nici măcar nu a fost deschis, constatându-se la ședința de inaugurare că erau prezenți doar 13 deputați, număr insuficient.

Trimiterea de comisari guvernamentali la sinoadele Bisericii Ortodoxe a făcut obiectul unei interpelări a deputatului Ștefan Cicio Pop. Problema fusese discutată și în parlament, înainte de întrunirea sinoadelor. Primul ministru Alexandru Wekerle a răspuns interpelării, afirmând că acțiunea guvernului era un lucru normal și legal, nicăieri în lege nespacificându-se că trebuie delegați la sinoade comisari regali. În viziunea lui Wekerle, problema era închisă¹⁵.

Acestea ar fi faptele. O prevedere legală, trimiterea unor personalități nominalizate de guvern ca reprezentanți ai monarhului, a fost interpretată în cheie strict politică, antiromânească. Comisarii erau ai ministrului, numiți de acesta, nu de guvern, având drept de control preventiv și dispunere. La alte sinoade, din anii anteriori, nu se apelase la această măsură. O misiune în primul rând protocolară, de transfer al prestigiului monarhic asupra sinodului Bisericii, simbioză a puterii laice și spirituale, a fost deturnată din cadrul firesc. Ministrul de culte și instrucțiune publică a considerat că trimișii guvernului aveau competența de a trasa direcția sau, mai grav, chiar de a dizolva sinoadele celor trei eparhii ortodoxe. Acest lucru amintește,

13 *De la sinodul arhidiecezan*, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 49-50 din 8/21 mai 1918.

14 *Sinodul eparhial*, în Biserica și Școala”, XLII, nr. 19 din 6/19 mai 1918.

15 *Sinoadele eparhiale și comisarii guvernului*, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 53 din 15/28 mai 1918

mai degrabă, de timpurile în care superintendentul calvin hotăra ce e bine în Biserica românească din Transilvania. O aroganță gratuită care va mări prăpastia dintre români și guvernul ungar. O astfel de politică de stat nu inspira o încredere minimă românilor. Să mai remarcăm că, la toate cele trei sinoade, răspunsul reprezentanților autorizați ai românilor ortodocși a fost rezistența pasivă.

Situația preparandiilor și liceelor românești

Preocupările guvernului din anii 1917-1918 lasă impresia că școlile medii românești și institutele pedagogice erau considerate adevărate pericole pentru stat. La 17 iulie 1917, cu ordinul nr. 100891, ministrul de culte și instrucțiune Albert Apponyi a interzis deschiderea preparandiilor din Blaj, Oradea și Gherla, până la noi dispoziții. O zi mai târziu, în 18 iulie, mitropolitul Victor Mihályi de Apșa scria Episcopiei Gherla să se discute scrisoarea ministerială într-o ședință specială, în care să se asculte părerea profesorilor de la institutul pedagogic. Apoi să se răspundă unui chestionar care să cuprindă date ce ar putea fi de interes, pentru a răspunde ministrului de culte și instrucțiune publică. Întrebările erau următoarele:

1. Câți elevi ai preparandiei erau înrolați de la începutul războiului.
2. Câți au dezertat sau au fugit în România.
3. Câți învățători erau în dieceză iar dintre aceștia câți în serviciul militar.
4. Alte date care ar putea să lămurească chestiunile din scrisoarea ministrului Apponyi¹⁶.

Cu siguranță, asemenea scrisori au fost trimise tuturor episcopiiilor greco-catolice. Datele chestionarului, centralizate pe Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș, au fost următoarele: 210 elevi ai preparandiilor erau în serviciu militar, de asemenea 354 învățători; 21 de învățători dezertaseră, dintre care 14 plecaseră cu „inamicul”. Situația celorlalți 7 era neclară, fiind „în pertractare”¹⁷.

În chestiunea închiderii preparandiilor, mitropolitul Victor Mihályi de Apșa a convocat pe 22 august 1917 o conferință la Blaj, în care s-a cerut retragerea ordinului ministerial. La 6 septembrie 1917, mitropolitul Mihályi a trimis episcopului Iuliu Hossu protocolul Conferinței episcopilor uniți din 22-23 august și memorandumul înaintat guvernului în cauza preparandiilor. În memoriul trimis guvernului, se protesta și împotriva deciziei de înlocuire a școlilor confesionale cu școli de stat. S-a cerut revenirea de la interdicția de a mai deschide preparandii și respectarea drepturilor Bisericii de a susține asemenea instituții de învățământ.

Decizia guvernului, comunicată Episcopiei Gherla la 18 septembrie cu nr. 139932, admitea deschiderea preparandiei diecezane cu data de 1 octombrie 1917, însă sub supravegherea comisarului ministerial Iosif Siegescu, profesor universitar. Era trimis și un regulament care cuprindea drepturile comisarului față de institutele pedagogice. În urma acestei situații, excepționale, prin numirea unui comisar cu drepturi speciale, a fost convocată o nouă consfătuire a episcopilor uniți la Blaj, pe 8 octombrie 1917.

Numeroase ordine și dispoziții guvernamentale din anii 1917/1918 aveau ca finalitate, nemărturisită, gâtuirea învățământului mediu românesc. Într-o carte publicată acum zece ani am identificat asemenea acte normative cu consecințe funeste. Câteva le menționăm și aici:

- Reținerea ajutorului de stat pentru profesorii preparandiilor.
- Ordinul despre predarea limbilor naționalităților în preparandii.
- Obligația susținerii examenului de limbă maghiară în preparandiile de stat.
- Retragerea ajutoarelor de stat pentru liceele românești.
- Alcătuirea unei situații generale cu toate fondurile din Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș, denumirea lor și prevederile privind dreptul de patronat și control al statului¹⁸.

Anul 1918 a adus noi reglementări în ceea ce privește salariile pentru profesorii din gimnaziile românești din Brașov, Brad, Beiuș, Blaj, Năsăud și de la Școala reală din Brașov. Pe de altă parte, toate școlile medii românești fuseseră puse sub controlul unor comisari ministeriali. Aceștia își vor încheia „mandatul” doar în zilele revoluției din noiembrie 1918. Cu 1 iulie 1918, statul își suspenda întregirile la salarii. Ministrul de culte și instrucțiune publică, Albert Apponyi, nu mai recunoștea regulamentul din anul 1906, pe baza căruia

16 Arhivele Naționale. Direcția județeană Cluj, (abreviere ANC), fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 320, f. 240

17 *La treptele tronului*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 24 din 13 aprilie 1918.

18 Vezi registrele de protocole consistoriale din anii 1917 și 1918, în fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosare 320 și 321.

se primiseră întregirile de salarii până atunci. Astfel, în baza art. 47 din legea XX din 1883 se cerea încheierea unui contract între părți, în care statul să-și asigure intervenția pe care o socotea necesară.

Condițiile puse de guvern, pentru a relua ajutorul de stat la gimnaziul din Beiuș, au făcut obiectul unei informări a prepozitului capitular Florian Stan, la întâlnirea episcopilor greco-catolici, din 30 mai 1918, de la Oradea. În linii generale, aceste condiții trebuiau îndeplinite de toate liceele românești din Transilvania, pentru a beneficia de subvenții din partea statului.

- Câteva studii să fie predate în limba maghiară.
- Elevii de limbă maghiară să fie promovați, chiar dacă primiseră calificativul insuficient la limba română.
- Celor care nu știau limba maghiară să li se predea atât în limba română cât și în limba maghiară și să le fie permise răspunsurile ungurești.
- În administrație, la societățile de lectură, la festivități etc., limbii maghiare să i se asigure cel puțin un nivel egal cu cel al limbii române.
- Câțiva profesori să fie numiți de minister, dar dintre cei pe care îi va prezenta Ordinariatul¹⁹.

Contractul de finanțare pentru salariile profesorilor de la școala medie românească din Beiuș a fost semnat la 1 iulie 1918, acceptându-se condițiile guvernului ungar.

Cel mai vechi și prestigios liceu românesc din Transilvania era cel din Blaj. Până în anul 1913 se finanțase din fonduri proprii. Din acel an s-a apelat la ajutor de stat, pentru întregirea salariilor cadrelor didactice. Contractul cerut de Apponyi în primăvara anului 1918 trebuia acceptat în principiu până la 30 iunie, cu dată limită de semnare 30 septembrie. La jumătatea lunii septembrie 1918 contractul nu fusese semnat. Negocierile erau dure, inflexibile din partea împunătorului guvernamental. „Comisarul guvernial, directorul suprem din Cluj Dr. Szentimrei, stăruie adecă pentru acceptarea unor condiții, care ar face din liceul de la Blaj un al doilea Biș (Beiuș s.n.). E vorba de nu mai puțin, decât despre aceea, ca directorul să fie numit cu învoirea prealabilă a guvernului; ca ministrul să aibă dreptul de a denumi profesori la 5 catedre anumite; ca o groază de studii din cele mai însemnate (maghiara, istoria, geografia, istoria naturală, fizica, gimnastica și jumătate din cântări) să se propună ungurește; ca limba protocolară, de administrație și celelalte să fie exclusiv limba maghiară; ca limba română să nu fie obligatoare (în ce privește nota de nesuficient) pentru cei ce nu sunt Români, și în sfârșit, ca să nu mai pomenim și alte lucruri mai mărunte, ca dreptul de disciplinare a profesorilor să fie rezervat ministrului de culte”. Condițiile guvernului, grele, umiltoare și, în fond, inacceptabile, aveau ca țintă transformarea limbii române într-o cenușăreasă, la cel mai vechi și important liceu românesc din Transilvania²⁰.

La Gimnaziul fundațional din Năsăud situația salariilor era următoarea: ajutorul de stat pentru cei 15 profesori, pe semestrul al II-lea al anului 1917, a fost de 9900 coroane. Școala era finanțată în bună măsură din fonduri școlare. Istoria acestora era mai veche, avându-și originea în perioada regimentului grăniceresc; fondurile școlare erau numite și fonduri grănicerești. Finanțarea gimnaziului se făcea prin *fondul central școlar*. Decizia guvernului de sistare necondiționată a adausurilor bugetare la salariile profesorilor a fost comunicată comisiei administratoare a fondurilor școlare, prin intermediul comitetului suprem al comitatului Bistrița-Năsăud, în luna martie 1918. Cu sfârșitul lunii iunie 1918, adaosurile la salarii erau suspendate, iar reluarea plății era condiționată de întocmirea unui contract. Comitele a cerut comisiei administratoare să stabilească suma necesară pentru funcționarea gimnaziului și procentul în care putea fi acoperită prin fondurile școlare. Suma care ar lipsi să o ceară ca ajutor de stat. Răspunsul era așteptat până la 1 aprilie 1918.

Situația creată de decizia guvernului a fost discutată în ședința comisiei administratoare a fondurilor școlare din 29 martie. În rezoluția adoptată, s-a cerut ministrului de culte și instrucțiune publică Apponyi să păstreze pe timpul războiului adaosul personal încuviințat profesorilor, „conform dispozițiilor normativului dat cu ordinul nr. 95373/906”. Se invocau ca argumente condițiile grele de trai pricinuite de război, îndeplinirea datoriilor patriotice de către poporul din zona Năsăudului, contribuția fondului central școlar cu 406000 coroane la împrumuturile de război și a fondurilor școlare ale comunelor cu 4 milioane de coroa-

19 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 44.

20 Dr. Alexandru Rusu, *Nori grei – Notițe pe marginea câtoroa probleme arzătoare*, în „CULTURA CREȘTINĂ”, VII, Blaj, nr. 13-14 din 10-25 septembrie 1918, p. 264.

ne. Deputatul dietal Ioan Gheție, care își păstrase funcția de director la gimnaziul din Năsăud, și vicarul Alexandru Haliță trebuiau să intervină la forurile superioare.

Luând act de scrisoarea ministerială care suspenda ajutorul de stat cu sfârșitul lunii iunie, comitetul fondurilor, ca organ suprem, decizional, a hotărât să împuternicească comisia administratoare a fondurilor să plătească salariile profesorilor numai din casa fondului central școlar. Aceasta, în caz că nu se va putea obține un răspuns favorabil de la autorități²¹.

O situația mai grea se înregistra în școlile medii românești din Brașov. Parte din corpul profesoral se refugiasse în România. Gimnaziul din Brașov, datorită lipsei profesorilor primise prima „admonițiune”. Întregirile la salariile profesorilor fuseseră suspendate atât la Brașov, cât și la Brad. De fapt, în toate liceele românești. Mai mult, Seminarul arhidiecezan din Sibiu era sub un control permanent, prin comisarul guvernamental Emil Petricsevich Horváth, încă din noiembrie 1917.

Granița culturală

Aceasta este denumirea dată de ministrul de culte și instrucțiune publică, Albert Apponyi, regiunii de la frontiera cu România, cuprinzând mai multe comitate, în care școlile confesionale românești trebuiau să lase loc celor de stat, cu limba de predare maghiară. O variantă a termenului, poate mai cunoscută, este cea de zonă culturală. În anul 2008 am publicat o carte cu titlul *GRANIȚA CULTURALĂ*, în care subiectul central a fost tocmai ceea ce, cu titlu metaforic, a încercat Apponyi. Nu doresc să reiau ceea ce am scris, dar nici nu pot să comprim în câteva fraze măsurile punitive împotriva învățământului în limba română. Voi insista, prin urmare, mai mult asupra altor aspecte, pe care anterior le-am identificat doar.

Un întreg sistem de drept a guvernat învățământul din Ungaria în perioada dualismului. Legea cadru, XXXVIII/1868, a rămas în vigoare tot timpul, chiar dacă și alte legi au avut ca domeniu de reglementare sistemul de învățământ, în primul rând salarizarea învățătorilor: legile XXVI/1893, XXVII/1907, XVI/1913. Articolul 58 din legea XXXVIII/1868 menționa principiul că, în școlile populare, fiecare elev să-și primească instrucția în limba maternă. Cu toate acestea, doar în școlile confesionale limba de predare era româna, pe când în cele de stat se studia exclusiv în limba maghiară. Mai jos avem grila de salarizare a învățătorilor, în coroane, conform legii XVI/1913. Mai menționăm că, în baza legii XV/1917, comunitățile bisericești care își susțineau școlile fără subvenție de stat puteau cere ajutor de război, prin comisiile administrative din comitate.

Salariile învățătorilor conform legii XVI/1913²²

Clasa	Gradații	Salariu anual	Banii pentru locuință în comunele încadrate în clasa						
			I	II	III	IV	V	VI	VII
	Debutant	1200							
	3	1400							
III	2	1600							
	1	1800							
II	3	2000	600	540	480	420	360	300	240
	2	2200							
	1	2400							
I	3	2600							
	2	2900							
	1	3200							

Ministrul Albert Apponyi și-a făcut cunoscută decizia de înființare a graniței culturale la 2 august 1917, cu ordinul 13619, printr-o depeșă trimisă mitropolitului Vasile Mangra. Motivul ținea de securitatea statului ungar, periclitată de plecarea cu armata română a numeroși învățători. Ajutorul de stat la întregirea salariilor va fi suprimat, iar acele școli, din care învățătorii lipseau sau erau cercetați penal, vor fi transformate

21 Arhivele Naționale. Direcția județeană Bistrița-Năsăud, (de aici ANBN), fond Administrația fondurilor grănicerești năsăudene, pachet XXIX, dosar 171/1918, ff. 35; 42-50.

22 Salariile învățătorilor conform legii XVI din anul 1913, preluate din: Lazar Triteanu, *Școala noastră 1850-1916 „Zona culturală”*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1919, p. 43.

în școli de stat. Și alte comune vor fi cuprinse în granița culturală, pentru că înființarea școlilor de stat nu trebuia interpretată ca o pedeapsă, – afirma Apponyi – ci ca pe o dispoziție pretinsă de „siguranța patriei”²³. La 30 octombrie 1917, în baza împuternicirii guvernului, ministrul Apponyi îi informa pe mitropoliții ortodox și greco-catolic, Vasilie Mangra și Victor Mihályi de Apșa, că l-a numit pe Emil Petricsevich Horváth, comitele Târnavei Mari, drept comisar guvernamental însărcinat cu „regularea” chestiunii școlilor românești din regiunea de frontieră. Teritoriul „graniței culturale” a fost extins în luna decembrie 1917 la comitatele Bistrița-Năsăud, Trei Scaune, Brașov, Făgăraș, Sibiu, Târnavă Mare, iar din Hunedoara și Caraș-Severin cercurile administrative de sud. Mai mult, Apponyi susținea că în zona culturală, care va cuprinde și alte comitate din Ungaria, vor fi înființate 1600 școli de stat și 800 de grădinițe²⁴.

La 17 noiembrie 1917, comisarul Horváth a notificat Consistoriului arhidiecezan din Sibiu că „statificarea”²⁵ celor 78 de școli ortodoxe de la care lipseau învățătorii, sau erau în cercetare penală, era în curs de executare. Se arăta dispus ca în schimbul unei înțelegeri amiabile asupra tuturor școlilor românești din zona culturală să preia învățătorii necompromiși la noile școli de stat. De asemenea, să aplice în acele școli numai învățători care cunoșteau limba română; elevii vor studia 6 ore pe săptămână în limba română, școala va fi cumpărată sau închiriată, iar în afara impozitului școlar obișnuit de 5% locuitorii nu vor mai contribui cu nimic etc. Prezent la ședința consistorială din 19 noiembrie 1917, comisarul guvernului a declarat că zona culturală se înființase la cererea comandamentului de armată, cu aprobarea împăratului, iar clădirile școlilor vor fi expropriate etc. Înlocuirea școlilor confesionale, cu școli de stat în limba maghiară, era doar „începutul unei acțiuni mai complexe”. În viitor se vor lua măsuri restrictive față de școlile medii românești și preparandii, va fi revizuit „Statutul organic” și legea de congruă etc. Declarațiile lui Horváth se vor adevăra prin măsurile luate de guvern în anul 1918²⁶.

Cu rezoluția din 9/22 noiembrie 1917 Consistoriul arhidiecezan declara că nu renunță la dreptul conferit de lege de a înființa și susține școli, chiar și pe teritoriul graniței culturale. Totuși, trecând în revistă condițiile expuse de comisarul Horváth, în ședința consistorială s-au făcut propuneri de îmbunătățire a acestora, preluate în concludul final, cu speranța ca la sfârșitul războiului să se revină la situația anterioară. Rezoluția consistorială din 9/22 noiembrie a fost publicată în nr. 102 al *Telegrafului Român* din decembrie 1917. Ea reflectă un act de supunere condiționată față de guvern, într-un moment istoric complicat. Guvernul și presa de limbă maghiară au considerat că se ajunsese la o înțelegere amiabilă. Însă extinderea graniței culturale, prin decizia lui Apponyi din decembrie 1917, coroborată cu duritatea autorităților, au dus la o reconsiderare a poziției Bisericii. Consistoriul mitropolitan „luând din oficiu în revizie această afacere, prin hotărârea sa din 25 ianuarie a.c. nr. 18, a declarat că concludul Consistoriului arhidiecezan nu e definitiv, deci nu se poate executa până nu se va pronunța în cauză sinodul arhidiecezan”²⁷. Ministrul Apponyi a fost informat despre stadiul chestiunii. Practic, orice prezumtiv accept referitor la școlile românești devenise nul. Totuși, în presă și opinia publică maghiară, se vehicula existența unei înțelegeri. În corespondența cu comisiile administrative din comitate, în martie 1918, guvernul menționa acordul Bisericii Ortodoxe pentru etatizarea școlilor. Comisiile administrative trebuiau să invoce acest argument în negocierile cu comitetele parohiale din localitățile românești, pentru preluarea școlilor confesionale. Mai mult, chiar prim-ministrul Alexandru Wekerle a declarat în Parlament, la 19 iunie 1918, că exista un acord al Bisericii pentru înființarea graniței culturale, iar trimiterea de comisari la sinoade avuse tocmai scopul de a păzi acel acord! Pentru a pune punct colportărilor, în *Telegraful Român* din 2 iulie 1918 a fost publicat un „comunicat oficios”, numit „Un «acord» care nu există”. Comunicatul a fost o reafirmare a poziției Bisericii Ortodoxe pentru marele public, în primul rând pentru românii ortodocși, pentru că Guvernul trebuia să cunoască adevărul din memoriile primite până atunci, memoriile care purtau semnătura arhiepiscopului și mitropolitului Vasilie Mangra. Un ierarh pentru care nu erau motive să fie considerat dușman al statului ungar.

23 Lazar Triteanu, *Școala noastră 1850-1916 „Zona culturală”*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1919, p. 62

24 *Ibidem*, p. 96.

25 Termen uzitat în epocă cu sensul de etatizare, transformare a școlilor confesionale în școli de stat, cu limba de predare maghiară.

26 Lazar Triteanu, *op.cit.* p. 78-80.

27 ANBN, fond Prototopiatul ortodox român Bistrița, dosar 1152/1918, f. 19.

În primăvara anului 1918 acțiunea de etatizare a școlilor era în curs, până la 6 aprilie 1918 fiind preluate de stat 21 de școli românești din comitatul Hunedoara. Pe de altă parte, ministrul de culte și instrucțiune publică a informat consistoriile eparhiale, de care depindeau școlile confesionale, că cu sfârșitul lunii iunie 1918 toate ajutoarele de stat pentru întregirea salariilor învățătorilor din granița culturală vor fi sistate. Din Mitropolia Transilvaniei au fost nominalizate 238 de școli ortodoxe, nouă dintre acestea fiind în Protopresbiteratul Bistriței: Brașfalăul de Jos, Brașfalăul de Sus, Bârla, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Caila, Cușma, Șimotelnic și Galații Bistriței²⁸. Ordinul ministrului Apponyi a fost transmis la 20 martie 1918, cu nr. 50465, comisiei administrative a comitatului Bistrița-Năsăud. Prin intermediul inspectorului școlar regesc, au fost notificate senatele școlare greco-catolice și comitetele parohiale din localitățile ortodoxe.

În comitatul Bistrița-Năsăud, școlile confesionale, în majoritate, erau greco-catolice, fiind subordonate Episcopiei Gherla. Ordinul ministrului de culte și instrucțiune publică, prin care episcopul Iuliu Hossu era anunțat de suspendarea ajutorului de stat și, totodată, înlocuirea școlilor confesionale românești cu școli de stat, poartă nr. 4577 din 27 aprilie 1918. Motivul invocat de Apponyi a fost că școlile românești, greco-catolice, din comitatul Bistrița-Năsăud „cu ocazia intrării trupelor românești au oferit dovada tristă a faptului (...) că în acest comitat de graniță, în aceste școli populare elementare, nu s-a afectuat corespunzător asigurarea și îndeplinirea sarcinilor educației cetățenești în conformitate cu programa educațională național-populară, ordonată prin dispozițiile legii XXVII/1907 § 17”. Apponyi mai scria că în toate comitatele din „granița culturală” ceruse părerea comisiilor administrative. Acestea au declarat, în unanimitate, că oprirea subvenționării școlilor românești corespundea intereselor legitime ale statului. Comisarul numit pentru școlile confesionale românești, de la frontiera cu Romania, se va ocupa cu finalizare deciziei guvernamentale²⁹.

Ordinul ministerial nr. 4577/1918 a fost discutat într-o ședință consistorială, iar rezoluția a fost să se întrebe eparhiile din Blaj și Lugoj „ce ținută au luat față cu asemenea dispoziții”, și să se răspundă solidar. Pe de altă parte, să se ceară informații detaliate de la protopopii din comitatul Bistrița-Năsăud, pentru a dovedi ministrului că argumentul invocat era lipsit de substanță³⁰. Printr-o circulară din 17 mai 1918, cu indicativul „foarte urgent”, Iuliu Hossu dispunea protopopilor ca împreună cu preoții și senatele școlare să răspundă unui chestionar în cinci puncte: ce ajutor de stat a avut școala, situația învățătorului, dacă școala a fost „excepționată” cu privire la spiritul patriotic etc. Pentru cazul în care guvernul nu va reveni asupra ordinului, preoții și senatele școlare să hotărască dacă pot susține școala confesională numai din resurse proprii³¹.

În urma unei crize guvernamentale, ivită din neînțelegerile partidelor ce susțineau guvernul pe tema reformei electorale, Alexandru Wekerle a prezentat demisia cabinetului. Din noul guvern Wekerle, constituit la începutul lunii mai 1918, nu mai a mai făcut parte Albert Apponyi. În calitate de ministru de culte și instrucțiune publică a fost preferat contele Ioan Zichy. Programul acestuia a fost expus la o întrunire electorală de la Eger. În plan politic, noul ministru urmărea întărirea statului național maghiar, impunerea unor măsuri „care să apere supremația maghiară pe toată linia” etc. Era decis să sporescă numărul școlilor primare. Nu era adeptul etatizării școlilor cu orice preț, pentru că respecta dreptul confesiunilor. Totuși, intenția sa era „ca acolo unde interesul maghiar o cere, să statifice școalele naționalităților”³².

La 6 iunie 1918, ministrul de culte și instrucțiune publică, Ioan Zichy, a notificat Consistoriul diecezan Gherla că, pentru organizarea școlilor confesionale din zona culturală pe alte baze, l-a însărcinat pe baronul Emil Petricsevich Horváth, cu care trebuia să se pună de acord. În fapt, era vorba de o reconfirmare a acestuia³³. Comisariatul guvernului însărcinat cu reglementarea problemelor școlilor românești din granița culturală își avea sediul la Sibiu. De acolo a fost trimisă în Episcopia Gherlei o întregă documentație. La 14 mai 1918 comisarul Horváth îl informa pe episcopul Iuliu Hossu că școlile greco-catolice urmau să fie preluate de stat, în schimbul unor despăgubiri, iar învățătorii confesionali să fie numiți la școlile de stat ce se vor înființa. În luna august, deciziei de expropriere, trimisă episcopului Hossu, i-a fost anexată și lista celor

28 Lazar Triteanu, *Școala noastră 1850-1916 „Zona culturală”*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhiepiscopale, 1919, p.107.

29 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 68.

30 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 321, f. 102.

31 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic-Bistrița, dosar 378, f. 5.

32 *Programul contelui Ioan Zichy*, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 56 din 24 mai (6 iunie) 1918.

33 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 321, f. 123

48 de școli greco-catolice din comitat, care trebuiau să devină școli de stat în limba maghiară, iar clădirile să fie expropriate. Ele erau grupate pe cercuri administrative. Dintre acestea, 38 primiseră diverse sume pentru completarea salariului învățătorului. Școlile greco-catolice din comitatul Bistrița-Năsăud reprezentau aproape jumătate din totalul școlilor greco-catolice din Transilvania supuse procesului de „statificare”, pentru că, în documentele comisarului Horvath, era menționată cifra de 100 de școli greco-catolice ca făcând parte din granița culturală³⁴.

La 11 iunie 1918, vicarul Alexandru Haliță a trimis Episcopiei Gherla un conspect tabelar, la ordinul consistorial din 17 mai 1918, pe care îl avem mai jos. Vicariatul Rodnei cuprindea toate localitățile greco-catolice din fostul regiment de graniță. Cum exista și un protopopiat al Budacului, încadrat vicariatului, Haliță nu a menționat în tabel situația tuturor școlilor greco-catolice din Vicariatul Rodnei, aflate în comitatul Bistrița-Năsăud.

În privința serviciului militar, situația învățătorilor din vicariat era următoarea: 8 în serviciu militar activ; 13 prizonieri, din care în Rusia 11; apoi 19 absolviți, din care 6 executaseră serviciul militar; 3 invalizi, 1 dispărut, 5 nerecrutați. Școlile din Parva, Ilva Mică și Poieni fuseseră „excepționate” cu privire la clădirea școlii, iar cea din Găureni cu privire la spiritul patriotic. De fapt, învățătorul din Găureni era dat dispărut de pe câmpul de luptă. Învățătorul Dumitru Boșca din Maieru era internat la Sopron pe baza ordinului 38461/1916.

Pe lângă tabelul de mai sus, vicarul Alexandru Haliță a înaintat episcopiei la 11 iunie 1918 și un rezumat al situației școlilor din vicariat. Între cele două documente există mici neconcordanțe, asupra cărora nu vom stărui. Astfel, ar fi beneficiat de ajutor de stat 20 de școli, cu 42 de învățători, în sumă totală de 48870 coroane. În celelalte 11 localități greco-catolice din Vicariatul Rodnei nu s-a primit ajutor de stat sau nu exista școală confesională. (De exemplu, școala confesională din Hordou (Coșbuc) fusese închisă administrativ în anul 1905, fiind înlocuită cu o școală comunală, pentru ca în anul 1909 aceasta să fie transformată în școală de stat). În ceea ce privește susținerea școlilor greco-catolice din vicariat, în absența ajutorului de stat la întregirea salariilor învățătorilor, Alexandru Haliță se arăta sceptic. Trimisese în teritoriu o circulară cu îndemnuri în acest sens, la care a primit răspuns doar din câteva parohii. Nu s-au putut lua hotărâri în adunări de popor, pentru că locuitorii erau plecați la munte cu vitele sau oile pentru pășunat. Un raport final va putea trimite consistoriului când va primi declarațiile comunităților bisericești³⁵. Asupra atitudinii vicarului Haliță și a circularei trimise parohiilor greco-catolice, la 31 mai 1918, vom reveni.

Pentru școlile din Protopopiatul greco-catolic Bistrița, raportul trimis episcopiei a fost întocmit de protopopul Dionisiu Vaida. Protopopiatul greco-catolic Bistrița era compus din 14 parohii, dintre care doar nouă se aflau în comitatul Bistrița-Năsăud, deci în granița culturală. Nici una dintre acestea nu fusese „excepționată” cu privire la spiritul patriotic și nici un învățător nu fusese cercetat pentru „ținută antipatriotică”. Cu excepția școlii din Bistrița, care nu primise vreodată ajutor de stat, toate celelalte opt aveau sume în cuantum divers pentru întregirea salariului învățătorului. În lipsa ajutorului de stat, doar locuitorii din Ardan și, evident, cei din Bistrița, erau decizi să-și susțină pe mai departe școală confesională³⁶.

În Protopopiatul Budacului șapte parohii susțineau școli: Monor, Gledin, Budacu de Sus, Sântioana, Șieuț, Ragla și Nușfalău (Mărișelu). Doar școala din Monor nu a avut ajutor de stat. Nici un învățător nu fusese cercetat de către autorități și nici o școală nu fusese „excepționată”. Protopopul Ioan Pop menționa, în raportul din 8 iunie 1918, că numai senatele școlare din Șieuț, Nușfalău și Monor erau decise să-și susțină școlile din propriile puteri. Și celelalte parohii ar fi procedat la fel, dacă ar fi trebuit să plătească doar salariul fundamental. Se temeau însă de adaosuri, sporuri și ajutoare, impuse în timpul războiului. Pe de altă parte, unii învățători fuseseră invitați de inspectorul școlar să-și facă cereri pentru a fi primiți la școlile de stat, „și ei aceasta o află de mai bine”³⁷.

La jumătatea lunii mai 1918, episcopul Iuliu Hossu a luat inițiativa ținerii unei conferințe a episcopilor greco-catolici, pentru a se decide o poziție comună față de ordinul de suspendare a ajutorului de stat, trimis de ministrul Apponyi, la 27 aprilie. A expediat scrisori în acest sens episcopilor Valeriu Frențiu, la Lugoj,

34 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 36

35 *Ibidem*, f. 81.

36 *Ibidem*, f. 88.

37 *Ibidem*, f. 91.

Vicariatul Rodnei 1918³⁸

Comuna	Numele învățătorului	Salariul învățătorului în coroane		
		De la stat	Comunitatea bisericească	Aruncați pe popor
Sângeorz Băi	Ioan Marcu	1300	900	
	Iustin Sohorca	1100	900	
	Pompei Demian	1200	600	
	Maxim Lupoae	1000	600	
	Alexandru Mihăilă	1000	600	
Leșu	Nichita Cotuțiu Dumitru Persecă		Școală susținută de comunitatea bisericească	
Lușca		Nu este școală confesională – umblă la Năsăud		
Hordou		Nu este școală confesională		
Parva	George Ciocârla	500	1857	
Runc	Ioan Pavelea	1000	1021	
	Nicolae Burduhos	-	1021	
Mureșenii Bârgăului	Petru Tomoroga	1152	1610	
Rodna	Mihail Cotu			2000 de la comuna politică
	Elisabeta Pioraș	3400		
	Nicolae Burduhos			
Șanț	Ilie Cleja	-	2000	
Maieru	Ivan Barna	1200	300	300
	Dumitru Boșca jr.	1000	300	300
	Constantin Partene	1000	300	300
Ilva Mică	Macedon Pop	2100	1320 din fondul școlar	107
	Maxim Buia			
Măgura Ilvei	Maxim Domide	400	1200	
Sfântul Iosif	Ioan Bodi	1700	900	
	Carol Ilovan	1200	900	
Ilva Mare	Onisim Sas			
	Leon Leonte			
	Ieronim Galeș			Au fost susținuți de comunitatea bisericească
Feldru	Grigore Neamțu			Din fondul școlii 1001
	Octavian Doci	4300		De la comunitatea politică 2300
	Ivan Sângeorzan			De la popor 1593
Salva	Nicolae Mihăese			Școală susținută de comunitate
Nepos	Andron Petri			
	Petru Rognean	3566 iar din 1 noiembrie		
	Virginia Grivase	1917 2476	3144	
Rebrișoara	Macedon Ciuta			
	Demetriu Iusti	4300	3500	
Rebra Mare	Nicolau Pop			
	Ivan Baronu	1600		600 din fondul școlar
	Demetriu Eremie	1200		600 de la comuna politică
Telciu		Școala se susține numai din partea comunității fără ajutor de stat		
Romuli	Teodor Irimieș	1028	900	
	Macedon Pop	828	900	
Bichigiu	Ioan Braic	1400	800	
	Atanasiu Rus	1500	100	
Mititei	George Someșan			Plătit de comunitatea bisericească
Zagra	Ion Zinveliu			
	Ioan Mica	2300	1820	
Poieni	Demetriu Rus	1086	300	
Tiha Bârgăului	Nicolau Someșan	1000	600	
	Laura Lazăr	1000	600	
Năsăud		Școală susținută din partea comunității		
Mocod	Grigore Drăgan	1500	700	
	Romul Densusianu	1500	700	

38 Ibidem, ff. 78-80.

Demetriu Radu, la Oradea și vicarul capitular mitropolitan Vasile Suci, la Blaj. Inițiativa sa se conjugă cu cea a vicarului capitular Vasile Suci care primise o depeșă asemănătoare de la guvern, cu referire la școlile greco-catolice din comitatele Sibiu, Făgăraș și Târnava Mare. Lui Demetriu Radu, în calitate de episcop senior, i-a revenit misiunea convocării conferinței episcopilor din Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș. Conferința s-a ținut la Oradea în 30 mai 1918. Plenul episcopilor a hotărât trimiterea unui memoriu ministrului de culte și instrucțiune publică, în care să se ceară anularea ordinului nr. 4577 din 27 aprilie 1918 și „împărțirea școlilor noastre și pe mai departe în subvențiune din partea statului”. În caz că rugămintea nu ar fi ascultată, episcopii greco-catolici pretindeau să se urmeze calea legală, prescrisă de art. 12 din legea XXVII/1907, care impunea ca înainte de retragerea ajutorului de stat să fie notificat Ordinariatul pentru a înlătura dificultățile observate la școlile greco-catolice. Numai dacă „Ordinariatul n-ar putea sau n-ar vrea să înlătore excepțiunile să se denege subsidiul”. În caz că nici această exigență nu ar fi aprobată, „conferința episcopască declară că școlile de sub întrebare le va susține cu orice preț și pe mai departe”³⁹.

Memoriul episcopilor greco-catolici, redactat în termeni de o politețe solemnă, a menționat și contradicția dintre motivația suspendării ajutorului de stat („ținuta necredincioasă”, lipsa de patriotism a învățătorilor) și acțiunea practică a autorităților, de la inspectorii școlari până la comisarul guvernamental. Acestea îndemneau învățătorii confesionali să-și facă cereri de trecere la școlile de stat. Într-un raport către protopopul Dionisiu Vaida, din 3 iunie 1918, preotul din Ruștior îi aducea la cunoștință că inspectorul școlar regesc i-a convocat pe toți învățătorii din zonă și le-a cerut să-și înainteze până la 1 iunie „suplica de cerere a stațiunii sale ca învățător de stat”. Învățătorilor li s-a sugerat să negocieze cu senatele școlare, pentru ca acestea să dea în arendă edificiile școlilor, iar unde s-ar lovi de refuz să caute vreo casă privată care să servească de școală⁴⁰.

Protopopul Vaida cunoștea aceste practici ale autorităților, pentru că la 26 mai a trimis un raport Consistoriului diecezan Gherla, cerând totodată să-i fie date îndrumări. Inspectoratul școlar din Bistrița notificase la 2 mai senatele școlilor confesionale din protopopiat că, cu sfârșitul lunii iunie 1918, toate ajutoarele de stat vor fi sistate. Învățătorii „mai corespunzători”, însă, au fost asigurați de inspector în discuții private că, la cerere, vor fi aplicați și pe mai departe. Unii dintre ei au fost îndrumați „la caz, dacă confesiunea nu ar ceda edificiul școlar să se îngrijească de alta în localitate unde să înceapă propunerea în anul școlastic viitor”⁴¹. Dispoziția consistorială nr. 1969 din 29 mai 1918, în legătură cu raportul înaintat de Vaida, îi notifica acestuia să ia deocamdată „ținută pasivă”, pentru că se vor trimite cât de curând instrucțiunile necesare. Cât privește pe învățători se conchidea: „din partea lor se pot insinua pentru a trece la școlile de stat”⁴².

Răspunsul ministrului Ioan Zichy, la memoriul din 30 mai, a fost remis tuturor episcopilor din Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș, în formă identică, la începutul lunii iulie. Reprezentatul guvernului nu vedea nici un motiv pentru a modifica sau schimba ordinul predecesorului, dat în 27 aprilie 1918. Dispoziția lui Apponyi era considerată legală, făcând parte din atribuțiile juridice ale ministrului; mai mult, ea s-ar fi luat după ce fuseseră consultate comisiile administrative din comitatele cuprinse în granița culturală. Sistarea ajutoarelor de stat a avut la bază interesele importante și majore ale statului. Competența comisiilor administrative era deasupra oricăror bănuieli, pentru că, prin părerea lor – susținea Zichy – se exprima opinia publică din acele comitate, cu o populație majoritar nemaghiară⁴³.

Conform normelor de drept din Ungaria, comisiile administrative aveau un statut autonom față de comitetele municipale (consiliile județene, azi), fiind în legătură directă cu guvernul. Acestea erau constituite din funcționarii cei mai importanți, cărora li se adăugau, în Bistrița-Năsăud, 10 membri aleși în adunările ordinare ale Comitetului municipal. Ne-ar trebui spațiu ca să demontăm afirmația ministrului Zichy că prin ele se manifesta opinia publică. Menționăm doar că cvasitotalitatea funcționarilor publici era de etnie maghiară. Nici măcar în adunările comitetelor municipale, în comitatele în care românii erau majoritari, nu se poate admite că se exprima opinia publică. Altminteri, ar trebui să dăm credit hotărârii luate în comitatul Alba de Jos, în 27 martie 1918, prin care se cerea ca școlile românești, ortodoxe și greco-catolice, să fie preluate de stat.

39 Vezi memoriul episcopilor greco-catolici la Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, ff. 34-44.

40 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 379, f. 1.

41 *Ibidem*, dosar 378, f. 4.

42 *Ibidem*, dosar 379, f. 3.

43 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 67.

În Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș, cel care va recomanda calea de urmat, în urma respingerii memoriului din 30 mai 1918, a fost episcopul senior, Demetriu Radu. Răspunzând unei scrisori trimise de episcopul Iuliu Hossu în 18 iulie, Demetriu Radu nu mai considera oportună o nouă conferință a episcopilor greco-catolici. Fiecare Ordinariat trebuia să scrie ministrului de culte și instrucțiune publică că își păstrează decizia de a susține școli confesionale și fără ajutorul statului; să se menționeze că în acest scop fuseseră consultate comunitățile parohiale. Rezultatul consultării a fost că unele parohii s-au declarat în acest sens, iar celelalte își sistează funcționarea școlilor pe timp nedeterminat, păstrându-și edificiile școlare⁴⁴.

Episcopul Demetriu Radu a trebuit să ia în calcul și situația ivită în luna iulie 1918, prin acțiunile comisariatului de la Sibiu. Comisarul guvernului din granița culturală se folosise de instituțiile statului, în primul rând comisiile administrative, pentru a negocia direct cu parohiile, ocolind consistoriile eparhiale. Printr-o circulară, s-a dispus autorităților din comitate să convingă comitetele parohiale ortodoxe și senatele școlare greco-catolice să declare că nu mai susțin școli confesionale, iar pe baza unui acord între părți consimt să vândă sau să dea în chirie clădirile. În locul școlilor confesionale trebuiau să ia ființă școli de stat. La noile școli, comisarul Emil Petricsevich Horvát promitea menținerea facilităților oferite Consistoriului arhidiecezan în 17 noiembrie 1917: șase ore săptămânal în limba română, preluarea învățătorilor, catechizarea în confesiune, impozit școlar redus la 5% după darea directă etc.

Episcopul Iuliu Hossu a convocat pentru 30 iulie 1918, la Gherla, în problema graniței culturale, pe vicarul Alexandru Haliță și pe protopopii: Dionisiu Vaida, Ioan Pop și Alexandru Botean. Ultimul protopop, Botean, conducea protopopiatul Beclean. Parohiile Tăure și Mintiu din acest protopopiat, care aveau școli confesionale, erau încadrate din punct de vedere administrativ în comitatul Bistrița-Năsăud. Ce s-a discutat în ședința consistorială din 30 iulie 1918, ce sarcini au primit vicarul și protopopii, nu știm în mod direct. În registrul de protocoale consistoriale din Episcopia Gherla există un hiatus în perioada iulie-octombrie 1918. În ședința consistorială din 16 iulie 1918 s-a discutat despre refuzul ministrului Zichy și s-a decis să se ceară convocarea unei noi conferințe a episcopilor. Până la 8 octombrie nu mai sunt consemnate procesele verbale. Din ce cauză, e greu de afirmat cu tărie. Totuși dintr-o scrisoare expediată de episcopie, în 30 septembrie 1918, protopopilor de mai sus, se face o trecere în revistă a problematicii școlilor confesionale supuse procesului de etatizare. Astfel, se menționa că: „în 30 iulie a.c. s-a lămurit ce ținută este a se observa în cauză peste tot și îndeosebi din partea comunităților bisericești cu privire la cedarea, respectiv exproprierea edificiilor scolastice în folosința școlilor de stat”⁴⁵. Cu siguranță, episcopul Iuliu Hossu le-a cerut ferm vicarului și protopopilor, chiar dacă doar verbal, să fie convocate senatele școlare, iar în adunări ale credincioșilor din parohii să fie redactate protocoale privind susținerea caracterului confesional al școlilor. Să nu se renunțe cu nici un chip, în favoarea autorităților, la clădirile școlilor confesionale greco-catolice. Protocoalele redactate în acest sens, din fiecare localitate, să fie apoi predate episcopiei.

În comitatul Bistrița-Năsăud se aflau și localități ortodoxe. Protopresbiteratul ortodox Bistrița avea la începutul războiului 15 parohii care susțineau școli confesionale, dintre care 12 se găseau în comitatul Bistrița-Năsăud. Doar nouă școli ortodoxe au fost nominalizate în primăvara anului 1918 pentru reținerea ajutorului de stat. Corespondența protopopului Grigore Pletosu cu Consistoriul arhidiecezan, pe tema graniței culturale, începe în luna februarie 1918. La 6 martie 1918, arhimandritul Eusebiu Roșca a trimis o circulară în teritoriu prin care dispunea ca până la 14 aprilie parohiile și protopopiatele să răspundă unui chestionar în șase puncte: starea edificiului școlar, situația învățătorilor și salarizarea lor, impozitele școlare etc.

În urma deciziei ministrului Apponyi de suprimare a ajutoarelor de stat, la 17/30 mai 1918, la Sibiu s-a ținut o nouă ședință a Consistoriului arhidiecezan. Rezoluția consistorială a fost expediată și în teritoriu, protopresbiteratelor din granița culturală. Protopopul Grigore Pletosu era atenționat de secretarul consistorial Octavian Costea că, dacă prin legea XXVII/1907 s-a dat puțința autorităților să retragă ajutoarele de stat de la școlile confesionale, legea XXXVIII/1868 era încă în vigoare. Astfel „dreptul comunităților de a-și susține școala confesională din mijloace proprii rămâne nealterat”. Se cerea parohiilor ortodoxe să răspundă dacă fără ajutor de stat vor fi în stare să susțină școală, dacă nu vor putea ce vor face cu edificiul școlar etc.⁴⁶

44 *Ibidem*, ff. 69-70.

45 *Ibidem*, ff. 2-3.

46 ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 1152/1918, f. 54

La 25 mai/7 iunie 1918 Grigore Pletosu a înaintat Consistoriului arhidiecezan din Sibiu declarațiile comitetelor parohiale ortodoxe din „plănuita zonă culturală”. Erau hotărâte să-și susțină școli fără ajutor de stat următoarele localități: Brașfalăul de Sus, Josenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundu Bârgăului și Bistrița Bârgăului – doar școala din sat, nu și cea din pustă. În Șimotelnic (Simionești) și Bârla autoritățile obținuseră deja declarații de cedare a edificiilor școlare pentru viitoarele școli de stat. În Cușma avusese loc, de asemenea, o mișcare împotriva școlii confesionale etc.⁴⁷

Consistoriul arhidiecezan a luat la cunoștință de conținutul rapoartelor din protopopiat în ședința din 12 iulie. Hotărârile comitetelor parohiale erau considerate doar material informativ. În cauză trebuiau să se pronunțe sinoadele parohiale. Protopopul era „pofțit” ca oriunde va fi nevoie să meargă la fața locului „pentru a clarifica și însufleți poporul”. „Credincioșii fiecărei parohii trebuie să-și încordeze toate puterile întru aducerea supremei jertfe pentru susținerea școlii confesionale, cel puțin cu un învățător”. Învățătorii confesionali trebuiau să declare în termen precis dacă rămân sau nu în serviciul bisericii. Condiționări nu erau admise. Pentru posturile vacante trebuia anunțat, de urgență, concurs⁴⁸.

În toate comitatele din granița culturală, supuse procesului deznaționalizării pe motivul lipsei de patriotisme a învățătorilor, se aflau 269 școli ortodoxe și 100 greco-catolice; dintre acestea 61 în comitatul Bistrița-Năsăud (48 greco-catolice și 13 ortodoxe). Ministrul de culte și instrucțiune publică își va anula propria argumentație juridică, pe care se fundamenta zona culturală prin invocarea art. 17 din legea XXVII/1907. După numirea celei mai mari părți a învățătorilor confesionali la noile școli de stat, la mijlocul lunii iulie 1918, statul a recunoscut în mod practic că ei nu se făcuseră vinovați de nimic. Trecerea învățătorilor confesionali la școlile de stat s-a făcut pe baza unor cereri personale, filtrate de autorități. Cvasitotalitatea acestora a fost aprobată. Pasul făcut de învățători este explicabil în absența mijloacelor de subzistență. Doar în nr. 17 din *Hivatalos Közlöny* din 15 iulie 1918 s-a publicat numirea ca învățători de stat a 340 de învățători confesionali (105 greco-catolici și 235 ortodocși). Noii învățători, care primeau un spor de „graniță culturală”, au urmat un curs de educație patriotică la Cluj, în vara anului 1918.

Trecerea în masă a învățătorilor confesionali la școlile de stat s-a datorat și echivocului inițial cu privire la aceștia. Fără nicio urmă de îndoială, mitropoliile și consistoriile eparhiale și-au canalizat toată energia pentru salvarea școlilor românești, amenințate de tăvălugul etatizării patriotice. Învățătorii confesionali aveau însă liber-arbitru, chiar dacă nu absolut. Se puteau încerca și alte mijloace? Poate. Au existat și acțiuni lipsite de onoare și fidelitate? Da, și încă la un nivel destul de sus.

Un exemplu în acest sens este cel al vicarul Alexandru Haliță, mai marele peste 31 de parohii greco-catolice. Acest „fluctuant politic” avea antecedente. La 4 septembrie 1916, vicarul Haliță a trimis parohiilor o circulară vicarială în șase puncte, în care firul roșu era „credința obligată față de patria noastră”. Circulara nr. 347/1916 către toți preoții din vicariat, expediată în teritoriu după intrarea României în război, dovedește o îngustime în orizontul politic și de gândire; este rece și plină de amenințări⁴⁹. Alexandru Haliță a fost însă și un plastograf. A falsificat conținutul circularii consistoriale nr. 1570 din 17 mai 1918, trimisă de către episcopul Iuliu Hossu, cu mențiunea „foarte urgent”. Aceasta a fost divizată în două circulare vicariale, cu același număr 235, dar cu date diferite. În circulara 235/29 mai 1918 s-a transpus prima parte a circularii consistoriale. În cea de-a doua, tot cu nr. 235, dar din 31 mai 1918, vicarul menționează cerințele episcopiei pentru a fi găsite izvoare de venit pentru susținerea școlilor greco-catolice din resursele proprii ale parohiilor, pentru a adăuga, de la sine, următoarele: „Pentru ca învățătorii să nu sufere scurtarea în plată cu 1 iulie a.c. să le împărțești ca numaidecât să-și ceară prin inspectorul regesc de școale din Bistrița aplicarea lui ca învățător de stat, înaintându-și rugare instruită cu toate documentele recerute”⁵⁰. Ce puteau înțelege preoții din vicariat și învățătorii confesionali?

În raportul înaintat episcopiei la 11 iunie 1918 vicarul Alexandru Haliță susținea că nu s-au putut convoca adunări ale credincioșilor greco-catolici pentru a se decide susținerea școlilor, fără ajutor de stat, din cauză că „dintre puținii credincioși rămași acasă și aceia sunt plecați la munți pentru așezarea oilor

47 *Ibidem*, f. 55

48 *Ibidem*, f. 68.

49 Vezi circulara în fond Oficiul parohial greco-catolic Năsăud, dosar 2, f. 20

50 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Năsăud, dosar 2, f. 28.

și vitelor”⁵¹. Să observăm doar că argumentul vicarului trebuia să fie valabil și pentru protopopiatele Bistrița și Budac, cu localități de munte, care s-au conformat dispozițiilor episcopiei. Nici mai târziu, după participarea la ședința consistorială din 30 iulie 1918, Haliță nu a dat dispozițiile care se impuneau în Vicariatul Rodnei. La 11 august 1918 senatul școlii confesionale din Sfântu Iosif (Poiana Ilvei) a decis să se adreseze direct episcopiei pentru a primi instrucțiuni. Comitele suprem al comitatului Bistrița-Năsăud, cu scrisoarea nr. 2530 din 30 iulie, cerea senatului școlar să declare că nu mai poate susține școala confesională și că este de acord să o dea în arendă sau să o vândă statului. De asemenea, să comunice suma pentru arendă sau de vindere. Preotul Ștefan Buzilă anexează scrisorii trimise episcopiei circulara vicarială nr. 235 din 31 mai (partea a doua a circularei consistoriale nr. 1570, modificată de vicarul Haliță) și hârtia oficială primită de la autorități. Se roagă ca Ordinariatul să „se îndure preagrațios a ne da inviațiunile de lipsă”⁵². Până la acea dată nu se primise nicio instrucțiune prin intermediul vicarului Haliță.

În cele nouă parohii din Protopopiatul greco-catolic Bistrița, situate în comitatul Bistrița-Năsăud, care aveau școli confesionale, au avut loc întruniri ale poporului la mijlocul lunii august 1918. Trebuia dat un răspuns negativ autorităților care înaintaseră senatelor școlare hârtii tipizate pentru vinderea sau închirierea școlilor confesionale. Într-un raport către Consistoriul diecezan Gherla, protopopul Dionisiu Vaida menționa că senatele școlare au răspuns „și la provocarea administrației să se abzică de susținerea pe mai departe a școlilor și să deie în chirie ori să vândă edificiile școlare la stat și nici unul nu s-a declarat pentru predare”. Doar școlile din Bistrița, Ardan și Sebiș puteau fi susținute în noile condiții⁵³.

Ședința senatului școlar din Bistrița a avut loc la 18 august 1918, fiind prezidată de protopopul Vaida. Acesta primise de la magistratul orășenesc, în 7 august, o cerere în care, pe baza ordinului comitelui suprem al comitatului Bistrița-Năsăud din 30 iulie cu nr. 2530/1918, „provoacă senatul bisericesc să se declare că nu dorește a-și susține și pe mai departe școala, ci cere ca erariu regesc ungar să iee în chirie, eventual să cumpere edificiul școlar”. Magistratul orășenesc era împuternicit să dea asigurări senatului școlar că dacă s-ar completa declarațiile tipizate în acest sens, atunci la școala de stat, care se va înființa în locul celei confesionale, „se vor da toate acele favoruri care conform decisului de sub nr. 33/1918 s-au pus în prevedere comunităților greco-ortodoxe”. Senatul școlar, în unanimitate, a hotărât să susțină școala din propriile puteri, având astfel nevoie de edificiul școlar; hârtiile tipizate să fie restituite magistratului orășenesc Bistrița⁵⁴. Școala din Bistrița nu primise niciodată ajutor de stat.

În mod asemănător s-au desfășurat lucrurile și în Protopresbiteratul ortodox Bistrița. În ședința Consistoriului arhidiecezan din Sibiu, la 12 iulie, s-au trasat sarcini pentru protopopii, preoții și învățătorii ortodocși. Ca urmare, protopopul Grigore Pletosu a dispus cu o circulară din 27 iulie/9 august convocarea sinoadelor parohiale. Preoții din localitățile în care nu se adoptaseră decizii de susținere a școlilor ortodoxe au fost convocați la o întâlnire la protopopiat. Pletosu a dispus ca până la 10/23 august 1918 învățătorii confesionali să declare în fața a doi martori că rămân pe mai departe în serviciul bisericii. Cei care nu ar face acest lucru să fie considerați demisionați. Nu se admiteau, din partea lor, excepții sau eventuale condiționări.

Rezoluțiile sinoadelor parohiale din Bistrița Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Caila, Cușma, Șimotelnic și Galații Bistriței de susținere prin mijloace proprii a școlilor ortodoxe au fost luate la cunoștință în ședința Consistoriului arhidiecezan din 6 septembrie 1918. Să menționăm că la începutul lunii iunie 1918 și alte comitete parohiale au luat hotărâri de păstrare a școlilor: Prundu Bârgăului, Josenii Bârgăului și Brașfalăul de Sus. În ședința consistorială nu sunt menționate. Probabil nu se mai întruniseră sinoadele parohiale sau Grigore Pletosu nu a făcut referire la ele în raportul înaintat. În aceeași ședință consistorială s-a dispus ca șase învățători să fie considerați demisionați din școlile ortodoxe bistrițene⁵⁵.

Înainte de a vedea dacă parohiile vor consimți la cedarea clădirilor școlare, informat poate de mersul lucrurilor, guvernul Alexandru Wekerle a autorizat, în 5 august 1918, în temeiul legii XLI din 1881, exproprierea imobilelor școlare din 507 localități din zona culturală. Pe lângă școlile confesionale, se urmărea trans-

51 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 81.

52 *Ibidem*, ff. 76-77. Inviațiuni = instrucțiuni, indicații, recomandări.

53 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 2890, f. 10.

54 *Ibidem*, f. 8.

55 ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 1152/1918, f. 95

formarea în școli de stat și a celor comunale și preluarea clădirilor în folosința statului⁵⁶. Școlile comunale aveau în Transilvania un statut echivoc, între cele confesionale cu limba de predare româna și cele de stat, exclusiv în limba maghiară. În perioada anterioară, înființarea școlilor comunale fusese o treaptă necesară spre trecerea la cele de stat.

Consistoriul arhiepiscopozan din Sibiu a validat în ședința din 10/23 august 1918 conținutul unui nou memoriu, înaintat ministrului de culte și instrucțiune publică și premierului Wekerle de către arhiepiscopul Vasilie Mangra. Memoriul din august al Bisericii Ortodoxe este un rezumat al punctului de vedere referitor la granița culturală, cu trimiteri la prevederi legale din statul ungar. Tonul este unul ferm, iar conținutul argumentat. Ordinul ministrului Apponyi de suprimare a ajutoarelor de stat era considerat ilegal. Nu se îndepliniseră procedurile disciplinare prescrise de art. 26 din legea XXVII/1907. Suprimarea colectivă a ajutorului de stat, în afara cazurilor specificate de acel articol, nu era posibilă. Cât privește intenția de expropriere, realizarea ei însemna suprimarea dreptului de a susține școli, drept prevăzut în legea XXXVIII/1868, și închiderea în masă a școlilor ortodoxe. Se afirma că niciodată Consistoriul arhiepiscopozan n-a recunoscut legalitatea și îndreptățirea acțiunii de „statificare” a școlilor ortodoxe. Memoriul accentuează apoi asupra înțelegerii corecte și adecvate a rezoluției consistoriale din 22 noiembrie 1917. Se mai arată acțiunile prin care drepturile bisericii erau încălcate de autorități: preluarea învățătorilor prin mijloace coercitive, adresa directă către parohii pentru cedarea școlilor etc. În final, Consistoriul arhiepiscopozan cerea oprirea procesului de expropriere a școlilor și revizuirea întregii acțiuni de etatizare⁵⁷.

Mitropolitul Vasilie Mangra a făcut în capitală declarații presei cu privire la acțiunile guvernului. Într-un interviu dat ziarului *Az Est*, menționa că fostul ministru Apponyi a acționat într-un mod generalizator și punitiv. În zona culturală erau circa 400 de școli confesionale, trei pătrimi fiind ortodoxe. La Sibiu, în baza ordinului guvernului, se înființase deja o comisie pentru exproprierea școlilor și mobilierului școlar. Mitropolitul nu putea să spună dacă și când va începe învățământul în școlile ortodoxe din granița culturală, deoarece fuseseră numiți ca învățători de stat circa 300 de învățători ortodocși. Ministrul de culte și instrucțiune publică Ioan Zichy îi declarase mitropolitului de nenumărate ori, ultima dată în prezența episcopilor Ioan Papp din Arad și Miron Cristea din Caransebeș, „că aprobă cu totul măsurile luate de fostul ministru Apponyi și le va pune în aplicare”. Mangra i-ar fi răspuns acestuia că era de datoria episcopilor ortodocși să-și apere școlile confesionale. Despre întâlnirea cu Alexandru Wekerle putea să spună doar că ministrul-președinte i-a dat „asigurări liniștitoare”⁵⁸.

Comisarul guvernului pentru reglementarea problemelor școlilor românești de la granițele Regatului Ungar a expediat la 20 august 1918, cu nr. 2030, o scrisoare episcopului Iuliu Hossu, în care îi reamintea de adresa nr. 1028 din 14 mai 1918. Prin aceasta, îi ceruse lui Hossu să fie de acord cu vinderea sau închirierea școlilor greco-catolice din Bistrița-Năsăud. Însă episcopul, spre regretul comisarului, a refuzat să ia parte la discuții de fond. Episcopul Iuliu Hossu era anunțat că guvernul Ungariei a hotărât să intre în posesia imobilelor școlare, necesare școlilor de stat, pe calea exproprierii. Astfel, ministrul comerțului, cu ordinul 68450/1918, autorizase exproprierea celor 48 de școli greco-catolice din comitatul Bistrița-Năsăud, hotărâre comunicată și comisiei administrative a comitatului. Comisarul Horváth menționa că ministrul de culte și instrucțiune publică îl însărcinase să înceapă demersurile de expropriere. De aceea, îi cerea lui Iuliu Hossu să hotărască, dacă pentru școlile din lista anexată, dorea o plată în ansamblu, sau separat, pentru fiecare localitate. Dacă până la sfârșitul lunii august nu primea răspuns, comisarul afirma că va începe procedura de expropriere⁵⁹. La 29 august 1918, comisarul guvernului revenea cu o nouă scrisoare, prin care îi cerea episcopului Hossu să declare doar că este de acord cu vinderea imobilelor din proprietatea episcopiei, în caz că era împiedicat de faptul că nu dispunea de date referitoare la evaluarea școlilor greco-catolice. În acest caz ar opri procedurile de expropriere⁶⁰.

Sfârșitul lunii august a reprezentat momentul culminant în ceea ce Albert Apponyi numise graniță culturală. Chiar și marile caractere, cum a fost episcopul Iuliu Hossu, pot fi cuprinse de zbucium sufletesc și

56 Lazar Triteanu, *op. cit.*, p. 141.

57 Vezi memoriul Consistoriului arhiepiscopozan, în Lazăr Triteanu, *op. cit.*, pp. 143-149

58 În *chestiunea școalelor*, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 85 din 11/24 august 1918.

59 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 37.

60 *Ibidem*, f. 12.

neliniște interioară în așteptarea unor iminente catastrofe. Confiscarea școlile greco-catolice din comitatul Bistrița-Năsăud era inacceptabilă pentru episcop, în calitate de patronală. Dacă s-ar fi creat acest precedent, guvernul putea oricând invoca un interes național, „nepriceput de noi” – cum scria Hossu – pentru a desființa toate școlile românești. Și de aceea s-a pronunțat pentru o nouă consfătuire a episcopilor greco-catolici, și chiar pentru un protest colectiv, la Budapesta, la ministrul de culte și instrucțiune publică.

Episcopul senior Demetriu Radu, însă, nu considera necesară și potrivită o nouă conferința a episcopilor uniți. Motivația a fost detaliată într-un răspuns la scrisoarea trimisă de Iuliu Hossu în 25 august 1918. Un protest mai temeinic argumentat față de politica școlară a guvernului, cum a fost cel din 30 mai 1918, nu se putea face. Apoi, un protest colectiv putea fi ușor interpretat greșit, ca o atitudine contrară statului. Pe de altă parte, nu credea că pe acea cale se va ajunge la un rezultat pozitiv. De aceea, părerea episcopului de Oradea era ca fiecare Ordinariat să înainteze ministrului de culte și instrucțiune publică o petiție-protest față de planul de expropriere a școlilor greco-catolice, în care să se arate că:

- a. „Nu există lege care să ne fi despuiat de dreptul de a susține școale, și care drept ne este asigurat prin legea fundamentală din 1868”.
- b. „Legea exproprierii nu se referă la cazul nostru, iar numai prin interpretarea ei forțată nu se poate eluda un drept cardinal al Bisericii noastre”.

În final să se menționeze că Biserica Unită își menținea punctul de vedere adoptat în 30 mai 1918, comunicat guvernului, precum și cel formulat în memoriul din 25 ianuarie 1918, de la Blaj, memoriu înaintat împăratului, la care nu se primise încă un răspuns oficial⁶¹.

Până la urmă, păreriile lui Iuliu Hossu, că un răspuns dat comisarului Horváth, împuternicit al guvernului în zona culturală, trebuie formulat de plenul episcopilor, i s-au raliat vicarul capitular mitropolitan Vasile Suciu și episcopul Lugojului, Valeriu Frențiu. În fondul arhivistic al Episcopiei Gherla se păstrează o scrisoare a episcopului Hossu, opt pagini, către episcopul de Oradea, Demetriu Radu, într-o primă formulare. Nu știm dacă aceea a fost forma definitivă; cert este că ea reflectă starea sufletească a acestuia, plină de îngrijorare față de viitorul școlilor românești, greco-catolice; nu mai puțin hotărârea acestuia. Consistoriul diecezan Gherla a persistat în rezoluția ținerii unei conferințe a episcopilor greco-catolici, chiar și după primirea scrisorii episcopului senior, Demetriu Radu, din 28 august 1918.

Conferința episcopilor din Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș a avut loc la 5 septembrie 1918 la Oradea. Un comunicat succint, publicat în ziarul *Unirea* din 7 septembrie, menționa următoarele: „Conferința episcopescă greco-catolică română, ținută în 5 septembrie 1918, în Oradea-mare, protestează cu toată hotărârea contra exproprierii edificiilor școlare din toate comunele acelea, de pe teritoriul provinciei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș, unde guvernul țării a hotărât să deschidă școli primare de stat”⁶². Plenul episcopilor greco-catolici a decis trimiterea unui nou memoriu ministrului de culte și instrucțiune publică, prin care să se reafirme hotărârea de a nu ceda școlile confesionale etc.

La 10 septembrie 1918, Consistoriul diecezan Gherla a validat răspunsul pe care episcopul Iuliu Hossu trebuia să-l dea comisarului Emil Petricsevich Horváth, cu referire la scrisorile din 20 și 29 august 1918. Acesta era informat că episcopii greco-catolici au hotărât în 5 septembrie, la Oradea, să conteste preconizata expropriere a școlilor și, datorită importanței excepționale a problemei, să se adreseze direct ministrului de culte și instrucțiune publică. Astfel, asupra exproprierii sau a sumei despăgubirii, Iuliu Hossu nu se considera autorizat să decidă⁶³.

Guvernul Alexandru Wekerle nu a trecut la exproprierea școlilor confesionale românești, așa cum fusese comunicat consistoriilor diecezane și comisiilor administrative din comitate. Este evident că decizia exproprierii nu avea un fundament juridic solid. Apoi, prioritar era războiul, al cărui sfârșit nefast se contura tot mai evident. La începutul anului școlar 1918/1919, situația paradoxală a școlilor românești din granița culturală a fost caracterizată pe scurt în ziarul „Unirea” din 14 septembrie 1918: „Guvernul are învățătorii, biserica edificiile și recvizitele școlari. Școală însă nu are nici guvernul, nici biserica și deocamdată poporul nu știe, unde și cum se va face instrucția de aici încolo”⁶⁴.

61 *Ibidem*, ff. 28-29.

62 *Comunicatul conferinței episcopicești din Oradea-mare*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 55 din 7 septembrie 1918.

63 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 14.

64 *Școlile de la graniță*, în „Unirea”, XXVIII, nr. 56 din 14 septembrie 1918.

Impasul în care se afla guvernul a fost subliniat de ziarul *Pesti Hirlap*, în articolul „Școale românești la hotarele Ardealului”. „Lucrarea patriotică” începută de Albert Apponyi pentru înființarea de școli primare ungurești, în comitatele de la granița cu România, era „aproape de cădere”. Ziarul pledase pentru o reformă amplă în învățământul din Ungaria, cel mai bun lucru fiind etatizarea tuturor școlilor, dar religiozitatea lui Apponyi și Tisza îi împiedicase să meargă până la capăt. „Cel mai hotărât mijloc de pază în viitor, – după *Pesti Hirlap* – ar fi fost închiderea școalelor românești, care se ocupau cu trădarea de patrie, și ridicarea de școale ungurești în locul lor”. Planul lui Apponyi a fost de a cumpăra școlile românești, iar în urma împotrivirii Bisericii, autoritățile au pus la cale preluarea școlilor cu sila, adică exproprierea. „Nici planul acesta n-au putut sau n-au cutezat să-l ducă la îndeplinire”. Baronului Emil Petricsevich Horváth îi fusese dat în ajutor consilierul ministerial Pogány Frigyes, care avea misiunea de a identifica localuri în care să fie deschise noile școli de stat din granița culturală. Acesta s-a oprit asupra școlilor românești care fuseseră închise. Parte au fost închiriate, dar consistoriile eparhiale n-au aprobat contractele. Prin măsurile luate, episcopii români au împiedicat înființarea a numeroase școli ungurești. Atitudinea lor putea chiar opri acțiunea guvernului. *Pesti Hirlap* cerea ca „guvernul să sară în ajutorul comisarului și să prezinte în parlament cât mai repede planul de lege pentru exproprierea școalelor românești”. Convingerea ziarului era că la hotarele Ardealului trebuiau înființate școli populare ungurești prin orice mijloace⁶⁵.

Toate comunitățile bisericești din Protopopiatul greco-catolic Bistrița, aferente graniței culturale, au adoptat rezoluții prin care nu renunțau la școlile confesionale. Protopopul Dionisiu Vaida a informat Consistoriul diecezan Gherla, care, la 7 septembrie, a dispus să fie expediate de urgență la episcopie protocoalele luate de senatele școlare, în original sau copie legalizată. La 30 septembrie 1918, episcopul Iuliu Hossu a revenit cu o nouă circulară trimisă vicarului Alexandru Haliță și protopopilor Dionisiu Vaida, Ioan Pop și Alexandru Botean. Acestora li se cerea să trimită, cât mai repede, conform celor hotărâte în prezența lor, în 30 iulie 1918, la sediul episcopiei, protocoalele luate de senatele școlare, precum și informații detaliate⁶⁶. După cum rezultă din registrele episcopiei, singurul care s-a conformat a fost protopopul Dionisiu Vaida. Corespondența acestuia cu Iuliu Hossu este regăsită și în arhiva protopopiatului. Cele mai puține informații privind granița culturală, ciudat, dacă nu ar fi mai grav, se află în fondul Vicariatului Rodnei. Cu excepția raportului din 11 iunie 1918, trimis episcopiei, vicarul Alexandru Haliță este într-o tăcere deplină. Doar la 26 august va scrie succint episcopiei, care îi cerea să confirme dacă învățătorul din Ilva Mică trecuse la stat, că: „peste tot n-am primit până azi de nicăieri raport că anume cari învățători din vicariat au trecut la stat”⁶⁷.

Decizia comitelului suprem nr. 2530 din 30 iulie 1918, cu un conținut identic, fusese trimisă fiecărei parohii greco-catolice. O copie ajunsese la episcopie în 11 august. Un asemenea exemplar primise, cu siguranță, și vicarul. Autoritățile comitatului Bistrița-Năsăud anunțau că erau hotărâte să închidă școlile greco-catolice și să înființeze în locul lor școli de stat. Procedurile preliminarii fuseseră încheiate, iar ordinea închiderii fusese stabilită. Se începea cu cercul administrativ al Rodnei, respectiv școlile din: Feldru, Ilva Mică, Leșu, Măgura Ilvei, Maieru, Ilva Mare, Sângeorz-Băi, Rodna, Sfântu Iosif, Șanț și Vărarea (Nepos). Organizarea acestor școli ca școli de stat devenise urgentă, învățătorii trecuseră deja la învățământul de stat. În Măgura Ilvei și Ilva Mare închiderea școlilor greco-catolice era în curs, trebuiau luate doar avizele comunale pentru întreținerea școlilor de stat⁶⁸. Toate aceste școli se aflau în Vicariatul Rodnei, iar vicarul nu știa nimic? Atitudinea pasivă a vicarului este mai mult condamnată, pentru că, în iulie 1918, comisarul guvernamental Horváth a dispus să fie ocolite consistoriile diecezane greco-catolice. Astfel, parohiile greco-catolice fuseseră notificate în mod direct de înființarea școlilor de stat în locul celor greco-catolice. Prin urmare, se cerea senatelor școlare să completeze declarații tipizate că nu mai doresc să-și păstreze școlile și că solicită închirierea sau cumpărarea lor de către trezorerie.

Școala greco-catolică din Ilva Mare funcționase fără ajutor de la stat, având trei învățători. Senatul școlar a hotărât în 16 septembrie începerea anului școlar 1918/1919 cu data de 1 octombrie. La 23 septembrie 1918 oficiul parohial a raportat vicarului că „hârtia ministerială se retrimite negativ”⁶⁹. Asemenea rezoluții se

65 *Școale românești la hotarele Ardealului*, în „Telegraful Român”, LXVI, nr. 94 din 6/19 septembrie 1918.

66 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, ff. 2-3.

67 ANBN, fond Vicariatul Rodnei, dosar 1207/1918, f.8

68 ANC, fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, dosar 1570, f. 75.

69 ANBN, fond Vicariatul Rodnei, dosar 1207/1918, f. 13.

luaseră în protopopiatele greco-catolic și ortodox Bistrița la jumătatea lunii august. În fondul Vicariatului Rodnei, referitor la personal învățământ, numiri de profesori și învățători, apar câteva informații disparate cu referire la școlile din vicariat, în lunile septembrie-octombrie 1918. La școala din Tiha Bârgăului nu se prezentase la concursul de ocupare a postului de învățător niciun candidat în luna septembrie. La 12 octombrie se trimitea la Năsăud rezoluția senatului școlar de completare a postului și susținerea din mijloace bănești proprii, pentru a fi înaintat Consistoriului diecezan Gherla. Nu rezultă, totuși, că ambii învățători trecuseră la stat. Școala din Mocod nu mai avea niciun învățător, pentru că aceștia fuseseră numiți prin decret ministerial învățători de stat. La 17 octombrie 1918, senatul școlar a decis susținerea școlii, doar cu un învățător, urmând a se organiza concurs⁷⁰.

În perioada dualismului școlile românești din Bistrița-Năsăud au fost susținute exclusiv de locuitorii ortodocși sau greco-catolici, cele mai multe din fondurile școlare ale fiecărei localități, până la aplicarea legii XXVI/1893. Aceasta permitea subvenționarea, în parte, din bugetul statului, a salariilor învățătorilor confesionali. Legile din 1907 și 1913 urcaseră salariile; totuși, chiar în timpul războiului, în Vicariatul Rodnei din cele 29 de școli greco-catolice, șapte nu beneficiau, în anul 1918, de niciun fel de ajutor din partea statului. Cu certitudine, acestea nu au întâmpinat greutăți insurmontabile de natură pecuniară, la începutul noului an școlar. Nu același lucru se poate spune despre încadrarea cu învățători calificați. Pe de altă parte, fondurile școlare ale parohiilor greco-catolice din Vicariatul Rodnei au subscris 4 milioane de coroane la împrumuturile de război. Suma putea acoperi pe zeci de ani contribuția anuală a bugetului de stat la salariile învățătorilor!

Grașița culturală s-a prăbușit odată cu regimul dualist austro-ungar. Ungaria a fost cuprinsă de revoluție la sfârșitul lunii octombrie 1918. Noul guvern a notificat Consistoriul diecezan Gherla, la 5 noiembrie, că toate dispozițiile cu referire la școlile confesionale de la frontierele sud-estice au fost abrogate. Ordinul fostului ministru Apponyi de retragere a ajutoarelor de stat, dispozițiile referitoare la numirea învățătorilor confesionali ca învățători de stat, cele privitoare la cedarea edificiilor școlare pentru școlile de stat și cele de expropriere erau lovite de nulitate. Episcopul Iuliu Hossu a dispus ca senatele școlare să fie încunoștiințate și să ia toate măsurile pentru începerea anului școlar, în coînțelegere cu învățătorii care, temporar, fuseseră numiți ca învățători de stat⁷¹. Și Consistoriul arhidiecezan din Sibiu a trimis în teritoriu circulare asemănătoare pentru școlile ortodoxe. Realitatea se va dovedi mai complexă, pentru că localitățile românești din Transilvania erau cuprinse deja de revoluție.

La 30 decembrie 1918 protopopul Grigore Pletosu a expediat Consistoriului arhidiecezan din Sibiu un raport despre școlile ortodoxe după prăbușirea zonei culturale. Raportul poate fi creditat ca exprimând starea de fapt a întregului învățământ românesc din comitatul Bistrița-Năsăud, bulversat de măsurile autorităților maghiare din ultima vreme. Astfel, doar în puține școli învățământul a putut începe la timp și a se desfășura regulat. În cele mai multe locuri nici măcar nu începuse până la acea dată. Cauzele identificate de protopop au fost: lipsa învățătorilor la început de an școlar, epidemia de gripă spaniolă, revoluția de la începutul lunii noiembrie care a zguduit din temelii ordinea în unele comune s-a răsfrânt chiar și asupra preoților și învățătorilor; apoi, învățătorii care au luat parte la cursul de la Cluj, cu toate concesiile ministeriale și dispozițiile consistoriale, locuitorii refuzau să-i mai accepte „pe motivul că dacă s-au făcut unguri să meargă să slujească acolo și să-i țină ungurii”⁷².

Alungarea învățătorilor în luna noiembrie 1918 a fost un episod dureros, care nu sancționa o greșeală întâmplătoare, ci o atitudine: aceea de a accepta trecerea la învățământul în limba maghiară. În simplitatea sa, poporul a trasat această linie de demarcație a patriotismului! Aproape zece ani mai târziu, în *Buletinul școlar* din anul 1927, evenimentele din anul 1918 au fost apreciate oarecum diferit. Participarea la cursul de pedagogie patriotică de la Cluj ar fi avut loc într-o „jale de prohod”, care s-a întins peste satele românești și într-o tăcere totală a autorităților bisericești și școlare. Teama internărilor ar fi închis gura tuturor. „Chinuiții dascăli, reîntorși de la Cluj – temnița lor – încolțiți de câte unii din răuvoitorii lor personali, care în ascuns agitau lumea împotriva lor, că ar fi «maghiarizați», «reneați», când în realitate sufletul lor era cernit de jale,

70 *Ibidem*, ff. 12-15.

71 ANBN, fond Protopopiatul greco-catolic Bistrița, dosar 378, f. 16.

72 ANBN, fond Protopopiatul ortodox român Bistrița, dosar 1152/1918, ff. 104-105.

– n-au mai prea apucat să facă școală ungurească. Trosneau toate fronturile. Și cu cât trosneau mai puternic, sufletul «dascălilor renegați» se înviora mai mult în nădejdea mântuirii»⁷³.

Realitatea a fost diferită decât ceea ce s-a scris, în mod lacrimogen, în publicația breslei învățătorilor. Unii învățători își prezentaseră în vară demisiile într-un mod zgomotos, lipsit de onestitate. Alții fuseseră conjurați să rămână, dar au refuzat, preferând o iluzorie stabilitate în învățământul de stat. Pe lângă izgonirea învățătorilor, în revoluție (sângeroasă pe alocuri) au fost devastate și școli, iar unii învățători n-au fost reprimiți cu niciun chip în școala pe care o abandonaseră. De asemenea, au fost ocupate și școlile de stat din localitățile românești, școli înființate înainte de 1914: Telciu, Șieu, Salva, Ilva Mare, Hordou etc. Cursurile s-au reluat cu greutate, o dispoziție a vicarului Haliță impunând ca dată limită 1 februarie 1919. Starea de tensiune din lumea satului românesc, în problema școlilor, s-a perpetuat însă pînă în primăvara anului 1919; numeroși învățători și-au înaintat cereri de concedii pentru trei luni! Asta spune ceva!

Circulara vicarială prin care se dispunea reluarea cursurilor cel mai târziu la 1 februarie 1919 a fost dată „în urma împrejurărilor schimbate”. La 10 ianuarie 1919, vicarul Alexandru Haliță a dispus ca toate școlile primare din vicariat să-și reia caracterul confesional greco-catolic, avut înainte de ordinele guvernului referitoare la zona culturală. Aceasta înseamnă că unele școli greco-catolice din Vicariatul Rodnei își pierduseră acest caracter! Toți învățătorii, indiferent că trecuseră sau nu la învățământul de stat, erau invitați să-și ocupe posturile de învățători confesionali etc. „România Mare cere de la fiecare fiu al său devotament și jertfe”, concluziona Haliță⁷⁴. Adică ceea ce i-a lipsit lui în zăbuciumatul an 1918!

L-am definit mai sus pe vicarul Alexandru Haliță cu calificativul de „fluctuant politic”. Expresia nu-mi aparține. Am preluat-o dintr-un memoriu trimis la 8 ianuarie 1920 episcopului Iuliu Hossu de către primarul Năsăudului, Augustin Anton, și de trei senatori bisericești. Memoriul identifica 10 motive pentru care semnatarii au cerut episcopului să dispună o anchetă și, implicit, să-l înlăture pe vicar. La punctul 7, se afirma că: „Poporul n-a putut să-și pună niciodată încrederea în vicarul actual, fiind un fluctuant politic”. Nici înainte, nici după 1918⁷⁵. Pentru a nu suferi rușinea răspoirii, probabil, vicarul s-a retras de bună voie, ocupând, mai apoi, un post de profesor la liceul din Năsăud.

Câteva concluzii

La începutul secolului al XX-lea, politica statului ungar se îndepărtase de principiile liberale susținute la începutul dualismului. O parte a clasei politice era conștientă de necesitatea unor reforme, care să-i confere o mai mare legitimitate. Cele mai aprinse dezbateri parlamentare în anul 1918 au fost în jurului proiectului de reformă electorală. Introducerea votului universal era considerată, însă, de majoritatea parlamentarilor, o primejdie pentru statul ungar. Învățământul de stat putea rezolva, în viziunea unor oameni politici cu oarecare notorietate, atât de spinoasa problemă a naționalităților. Un învățământ numai în limba maghiară, care să contribuie la unitatea culturală și națională.

Măsurile luate împotriva bisericilor românești și a învățământului în limba română sunt o ilustrare a pericolului pe care acestea le inspirau, instinctiv, într-o epocă a modernității, prin autodeterminare. Granița culturală trebuia să fie un scut al statului, barieră de netrecut a maghiarimii. A fost ultima măsură antiromânească de substanță, înaintea falimentului și prăbușirii Austro-Ungariei. Doar școlile românești din cele opt comitate de graniță erau o primejdie pentru statul ungar, trebuind a fi desființate; nu și cele săsești, de exemplu, 32 în comitatul Bistrița-Năsăud. Implicate în proiectul inițiat de ministrul Apponyi, autoritățile din comitat au perseverat, chiar dacă erau conștiente de opoziția românească. Într-o adresă din 17 octombrie 1918 către vicarul Haliță, un judecător cercual îi notifica acestuia că, în urma organizării școlilor de stat, întreținătorii școlilor confesionale aveau obligația de a da declarații că nu mai doresc să mențină școli confesionale și că solicită închirierea sau vinderea clădirilor către trezorerie. Declarațiile senatelor școlare sau ale reprezentanților comunali trebuiau date pînă la 22 octombrie, pentru ca judecătorul să le înainteze la timp autorităților competente⁷⁶. Este posibil ca adresa, tardivă, în fond, să fie urmarea echivocului în care

73 Buletin școlar – organ oficial al revizoratului școlar al Comitetului școlar județean și al Asociației „Mariana” a învățătorilor din județul Năsăud. An II, Bistrița, 10 noiembrie 1927, nr. 21-22, Tipografia G. Matheiu, Bistrița, p. 127.

74 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Năsăud, dosar 2, ff. 121-122.

75 ANBN, fond Vicariatul Rodnei, dosar 1233/1920, ff. 1-2.

76 ANBN, fond Oficiul parohial greco-catolic Năsăud, dosar 10, f. 120.

s-a plasat Haliță. În calitate de director al școlii profesionale din Năsăud trebuia să decidă, așadar, în mod explicit, într-un fel sau altul. Mai menționăm că oferta „generoasă” din ordinul comisarului Horváth, (șase ore săptămânal în limba română etc.), nu se aplica automat în toate localitățile cu școli românești din granița culturală. Era obligatoriu ca senatele școlare să dea declarații, legalizate, în sensul dorit de autorități. De asemenea, circulara 33/1918 nu privea și școlile de stat înființate în localitățile românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Marile evenimente, ca și marile primejdii colective, discern caracterele de nestatornicie. Tânărul episcop de Gherla, Iuliu Hossu, născut la Milaș, prin acțiunile sale din 1918 a dovedit că era o personalitate călăuzită de principii religioase, naționale, morale. Adică de dreaptă judecată. A curmat orice tendință a unor preoți greco-catolici de a negocia cu autoritățile statului ungar viitorul școlilor românești. Alături de ceilalți episcopi, „fii credincioși ai națiunii”, a semnat declarația de recunoaștere a Consiliului Național Român ca reprezentant legitim al națiunii române din Transilvania și Ungaria. Prin această declarație, Iuliu Hossu se angaja să contribuie la întruparea aspirațiilor naționale⁷⁷. Clipa istorică îl va impune în memoria națiunii ca pe cel care a citit, poporului, Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918. Onoare binemeritată!

În ultimul raport din anul 1918 trimis Consistoriului arhidiecezan, protopopul Grigore Pletosu afirma că acțiunile guvernului ungar de „statificare” a școlilor din zona culturală s-au făcut cu „prea ușoara îngăduință a P(rea) V(eneratului) Consistor”. Este un reproș direct la adresa conduitei înalților ierarhi ortodocși! Deci, lipsă de fermitate, dacă nu chiar mai mult! O stare de suspiciune, confuză, a existat în anul 1918, în societatea românească, mai ales față de mitropolitul Vasilie Mangra. Autoritățile statului au lăsat să se înțeleagă că exista un accept al Bisericii Ortodoxe pentru preluarea școlilor românești din comitatele de graniță. În circulara nr. 33/1918, comisarul guvernamental Horváth, adresându-se parohiilor ortodoxe, cerea cedarea școlilor ortodoxe tocmai în virtutea „acordului” cu Consistoriul arhidiecezan. Părerea acordului amiabil era larg răspândită de vreme ce, în *Telegraful Român* din 2 iulie 1918, Mitropolia a dat o dezmințire publică, pe aproape o pagină, în articolul „Un «acord» care nu există”. Angajarea politică a lui Vasilie Mangra în partidul lui Ștefan Tisza era un motiv suficient de puternic pentru a menține confuzia în societatea românească. De cealaltă parte, presa „patriotică” de limbă maghiară specula faptul că, datorită relațiilor la nivel înalt, mitropolitul Mangra și episcopii ortodocși vor reuși să schimbe decizia guvernului. Pentru a risipi starea de neîncredere care se inoculase în opinia publică, în anul 1919 asesorul consistorial Lazar Triteanu, cu autorizația Consistoriului arhidiecezan, a publicat corespondența Bisericii Ortodoxe cu autoritățile pe tema graniței culturale, în cartea: *Școala noastră 1850-1916. „Zona culturală”*. Apoi, rezoluțiile consistoriale trimise în Protopresbiteratul Bistriței nu justifică, după părerea mea, afirmația-reproș a protopopului Grigore Pletosu.

La jumătatea lunii octombrie 1918 drumul vieții pământești a arhiepiscopului și mitropolitului Vasilie Mangra s-a încheiat, la Budapesta, unde a și fost înmormântat. În ultima pastorală trimisă la sărbătoarea Nașterii Domnului, cu subiectul general pacea, Vasilie Mangra a analizat condițiile necesare păcii. Pe lângă dragoste, o condiție principală era socotită dreptatea: „Dreptatea să stăpânească în lăuntru și în afară, – fără să simtă muștrările conștiinței”⁷⁸. Deci, un drum în viață drept, călăuzit numai de Cuvântul lui Dumnezeu. Pentru că, nu-i așa?, nu poți sluji la doi domni! Or, Vasilie Mangra se angajase prea mult în politică. Poate de aceea și sfârșitul tragic din acea zi de 14 octombrie. Timpul unei împăcări istorice între maghiari și români, în cadrul statului ungar, pentru care militase în scris mitropolitul în 1918, trecuse. Sosise vremea dreptății pentru neamul românesc!

77 *Adeziunea Episcopilor români la Consiliul Național Român*, în „Unirea”, XXVIII, nr. de propagandă 13 din 28 noiembrie 1918.

78 *Pastorală de Crăciun a Excelenței Sale, I.P.S. Domn arhiepiscop și mitropolit Vasilie Mangra*, în „Biserica și Școala”, XLII, nr. 1 din 1/14 ianuarie 1918.

Documente

Documentele inedite privind subiectul de mai sus le-am publicat în *GRANIȚA CULTURALĂ*, Editura „Nova Didactica”, Bistrița, 2008. Tirajul a fost unul modest, însă, cei interesați, pot consulta acolo corespondența dintre episcopii greco-catolici, protocolul conferinței episcopilor greco-catolici de la Oradea din 30 mai 1918 și memoriul trimis guvernului, scrisorile miniștrilor de culte și instrucțiune publică și ale comisariatului guvernamental către episcopul Iuliu Hossu etc. Documentele în limba maghiară au fost traduse de către doamna Muzsi Anikó, căreia îi mulțumim și pe această cale. Acum zece ani am publicat numai traducerea românească.

Aici dăm publicității patru documente, mai importante, în limba maghiară și varianta românească în aceeași traducere autorizată. Astfel, mai jos aveam:

1. Scrisoarea ministrului Albert Apponyi, din 27 aprilie 1918, către episcopul Iuliu Hossu.
2. Scrisoarea de răspuns a ministrului Ioan Zichy la memoriul episcopilor greco-catolici din 30 mai 1918.
3. Decizia de expropriere a școlilor greco-catolice din comitatul Bistrița-Năsăud.
4. Tabelul cu școlile greco-catolice din comitat, pe cercuri administrative, anexat deciziei de expropriere.

Despre biserică și școală în anul Marii Uniri

(Rezumat)

La începutul secolului al XX-lea, politica statului ungar se îndepărtase de principiile liberale susținute la începutul dualismului. O parte a clasei politice era conștientă de necesitatea unor reforme, care să-i confere o mai mare legitimitate. Învățământul de stat putea rezolva, în viziunea unor oameni politici cu oarecare notorietate, atât de spinoasa problemă a naționalităților. Un învățământ numai în limba maghiară, care să contribuie la unitatea culturală și națională. Măsurile luate împotriva bisericilor românești și a învățământului în limba română sunt o ilustrare a pericolului pe care acestea le inspirau, instinctiv, într-o epocă a modernității, prin autodeterminare. Granița culturală trebuia să fie un scut al statului, barieră de netrecut a maghiarimii. A fost ultima măsură antiromânească de substanță, înaintea falimentului și prăbușirii Austro-Ungariei. Tânărul episcop de Gherla, Iuliu Hossu, născut la Mîlaș, prin acțiunile sale din 1918 a dovedit că era o personalitate călăuzită de principii religioase, naționale, morale. Adică de dreaptă judecată. A curmat orice tendință a unor preoți greco-catolici de a negocia cu autoritățile statului ungar viitorul școlilor românești. Alături de ceilalți episcopi, „fii credincioși ai națiunii”, a semnat declarația de recunoaștere a Consiliului Național Român ca reprezentant legitim al națiunii române din Transilvania și Ungaria.

De l'église et de l'école durant l'année de la Grande Unification

(Résumé)

L'étude rend compte des rapports entre le gouvernement de Budapest et les deux institutions fondamentales de la nation roumaine de Transylvanie durant les années de la Grande Guerre. Au début du siècle, la politique de l'Etat hongrois s'était éloignée des principes libéraux qu'il soutenait au commencement du dualisme. Une partie de la classe politique était consciente de la nécessité des réformes pour s'assurer une plus large légitimité. L'enseignement d'Etat aurait pu, selon certains hommes politiques jouissant d'une certaine notoriété, résoudre l'épineuse question des nationalités. Ils prévoient un enseignement exclusivement en hongrois pour renforcer l'unité culturelle et nationale. Les mesures prises contre les églises roumaines et contre l'enseignement en roumain illustrent le danger qu'ils représentaient, par leur autodétermination moderne. La frontière culturelle devait représenter un bouclier de l'Etat, barrière infranchissable de la magyarité. Voilà la dernière mesure contre les roumains avant la défaite et la chute de l'Autriche-Hongrie. Le jeune évêque de Gherla, Iuliu Hossu avait fait preuve de ses hauts principes religieux, moraux et nationaux en résistant. De son juste jugement. Il avait interdit formellement à tous ces prêtres de négocier avec l'Etat hongrois l'avenir des écoles roumaines. Avec les autres évêques « des fils fidèles de la nation », il a signé la déclaration de reconnaissance du Conseil National Roumain, représentant légitime de la nation roumaine en Transylvanie et en Hongrie.

1.

Nr. de înregistrare 4577/1918

Înalt Preasfinția Voastră D-le Episcop!

Experiența tristă a evenimentelor petrecute la invazia trupelor române a servit ca dovadă că, mai ales în apropierea granițelor sud-estice ale țării, mai concret, pe teritoriul comitatului Bistrița-Năsăud, școlile populare elementare existente și aflate sub directa conducere a Preasfinției Voastre, în funcțiune și fiind proprietatea Bisericii greco-catolice, cu ocazia intrării trupelor românești, au oferit dovada tristă a faptului – chiar dacă pornim de la intenția cea mai bună a autorităților acestei biserici de a dovedi contrariul acestei constatări – că în acest comitat de graniță, în aceste școli populare elementare, nu s-a efectuat corespunzător asigurarea și îndeplinirea sarcinilor educației cetățenești în conformitate cu programa educațională național-populară, ordonată prin dispozițiile Legii XXVII/1907 § 17.

Acestei legi, respectiv educației cetățenești pretinse de ea, se asociază importante interese de stat, de aceea asigurarea respectării, în mod obligatoriu, este prescrisă de lege. Cu scopul asigurării acestui interes important de stat, am hotărât ca dintre comitatele implicate, în acele comune în care au funcționat școli elementare populare de rit greco-catolic, de educația poporului mi-am propus să mă îngrijesc prin înființarea unor școli elementare populare de stat, în acest sens, de altfel, printr-un comisar al guvernului numit, am și trecut la finalizarea deciziei.

În conformitate cu Legea XXVII/1907 § 12 aliniatul 4, am ascultat părerea comisiilor administrative ale comitatelor interesate, ca acestea să se exprime dacă, legat de aceste comune în care funcționează școli populare greco-catolice, văd existența unor motive de atingere a unor importante interese de stat, în urma cărora să fie oprită subvenționarea de către stat a acestora.

După ce comisiile administrative ale acestor comitate au hotărât în unanimitate, declarând univoc că oprirea subvenționării de către stat a școlilor populare elementare de rit greco-catolic este cerută de interese importante de stat, și după ce dispozițiile Legii XXVII/1907 §12 aliniatul 3 care reglementează că autoritatea supremă școlară poate preveni aplicarea opririi subvenției de stat prin eliminarea cauzelor care ar fi dus la această oprire, în situația noastră rămân fără obiect, pentru că motivul desființării nu este unul care ar depinde de autoritatea supremă bisericească, pentru că, de altfel, acest motiv după convingerea mea nici n-ar fi existat, cu stimă Vă aduc la cunoștința Preasfinției Voastre că am revocat subvenția de stat a tuturor școlilor populare de rit greco-catolic din comitatul Bistrița-Năsăud, care până acum au funcționat sub autoritatea bisericească a Prea Sfinției Voastre și, în același timp, am dat și ordin de sistare a plății începând cu sfârșitul lunii iunie anul 1918.

În ceea ce privește numirea foștilor învățători, angajați ai acestor școli, ca învățători de stat, preluarea clădirilor, a dotării școlare și a altor probleme ale demersului reorganizării, însărcinatul meu, comisarul guvernamental, va emite dispozițiile necesare, în cele ce urmează, asupra lor.

Cu această ocazie aș dori să menționez că pentru învățătorii care sunt încorporați pentru stagiul militar, pe perioada satisfacerii acestuia, dispun prin însărcinatului meu ca aceștia să primească un ajutor bănesc a cărui mărime este egalul retribuției pe care au primit-o până acum. Pentru acest lucru Vă rog să-i comunicați fără întârziere lista acelor învățători care acum sunt încorporați ca militari.

Vă rog să primiți, Înălțimea Voastră, exprimarea înaltei mele stime.

Budapesta, 27 aprilie 1918. ss. indescifrabil

Excelenței Sale Înalt Preasfințitului Episcop Dr. Iuliu Hossu, episcop greco-catolic de Gherla, Gherla.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök. Ur !

A román betöréssel kapcsolatos eseményekből merített szomorú tapasztalatok bizonyosságot szolgáltatottak arról, hogy az ország délkeleti határszélén, nevezetesen B e s z t e r c e N a s z ó d vármegye területén eddig működött és Méltóságod főhatósága alá tartozó gör. kath. hitfelekezeti elemi népiskolák a román betörés alkalmából előállott szomorú tények tanubizonyosága szerint az egyházi főhatóságnak bizonyára fennálló legjobb szándéka mellett sem biztosítják oly feltétlenül, amint azt különösen a határszéleken biztosítani szükséges a nemzeti népnevelésnek állampolgár-nevelő feladatát, az 1907. évi XXVII. t. c. 17. §-ában foglalt rendelkezésnek megfelelően.

Az idézett törvényhely értelmében való állampolgári neveléshez azonban olyan fontos állami érdekek fűződnek, amelyeknek a biztosítását a törvény kötelezőleg írja elő.

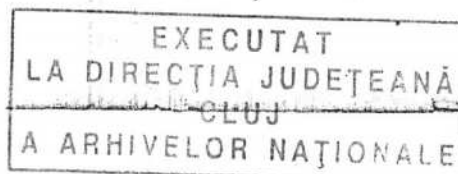
Ennek a fontos állami érdekeknek a biztosítása céljából elhatároztam, hogy a megjelölt vármegyének mindazokban a községeiben, amelyekben eddig gör. kath. hitfelekezeti elemi népiskolák működtek, a népoktatásról állami elemi népiskolák felállításával fogok gondoskodni, amely irányban egyébként az eljárást már e célból kinevezett kormánybiztosom útján folyamatba is tettem.

Az 1907. évi XXVII. t. c. 12. §-a 4. bekezdése értelmében meghallgattam az érdekelt vármegyék közigazgatási bizottságát, hogy ezen községekben jelenleg működő gör. kath. el. népiskolák államsegélyeinek megvonására okot adó fontos állami érdeket fenforogni látja e ?

Méltóságos és Főtisztelendő

dr. H o s s z u G y u l a úrnak,
szamosujvári gör. kath. püspök,

Szamosujvár.

N° 1570

Miután pedig az illető, érdekelt vármegyék közigazgatási bizottságai egyhangulag hozott határozataikban egyértelműen odanyilatkoztak, hogy a szóbanlevő gör.kath.hitfelekezeti iskolák államsegélyének megvonását a fentiekben megjelölt fontos állami érdek szükségessé teszi s miután az 1907.évi XXVII.t.c. 12.§. 3.bekezdésében foglalt az a rendelkezés, amely szerint az iskolai főhatóság az államsegély megvonását a megvonás okának megszüntetésével előzheti meg, a jelen esetben tárgy-talan, mert az ok nem olyan, amelynek megszüntetése az egyházi főhatóságtól függ, mert különben ez az ok - meggyőződésem szerint - nem is állott volna elő: tisztelettel értesitem Méltóságodat, hogy a főhatósága alatt álló B e s z t e r c e - N a s z ó d vármegye területén eddig működött összes gör.kath.hitfelekezeti elemi népiiskolák államsegélyét megvonom és annak 1918.évi június hó végével való beszüntetése iránt egyidejűleg intézkedtem.

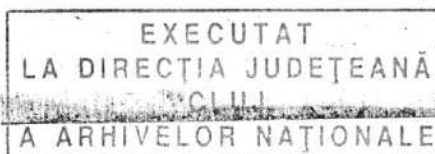
Ami az ezen iskoláknál alkalmazott tanítóknak állami tanítókká leendő kinevezését, az iskolaépületeknek és felszereléseknek átvételét és az átszervezéssel járó egyéb további teendőket illeti, e tekintetben kormánybiztosom fogja a szükséges további intézkedéseket megtenni.

Ezuttal csak ezt kívánom jelezni, hogy a katonai szolgálatot teljesítő tanítók részére ezen szolgálat tartamára személyükre szóló, de az eddig élvezett javadalmazásukkal egyenlő nagyságu segélynek kiutalványozása iránt kormánybiztosom útján intézkedtem. E célból kérem vele a katonai szolgálatot teljesítő tanítók névsorát haladéktalanul közölni.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1918. évi április hó 27-én.

Stany

7355/1918.eln.

Înalt Preasfinția Voastră D-le Episcop!

Asupra adresei noastre sub nr. 1271/1918, revenind, am onoarea să aduc oficial la cunoștința Preasfinției Voastre că nu văd niciun motiv legal pentru care ar trebui să modific sau să schimb cele cuprinse în adresa predecesorului meu, trimisă la 27 aprilie a.c., sub nr. 4574/1918.

Cu scopul evitării de a mai repeta, atrag atenția Preasfinției Voastre asupra conținutului schimbului îndelungat și des de adrese, care au precedat această dispoziție, acestea făcând destulă lumină asupra caracterului necesar și motivat al acestei dispoziții.

Asupra a ceea ce privește legitimitatea acestei dispoziții, aceasta poate fi considerată ca fiind deasupra oricărei discuții, nu numai pentru că Legea XXVII/1907 § 12 obligă ca elaborarea acestei dispoziții să intre în atribuțiile juridice ale ministrului, dar, înainte de toate, pentru că, comisiile administrative ale comitatelor implicate, fiind întrebate în problemă, pornind de la cercetarea cauzei sistării, au hotărât în unanimitate că oprirea subvenției de stat se bazează pe interese importante și majore de stat și au propus oprirea acordării acesteia.

Priceperea și competența acestor comisii administrative trebuia să le accept, cu atât mai mult, cu cât în exprimarea părerii lor s-a manifestat opinia publică din unele comitate, în care majoritatea locuitorilor, în parte, sunt cetățeni ai Ungariei de altă etnie.

Excelenței Sale Înalt Preasfințitului Episcop Dr. Iuliu Hossu, episcop greco-catolic de Gherla,
Gherla.

7355/1918.
szám.
eln.

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Ur !

1271/1918. számú iratokra van szerencsém Méltóságodat hivatalos tisztelettel értesíteni, hogy semmi törvényes okot fenntörögni nem látok a tekintetben, hogy hivatali elődömnök folyó évi április hó 27-én 574/1918. eln. szám alatt intézett iratában foglaltakat módosítsam vagy megváltoztassam.

Ismétlések kikerülése céljából felhivom Méltóságod figyelmét azon hosszadalmas és sűrű iratváltások tartalmára, melyek ezen intézkedést megelőzték s melyek elegendő világosságot vetnek ezen rendelkezés szükségére és indokoltására.

Ami a hivatkozott rendelet legalitását illeti, az minden vitán felülállónak tekintendő, nemcsak azért, mert az 1917. évi XXVII. t. c. 12. §-a a kérdéses intézkedés megtételét a miniszter jogkörébe utalja, de főleg azért is, mert az illetékes vármegyék közigazgatási bizottságai a tekintetben megkérdezettvén, egyhangú szavazattal hozott határozattal állapították meg az államsegély megvonásának okát képező fontos állami érdek fenforgását és javasolták az államsegély megvonását.

E közigazgatási bizottságok hozzáértését és kompetenciáját annyival inkább el kell fogadnom, mivel jórészt oly vármegyék közhangulata nyilatkozott meg bennük, melynek lakossága tulnyomó részben idegen-ajku magyar állampolgár.

Méltóságos és Főtisztelendő

Dr. H o s s z u G y u l a úrnak,
szamosujvári gör. kath. püspök,

Szamosujvár.

EXECUTAT
LA DIRECTIA JUDEȚEANĂ
CLUJ
A ARHIVELOR NAȚIONALE

3.

Comisarul guvernului pentru reglementarea problemelor școlilor românești de rit ortodox și greco-catolic de la granițele Regatului Ungar

Nr. 2030/1918. Kb.

Sibiu, 20 august 1918.

Înalt Preasfinția Voastră D-le Episcop!

Referitor la problema școlilor greco-catolice, aflate în posesia Bisericii greco-catolice și respectiv sub conducerea Excelenței Voastre, implicate în proiectul de înființare a zonei culturale de graniță sud-estică, care prin reorganizare se preconizează a fi trecute ca școli elementare de stat în proprietatea acestuia din urmă, în adresa mea nr. 1.028/1918 am avut onoarea de a mă adresa Excelenței Voastre, pornind de la faptul că în urma desființării ajutorului de stat și a numirii celei mai mari părți dintre învățătorii greco-catolici ca învățători de stat, și pentru că se presupune că în anul școlar următor aceste școli vor fi incapabile să funcționeze, clădirile acestora – așa cum am precizat în adresa mea mai sus invocată – se preconizează a fi trecute în patrimoniu de stat contra unor facilități puse în evidență – cu rugămintea ca să binevoiți ca aceste clădiri să fie vândute sau date în chirie Trezoreriei Regale.

Spre regretul meu sincer, Excelența Voastră nu a binevoit să ia parte la discuții în fond, legat propunerea mea.

În vederea stabilirii locului de funcționare a școlilor populare de stat și pornind de la necesitatea clădirilor pentru a funcționa, guvernul Ungariei a hotărât să intre în posesia acestor imobile în baza Legii XLI/1881 § 1, punctul 11, pe calea exproprierii.

Asupra intrării în posesia clădirilor școlare ale Bisericii greco-catolice, din comunele trecute în tabelul anexat, dreptul de expropriere în favoarea Trezoreriei Regale a fost autorizat prin Ordinul 68.450/1918 al Ministerului comerțului, care, la rândul său, a adus această hotărâre la cunoștința autorităților administrative din comitatele implicate, trimițându-le sub același număr.

Excelența sa D-ul Ministru al cultelor și învățământului m-a însărcinat să încep demersurile procedurii de expropriere legat de clădirile școlilor.

Pe această bază și având autorizarea dreptului de expropriere în favoarea Trezoreriei Regale am onoarea să îl rog pe Excelența Voastră, ca pe cel sub conducerea căruia, înțeleaptă, se află episcopatul din teritoriu și care, juridic, referitor la aceste imobile, are dreptul de a reprezenta biserica, ca să faceți bine și să declarați cât de repede posibil, dacă pentru clădirile înscrise în lista trimisă a comunelor vreți să se plătească separat, pentru fiecare, sau acceptați, în ansamblu, plata despăgubirii pentru ele?

Cu stimă menționez că, dacă până la sfârșitul lunii curente nu sunt în posesia răspunsului Înălțimii Voastre, voi ordona începerea demersurilor procedurale de expropriere, de plata cărora a-și fi dorit să scutesc administrația eparhiilor interesate.

Primiți exprimarea înaltei mele stime.

Excelenței Sale Înalt Preasfințitului Episcop Dr. Iuliu Hossu
Gherla.

M. KIR. KORMÁNYBIZTOS A HATÁRSZÉLI GÖR. KEL. ÉS GÖR. KATH.
ROMÁN ISKOLAUGYEK RENDEZÉSÉRE.

Szám 2030/1918.Kb.

Nagyszeben, 1918. augusztus hó 20-án.

M É L T Ó S Á G O S É S F Ő T I S Z T E L E N D Ő

P Ü S P Ö K Ú R !

A Méltóságod egyházi főhatósága alatt álló és a délkeleti kulturális határzóna felállításával érintett gör.kath. hiti. elemi népiskolák helyébe szervezendő állami elemi népiskolák ügyében 1. 1918 - 1918. sz. a. kelt iratomban aziránt voltam szerencsés Méltóságodat megkeresni, hogy az államsegély megvonása és a gör.kath. tanítók legnagyobb részének állami tanítókká történt kinevezése folytán a jövő tanévben már előreláthatólag működésre képtelen gör. kath. iskolák épületeit - az idézett számú iratomban az állami iskolák szervezését illetően kilátásba helyezett kedvezmények ellenében - a m. kir. kincstárnak állami iskolák céljaira eladni, esetleg bérbeadni sziveskedjék.

Öszinte sajnálatomra Méltóságod e javaslatom érdemi tárgyalásába nem bocsátkozott.

Az állami elemi népiskolák elhelyezése érdekében a m. kir. kormány ennek folytán elhatározta, hogy a szükséges iskolaépületeket az 1881. évi XLII. t. c. 1. §-ának 11. pontja alapján kisajátítás útján szerzi meg.

A mellékelt kimutatáson felsorolt községekben levő és a gör.kath. egyház tulajdonát képező iskolaépületek megszerzésére a kisajátítási jogot a m. kir. kincstár részére a kereske-

M É L T O S Á G O S

Dr. HOSSZU GYULA P Ü S P Ö K U R N A K

S Z A M O S U J V Á R.

EXECUTAT
LA DIRECTIA JUDETEANA
CLUJ
ARHIVELOR NATIONALE

N° 3491

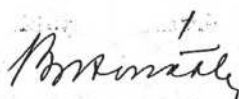
delenügyi m.kir.miniszter ur 68.450 -1918.számú alatt íkelt rende-
letével engedélyezte és arról az érdekelt vármegyék közigazgatási
bizottságait ugyanazon szám alatt értesítette.

A vallás - és közoktatásügyi miniszter ur ő excel-
lentiája pedig megbízott, hogy az iskolaépületek kisajátításával kap-
csolatos intézkedéseket tegyem meg.

Ezen az alapon a m.kir.kincstár részére engedélye-
zett kisajátítási jog birtokában van szerencsém Méltóságodat, mint
aki a bölcs kormányzata alatt álló gör.kath.egyházmegyében levő egy-
házi ingatlanokra vonatkozó jogok tekintetében a kérviseletre hivat-
va van, tisztelettel felkérni, méltóztassék lehetőleg sürgősen nyilat-
kozni, hogy a kimutatáson feltüntetett községekben levő gör.kath.
iskolaépületekért egyenként és külön - külön Méltóságod a maga ré-
széről milyen kártalanítási összeget igényel ?

Tisztelettel megjegyzem, hogy amennyiben a folyó
hónap végéig nem lehetnék Méltóságod nagybecsű válaszában birtoká-
ban: a kisajátítási eljárás megindítása iránt fogok intézkedni, a-
melynek költségei alól az érdekelt egyházközségeket mentesíteni ó-
hajtottam volna.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvání-
tását.

m.kir.kormánybiztos.

EXECUTAT
LA DIRECTIA JUDETEANA
CLUJ
A ARHIVELOR NATIONALI

M. KIR. KORMÁNYBIZTOS A HATÁRSZELI GÖR. KEL. ÉS GÖR. KATH.
ROMÁN ISKOLAÜGYEK RENDEZÉSÉRE.

Szám

Nagyszeben, 19.....

K I M U T A T Á S.

B e s z t e r c z - N a s z ó d v á r m e g y e

Besenyői járás.

- ✓ 1. Árdány
- ✓ 2. Friss
- 3. Sajósolyos
- ✓ 4. Marina
- 5. Necz
- ✓ 6. Kissajó
- 7. Sajófelsősebes
- ✓ 8. Sajósebes
- 9. Gledény
- 10. Monorfalva
- ✓ 11. Sajónagyfalva
- 12. Sajószentiván
- ✓ 13. Szeretfalva
- ✓ 14. Bilak

Jádi járás.

- ✓ 15. Borgótihe
- ✓ 16. Felsőbudak
- ✓ 17. Marosbergó
- ✓ 18. Rágla

Neszódi járás.

- ✓ 19. Lükös
- ✓ 20. Cziblesfalva
- ✓ 21. Kisrebra /közép/
- 22. "Kisgertia t.

- ✓ 23. Mitye
- 24. Naszód
- ✓ 25. Nagyrebra
- ✓ 26. Oláhnémeti
- 27. Pojóny
- ✓ 28. Fárva
- ✓ 29. Romoly
- ✓ 30. Runk
- 31. Szálva
- ✓ 32. Szamosmekód
- 33. Telcs
- ✓ 34. Tóhát
- ✓ 35. Zágra

Oradnai járás.

- ✓ 36. Földra
- ✓ 37. Kisilva
- 38. Les
- ✓ 39. Megura
- ✓ 40. Major
- 41. Nagyilva
- 42. " Lunkatelep
- ✓ 43. Oláhszentgyörgy
- 44. Oradna
- ✓ 45. Szentjózsef
- ✓ 46. Ujradna
- ✓ 47. Várörjs
- 48. Besztercze ttv.

EXECUTAT
LA DIRECTIA JUDETEANA
CLUJ
A ARHIVELOR NATIONALE

Unirea de la 1 Decembrie 1918 în zona Bistriței

Dorin DOLOGA

Cuvinte cheie: Bistrița-Năsăud, Unirea, unitatea spirituală, credenționale.

Keywords: Bistrița-Năsăud, Unirea, unité spirituelle, délégués,

Atunci când vorbim de Unirea de la 1 Decembrie 1918 o facem de obicei referindu-ne doar la momentul respectiv. În fapt ar trebui să avem în vedere un proces extins. Despre unitate putem vorbi încă din Evul Mediu. În perioada respectivă existau o serie de structuri instituționale relevante în acest sens. Mitropolia Ungrovlahiei își extindea autoritatea și asupra românilor transilvăneni. În mod asemănător, Mitropolia Moldovei își exercita autoritatea asupra românilor din Transilvania. În anul 1529 cetatea Bistriței împreună cu domeniul acesteia au intrat în stăpânirea domnului Moldovei, Petru Rareș.

Chiar dacă au fost de dimensiuni restrânse, comunitățile românești din zona Bistriței din Evul Mediu au avut și și-au dezvoltat propria spiritualitate. În anul 1761 comunitatea românească din mahalalele Bistriței număra 207 familii, cea din Iad (Livezile) 31 familii, cele din Beșineu (Viișoara) și Târpiu câte 12 familii, cele din Dipșa, Jelna și Monariu câte 11 familii, cea din Ghinda 10 familii, cea din Aldorf (Unirea) 9 familii, cea din Ferihaz (Albeștii Bistriței) 7 familii, cele din Budac (Budacu de Jos) și Dumitra câte 5 familii, iar cea din Jeica 2 familii¹. Dimensiunile comunităților românești erau reduse pentru că așezarea lor în zona Bistriței a fost restricționată. În anul 1509 viceregele Ungariei a interzis așezarea românilor la granițele Districtului Bistrița².

Printre cele mai vechi biserici din zona Bistriței se afla biserica de lemn din Sântioana, clădită în jurul anului 1560³, cea din Mărișelu, ridicată în jurul anului 1610⁴ și cea din Dumitrița, edificată în anul 1646⁵. În ceea ce privește satele din jurul Bistriței locuite în mare majoritate de către sași, românii din Vermeș au fost primii care au reușit să-și construiască o biserică în anul 1657⁶. În anul 1761 credincioșii români din Bistrița celebrau cultul divin într-o casă particulară, iar cei din Sigmir și Sângeorzul Săsesc (Sângeorzu Nou) în construcții improvizate⁷. Biserica greco-catolică de lemn din Bistrița a fost construită în perioada 1790-1792⁸.

1 Virgil Șotropa, „Contribuții la istoria bisericească”, în *Arhiva Someșană. Revistă istorică – culturală*, Nr. 21, Năsăud, 1937, p. 474.

2 Oskar Kisch, *Evenimentele mai importante din istoria Bistriței și a ținutului Nösen începând din vremea imigrării coloniștilor și până în prezent*, Bistrița, 1926, p. 35.

3 La ancheta din anul 1761 credincioșii declarau că biserica a fost construită înainte cu aproximativ 200 de ani – Virgil Șotropa, „Contribuții la istoria bisericească”, în *Arhiva Someșană. Revistă istorică – culturală*, Nr. 21, Năsăud, 1937, p. 472.

4 La ancheta din anul 1761 credincioșii declarau că biserica a fost construită înainte cu 150 de ani – Virgil Șotropa, „Contribuții la istoria bisericească”, în *Arhiva Someșană. Revistă istorică – culturală*, Nr. 21, Năsăud, 1937, p. 472.

5 La ancheta din anul 1761 credincioșii declarau că biserica a fost construită înainte cu 114 ani – Virgil Șotropa, „Contribuții la istoria bisericească”, în *Arhiva Someșană. Revistă istorică – culturală*, Nr. 21, Năsăud, 1937, p. 470.

6 Virgil Șotropa, „Soarta românilor din satele săsești”, în *Arhiva Someșană. Revistă istorică – culturală*, Nr. 18, Năsăud, 1936, p. 276.

7 Idem, „Contribuții la istoria bisericească”, în *Arhiva Someșană. Revistă istorică – culturală*, Nr. 21, Năsăud, 1937, pp. 467, 470.

8 Iosif Uilăcan, „Biserica românească din Bistrița – 1792”, în *Revista Bistriței*, vol. XXIII, 2009, p. 129.

Românii nu au avut biserici mai mari pentru că nu au fost lăsați. La început se așeza o masă lângă o cruce și se celebra slujba religioasă, nefiind nevoie de construcții monumentale decât mai târziu. Bisericile noastre au exprimat nu numai modestia acestui neam, ci și restricțiile la care am fost supuși. Încă din anul 1300 românii li s-a interzis să-și ridice case și biserici cu turn și clopote în incinta orașului Bistrița⁹.

Românii au reușit să se unească la 1 decembrie 1918 pentru că și-au păstrat ființa lor prin limbă și credință. Cuvântul Domnului i-a păstrat întregi pe români. Credința s-a exprimat prin limbă, inițial prin limba latină. La început din vorbă în vorbă, apoi prin manuscrise și în cele din urmă prin cartea tipărită. Imperiile din care românii ardeleni au făcut parte, au avut ca și limbă de comunicare tot limba latină. În Ardeal generații întregi s-au format după *Cazania lui Varlaam*¹⁰. Aceasta și-a îndeplinit menirea sa de „carte călătorească”. Încă din anul 1643 un exemplar din *Cazania lui Varlaam* se afla în satul Orheiu Bistriței¹¹. Alte exemplare din *Cazania lui Varlaam* se aflau la Mărișelu, la Sărata de unde apoi a ajuns la Măgurele, la Budacu de Sus de unde a ajuns apoi la Dumitrița iar ulterior la Simionești și la Jelna de unde a ajuns apoi la Simionești¹². Parohia greco-catolică din Bistrița dispunea de o *Evanghelie* tipărită la București în anul 1766, un *Octoih* tipărit la Târgoviște în 1712 și o *Cazanie* tipărită în afara arcului carpatic în 1728¹³. Parohia ortodoxă din Livezile deține un *Antologhion* tipărit la Râmnic în anul 1766, o *Cazanie* tipărită la București în 1768, un *Liturghier* tipărit la București în 1895 și *Noul Testament* tipărit tot la București în 1898¹⁴. Un *Apostol* tipărit la București în anul 1683 se afla la Sărățel¹⁵. În zona Bistriței întâlnim cărți tipărite în întreg spațiul românesc. Acest lucru ilustrează unitatea spirituală a acestuia.

Școlile prin care românii și-au dus veacul au fost școlile de pe lângă biserici. Înființată în anul 1825, Școala comunală greco-catolică din Bistrița¹⁶ a devenit în anul 1858 Școală confesională. Singurele școli care puteau funcționa în Imperiul habsburgic și apoi în Imperiul austro-ungar erau școlile confesionale. Educația a fost făcută de către preoți la școala satului. Poporul a învățat că trebuie să aibă credință în Dumnezeu și în patrie. Românii au reușit să realizeze Unirea de la 1 decembrie 1918 prin credința în Dumnezeu și în patrie. Unirea a fost realizată prin punerea în practică a acestei credințe de către elite împreună cu poporul.

Unitatea românească a avut mai multe etape. Limba și credința au născut unitatea românească, apoi au consolidat-o și au dus-o până la nivelul la care s-a aflat în anul 1918. De la 1848 și mai ales de la înființarea ASTREI, care a fost o școală pentru oamenii simpli, oamenii au fost conștientizați. Participanții la Marea Adunare de la Alba Iulia știau ceea ce fac, luând parte cu entuziasm la Unire.

Secolul al XIX-lea a fost supranumit secolul naționalismului. El a fost marcat de lupta națiunilor pentru libertate politică, unitate și independență. Mișcarea memorandistă a fost o amplă mișcare de solidaritate națională. Bistrițenii luat parte activă la întocmirea și răspândirea Memorandumului. La Conferința națională din 20-21 ianuarie 1892 care a decis înaintarea Memorandumului către Curtea de la Viena au fost aleși și bistrițenii Gavril Man și Dimitrie Ciuta. Printre membrii Comitetului Executiv care au decis tipărirea Memorandumului în limba română, maghiară, germană și franceză se aflau și bistrițenii Gherasim Domide, Gavril Tripon și Gavril Man¹⁷.

În luna octombrie 1918 a devenit evident că Puterile Centrale au pierdut războiul. La 20 noiembrie 1918 s-a publicat textul convocării pentru 1 decembrie 1918 a unei adunări naționale pentru a decide soarta ro-

9 Viorel Baci, *Catedrala Coroana. Viața religioasă în parohiile ortodoxe I, III și IV din Bistrița*, Editura Ioan Cutova, Bistrița, 2007, p. 30.

10 Mitropolitul Moldovei, Varlaam, a strâns într-o lucrare unitară vechile cazanii, care circulau în Țările Române în manuscris, traduse din grecește sau slavonește, le-a revizuit și le-a dat ca „dar” întregului popor român. Apărută la Iași în anul 1643, *Cazania* începe cu un „Cuvânt” adresat de către domnul Moldovei, Vasile Lupu, către „toată seminția românească de pretutindeni”. Urma apoi un „Cuvânt către cetitoriu” al mitropolitului. Din aceste două prefețe se desprinde ideea unității de neam și de limbă a românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania.

11 Lazăr Ureche, „Carte românească veche în Județul Bistrița-Năsăud (sec. al XVII-lea) – Catalog”, *File de istorie*, vol. VI, Bistrița, 1989, p. 95.

12 *Ibidem*, pp. 98, 100, 101, 105.

13 Iosif Uilăcan, *op.cit.*, p. 131.

14 Arhivele Naționale Bistrița, Fond *Oficiul parohial ortodox român Livezile*, dosar 13, ff. 17 v, 18.

15 Lazăr Ureche, *op. cit.*, p. 113.

16 Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania*, Blaj, 1944, p. 148.

17 Traian Iuga, „Aspecte ale mișcării memorandiste în Județul Bistrița-Năsăud”, în *Revista Bistriței*, vol. VII, 1993, pp. 195-196.

mânilor și regulamentul pentru alegerea deputaților la această adunare. Deoarece s-a acționat sub presiunea timpului, s-a folosit structura electorală a fostului Imperiu austro-ungar. Nu mai exista timpul necesar pentru a se proceda alt-fel. Delegații la Adunarea Națională de la Alba Iulia au fost aleși în cercurile electorale Bistrița, Năsăud, Beclean și Teaca. Din Cercul electoral Bistrița făceau parte orașul Bistrița și comunele Aldorf (Unirea), Iad (Livezile), Dumitra, Târpiu, Jelna, Petriș, Dorolea, Brașfalău de Jos (Blăjenii de Jos), Dumitrița, Ardan, Herina, Șieut, Monor, Șieu Mare, Șomfalău (Sărata), Nușfalău (Mărișelu), Beșineu (Viișoara), Lechința, Sângeorzul Săsesc (Sângeorzu Nou), Vermeș, Dipșa, Ferihaz (Albeștii Bistriței) și Budacu Săsesc (Budacu de Jos)¹⁸.

Ceea ce s-a urmărit îndeosebi a fost reprezentativitatea acestor delegați. La adunarea Cercului electoral Bistrița din 26 noiembrie 1918 s-au ales un număr de cinci delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia: Gavril Tripon, Dionisie Login, Petre Poruțiu, toți trei avocați în Bistrița, Mihai Doroftei, agricultor din Bistrița și Ioan Cotoc, agricultor din Mărișelu¹⁹. Acești delegați au primit mandate, numite credenționale, pentru a reprezenta comunitățile care făceau parte din Cercul electoral Bistrița la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, unde au votat unirea Transilvaniei cu România. Credenționalul Cercului electoral Bistrița a fost semnat de către președintele Consiliului Național Român al Comitatului Bistrița-Năsăud, Gavril Tripon, secretarul Ioan Lazăr și de către Ion Griga, Alexandru Popovici, Emil Butuza, Gavril Hordoan, Pavel Felecan, Sever Groza, Vasile Jeican, Ioan Roman, Nicolae Ianul, Florin Nistor, Simeon Tanco, Dumitru Drăgan, Iuliu Popa, George Gherman, Mihăilă Spic, George Lazăr, Isidor [...], Ioan Grecu, Pompei [...], Vasile Nașcu, Simeon Vișan, Ioan Turcu, Ion Bălan, Ion Telcean, Simeon Negrea, Flore Lolici, Victor Mureșan, Ion Moșuț, Flore Pop, Vasile Păcurariu, G. Platon, George Iarcu, Ion Timariu, Ioan Gherman, George Goțea, Ioan Mihăilă²⁰.

Românii au participat cu entuziasm la Marea Adunare de la Alba Iulia, dorind să împlinească idealul național și exprimându-și speranța într-o viață mai bună. Astăzi trebuie să așteptăm încă roadele marelui act istoric de la 1 decembrie 1918. Secolul al XX-lea a fost marcat de evenimente istorice dificile pentru poporul român, așa cum a fost al doilea război mondial și perioada comunistă. Oricât de greu ne-ar fi fost însă în această ultimă sută de ani, a fost mai bine decât în cei o mie de ani de dinainte de anul 1918, când românii au fost siliți să se descurce așa cum au putut.

Unirea o realizăm în fiecare zi. Ea trebuie onorată cu o activitate în favoarea țării, pentru dezvoltarea ei economică, politică, socială, culturală. Adevărata sărbătoare trebuie să fie în sufletele noastre și în atitudinea noastră, manifestată prin muncă responsabilă pentru întărirea țării.

18 *Gazeta Oficială*, Nr. 54 din 13.09.1919, p. 540.

19 Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori principali), *1918 la Români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, vol. VIII, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 78.

20 *Ibidem*, p. 78.

Unirea de la 1 Decembrie 1918 în zona Bistriței

(Rezumat)

Între românii din regiunea Bistrița și Vechiul Regat al României a existat o unitate spirituală. Cei cinci delegați ai cercului electoral Bistrița au fost trimiși la Adunarea Mare din Alba Iulia. Cu mandatele lor, numite „credenționale”, au votat unificarea Transilvaniei cu România.

L'Unification de 1 Décembre 1918 dans la région de Bistrița

(Résumé)

Entre les Roumains de la région de Bistrița et de l'Ancien Royaume de Roumanie il y avait une unité spirituelle. Cinq délégués du Cercle électoral de Bistrița ont été envoyés à la Grande Assemblée à Alba Iulia. Avec leurs mandats, appelés „credenționale”, ils ont voté l'unification de la Transylvanie avec la Roumanie.

Marele Război și redimensionarea loialităților. Români ardeleni și bănățeni după despărțirea de „bunul împărat”

Ion CÂRJA
Cecilia CÂRJA

Cuvinte-cheie: Primul Război Mondial, Imperiul austro-ungar, România Mare, loialitate, identitate națională.

Keywords: World War I, The Austrian-Hungarian Empire, Great Romania, loyalty, national identity.

Loialismul față de dinastia de Habsburg a fost un argument invocat în mod constant în discursul politic românesc din secolul al XIX-lea, pe această idee sprijinindu-se o întregă strategie de emancipare politico-națională, petiționalismul. „Credința” față de „augusta Casă domnitoare” a devenit un leitmotiv al luărilor de poziție ale românilor, descriind traseul unei atitudini care s-a mai numit în epocă și „dinasticism” sau „patriotism dinastic” și care a cunoscut momentele sale de vârf și de decădere. Loialismul dinastic al românilor a avut perioade de culminație și respectiv de erodare, care s-au tradus prin dezamăgire și deziluzii față de politicile Vienei, așa cum a fost după revoluția de la 1848 sau în perioada care a urmat procesului memorandiștilor de la Cluj din anul 1894¹. Anii Primului Război Mondial sunt decisivi pentru acest fenomen, este o perioadă în care vorbim de deteriorarea totală și ireversibilă a patriotismului dinastic românesc, care este înlocuit în sensibilitatea colectivă și în conștiința românilor cu atașamentul pentru propria identitate națională².

Participarea românilor din Monarhia austro-ungară în calitate de combatanți pe fronturile primului război mondial, „sub steagul împăratului”, este inteligibilă din această perspectivă, „porunca împărătească” fiind unul din elementele care i-a determinat pe românii ardeleni să se prezinte în număr mare, chiar peste

-
- 1 Pentru problema loialismului românilor față de Viena, a se vedea, între altele: Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs și reprezentare*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002; Ion Cârja, *Les Roumains de Transylvanie et l'Empire des Habsbourg dans la période 1848-1851 – entre réalité et imaginaire*, în Ionuț Costea, Valentin Orga (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei*, IV, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2000, pp. 231-244; Ion Cârja, *L'immagine dell'Imperatore Carlo I (IV) presso i romeni della Transilvania*, în Andreas Gottsmann (a cura di), *Karl I. (IV.), Der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007, pp. 231-246; Ion Cârja, *Între împărat și națiune. Români și italieni sub flamură habsburgică în anii Marelui Război*, în Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Lajos L. Mádly, Dumitru Țeicu (coord.) *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective istorice. In honorem prof. univ. dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, pp. 425-444; Sorin Mitu, *Românii ardeleni la începutul secolului XX: loialități și identități în schimbare*, în *Ibidem*, pp. 405-424; Nicoleta Hegedűs, *Imaginea împăratului la românii ardeleni de la Memorandum până la izbucnirea Primului Război Mondial (1892-1914)*, în „Arhiva Someșană”, serie III, a. VII (2008), pp. 171-203; Alexandru Bogdan Bud, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.
 - 2 Pe această temă, vezi: L. Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 77-212; idem, *Habsburgi și români. De la loialitate dinastică la identitate națională*, Editura Enciclopedică, București, 2006, pp. 15-73, 127-143; Idem, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016.

Ion CÂRJA, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: ioncarja@yahoo.it
Cecilia CÂRJA, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: ceciliacarja@yahoo.it

așteptări, la înrolări în vederea plecării pe front. În istoriografia dedicată marelui război este binecunoscut faptul că în cele 52 de luni cât a durat conflictul, autoritățile austro-ungare au mobilizat circa 9 milioane de persoane aparținând tuturor naționalităților, dintre care cca. 4,5 milioane au făcut parte din armata operativă, fiind trimiși pe front. În Transilvania și Banat numărul celor mobilizați s-a ridicat la 926.500 de militari, ceea ce constituia 10% din totalul populației. Militarii de naționalitate română au fost distribuiți în 12 regimente de linie (regimente de armata comună – k.u.k.), astfel: Regimentul 2 Brașov, Regimentul 31 Sibiu, Regimentul 33 Arad, Regimentul 37 Oradea, Regimentul 5 Satu Mare, Regimentul 43 Caransebeș, Regimentul 50 Alba Iulia, Regimentul 51 Cluj, Regimentul 61 Timișoara, Regimentul 62 Târgu Mureș, Regimentul 63 Bistrița și Regimentul 64 Orăștie, precum și în 6 regimente de honvezi: 21 Cluj, 22 Târgu Mureș, 23 Sibiu, 32 Dej, 4 Oradea și 12 Satu Mare. Pe lângă regimentele de linie, cu componență majoritar românească, militari de etnie română au mai fost încorporați în regimentele de linie 85 Sighetu Marmației și 82 Oradea, în regimentul secuiesc de honvezi 24 Brașov și în batalionul 23 vânători de munte. Românii din regiunea Bucovinei au fost repartizați în unitățile de Landwehr, precum și în regimentul 41 Cernăuți, cu majoritate românească. Statisticile susțin, de asemenea, ideea că autoritățile au avut intenția de a trimite în prima linie soldați care aparțineau naționalităților. Regimente austro-ungare k.u.k. și de honvezi cu majoritate etnică românească au aparținut în principal de corpurile de armată XII Sibiu și VII Timișoara. Numărul total al românilor din provinciile aflate atunci sub stăpânirea Austro-Ungariei, care au luptat „sub steag imperial” se ridică la circa 490.000, după calculele făcute de ASTRA, iar după alte estimări ar fi vorba de o cifră care ajunge până la 650.000 de militari³.

Ziua de 15/27 august 1916 a fost una de importanță hotărâtoare pentru națiunea română de pretutindeni și deopotrivă pentru evoluția de ansamblu a conflictului mondial, deoarece aceasta este data în care Regatul României, după doi ani de neutralitate, a intrat în luptă împotriva blocului politico-militar al Puterilor Centrale și alături de Antanta. În pofida acestei poziționări care i-a pus pe românii intracarpatici și pe cei din Vechiul Regat în situația de adversari pe câmpul de luptă, evoluția evenimentelor a făcut ca dintre românii din Austro-Ungaria, trimiși la luptă sub steag străin, pentru interese care nu erau ale lor, să găsim participanți în armatele Vechiului Regat, situație în care putem fi de acord cu faptul că au luptat cu arma în mână, pentru înfăptuirea României Mari, și soldați ardeleni, bănățeni și bucovineni.

Care au fost modalitățile și filierele prin care românii, cetățeni ai dublei monarhii, au ajuns să lupte în armata comandată de regele Ferdinand, în condițiile în care legislația Vechiului Regat român nu permitea, în principiu, înrolarea în propriile structuri militare a cetățenilor străini. O primă categorie de persoane de acest fel erau ardelenii stabiliți de mai multă vreme la sud de Carpați, unii cu cetățenia română deja obținută, care combăteau cu „acte în regulă” în unitățile militare ale conaționalilor lor din regat. Nume sonore precum generalul Traian Moșoiu, cu studii militare la Viena la Academia Wiener Neustadt, a trecut Carpații în anul 1891, pentru a parcurge treptele unei strălucite cariere în armata română (a revenit în Transilvania în contextul campaniei din 1919); fratele său, profesorul Aurelian Moșoiu, s-a stabilit de asemenea la sud de Carpați, în Ploiești; mai reținem aici, cu titlul de exemplificare, numele lui Ilie Bufnea, de profesie avocat, stabilit împreună cu Octavian Goga în Vechiul Regat la scurt timp după începerea războiului, care s-a încadrat în armata română iar după încheierea conflictului a fost trimis alături de alți transilvăneni în Siberia pentru a ajuta la organizarea celui de al doilea corp de voluntari români din Rusia⁴. O a doua filieră, de primă importanță, prin care ajung militari ardeleni, bănățeni și bucovineni, înrolați inițial sub drapel austro-ungar, a fost aceea a prizonierilor capturați de ruși din rândul trupelor austro-ungare care au operat pe frontul răsăritean al conflictului. În acest sens, statisticile de care dispunem afirmă că în primele luni succesive datei de 27 august 1916, când a intrat România în război, numărul românilor făcuți prizonieri de ruși a ajuns la 40.000, iar la sfârșitul aceluiași an, 1916, se aflau în Rusia un total de 120.000 de prizonieri de etnie română, capturați de armata țaristă din rândul trupelor austro-ungare. Intrarea României în război a

3 Idem, *Soldați români în armata austro-ungară 1914-1918*, în Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor (editori), *Civilizație medievală și modernă românească*, Editura Dacia, 1985, pp. 357-358; Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 1998-1999, 2-3, pp. 206-207.

4 Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, Tipografia A. Mureșianu, Branisce & Co, Brașov, 1928; Ioana Rustoiu, Gabriel Rustoiu, Smaranda Cutean, *Corpul voluntarilor români din Siberia (1918-1920)*. Album, Editura Marist, Baia Mare, 2010.

funcționat ca un veritabil declin, ducând la creșterea numărului dezertărilor printre români, nu numai pe frontul rusesc al războiului, ci și pe cel italian, unde numărul prizonierilor români ajunge până la finalul conflictului la circa 18-20.000⁵.

Dintre prizonierii aflați în Rusia, avem un prim corp de voluntari, constituit pe parcursul anului 1917 și la începutul anului 1918. În contextul cooperării româno-ruse, un efectiv de peste 10.000 de prizonieri deveniți astfel voluntari a fost transferat în armata română și a fost primit cu un entuziasm deosebit la Iași începând din luna iunie a anului 1917, de către autoritățile române și de populație. Acest corp de voluntari, cel mai consistent sub aspect numeric, este important sub cel puțin două aspecte: în perioada organizării sale, în aprilie 1917, a fost adoptată declarația de la Darnița, prima declarație politică ce a adus în atenția Marilor Puteri dorința românilor de a trăi într-un singur stat, în al doilea rând acești voluntari au ajuns să participe la luptele de la Mărășești, chiar dacă într-un număr mai mic dar participarea lor a avut o valoare simbolică deosebit de importantă. Avem, de asemenea, un al doilea corp de voluntari români în Rusia, binecunoscut și acesta din punct de vedere istoriografic, constituit în perioada 1918-1921, care a desfășurat operațiuni de sprijinire a Armatei Albe, acționat cu precădere în zona Siberiei și ajuns să numere până la 5000 de militari⁶. Amintim în treacăt și faptul că fenomenul voluntariatului realizat de foști militari austro-ungari de neam român, ajunși prizonieri în diferite faze al războiului s-a manifestat și pe alte fronturi, așa cum a fost cazul italian, unde se înființează spre final de război Legiunea română din Italia, implicată în acțiuni militare efective desfășurate în faza terminală a conflictului (înainte de încheierea armistițiului de la Villa Giusti, 3 noiembrie 1918)⁷, sau Legiunea română din Franța, constituită din ardeleni și bănățeni capturați de sârbi la începutul războiului și transferați apoi în hexagon⁸.

Existența acestor prizonieri, care au fost apoi baza de recrutare a voluntariatului ardelenilor, bănățenilor și bucovinenilor care au dorit să reintre în luptă în conformitate cu interesele naționale românești, este semnificativă pentru prăbușirea loialității etnicilor români, în acești ani de război, pentru împăratul vienez și pentru monarhia austro-ungară și pentru dorința lor de a se pune în slujba proiectului național românesc finalizat prin unirea tuturor românilor și înfăptuirea României Mari. Contribuția de față își propune să insiste însă asupra unei categorii mai speciale de etnici români înrolați în război sub steag austro-ungar și ajunși ulterior în armata română, este vorba de cazurile de dezertări individuale sau în grupuri mici, care au ales să abandoneze uniforma chezară-craiască și să treacă, o parte dintre aceștia, munții Carpați în România. Este o categorie interesantă ca profil valoric și de atitudine, mai puțin analizată în istoriografia problemei și care credem că merită atenție. Din punctul de vedere al justiției militare, termenul în uz, în epocă, pentru a-i denomina pe aceștia, a fost în mod evident acela de „dezertori”, persoane care au ales să realizeze fiecare individual această reorientare radicală de loialitate și să părăsească steagul imperial pentru a se refugia în România, urmând ca apoi să fie înrolați în armata Vechiului Regat, de data aceasta în conformitate cu propriile opțiuni și cu propriul crez politico-național.

Pornind de la experiența reală a fratelui său, Emil Rebreanu, executat prin spânzurare în 14 mai 1917 sub acuza de dezertare și spionaj, după ce încercase să treacă la conașionalii români, Liviu Rebreanu a creat o figură emblematică pentru asemenea cazuri, personajul literar Apostol Bologa din romanul *Pădurea spânzuraților* (1922), inspirat de din dilemele pe care le-a presupus în mod inevitabil o reorientare atât de radicală ca aceea a abandonării uniforme austro-ungare, cei care au făcut-o fiind conștienți de faptul că, în caz de eșec, puteau ajunge în fața Curții Marțiale și apoi a plutonului de execuție, iar familiile lor, rămase acasă, puteau să fie ținta unor represalii ale autorităților maghiare.

5 Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului 1916-1919*, Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2003; Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Editura Augusta, Timișoara, 1996, p. 85.

6 Ioan I. Șerban, *Constituirea celui de al doilea Corp al Voluntarilor Români din Rusia (august 1918)*, în „Apulum”, 1998, 36, pp. 449-460 (I); *Ibidem*, în „Apulum”, 2000, 37/2, pp. 153-164 (II).

7 Dumitru Zaharia, *Condițiile în care a avut loc formarea legiunii române din Italia. Contribuții documentare*, în Alexandru Matei (editor), *Sub semnul marilor înaintași. Ion Rusu Sărățeanu la 90 de ani*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2011, pp. 349-364; Petre Ugliș Delapescica, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, editori: Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu, Editura Altip, Alba Iulia, 2015, pp. 139-232; Vasile Dudaș, *Legiunea română din Italia*, în Antonio Faur, Radu Românașu (editori), *Perseverență și devoțiune în căutarea adevărului istoric. Omagiu profesorului și istoricului Viorel Faur la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2016, pp. 730-749.

8 Vasile Dudaș, *Legiunea română din Franța (1918-1919)*, Editura Mirton, Timișoara, 1996.

În afară de fenomenul prizonieratului pe frontul rusesc sau italian, unde românii alături de militari de alte naționalități din armata austro-ungară au fost capturați ori prin dezertare s-au lăsat capturați de inamic și pentru care avem date statistice la un nivel estimativ cel puțin, cei care au părăsit armata austro-ungară în alte împrejurări nu au făcut până în prezent obiectul unor evaluări cantitative. Pentru contribuția de față, am ales câteva cazuri ținând seama de un criteriu important: este vorba de personaje care au lăsat mărturii memorialistice, care ne ajută să înțelegem rațiunile și motivațiile gestului făcut și desfășurarea întregul fir epic al fiecărui caz în parte.

Un prim caz de răsunet, în epocă, de abandonare a uniformei imperiale și de refugiere în România a fost cel al lui Octavian Codru Tăslăuanu, scriitor și om de cultură ardelean, cu o activitate laborioasă care l-a făcut cunoscut atât în Transilvania cât și în zona Vechiului Regat, înainte de război (împreună cu Octavian Goga a pus bazele revistei *Lucașfărul*, la Budapesta)⁹. Născut la Bilbor, în județul Harghita, în anul 1876, O. C. Tăslăuanu a fost înrolat ca ofițer și trimis pe frontul din Galiția. În data de 3 mai 1915 va trece Carpații, în România, unde, ajuns la București, va fi repartizat de ministerul de război la Regimentul 2 de Infanterie Vâlcea. A militat, alături de alți ardeleni stabiliți la București, pentru abandonarea stării de neutralitate și intrarea României în război alături de Antantă. A relatat acest parcurs al biografiei sale în lucrarea memorialistică *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*¹⁰. A trecut frontiera cu România în timp ce se afla la Mehadia, în concediu, acordat de autoritatea militară, pentru îngrijirea unor afecțiuni reumatismale. Descrie acest moment și starea de spirit de care era cuprins, astfel: „M-am răcorit și am stat un ceas întreg uitându-mă înapoi la Ardeal. Când mă gândeam că poate n-am să-l mai văd niciodată, mi se întuneca sufletul și plângea și inima în mine. Îți poate oricine închipui cât a trebuit să sufăr, ca să mă hotărâsc să dezertez cu medalia împăratului pe piept, să mă despart de scumpul meu Ardeal.

Cu lacrimi în ochi m-am dus mai bine de un kilometru tot pe linia de frontieră, până am zărit un sat și am găsit o potecă [...] Mă opream mereu și mă întorceam spre frontieră, spre pământul românesc bătut de Dumnezeu.

La pichetul din Podeni m-am predat grănicerilor, cari m-au escortat prin Turnu-Severin la București...

Sunt în țară românească, dar trăiesc cu sufletul tot în Ardeal, și aștept...aștept mereu să aud goarneau sunând, și să mă întorc, viu sau mort, acasă, în România mare”¹¹.

La două luni după Tăslăuanu, va dezerta din armata austro-ungară Cassian Munteanu, scriitor și jurnalist bănățean născut la Vermeș în comitatul Caraș-Severin, cu studii terminate la București (1913) și apoi revenit în Banat. Continuă activitatea publicistică în spirit național românesc și după după ce este trimis pe front, în Galiția, colaborând cu articole la „Drapelul” din Lugoj și „Românul” de la Arad. Pentru atitudinea sa, autoritățile îi intentează proces și este trimis în fața Curții marțiale de la Timișoara. În această situație, pe data de 14 august 1915 trece munții și se refugiază în România. Ajuns la București continuă activitatea publicistică, iar alături de alți refugiați ardeleni, bănățeni și bucovineni susține intrarea României în război alături de Antantă în vederea eliberării teritoriilor locuite de români de sub stăpânirea Austro-Ungariei. Experiența de război ca militar austro-ungar și trecerea în România, sunt relatate în volumul cu caracter memorialistic intitulat *Atacul. Însemnările din război ale unui soldat român din armata austro-ungară*, publicat la București în anul 1915¹². Lucrarea conține exprimări și pasaje de un spirit polemic antihabsburgic foarte pronunțat, așa cum este titlul unui capitol în care se referă la statuia lui Francisc Iosif de la Caransebeș, cu cuvintele: „*Ave Caesar!... – La statuia lui Franț Cătărămbă*”¹³, sau pasajele de la pag. 70-71, un veritabil „blestem” adresat împăratului: „Să trăiești! – călăul neamului meu, să ajungi să-ți vezi opera desăvârșită. Să trăiești! – moșneag gârbovit sub povara păcatelor adunate în cursul domniei tale criminale de șaizeci și

9 Despre biografia și activitatea culturală a personajului, vezi la Vasile Netea, Nicolae Bucur, *Octavian C. Tăslăuanu – volum comemorativ*, s.n., Miercurea Ciuc, 1978, passim.

10 Octavian Codru Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, Librăria Stănciulescu/Stabilimentul de arte grafice „Energia”, București, 1915.

11 *Ibidem*, pp. 355-356.

12 Cassian Munteanu, *Atacul. Însemnările din război ale unui soldat român din armata austro-ungară*, Editura Librăriei A. A. Stănciulescu, București, 1915.

13 *Ibidem*, p. 67.

șapte de ani. Să trăiești! – tiranule ramolit. Suferințele de veacuri ale neamului meu subjugat să se adune într-o zi toate la un loc și să cază asupra capului tău și a neamului tău. Să trăiești! – bătrânule păcătos. Să te ajungă blestemul mamelor, văduvelor și orfanilor și sângele nevinovat al flăcăilor măcelăriți de la spate să se răzbune [...]”¹⁴.

Deosebit de interesant este, de asemenea, Pavel Jumanca, învățător din Caransebeș, autorul unor memorii substanțiale, rămase multă vreme inedite și introduse în circuitul științific cu prilejul editării antologiei *Memorialistica bănățeană a Marelui Război*, sub îngrijirea lui Valeriu Leu, Nicolae Bocșan și Mihaela Bedecan¹⁵. Delimitarea și reorientarea sa în termenii loialității o explică în memorii astfel: „Și după vreo două săptămâni a căzut pe front și Petru Jumanca. S-a găsit un camarad să anunțe acasă și sfârșitul său. Toți câți au fost vărsați la regimentul din Szekesfehervár, din ai noștri de aici, nu s-au mai întors. Au rămas în stâncile de la Doberdo murind moarte stupidă pentru imbecilul de împărat, apărând o cauză străină și nedreaptă”¹⁶. Este interesantă motivația dezertării, care sugerează existența a numeroase abuzuri la care erau supuși românii combatanți în trupele austro-ungurești care au constituit o motivație suficient de serioasă pentru despărțirea de împărat și de statul dualist: „Idea dezertării a încolțit în mintea mea când locotenentul Ferenczi m-a scuturat de piept și mi-a făgăduit „glonțul în burtă”. Peste umărul lui am văzut cleanțul ce se înălța deasupra satului Vârciorova, din granița de atunci a Țării Românești. Vedeam în zările răsăritului conturându-se pământul românesc liber și m-a fulgerat gândul că „acolo e locul meu”¹⁷. A dezertat părăsind regimentul k.u.k. de la Caransebeș în care era încadrat, în 4 octombrie 1915, trecând și el munții în România, pe cărări bătătorite de ciobani, prin „vama cucului”. A lucrat în Vechiul Regat în industria de armament, va urma retragerea generală în Moldova după ocuparea teritoriului sud-carpatic de trupele Puterilor Centrale, și se va întoarce în Caransebeșul natal în anul 1921.

De cel mai mare interes este experiența de război a arădeanului Petre Ugliș Delapeșca, născut în anul 1885 la Pecica, care a intersectat în activitatea sa pedagogică spațiul bănățean, funcționând ca învățător în comuna timișană Bara, înainte de război. S-a afirmat prin conferințele pe care le-a ținut sub egida Astei și printr-o activitate deosebit de laborioasă de culegător de folclor, cu volume publicate pe această temă¹⁸. După izbucnirea războiului a făcut parte într-o primă fază din Regimentul de infanterie k.u.k. nr. 33 Arad, iar apoi din regimentul k.u.k. nr. 50 Alba Iulia, cu care a și ajuns de altfel pe frontul din nordul Italiei. A relatat experiența de care a avut parte în anii Primului Război Mondial, în memoriile scrise în anii interbelici, rămase în manuscris și editate de curând de cercetătorii de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, unde se păstrează de altfel textul original¹⁹. Animat de un spirit național românesc foarte pronunțat, plănuiește din timp să dezerteze la italieni, căutând momentul favorabil și încercând să-i convingă în acest sens și pe alți conaționali români, colegi de trupă cu el. Trecerea lui Petre Ugliș în tabăra italienilor este impresionantă, unică am putea spune, în primul rând prin proporții: a dezertat în noaptea de 26 spre 27 decembrie 1917 împreună cu alți 80 de camarazi români²⁰. În memorii sunt surprinse frământările și dilemele care-l frământau în perioada care a precedat plecarea sa la italieni, precum și desfășurarea efectivă a trecerii „la inamic”. Însemnările sale memorialistice au reținut stupefacția italienilor în momentul în care a venit spre ei un grup atât de numeros de militari austro-ungari, de neam român, o captură pe care inițial italienii au avut dificultăți în a o gestiona: „Mergeam așa cu mare groază, cu ochii ațintiți în toate părțile, ca să nu întâlnim vreo patrule de-a noastră. Apropiindu-ne de pădure ca la vreo sută de pași, /5/ la un moment dat ne-am pomenit că suntem înconjurați de soldați italieni, între care observăm și pe caporalul Dolha, care mă agrăește ca să-l recunosc. Alerg repede în fața coloanei, iar ofițerul îmi comandă enervat: *Alto!* adecă să mă opresc. Îl

14 *Ibidem*, pp. 70-71.

15 *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol. II. *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de: Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, colaborator: Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013.

16 *Ibidem*, p. 194.

17 *Ibidem*.

18 Vezi Petre Ugliș, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Editura pentru Literatură, București, 1968.

19 Petre Ugliș Delapeșca, *Jurnal de război din anii 1914-1919* (vezi nota 7).

20 *Ibidem*, pp. 120-121.

ascult. El mă întreabă:

- *Chisiete?* (Cine sunteți?)

- *Siamo romeni di Transilvania! Non vogliamo lottare per l'Austro-Ungheria. Evviva l'Italia! Evviva la Romania!*

Apoi îmi zise: *Avanti!*

Apropiind[u-n]e ca la doi pași mi-a ordonat să arunc armele: carabina, revolverul și baioneta. Numai-decât am aruncat toate armele. Italianul s-a apropiat de mine, m-a prins de braț și mi-a spus să dau ordin soldaților mei să strângă toate armele și muniția[...].

La comanda mea, în câteva clipe, soldații mei au depus armele care unde au apucat [...]. Soldații italieni, care nu erau mai mulți de 14, nu puteau ridica atâtea puști, mitraliere și celelalte materiale, iar ofițerul lor – un băiețandru de vreo 19-20 de ani – era foarte nervos și îi îndemna să se grăbească, dar le era imposibil²¹.

După schimbarea de loialitate, Petre Ugliș a desfășurat o activitate susținută în vederea organizării Legiunii române din Italia, din prizonierii români capturați de trupele regatului peninsular, și pentru integrarea acestora în luptă în conformitate cu interesele naționale românești.

Plecările de acest fel din armata austro-ungară au fost mult mai numeroase și nu toate au avut parte de un final fericit, ca în cazurile pe care le-am prezentat. Se cunosc mai bine dezertările ofițerilor și subofițerilor români deoarece, spre deosebire de soldați, aceștia au relatat experiența pentru posteritate prin intermediul însemnărilor de tip memorialistic pe care ni le-au lăsat. Acest fenomen al schimbărilor individuale ale loialității în anii de război are câteva caracteristici de ansamblu, pe care dorim să le comentăm pe scurt, în încheiere. Astfel, primul aspect care iese în evidență, este că nu se semnalează cazuri de dezertări printre ofițerii de carieră, ci numai printre rezerviști, așa cum au fost toți aceștia pe care i-am prezentat mai sus. Pentru militarii de carieră educația în spirit habsburgic bazată pe ideea de loialitate personală față de împărat, era un reper profesional și identitar fundamental, care a rămas nezdruccinat până la prăbușirea imperiului. Alături de ofițeri de alte naționalități, cazul românesc este relevant, astfel nume de ofițeri de carieră precum Ion Boieriu sau Gheorghe Domășneanu, cadre militare din armata austro-ungară cu grad de general în anii războiului, sau coloneii Dănilă Pop, Ioan Hanzu, Gheorghe Barbu și alții, au rămas loiali împăratului și stătalității austro-ungare până la sfârșitul războiului, pentru a-și continua apoi cariera militară în România Mare.

Pe lângă contextul mai general, al deprecierei progresive a încrederii românilor în regimul dualist și în bunăvoința Curții vieneze față de români, care se întâmplă în perioada premergătoare războiului, care erau motivațiile punctuale și imediate care susțineau o decizie atât de radicală și de riscantă în ultimă instanță, de trecere la inamic, chiar dacă acesta, întâmplător sau nu, era de același neam? La nivelul general, al soldaților simpli, motivația care împingea spre dezertare, la ruși sau la italieni, era teama de moarte și deci speranța că după căderea în prizonierat își vor salva viețile, precum și speranța că vor avea parte de hrană în cantități îndestulătoare. Spectrul foamei n-a lipsit în trupele austro-ungare, cu deosebire în ultimii ani de război, când resursele destinate armatei începuseră să se diminueze sensibil. Cazurile analizate de noi semnalează relele tratamente pe care ofițerii maghiari îndeosebi le aplicau colegilor sau subordonaților români, ducând frecvent la hotărârea a trece la inamic. Memorialistica războiului surprinde acest fenomen, al creșterii ostilității cadrelor ofițerești, în majoritate maghiare și austriece, față de români după angajarea în conflict a Vechiului Regat extracarpatic. Este o dată după care se semnalează înmulțirea abuzurilor față de etnicii români din trupele austro-ungare, dinamitând ireversibil sentimentul loialității, atât cât mai rămăsese.

Sigur, în toate aceste cazuri luate în discuție, avem de-a face cu texte scrise după abandonarea reperelor de loialitate austro-ungare, aceasta în primul rând pentru faptul că dezavuarea „patriotismului” dinastic și exprimarea unei atitudini critice față de dubla monarhie și față de împărat nu erau posibile înainte de trecerea la „ceilalți”. Caracterul polemic și radical antihabsburgic al discursului avansat de aceste însemnări memorialistice este inteligibil, între altele, prin prisma faptului că autorii lor puteau, în sfârșit, să-și dea frâu liber adevăratelor sentimente față de un imperiu care-și trăia momentele de amurg și inevitabilă destructurare. Armata a fost dintotdeauna o instituție fundamentală, un stâlp al imperiului, un rezervor și

21 *Ibidem*, p. 120.

o școală de loialism. Acum însă, în condițiile războiului, pe fondul pierderilor masive de oameni în primii ani ai ostilităților, unitățile militare ale monarhiei dualiste au fost primenite prin reîncorporări cu noi contingente de soldați și ofițeri, numeroși rezerviști, din rândurile naționalităților, preocupați în mod prioritar de exigențele și așteptările comunităților etnico-naționale din care proveneau și mai puțin convingși de necesitatea luptei pentru „împăratul” și pentru apărarea „patriei comune”²². Erodarea loialismului începuse de altfel cu mult înaintea războiului, în condițiile în care imperiul Habsburgilor devenit de la 1867 Monarhie austro-ungară nu a fost capabil să se reformeze astfel încât să devină ofertant pentru numeroase naționalități care îl locuiau. Războiul mondial prelungit peste orice estimări inițiale, cu privațiunile, ororile și vicisitudinile pe care le-a adus cu sine, pentru trupele combatante și pentru populația civilă deopotrivă, a dus până la capăt acest proces, astfel loialismul dinastic se prăbușește iar popoarele, altădată „credincioase” Maiestății Sale împăratului de la Viena, se vor replea categoric în direcția reperelor și valorilor identității naționale.

Marele Război și redimensionarea loialităților.
Români ardeleni și bănățeni după despărțirea de „bunul împărat”
(Rezumat)

La sfârșitul Primului Război Mondial, omenirea a asistat la schimbări fundamentale: au dispărut imperii și s-au constituit state noi, s-a transformat mentalități, atitudini și comportamente, s-au reconfigurat și redimensionat atașamente și loialități, omenirea a intrat într-o nouă dinamică pe toate planurile. În spațiul Europei centrale și de sud-est, un fapt notabil care se realizează acum, la sfârșitul conflagrației, este unirea tuturor românilor în fruntariile aceluiași stat și realizarea unei construcții politico-statale de excepție: România Mare. În acest context este interesant să reflectăm asupra unor situații mai aparte: români care au abandonat uniforma armatei austro-ungare trecând la „ceilalți”. Articolul nostru prezintă câteva studii de caz semnificative de ofițeri români care, în anii Marelui Război, au dezertat trecând munții în România (Octavian Codru Tăslăuanu, Casian Munteanu, Pavel Jumanca), sau în tabăra italiană (Petre Ugliș de la Pecica). Aceste gesturi radicale sunt semnificative pentru erodarea până la completa prăbușire a loialismului printre românii aflați pe front în trupele austro-ungare și respectiv pentru opțiunea lor fermă în direcția propriei identități naționale.

The Great War and the reshaping of loyalties.
The Romanians from Ardeal and Banat after the separation from the “good emperor”
(Summary)

At the end of World War I humanity witnessed fundamental changes: empires disappeared and new states were created, mentalities, attitudes and behaviors changed, loyalties and attachments were reconfigured and reshaped, humanity entered a new dynamic across all fields. A remarkable event takes place now, at the end of the war, in Central and South-Eastern Europe: the union of all Romanians in the borders of the same state and the creation of an exceptional political enterprise: Great Romania. In this interesting to reflect in this context on some several special situations: Romanians who have abandoned the Austrian-Hungarian military uniform and joined the “others”. Our article presents some significant case studies concerning Romanian officers, which during the Great War, deserted and crossed across the mountains in Romania (Octavian Codru Tăslăuanu, Casian Munteanu, Pavel Jumanca) or on the Italian side (Petre Ugliș from Pecica). These radical gestures are significant in the erosion – until total collapse – of loyalties among Romanians serving on the front alongside the Austrian-Hungarian troops, respectively their firm option for their own national identities.

22 Vezi în acest sens Liviu Maior, *De la Marele Război la România reîntregită*, Editura Rao, 2018, pp. 200-207.

1918: Surse și resursa istoriografică pentru județul Bistrița-Năsăud*

Adrian ONOFREIU

Cuvinte cheie: Istoriografie, Bistrița-Năsăud, 1918, memorialistică.

Mots-clés: historiographie, département de Bistrița-Năsăud, 1918, mémoires.

Determinat de calendarul oficializat al marcării unui secol de la desăvârșirea unității statale românești, inclusiv prin asumarea termenului omonim de Centenar, proiecția noastră se dorește a fi o încercare de repertoriare atât a *ceea ce s-a scris* cât și a *surselor documentare* care-și așteaptă valorizarea, „adormite” încă în cadrul fondurilor documentare păstrate în arhive. La o primă analiză, s-ar părea că despre anul 1918 și evenimentele cuprinse în spațiul lui temporal, s-a scris mult și cu folos. Cu atât mai mult, deoarece interesul istoriografic pentru subiect a avut o caracteristică aparte, nespecifică altor subiecte, și anume, *ciclicitatea*. A fost acest model atitudinal benefic? Sau, dimpotrivă, a dus la șablonizarea cercetărilor, deoarece subiectul se epuizase din cauza dorinței de exhaustivitate a seriilor ciclice? Sunt întrebări care trebuie formulate, precum este și obligatorie încercarea de a răspunde. Cu o condiție esențială: aceea de a depăși momentul „rotunjirii” veacului de unitate națională și a realiza o introspecție din perspectiva duratei lungi – *la longue durée* – în analiza fenomenului. Demersul nostru se situează în această direcție.

O analiză a ceea ce s-a scris conchide în primul rând faptul că, a fost meritul celor care au fost „actorii” evenimentelor, faptul că au stimulat cercetările în această direcție. Generația unirii – așa cum a „intrat” în istorie – a determinat și modul de transmitere a trăirilor și faptelor de atunci, urmașilor. Pentru prima dată, românii erau adunați în granițele aceluiași stat și-și puteau decide singuri soarta viitoare. Au fost clipe, momente solemne, care trebuiau asumate în creuzetul valorilor perene ale noului stat național unitar român.

De aceea, producția istoriografică ulterioară, referitoare la derularea proceselor din anul 1918 în Transilvania a fost marcată de acest aspect. În acest context, realizările s-au datorat fie unor actori ai evenimentelor, fie, ulterior, cercetărilor pe această temă. Toate au avut însă ca trăsătură generală potențarea caracterului peren al unirii¹.

A urmat „decada” împlinită istoriografic în 1929, prin publicarea unor studii enciclopedice, asumate, spunem noi, sub ideea din titlul studiului lui Nicolae Iorga, *Ce a primit și ce a dat Ardealul*². Cea de a doua decadă, din 1938, a fost un bun prilej de rememorare, mai ales *instituțional*, prin multitudinea documentelor de

* Vezi sinteza realizată în vol. *Anul 1918 în județul Bistrița-Năsăud. Contribuții documentare*, coordonatori, Adrian Onofreiu, Ioan Pinteza, Cornelia Vlașin, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2018; Adrian Onofreiu, *Prolegomene referitoare la anul 1918*, în „Anuarul Bărgăuan”, VIII, 2018, pp. 109-146.

1 Menționăm ca repere, Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919. Volumul al II-lea*, Tipografia „România Nouă”, Teodor I. Voinea, Str. General Dona, nr. 26, București, f. a., cu a doua ediție, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, Ediția a II-a, Refăcută în întregime și mult adăugită, în 3 volume, Volumul III, Ed. Casei Școalelor, București, Atelierele „Cartea Românească”, f. a.; Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Editura revistei Societatea de Măine, Cluj, 1926.

2 *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, Vol. I-III, Cultura Națională, București, 1929.

sinteză create, însă ocultată de hiperbolizarea personajului cheie al momentului, regele Carol II³. Marcarea a 25 de ani de la evenimente a fost influențată de consecințele celui de al II-lea Dictat de la Viena, din 30 august 1940, așa că în 1943 au fost valorizate – în principal – *documentele unirii*, ca argument pentru refacerea României întregite⁴.

În condițiile regimului instaurat după al doilea război mondial, istoriografia a reluat modelul aniversărilor ciclice. În 1968, la semi-centenar, s-a realizat o sinteză cu caracter generalizator și model de urmat⁵, pentru ca, la 80 de ani de la evenimente, și într-o conjunctură internațională nefavorabilă României, să se producă cea mai amplă realizare – cel puțin, din punct de vedere al spațiului tipografic! – de până atunci⁶. Meritorie din punctul de vedere pe care l-am enunțat, tentativa a dus însă la disiparea bazei documentare din teritoriu și centralizarea la Arhivele Naționale din București⁷. A fost sigur, și momentul din care „monopolul” cercetărilor documentare s-a concentrat în capitala țării, iar inițiativele locale s-au lovit de atitudinea ușor obtuză și orgolioasă – chiar și după 1989 – a „centrului”, căruia i se cuvenea totul, „provincia” putea să mai aștepte⁸.

În acest context, realizările la nivelul actualului județ Bistrița-Năsăud prezintă multe similitudini. Interogația argumentativă reține în primul rând, preocupările istoriografice debutate și continuate în deceniul 8 al secolului XX, interogarea – în forma interviului – a amintirilor participanților la evenimente și prezentarea aportului la actul unirii a unora din personalitățile locale. Ele au avut continuitate și după 1989, prin publicarea unor studii/lucrări tematice, dedicate creionării portretelor celor care au fost „mandați” să reprezinte comitatul/județul la adunarea de la Alba-Iulia, evocarea memorialisticii personajelor implicate în desfășurarea evenimentelor, a rolului important avut în crearea cadrului organizatoric al adunării de la Alba-Iulia, datorită misiunilor asumate din partea guvernului și a regelui în toamna anului 1918, sau, a luptei transilvănenilor în anii premergători unirii. „Înregistrări” ale evenimentelor din anul 1918 au fost cuprinse și în lucrări monografice ulterioare, pentru localități din județul Bistrița-Năsăud. De asemenea, s-au concretizat în analize de sinteză referitoare la informațiile documentare, în contextul Centenarului⁹.

Abordând în continuare *sursele documentare* referitoare la subiect, constatăm că ele ne prezintă cronologic mersul evenimentelor, începând cu cele de la începutul anului 1918, care surprind tendințele de clarificare a poziției în cadrul mișcării naționale a românilor transilvăneni. Analiza mărturiilor documentare arată *sincronismul* acțiunilor din zonă cu cele generale, de la nivelul Transilvaniei. Nu induce mirare faptul că aceste

3 Sinteza documentară pentru județul Năsăud de atunci, la Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938*, în „Revista Bistriței”, XXI/2, istorie, 2007, pp. 145-172.

4 MAREA UNIRE DE LA 1 DECEMBRIE 1918, Biblioteca Despărțământului București al Asociațiunii „ASTRA”, București, 1 decembrie 1943.

5 Ștefan Pascu, MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA-IULIA încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, Cluj, 1968. Tematică reluată la momentul aniversar „65”, Idem, *Făurirea statului național unitar român. 1918*, vol. I-II, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983.

6 1918 la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918, coordonatori principali, Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu, vol. I-X, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989. Deși notabilă ca și *amplitudine* – ceea ce justifică și apariția editorială decalată cu un an – nu corespunde din punct de vedere al *acribiei științifice*, trădând carențele necunoașteri – datorită sistemului de centralizare a documentelor din arhive la București, fără a consulta depozitarii și administratorii locali – în primul rând, a realităților locale, mai ales în ceea ce privește *numele* celor care au fost actorii evenimentelor.

7 Chiar dacă acest demers a încălcat un principiu de bază al teoriei și practicii arhivistice, acela al *apartenenței teritoriale*, potrivit căruia documentele create la nivelul unei zone/regiuni, de varii entități, instituții, persoane publice sau de drept privat, aparțin aceleia și se păstrează în locurile unde au fost create. Și mai grav a fost faptul că documentele au fost grupate sub denumirea generică de fonduri ale *Consiliilor Naționale Române* din județele de unde proveneau, ignorându-se faptul că majoritatea documentelor aparțineau unor creatori, cu totul alții decât organismele în numele cărora au primit denumirea oficială. Eroarea a fost îndreptată în ultimii ani prin înapoierea documentelor la structurile teritoriale ale arhivelor cărora le aparțin.

8 Este necesar să amintim și un alt inconvenient, cel al dificultății deplasărilor la București, atât de natură financiară, cât și ca funcționare a instituțiilor de aici. Căci despre digitalizare, ... încă nu a sosit timpul! Situația a fost remediată în perioada din urmă, când documentele tematice s-au „întors” acolo unde au fost create, „acasă”.

9 Sinteza tuturor acestor preocupări, la Adrian Onofreiu, *1918 O lume în schimbare. Perspectiva Centenarului, în Bistrița-Năsăud Generația Marii Uniri*, Volumul I, Ed. Nosa-Nostra, Bistrița, 2017, pp. 3-31.

organisme s-au constituit, în primele zile ale lunii noiembrie, sub denumirea de Consiliul Național Român comitatens, cu reședința la Bistrița, ca și atitudinea oarecum diferită a Năsăudului.

Apoi, peste tot în localitățile comitatului, documentele arată modul democratic și în același timp, caracterul popular, dat de participarea majorității locuitorilor la luarea deciziilor importante. În prima fază, s-au constituit, începând cu 5 noiembrie 1918, consilii naționale în localități, fie ele situate în apropierea centrelor importante, fie, în zone mai puțin accesibile, de pe văile laterale ale principalelor râuri sau a drumurilor care se desprindeau din arterele principale de comunicație. Peste tot, s-au ales, la inițiativa frunțașilor locali, consilii formate din cei mai vrednici locuitori, gospodari ai satelor, la care se adăugau preoți, învățători, mici funcționari sau meseriași, pe baza îndrumărilor conținute de liderii clujeni ai mișcării naționale.

Desigur, în acest context era necesară asigurarea funcționării noilor organisme create, a ordinii și liniștii în localități, în așteptarea momentelor hotărâtoare. A fost meritul individual, dar mai ales colectiv, al celor care au direcționat comportamentul și atitudinea în direcția realizării dezideratului național. De aceea, documentele vorbesc despre înarmarea gărzilor naționale, de patrulare care căutau să preîntâmpine acțiuni nelalocul lor, de mici diferende chiar cu grupuri izolate ale românilor, epuizați de serviciul îndelung, voit cazon, de plata acestor structuri, la „obolul” căreia și-au adus contribuția și instituțiile de credit românești. În sinteză, acțiunea lor a avut ca deziderate, sprijinirea Consiliilor Naționale Române în preluarea administrației publice, menținerea și apărarea ordinii, susținerea efortului poporului de a-și manifesta liber, pe cale plebiscitară, voința de unire cu România.

Din această perspectivă documentele ne deslușesc și calea aleasă de români. La fel ca pe întreg cuprinsul Transilvaniei, și aici s-au desfășurat adunări, consemnate în protocoale, în care poporul, cei mulți, care au fost lipsiți de cuvânt, s-au transformat dintr-o dată, în glasul care chema la fapte! În consultările populare din perioada 26-29 noiembrie 1918, s-au ales și prevăzut cu credenționale reprezentanții cercurilor electorale, localităților, asociațiilor/societăților, gărzilor naționale, împuterniciți să exprime dorința locuitorilor din comitat la Marea Adunare Națională a poporului român. De asemenea, plenipotențiații au participat, în totalul celor 1.228 de delegați, la adunarea plebiscitară de la Alba-Iulia.

A urmat un parcurs sinuos și întortocheat al instaurării administrației românești, după formula uzitată în epocă, a „preluării imperiului”. Relevante sunt în acest sens în primul rând, documentele create de biserică, în care sunt cuprinse directivele generale. Apoi, instituții publice fac apel la combaterea distrugerilor și păstrarea ordinii publice. Implicarea României în războiul contra Ungariei bolșevice a determinat chemarea la arme a populației transilvănene de către Consiliul Dirigent, sau prin publicarea unor acte imperative, ordonanțele Comandantului trupelor din Transilvania, generalul Mărdărescu, privind pedepsele pentru infrafracțiunile și crimele produse în teritoriul Transilvaniei până la Tisa, considerat zonă de ocupație militară; protestul organizat în cercul Teaca față de ocuparea Banatului de către sârbi.

Documentele vorbesc și de noua organizare din Transilvania: administrarea fondurilor grănicerești, oferă date privind situația economică, socială, sanitară, asigurarea ordinii publice din comune; modificări în programa școlară la Gimnaziul din Năsăud; încetarea contactelor cu guvernul maghiar; rămânerea provizorie în vigoare a legilor și regulamentelor emise înainte de 18 octombrie 1918; organizarea Partidului Național Român în județul Bistrița-Năsăud în vederea participării la alegerile parlamentare; combaterea propagandei maghiare: metode – presă, agenți, mijloace – dezinformare, discreditarea autorităților românești, desconsiderarea a ceea ce este românesc, coruperea cu bani a funcționarilor și oamenilor simpli, specularea nemulțumirilor poporului român, predici în biserică, îndemnuri la insubordonare adresate soldaților români, organizarea unor gărzi înarmate, promisiuni de reformă agrară, instrucțiuni pentru prefect, pretori, protopopi, preoți, inspectori școlari, membrii ai corpului didactic, primari și notari pentru combaterea propagandei maghiare.

Analiza situației la nivelul comunităților locale, reprezentate de microcosmosul așezărilor rurale cu atitudini adânci în trecut de respect a autorității, cu grija pentru conservarea averii individuale și colective, cu speranța în mai binele așteptat de generații întregi ne descoperă o altă față a desfășurării evenimentelor. Această lume profundă, ostilă schimbărilor bruște, care se obișnuise cu războiul – fără a-și mai aduce aminte de el – ca o parte a vieții cotidiene, are dintr-o dată revelația *schimbării*.

Primele semnale sunt aduse de soldații care se întorc de pe fronturile conflagrației și care în mare parte sunt contaminați de idei revoluționare; ei devin agenții schimbării, la îndemnul lor se constituie comitete de acțiune și inițiativă, sunt contestate autoritățile locale și ei definesc cel mai bine noțiunea de *schimbare* a

unei lumi apuse. Acestora li se realizează cu bune intenții, în primul rând *inteligenta* satelor, atâta câtă mai era rămasă acasă, reprezentată de preoți, dascăli, alți indivizi care nu fuseseră angrenați de malaxorul conflagrației ca și combatanți activi.

La acțiunile și inițiativele acestora rezonază *poporul*, populația așezărilor, cei atât de obidiți în trecut și care suportau cu stoicism atât pierderile de vieți omenești – prin membrii familiilor mobilizați – cât și toate greutățile și privațiunile din timpul războiului. Aceste două componente au acționat în direcția *schimbării* și lor le-au fost adresate mesajele și acțiunea practică a elitei naționale românești din Transilvania.

Create ulterior evenimentelor, la inițiativa autorităților centrale sau locale, o categorie aparte a documentelor se referă la constituirea și activitatea gărzilor naționale române. Beneficiem astfel de serii întregi de nume a celor care, la nivelul microcosmosului reprezentat de localitățile de origine, au asigurat liniștea, ordinea și siguranța locuitorilor, atât cât acest fapt a fost posibil, în condițiile deosebite din acele vremuri.

Aceste documente, realizate din prezentul pe care-l evocă și până la sfârșitul perioadei interbelice ne prezintă înșiruirea celor care și-au asumat, la nivelul comunităților locale, rolul și rostul de străjeri ai evoluției istorice.

Contextul în care au fost realizate și păstrate oferă informații extrem de interesante pentru istoria locală. Astfel, se pot identifica momente succesive ale întocmirii situațiilor tabelare, păstrate în fonduri documentare. În primul rând, este vorba despre informații referitoare la constituirea și activitatea gărzilor naționale române. În structura comitatului/județului Bistrița-Năsăud din 1918, informațiile referitoare la acest subiect au fost înregistrate, în prima etapă, concomitent cu perioada constituirii și activității lor. A urmat a doua etapă, care a avut ca bază – ca de altfel, pentru întreaga Transilvanie – Ordinul circular al Ministerului Internele, Directoratul General din Cluj, nr. 834 din 10 mai 1920, prin care se solicitau subprefecților date despre „unitățile ce au ființat în Transilvania de la revoluție și unde s-au vărsat la desființare arhivele”, urmând a comunica numele comunei în care a ființat unitatea, numirea unității (garda națională sau voluntari), numărul membrilor, timpul de când până când a funcționat, dacă a capturat sau nu, de facto, materiale de la fosta armată austro-germană, a purtat registre de intrare-ieșire, unde se află arhiva unității, dacă a vărsat-o, unde, când și la ce autoritate¹⁰.

Răspunsul instituțiilor administrative interogate a variat, consemnând faptul că „unitățile care au fost înființate numai pe durata revoluției, după informațiunile câștigate, fie, *n-au avut arhivă* (s.n.) sau atașarea unor tablouri despre unități sau, consemnarea faptului că „n-au fost gărzi organizate”. Documentele redau și modalitatea de plată a acestor structuri/unități. La interogația autorităților centrale, majoritatea localităților au înaintat conspecte ale sumelor de bani cheltuite cu echiparea și întreținerea gărzilor naționale, pe perioada cât acestea au funcționat. Decontarea cheltuielilor a fost făcută fie imediat, de către instituții bancare locale¹¹, fie, ulterior, de către Consiliul Dirigent și apoi, Directoratul General Cluj al Ministerului Internele¹².

Consemnăm apoi faptul că s-au păstrat, în cadrul instituționalizat, informații referitoare la modalitatea de înregistrare a celor care au făcut parte din gărzile naționale și a foștilor voluntari. Debutat în județul Bistrița-Năsăud în anul 1923, când s-a consemnat prima încercare de constituire a despărțământului județean al Uniunii foștilor voluntari, procesul s-a extins pe întreaga perioadă interbelică. O primă înregistrare – bazată pe instituționalizarea inițiativei – a fost făcută în anul 1934. Comunicarea Ministerului de Interne solicita punerea la dispoziție a datelor referitoare la numărul foștilor voluntari și legionari aflați pe teritoriul comunei, „pentru a Vi se putea trimite buletine individuale în număr corespunzător”¹³. Documentul invocat cuprindea date referitoare la nume și prenume, domiciliu, dacă trăiește sau e mort, starea civilă (numele soției), religia, ocupația, știința de carte, numărul și vârsta copiilor, averea, dacă a fost împrumutat, unitatea și gradul avut în armata austro-ungară, unde a fost făcut prizonier, când s-a înrolat, gradul și în ce unitate a servit ca voluntar, dacă a fost decorat, dacă a participat la mobilizarea decretată de Consiliul

10 Idem, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 340/1920, f. 1.

11 Banca „Bistrițiana” și banca „Coroana” au avansat sumele necesare soldei ofițerești și a milițienilor gardiști”; apud. Pavel Tofan, *Memorii din 1918...*, p. 80.

12 Vezi la ANBN, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 330/1921, tabelul centralizator pe județ, ff. 12-13 și documentele aferente, *passim*.

13 *Ibidem*, f. 4.

Dirigent, dacă a fost dezertor din armata română, dacă manifesta interesul de a fi reangajat în armată. O fișă completă, cu date de esență referitoare la calitatea de fost voluntar sau legionar¹⁴.

Informațiile au fost extinse în anul 1934 cu referire la foștii membrii ai gărzilor naționale române din anii 1918-1919. Conspectele tabelare cuprindeau date referitoare la nume și prenume, data nașterii, gradul militar avut în garda națională, garda națională în care a servit, ocupațiunea la momentul recenzării, domiciliul și dacă a fost decorat/posedă brevet¹⁵.

În anul 1938, prin adresa Prefecturii județului Năsăud nr. 15.393 din 18 iulie¹⁶, au fost solicitate – în termen de 10 zile – tablouri care să cuprindă locuitorii din toate comunele care în 1918-1919 au făcut parte din gărzile naționale, arătându-se într-o rubrică aparte dacă mai trăiește și care e adresa lui actuală¹⁷.

O ultimă înregistrare s-a făcut în anul 1940 determinată de adresa Ministerului Apărării Naționale nr. 66.581/1940 „cu privire la întocmirea tabelelor definitive de toți membrii fostelor Gărzi Naționale din 1918-1919”, a avut ca motivație acordarea pentru cei înscriși în tabele, a medaliei Ferdinand I cu spade¹⁸, fapt instituit prin Înaltul Ordin al Majestății Sale, Regelui, nr. 70.830 din 15 decembrie 1935.

Formatul tabelar cuprindea date referitoare la nume și prenume, gradul avut în garda națională, garda la care a activat, anul nașterii, numele părinților, dacă a fost condamnat sau dezertor, dacă era în viață, purtarea în viața civilă, cercul de recrutare¹⁹.

În acest mod, s-au salvat pentru viitor, în format tabelar, serii de nume ale celor care la cumpăna anilor „viforoși” 1918-1919 și-a asumat rolul esențial, de a asigura ordinea, siguranța publică și administrarea treburilor curente ale comunităților din care făceau parte. Aceste organisme au înlocuit vechile autorități, retrase timpuriu, în toamna târzie a anului 1918 și au asigurat continuitatea vieții zilnice, fără intruziuni sau manifestări de anarhie sau nesupunere, în calitate de autorități locale.

Deși tabele întocmite sunt „amprentate” de coloratura politică a momentelor în care au fost realizate, cuprind totuși informații esențiale despre cei care „au făurit” acasă, în comunitățile lor, România Mare. Rolul lor a fost esențial în asigurarea racordării tuturor la ideea unității naționale.

Un loc aparte aici l-a avut activarea memoriei actanților, fapt determinat fie de momente aniversare ulterioare anului 1918, fie, de varii provocări: apariția în presă, interviuri publicate în lucrări tematice sau consemnări pentru posteritate. Ele nu au caracterul bine definit al acestui gen livresc sau, uneori, științific, dar oferă alte nebănuite satisfacții intelectuale. Deși realizate în cvasi-totalitatea lor ulterior evenimentelor pe care le descriu, au ca și trăsătură definitorie stimularea înregistrărilor din trecut. A fost posibil și în același timp, motivat acest proces, atât de implicarea unor personaje la nivel decizional în desfășurarea lor, dar și de calitatea umană a acestora, majoritatea intelectuali, formați în spațiul cultural apusean.

Fie sub forma unor consemnări în presă, a resurecției amintirilor, în cadrul interviurilor sau a înregistrării propriu-zisă a evenimentelor, aceste mărturii aduc un important și consistent aport informativ asupra evenimentelor pe care le salvează de la uitare și ni le apropie temporal. Desigur, ele au un grad variabil de

14 *Ibidem*, f. 139.

15 *Ibidem*, f. 150.

16 Motivată și de implicarea fostului comandant al Gărzii Naționale comitatense, colonelul Nicolae Anton, care solicita împrumutarea cu pământ, în virtutea calității avute. În acest context, demersul lui a determinat „conscrierea” tuturor celor îndreptățiți din județul Năsăud de atunci, care au făcut parte din aceste structuri. În context, colonelul solicita organizarea de către autoritățile locale a unei „serbări comemorative și dezvelirea unei plăci” pe pereții fostei cazărmi a honvezilor din Bistrița, nucleul comandei Gărzii Naționale comitatense. Prefectura a solicitat autorităților din fiecare localitate întocmirea, „în termen de 10 zile, a unui tablou cu locuitorii din toate comunele din plasa D-vs., care în 1918-1919 au făcut parte din Gărzile Naționale Române”; *Idem*, d. 1.789/1940, f. 236.

17 *Ibidem*, f. 236/v. Tabele întocmite conțineau informații referitoare la nume și prenume, adresa din momentul întocmirii și consemnarea faptului dacă era în viață. Inițiativa s-a înscris în cadrul general al manifestărilor și acțiunilor comemorative ale regimului regelui Carol II, la 20 de ani de la unire; vezi Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938*, în „Revista Bistriței”, XXI/2, istorie, 2007, pp. 145-172; *Idem*, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud. Sinteză pentru perioada 1932-1937*, în *Idem*, XXIII, 2009, pp. 153-188.

18 Erau exceptați: membrii decedați; condamnați de instanțele civile pentru diferite fapte infamante; membrii care au fost dezertori din armata română sau condamnați de instanțele militare pentru dezertare sau nesupunere la concentrare; membrii care au primit medalia Ferdinand prin Asociația Voluntarilor din Război; ANBN, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 1.795/1940, f. 291.

19 *Idem*, d. 76/1940, f. 14. În aceste tabele erau omise anumite categorii, reprezentate de grupuri etnice minoritare.

subiectivism și au fost influențate fie de momentele aniversare în care au fost scrise, fie, de ocultarea unor adevăruri, în cazul celor de după al doilea război mondial.

Cu atât mai mult au aceste trăsături în cazul „redescoperirii” momentului „astral” din anul 1918. Și, parcă sunt mai evocatoare aici, în arealul geografic al județului Bistrița-Năsăud, datorită calității intelectuale a celor care le-au realizat, ca și a conținutului lor, cu certe valențe de inedit și consemnare a detaliilor.

Din categoria consemnărilor pentru posteritate se desprind cele aparținând unor intelectuali implicați în derularea evenimentelor din toamna anului 1918. Menționăm între aceștia pe Pavel Tofan. Implicat în activitatea de organizare a consiliilor și gărzilor naționale atât în reședința comitatului, Bistrița, cât și în localități de pe văile Bârgăului și Someșului, a reținut și transmis posterității informații importante, care ne dezvăluie fapte, întâmplări, în desfășurarea lor. Momentele dramatice de conștientizare – în calitate de tribun al poporului – a maselor în sensul mersului istoriei, zugrăvite stilistic, aduc un plus de valoare și definesc modelul atitudinal pentru acea perioadă. Doar „tabloul”, voit teatral, al rușii „în mii de bucăți” a chipului împăratului și dezlegarea în acest fel, de jurământul prestat lui de poporul din Leșu ar fi suficient pentru a valoriza superior mesajul pe care-l transmit consemnările realizate de Pavel Tofan²⁰.

În același registru se înscrie procesul de apelare la resuscitarea memoriei în cazul lui Victor Onișor. Bazat pe faptul că s-a implicat din tinerețe în mișcarea de eliberare a românilor transilvăneni, mai întâi în cadrul comitatului, apoi, și la nivel național, acesta a dobândit o vastă experiență politică. I-a fost de folos și activitatea în calitate de proprietar și director al ziarului „Revista Bistriței”.

Realizarea introspecției în trecut²¹ se constituie sub forma unui amplu studiu, cu caracter exhaustiv, care începe prin enunțarea unor considerații de ordin general, referitoare la situația românilor transilvăneni. Din postura de participant apropiat decidenților mișcării naționale, Onișor prezintă în amănunt – de multe ori, lăsând impresia implicării directe – momentele importante ale drumului spre Alba-Iulia. Sunt consemnate în acest demers restitativ, stenogramele ședinței parlamentului budapestan din istorica zi de 18 octombrie, în care Alexandru Vaida Voevod a citit declarația de independență a Transilvaniei, documentele întocmite de comisia mixtă care a anchetat masacrul de la Beliș, preparativele pentru adunarea națională, iar la final, procesul-verbal, cu luările de cuvânt ale președintelui Partidului Național Român, Gheorghe Pop de Băsești, Ioan Suci, Vasile Goldiș – care a citit textul rezoluției în prezența celor 1228 de reprezentanți ai românilor transilvăneni – Iuliu Maniu, Iosif Jumanca, propunerile pentru Marele Sfat Național, citite de Alexandru Vaida Voevod, cuvântarea adresată poporului pe „de pe câmpul lui Horea” de episcopul ortodox al Caransebeșului, Miron Cristea, lista membrilor Marelui Sfat Național și schimbul de mesaje cu suveranul și regina României²².

Într-un registru diferit se situează „amintirile” actorilor acelor vremuri, apărute în publicații periodice, fie imediate evenimentelor, fie, la momente aniversare. Din această categorie menționăm, în ordine cronologică, în primul rând, pe cele apărute la aniversarea unui deceniu de la Unire. Primul care și-a interogat memoria a fost Ionel Scridon, viitorul medic bistrițean. Acesta evoca pentru început, starea de dezintegrare a monarhiei bicefale în toamna anului 1918, surprinsă în capitala Ungariei, definită de zgomot, strigăte pe străzi: Trăiască revoluția, jos cu armele, scăparea frâielor conducerii din mână, spargerea magazinelor, risipirea averii publice, eliberarea pușcăriașilor, toate trăite în dimineața zilei de 31 octombrie 1918, în Bu-

20 Pe larg, Pavel Tofan, *Memorii din 1918*, ed. Andreea Salvan, în *Bistrița 90 de ani de la Marea Unire*, Ed. Barna's, Bistrița, 2008, pp. 69-108.

21 Intuim noi, la momentul aniversar a 10 ani de la unire, în 1928.

22 Menționăm aici și notațiile memorialistice aparținând altui participant la evenimente, Enea Grapini, publicate de nepotul lui, Florea Grapini, *Enea Grapini și ziua cea mare*, apărută sub egida fundației „Constantin Titel-Petrescu”, București, noiembrie 1999; documentele anexate unei ample prezentări a evenimentelor din toamna anului 1918, trimise de Solomon Haliță lui Constatin Kirițescu, autorul primei monografii a războiului de întregire a neamului, în anul 1921; *apud*. Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond personal *Haliță Solomon*, d. 88, *passim*, (în continuare, ANBN, fond...d.); consemnările pentru zona Becleanului, la Mircea Gelu Buta, *Memoriile unui gimnazist năsăudean. Notarul Grigore Ilișiu (30 mai 1890-2 martie 1960)*, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, XIV, 2015, pp. 213-230; cele datorate pretorului năsăudean de atunci, Ioan Șerban, *Autobiografie*, în *Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, ediție îngrijită și note de Cornelia Vlașin, Adrian Onofreiu, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, doc. 253, pp. 271-273, sau cele rămase de la comandantul Gărzii Naționale Române din comitatul Bistrița-Năsăud, Nicolae Anton; ANBN, fond *Prefectura județului Năsăud* – nr. bază, dos. 1789/1940, f. 232-234.

dapesta. La fel de plastic redă și intrarea armatei române în Bistrița, în ziua de 4 decembrie 1918, în frunte cu maiorul Coroamă, cel care devenea garantul securității românilor, a actului unirii, în sine și al funcționării Consiliului Dirigent²³.

În același registru, revizorul școlar român de mai târziu, Ioan Pavel, instituit ca director al Școlii civile de băieți din Bistrița, rememorează momentele deosebite prin care a trecut atunci când a pus în practică mandatul Consiliului Dirigent de a prelua școala de la fostele autorități maghiare, pe seama statului român, în martie 1919. După ce consemnează faptul că atât la Năsăud, cât și în Bistrița „se potoliseră valurile unei revoluții amenințătoare, destrăbălate și distructive” expune conținutul adresei conducerii unității școlare referitoare la ceea ce urma să se întâmple. Acest document arăta starea de fapt din Transilvania, ca și persistența funcționarilor maghiari în a menține legăturile cu Budapesta și a refuza orice dialog cu noile autorități române. Atitudinii ostile a corpului profesoral maghiar de la școală i s-a răspuns prin impunerea manifestă a noilor autorități românești, care au preluat școala, „sub scutul a 8 soldați, în frunte cu locotenentul Berindeanu, comandantul pieții orașului Bistrița, în curs de o oră, fiind de față întreg corpul profesoral, în funcție cu directorul Czvajna I., precum și elevii școlii, s-au îndeplinit toate formalitățile de predare și preluare a acestei școli pe seama statului român²⁴.

Fostului deputat al județului Someș în perioada interbelică, Gh. Pop îi datorăm consemnări referitoare la atmosfera din Năsăud. Refugiat în 1914 în România, s-a reîntors acasă în toamna târzie a anului 1918. După ce a trecut de la Vatra-Dornei, alături de trupele române comandate de maiorul Tomescu, prin Dorna Căndrenilor, a ajuns în localitatea Coșna. Aici au fost întâmpinați de garda națională română și impresionați de faptul că autoritățile maghiare s-au refugiat, iar frâiele comunei au fost preluate, așa cum se considera firesc, de preotul din localitate. Drumul a continuat prin pasul Suhard, la Rodna și, pe parcursul a 17 ore de drum cu căruța, până la Năsăud, peste tot, nu au întâlnit reprezentanți ai vechilor autorități. În schimb, în toate localitățile, au văzut, alături de tricolorul arborat, inscripții care defineau noile autorități: „Senatul național român” sau „Garda națională română”. Sentimentul biruinței era atât de pregnant, încât se manifesta prin trăiri deosebite, definite de „o bătaie puternică, un delir amețitor în acest belșug de culori naționale și un dulce sentiment de răzbunare pare a se desprinde pe fiecare față când își înfinge semnul naționalității stăpânitoare pe un pământ dezrobot de curând²⁵.

Următorul moment aniversar, împlinirea a 25 de ani de la unire a fost trăit în cumplita tragedie a „dezdăcinării” vremelnice a unei părți din Transilvania, la 30 august 1940. Poate cu atât mai mult, și resuscitarea memoriei referitoare la unire s-a realizat într-un patriotism accentuat.

Același personaj își rescrie amintirile din preajma unirii. Evocarea este însă mai plină de patos și oferă informații noi, referitoare la una din misiunile de sondare a realităților din Transilvania, asumată fără acordul autorităților centrale românești, aflate în refugiu la Iași. Planul a fost acela ca un grup de 100-200 de inși să pătrundă în Transilvania, unde să provoace „reînceperea unui război național, întrerupt înainte de atingerea obiectivului”, motivat și de atitudinea percepută ca șovăielnică, a guvernului Brătianu. În zona Dornelor, realitățile arătau faptul că „bătrânul imperiu a lui Francisc Iosif, mort cu doi ani înainte, se prăbușea fără glorie „trosnind din toate încheieturile”, cum spune o formula de stil deplasată. În realitate el se descompunea fără prea mult zgomot, ca o alcătuire în care bucașile rău încheiate se desfac una câte una”. Cu atât mai emoționantă a fost revederea Năsăudului, unde trei din membrii grupului au ajuns a doua zi. Știrea sosirii celor trei ofițeri, care purtau camuflată, uniforma armatei române a determinat atitudini de neînchipuit cu câteva zile în urmă. „Rând pe rând vin oamenii la micul restaurant unde luăm masă ca să se încredințeze cu ochii lor, să pipăie cu privirea „minunea” unui om ce poartă cu adevărat uniforma Ostașu-

23 Ionel Scridon, 1918, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul IX, nr. 10, 10 mai 1929, p. 6. Este interesantă sublinierea tânărului medicinist referitoare la rolul armatei române. După ce arată că în 24 ore ordinea a fost restabilită de soldați, deși erau slabi îmbrăcați, oboșiți de atâtea suferințe și drum, înarmați însă, atât de bine și atât de tare la suflet, rostește un adevăr axiomatic pentru situația imediată unirii, și anume, „mi-a rămas convingerea adânc infiltrată până astăzi în sufletul meu că un hotărâtor factor al dezrobirii Ardealului a fost această armată, sub a cărui scut a putut funcționa Consiliul Național, Consiliul Dirigent în sânul cărora se aflau mulți reprezentanți ai guvernului de astăzi, a căror ordine, decrete, numai după ce s-a pus sub ocrotirea armatei românești venită de peste Carpați au fost ascultate și au putut fi executate”.

24 Zece ani... O pagină din istoria școlilor românești din Bistrița, în „Gazeta Bistriței”, anul IX, nr. 10, 10 mai 1929, p. 10.

25 *Ibidem*, p. 6.

lui Dezrobotor”, iar cei trei au fost percepuți ca „eroii unui însemnat eveniment ce se anunță, prevestitorii Armatei Române”²⁶.

Mărturii valoroase rescrie în 1943 și Laurențiu Oanea. El oferă detalii despre misiunea lui Solomon Haliță în Transilvania, la Comitetul Național Român, ca observator și ca organ de legătură între acest organism și guvernul din Iași. Delegația a fost compusă din Solomon Haliță, Dr. Ion Bordea din Brașov, Dr. Ion Boeru de la Turda, Gavrilă Petri din Nepos, județul Năsăud, locotenentul Sidor Popovici de la Dej și cel care-i consemnează activitatea. După popasuri la Prundu Bârgăului, Bistrița și Năsăud, s-au făcut evaluări ale organizării și forței gărzilor naționale române din comitatul Bistrița-Năsăud, concluziile arătând faptul îmbucurător potrivit căruia „delegația s-a convins de buna funcționare a gărzilor naționale, care erau gata să pună la dispoziția Consiliului Național trupele necesare pentru reprimarea actelor josnice ale gărzilor ungurești din împrejurimi și să servească drept scut pentru pregătirea lucrărilor de participare la adunarea de la Alba Iulia” și, în caz de necesitate – „ca acoperire pentru Ardealul de Nord”. Apoi, descrie faptul că în perioada 28 octombrie-11 noiembrie 1918 s-au organizat în tot comitatul Bistrița-Năsăud consilii și gărzi naționale române, care au avut ca și trăsătură principală disciplina deosebită și executarea pazei de zi și de noapte în mod excepțional, apropiat rigorilor militare. O altă acțiune importantă a fost aceea prin care au fost dezarmate posturile de jandarmi unguri și în special, punctele întărite din Călimani, Tihuța, Măgura Calului, Rotunda, pentru a deschide granițele către Moldova și Bucovina.

Autorul continuă prin a relata numele delegaților năsăudeni trimiși la Alba-Iulia, participarea lui Solomon Haliță, constituirea Consiliului Dirigent și încheie prin a-și defini motivația retrospectivei istorice a evenimentelor din anul 1918 – drept unul care „a avut fericirea și rolul de a îndeplini funcțiunea de secretar al adunării” – ca o schiță despre „rolul, pe care bărbații năsăudeni l-au avut în pregătirea și desăvârșirea actului Unirii de la Alba Iulia, ca unul care *am avut rolul de cronicar fidel al vremurilor înălțătoare, pe care le-am trăit* (s.n.), al faptelor istorice, care ne-au dat Unirea tuturor Românilor”²⁷.

Din Rodna se „confesează” preotul Titus Mălai. Mărturiile lui cuprind relatarea sosirii soldaților de pe fronturi acasă, dezarmarea jandarmilor și evacuarea autorităților ungurești. Sub comanda locotenentului Florian Matei – „în uniformă model francez” – ca fiu al Rodnei, care a preluat comanda gărzii naționale, organizarea s-a desăvârșit. S-au eliberat autorizații de circulație liberă și călătorie, a fost instituită cenzura, telefonul și-a orientat atenția spre Coșna și suprema dorință era „să se afle unde sunt armatele salvatoare ale fraților de peste creste și când va bate ceasul fericit al sosirii”.

De la centrul Rodna pleca, pe urmă, cuvântul de ordine în toată regiunea, pe Someș în sus, pe Valea Ilvei: Măgura, Poiana, până la Coșna. Pe turnurile bisericilor era arborat drapelul românesc, confecționat cu grijă și sfințit de preoți. S-au tras salve pentru semnalarea clipei solemne – așteptată de veacuri – pentru preluarea imperiului. Toate acțiunile au constituit, împreună, „avantgarda vizionarilor, care au mai aprins odată torțele purtătoare de lumină pe culmi, pentru a deschide drumul armatelor liberatoare și a da împlinire visului părinților și strămoșilor noștri”²⁸.

Sunt toate aceste creionări lapidare, suport pentru aprofundarea cercetărilor referitoare la o temă de interes național, dar mai ales, local. Speranța noastră este aceea de a determina, prin considerațiile de față, provocarea unor dezbateri și implicarea celor interesați, pentru lămurirea problemelor/aspectelor cuprinse în interogațiile de început ale demersului. *Sine ira et studio*, dar mai ales, având ca determinare, perspectiva analizei istorice lipsită de conotații ale interpretărilor subiective, în funcție de „ciclicitatea” evocărilor trecutului, oricare ar fi ele!

26 Gh. Pop, *La Năsăud în preajma Unirii*, în „Plaiuri năsădene”, București, anul I, nr. 1, 1 iulie 1943, p. 3.

27 Laurențiu Oanea, *Năsăudenii și Unirea Ardealului*, în *Idem*, nr. 8, 1 decembrie 1943, p. 1, 4.

28 Titus Mălai, *Rodna Veche în istoria talazurilor revoluționare din 1918*, în *Ibidem*, p. 3.

1918: Surse și resursa istoriografică pentru județul Bistrița-Năsăud

(Rezumat)

Studiul prezintă două planuri ale desfășurării evenimentelor din anul 1918. În primul rând, sunt analizate realizările istoriografice, atât la nivel național cât și local. În partea a doua, sunt prezentate principalele resurse științifice pentru analiza subiectului, concretizate în: documente referitoare la derularea evenimentelor, cele care redau starea arhivelor și înregistrările tabelare ale membrilor gărzilor naționale din localitățile comitatului, urmate de consemnările memorialistice ale actorilor principali, fie sub formă manuscrisă, fie, publicate în presa locală, ulterioară evenimentelor.

1918: Les sources et la ressource historiographique pour le département de Bistrița-Năsăud

(Résumé)

L'étude présente deux plans du déroulement des événements de l'année 1918. Tout d'abord, nous analysons les réalisations historiographiques nationales et locales. Dans la seconde partie, nous présentons les principales ressources scientifiques nécessaires à la description du sujet : des documents relatifs au déroulement des événements, qui rendent compte de l'état des archives et des feuilles d'enrôlement dans les gardes nationales dans les localités du comté, suivis par les écrits mémoriaux des principaux acteurs, des manuscrits ou des récits présentés par la presse locale immédiatement après les événements.

Contribuția locuitorilor din regiunea Bistrița-Năsăud la «Fondul jertfelor liniei demarcaționale» (1919)

Vasile MĂRCULEȚ
Alexandru BUCUR

Cuvinte cheie: Bistrița, Năsăud, Sibiu, Fondul jertfelor liniei demarcaționale, Reuniunea femeilor române.

Keywords: Bistrita, Nasaud, Sibiu, Border Line Victim's Fund, the Reunion of Romanian women.

Unirea Transilvaniei cu România, proclamată de marea adunare a națiunii române, desfășurată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, a determinat o puternică efervescentă națională în rândul tuturor locuitorilor români ai provinciei. Pe plan extern, actul de la Alba Iulia, recunoscut de Puterile Aliate, a fost puternic contestat de statul maghiar, care a recurs inclusiv la folosirea forței armate pentru împiedicarea lui.

Fondul jertfelor liniei demarcaționale: înființare și evoluție. Oprirea ofensivei armatei române, în urma dispozițiilor comandamentului aliat, a încurajat forțele maghiare să reia acțiunile antiromânești, încălcând cu bunăștiință hotărârile internaționale. Profitând de oprirea ofensivei armatei române în Transilvania, forțele armate ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcație stabilită de Aliați. Scopul acestor acțiuni este clar semnalat de Constantin Kirițescu, care consemna că „*re-câștigarea Ardealului este acum obiectivul principal al sforțărilor lor*”¹.

Regimul de ocupație, cu un pronunțat caracter antiromânesc, a supus populația românească unor abuzuri greu de imaginat². Prea românească a vremii a semnalat, de altfel, atrocitățile la care au fost supuși locuitorii români indiferent de statutul lor social³.

În aceste momente dificile, solidaritatea românilor de pretutindeni avea să se manifeste cu pregnanță. În sprijinul fraților lor din zona liniei de demarcație, năpăstuiți de ocupații unguri, locuitorii din restul provinciei au venit, atât prin strângerea de fonduri în bani, cât și prin donații de bunuri materiale și de produse alimentare.

Inițiativa colectării de fonduri bănești și de ajutoare materiale, în scopul ajutorării românilor din zona liniei de demarcație, supuși represiunilor maghiare, a revenit femeilor române din Sibiu și din împrejurimi. În adunarea *Reuniunii femeilor române din Sibiu* din 18 martie 1919, acestea au decis înființarea *Fondului jertfelor liniei demarcaționale sau liniei de demarcație*. Scopul fondului, care urma să se constituie din „*colecte, chete, daruri ori alte ofrande de la locuitorii întregii țări românești, precum și de la oficii publice, bisericăști, institute particulare și de umanitate*”, era acela de a veni în ajutorul victimelor violențelor maghiare⁴.

Administrarea fondului era încredințată Institutului financiar și de credit (Banca) *Albina* din Sibiu, către care trebuiau trimise „*direct toate ofrandele*”, distribuirea ajutoarelor urmând a se realiza „*prin Comitetul Exe-*

1 Kirițescu 1989, p. 417.

2 Preda, Alexandrescu, Prodan 1994, p. 162-163; Kirițescu 1989, p. 417.

3 *Telegraful Român*, nr. 27, p. 2, 6; *Telegraful Român*, nr. 47, p. 2-3.

4 *Telegraful Român*, nr. 27, p. 2.

cutiv cu ajutorul organelor ce va afla de cuviință”, iar termenul final de încheiere a strângerii contribuțiilor era fixat pentru 1 mai 1919⁵. Însă, așa cum informațiile o vor arăta, această dată avea să fie prelungită ulterior, fără a mai fi stabilită una finală.

De asemenea, în acțiunea de strângere a colectelor s-au implicat activ patru ziare din Transilvania: *Telegraful Român*, *Patria*, *Renașterea Română* și *Unirea Poporului*. De altfel, din paginile lor dispunem de cele mai consistente informații cu privire la evoluția *Fondului jertfelor liniei demarcaționale*, la modul cum s-a constituit acesta, la valoarea donațiilor, la felul în care au fost folosite acestea și cine au fost beneficiarii lor.

Primul organism care a deschis seria contribuțiilor a fost Corpul Voluntarilor Ardeleni. Membri săi au contribuit cu suma de 10.000 de coroane⁶. La 19 martie 1919, în urma unei colecte organizate pe străzile orașului, femeile din Sibiu au strâns suma de 15.947 de coroane⁷. La rândul lor, preoții, întruniți într-un congres în Sibiu, au donat fondului 5.699 de coroane⁸. În scurt timp, contribuțiile au început să curgă de pe întreg spațiul locuit de români, astfel că, în conformitate cu cifrele publicate în *Telegraful Român*, nr. 29, din 12/25 martie 1919, în numai câteva zile de la înființare se strânseseră în fond 34.362 de coroane⁹.

Au răspuns imediat apelului *Reuniunii femeilor române din Sibiu*, alte asociații ale femeilor, atât din Transilvania, cât și din Vechiul Regat: *Reuniunea femeilor Române Greco-Catolice* din Blaj, care a contribuit cu suma de 6.737 de coroane, *Societatea ortodoxă a femeilor române* din București, care a trimis suma de 3.000 lei, *Reuniunea femeilor române din Brașov*, care a donat 6.573 coroane și 20 filleri, *Reuniunea „Sf. Maria” a femeilor române din Cluj*, *Reuniunea femeilor române din Bistrița*, *Reuniunea femeilor române din Năsăud*, *Reuniunea femeilor din Sângiorgiul de Câmpie*, *Liga drepturilor și datoriilor femeii*.

Parcursul presei ne arată faptul că strângerea de fonduri pentru victimele atrocităților maghiare de dincolo de lina de demarcație nu s-au oprit la 1 mai 1919, așa cum fusese stabilit inițial, ci a continuat și după această dată, până la sfârșitul lunii iunie. Sumele strânse în fond au cunoscut creșteri continue:

- la 3 aprilie 1919 acestea erau de 35.963 de coroane și 60 de filleri¹⁰;
- la 12 aprilie de 72.098 coroane și 60 de filleri¹¹;
- la 19 aprilie de 108.794 coroane și 40 de filleri¹²;
- la 24 aprilie de 125.556 coroane și 20 de filleri¹³;
- la 10 mai de 148.504 coroane și 40 de filleri¹⁴;
- la 17 mai de 168.890 coroane și 35 de filleri¹⁵;
- la 20 mai de 178.408 coroane și 75 de filleri¹⁶;
- la 24 mai de 188.908 coroane și 92 de filleri¹⁷;
- la 31 mai de 198.110 coroane și 42 de filleri¹⁸;
- la 7 iunie de 207.922 coroane și 37 de filleri¹⁹;
- la 14 iunie de 229.860 coroane și 51 de filleri²⁰;
- la 21 iunie aceasta era de 524.025 coroane și 71 de filleri²¹;

5 *Ibidem*.

6 *Telegraful Român*, nr. 27, p. 3; *Telegraful Român*, nr. 29, p. 3.

7 *Telegraful Român*, nr. 29, p. 3.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*; *Renașterea Română*, nr. 55, p. 2; *Patria*, nr. 33, p. 3.

10 *Telegraful Român*, nr. 33, p. 3; *Patria*, nr. 38, p. 3.

11 *Telegraful Român*, nr. 36, p. 3; *Patria*, nr. 43, p. 3.

12 *Telegraful Român*, nr. 38, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 73, p. 2; *Patria*, nr. 51, p. 4.

13 *Telegraful Român*, nr. 39, p. 3; *Renașterea Română*, nr. 77, p. 2; *Patria*, nr. 55, p. 3.

14 *Telegraful Român*, nr. 44, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 87, p. 2; *Patria*, nr. 65, p. 2.

15 *Telegraful Român*, nr. 46, p. 6.

16 *Telegraful Român*, nr. 47, p. 3.

17 *Telegraful Român*, nr. 48, p. 7; *Renașterea Română*, nr. 95, p. 2.

18 *Telegraful Român*, nr. 50, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 106, p. 3; *Patria*, nr. 70, p. 2.

19 *Telegraful Român*, nr. 52, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 109, p. 2.

20 *Telegraful Român*, nr. 54, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 117, p. 3.

21 *Telegraful Român*, nr. 57, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 123, p. 3.

- la 26 iunie de 534.776 coroane și 60 de filleri²²;
- la 28 iunie de 541.476 coroane și 65 de filleri²³.

După 28 iunie nu mai dispunem de informații provenite din presă cu privire la noi colecte pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Asemenea acțiuni au continuat însă. Conform *Raportului general pe anii 1917/18 și 1918/19*, al *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, publicat în 1919, se arată însă că la data prezentării acestuia se strânseseră peste 700.000 coroane²⁴.

Alături de bani, în *Fondul jertfelor liniei de demarcație*, s-au colectat și unele bunuri materiale și produse alimentare. Ziarul *Telegraful Român*, nr. 59, din 26 iunie 1919, spre exemplu, înregistrează faptul că locuitorii din satul Boian, județul Târnava Mică (azi, în județul Sibiu) au mai predat Comitetului Executiv „61 feldere de porumb și diverse albituri”²⁵. Întrucât o ferdelă de porumb cântărește 13-14 kg, putem estima că donația locuitorilor din Boian s-a ridicat la circa 800-850 kg.

Contribuția locuitorilor din regiunea Bistrița-Năsăud. Printre reuniunile de femei care au răspuns apelului celei din Sibiu de a contribui la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* s-au numărat și *Reuniunile femeilor române din Bistrița și din Năsăud și jur*. Ziarele *Patria*, în numărul 57, din 24 aprilie 1919, *Renașterea Română*, în numărul 80, din 25 aprilie 1919, și *Telegraful Român*, în numărul 40 din 26 aprilie 1919, publicau telegramele trimise de *Reuniunea femeilor române din Bistrița și de Reuniunea femeilor române din Năsăud și jur* celei din Sibiu²⁶.

În telegrama *Reuniunii femeilor din Bistrița* se preciza că „cruzimile și nelegiuirile comise contra populației române pașnice din ținuturile neocupate ne-au umplut de durere și revoltă. Ne alăturăm, iubite, surori, la protestul vostru și cerem ocuparea grabnică a tuturor ținuturilor românești. Colecta este în curgere”²⁷. Telegrama era semnată în numele comitetului Reuniunii femeilor, de președinta acesteia, Valeria Mann²⁸.

Telegrama *Femeilor române din Năsăud și jur*, avea un conținut asemănător. În ea se arăta că „femeile române din Năsăud și jur încă se alătură la pașii ce ați făcut contra atrocităților ungurești față de românii de dincolo de linia demarcațională și inițiază și ele colecte pentru ajutorarea victimelor”²⁹. Telegrama era semnată de președinta reuniunii, Sultana Haliță³⁰.

În perioada următoare, locuitorii regiunii Bistrița-Năsăud au făcut colecte însemnate pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Potrivit consemnărilor din presă, sumele trimise în contul fondului, în perioada în care acestea au continuat a fi înregistrate, au variat de la câteva sute de coroane la câteva sute de mii coroane.

Informațiile din presă ne permit identificarea modului de evoluție a colectelor în bani trimise din zona Bistrița-Năsăud pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*, precum și a donatorilor. Potrivit știrilor deținute, suma totală strânsă de la locuitorii din regiune s-a realizat în mai multe tranșe, pe durata a circa trei luni, între mai și iulie, după cum urmează:

În data de 13 mai 1919, ziarul *Patria* înregistra în numărul 70, suma de 1.130 coroane colectată de locuitorii din Sângeorgiul Român (azi, Sângeorz-Băi)³¹. Suma era înregistrată și de ziarul *Telegraful Român*, în numărul 54, din 14 iunie 1919³². În același număr, *Telegraful Român* consemna și suma de 779 coroane, donație a d-nei M. Vodă din Armenișul de Câmpie (azi, Urmeniș)³³.

22 *Telegraful Român*, nr. 59, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 135, p. 3.

23 *Telegraful Român*, nr. 60, p. 7.

24 *Anuar* 1919, p. 15; Cf. Șoroștineanu 2016, p. 69.

25 *Telegraful Român*, nr. 59, p. 6.

26 *Patria*, nr. 57, p. 2; *Renașterea Română*, nr. 80, p. 2; *Telegraful Român*, nr. 40, p. 3-4

27 *Renașterea Română*, nr. 80, p. 2; *Telegraful Român*, nr. 40, p. 3-4.

28 *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

29 *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

30 *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

31 *Patria*, nr. 70, p. 2.

32 *Telegraful Român*, nr. 54, p. 6.

33 *Ibidem*.

În numărul 95 din 16 mai 1919, ziarul *Renașterea Română* înregistra sumele de 100 coroane, donate de Victor Gartner, și respectiv de 200 coroane, donate de Demeter Gartner, ambii din Bistrița³⁴. Sumele sunt, de asemenea, consemnate și de *Telegraful Român*, în numărul 48 din 24 mai 1919, dată la care ziarul sibian înregistrează și suma de 338 coroane 27 filleri, reprezentând colecta *Reuniunii din Sfânta Mărie* din Tăgșor (azi, Țăgșoru)³⁵.

În 17 mai 1919, ziarul *Telegraful Român* consemna, în numărul 46, suma de 8.136 coroane și 60 filleri, donată din Bistrița pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*³⁶. Aceasta reprezenta colecta Reuniunii femeilor române din Bistrița (6.610 coroane), venitul unei serate a Reuniunii femeilor române din Bistrița (657 coroane 60 filleri) și colecta preotului Dionisiu Vaida, din aceeași localitate (869 coroane)³⁷.

Ultima donație, destinată *Fondului jertfelor liniei demarcaționale*, provenită din zona Bistrița-Năsăud, în valoare de 7.178 coroane și 39 filleri, a fost înregistrată în numărul 59, din 26 iunie 1919, al ziarului *Telegraful Român*, și în numărul 135, din 6 iulie, al ziarului *Renașterea Română*³⁸. Donația era formată din colectele lui Victor Varna, secretar în comuna Borgoprund (Prundul Bârgăului), în valoare de 253 coroane și din cele făcute prin Sultana Haliță, președinta *Reuniunii femeilor române din Năsăud și jur*, respectiv colectele Mariei Simon și Elenei Sabo (1.161 coroane), Emiliei Bichigean și Emiliei Catarza (554 coroane), Elisabetei Tomuța și Ecaterinei Cicioc (674 coroane 10 filleri), Elenei Moșil și Veturiei Șerban (603 coroane), cărora li se adăugau colectele comnelor Rodna Veche (azi Rodna, 820 coroane), Măgura (122 coroane), Ilva Mică (309 coroane), Telciu (525 coroane 52 filleri), Nepos (786 coroane 50 filleri), Rebrîșoara (396 coroane), Mageru (azi Maieru, 453 coroane 27 filleri), Mintiul Român (azi Mintiu, 321 coroane) și Prislop (azi Liviu Rebreanu, 200 coroane)³⁹.

Valoarea totală a donațiilor în bani, făcute de locuitorii din regiunea Bistrița-Năsăud *Fondului jertfelor liniei demarcaționale*, în lunile mai-iunie 1919, înregistrată de presă, s-a ridicat la suma de 17.862 coroane și 26 filleri. Donația, în totalitatea ei, a fost formată, atât din colectele reuniunilor de femei din Bistrița, Năsăud și din jur, cât și din colectele unor particulari, din cele ale unor comunități locale, precum și din cele ale unor instituții administrative. Ea a reprezentat circa 2,55% din suma totală colectată pentru *Fondului jertfelor liniei demarcaționale*.

Concluzii finale. La sfârșitul anului 1918 și la începutul lui 1919, Ungaria a ocupat o serie de teritorii românești din vestul Transilvaniei, din zona liniei de demarcație. Românii intrați sub ocupație maghiară au fost supuși unor atrocități greu de imaginat. Atrocitățile comise de ocupanții maghiari împotriva locuitorilor români din zona liniei de demarcație, în 1918-1919, a generat un puternic sentiment de solidaritate cu victimele opresiunii, în întreg spațiul românesc.

Ca răspuns la violențele maghiare, la 18 martie 1919, din inițiativa *Reuniunii femeilor române din Sibiu* a fost constituit *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Prin intermediul lui urma să se vină în ajutorul victimelor opresiunii maghiare.

Demersului femeilor din Sibiu i-au răspuns *Reuniunea femeilor române din Bistrița și Reuniunea femeilor române din Năsăud și jur*, care au inițiat colectarea de ajutoare în bani, din rândul localnicilor. În perioada mai-iunie 1919, locuitorii din regiunea Bistrița-Năsăud au donat pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* suma totală 17.862 coroane și 26 filleri.

34 *Renașterea Română*, nr. 95, p. 2.

35 *Telegraful Român*, nr. 48, p. 7.

36 *Telegraful Român*, nr. 46, p. 6.

37 *Ibidem*.

38 *Telegraful Român*, nr. 59, p. 6; *Renașterea Română*, nr. 135, p. 3.

39 *Ibidem*.

**Contribuția locuitorilor din regiunea Bistrița-Năsăud
la «Fondul jertfelor liniei demarcaționate» (1919)
(Rezumat)**

La sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919, Ungaria ocupa o serie de teritorii românești din partea de vest a Transilvaniei, situate în zona de frontieră. Românii care au ajuns sub dominația ungară au fost victime ale unor atrocități greu de imaginat.

Ca răspuns la violența maghiară, la 18 martie 1919, la inițiativa Reuniunii femeilor românce din Sibiu, a fost înființat Fondul victimelor liniei de frontieră. Prin aceasta, victimele opresiunilor ungare puteau obține ajutor. Locuitorii din regiunea Bistrița-Năsăud au donat Fondului Victimelor liniei de frontieră, o sumă totală de 17.862 coroane și 26 de filleri.

**The Contribution of the Inhabitants of Bistrița-Năsăud Region
to the “Border Line Victim’s Fund” (1919)
(Abstract)**

At the end of 1918 and the beginning of 1919, Hungary was occupying a series of Romanian territories from the western part of Transylvania that were situated in the border line area. The Romanians that felt under the Hungarian domination were victims to such atrocities that are hard to imagine.

As a response to the Hungarian violence, on March 18th 1919, at the initiative of the Reunion of Romanian women from Sibiu was established the Border Line Victim’s Fund. Through it the victims of the Hungarian oppressions were about to get help. The inhabitants of Bistrița-Năsăud region donated to the Border Line Victim’s Fund a total sum of 17,862 crowns 26 fillers.

Bibliografie

Surse

Anuar 1919 – *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anii 1917/19 și 1918/19*, Sibiu, 1919.

Presa

Patria, nr. 33 – *Patria*, anul I, nr. 33 din 25 martie 1919.

Patria, nr. 38 – *Patria*, anul I, nr. 33 din 30 martie 1919.

Patria, nr. 43 – *Patria*, anul I, nr. 43 din 5 aprilie 1919.

Patria, nr. 51 – *Patria*, anul I, nr. 51 din 16 aprilie 1919.

Patria, nr. 55 – *Patria*, anul I, nr. 55 din 20 aprilie 1919.

Patria, nr. 57 – *Patria*, anul I, nr. 57, din 24 aprilie 1919.

Patria, nr. 65 – *Patria*, anul I, nr. 65 din 4 mai 1919.

Patria, nr. 70 – *Patria*, anul I, nr. 70 din 13 mai 1919.

Renașterea Română, nr. 55 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 55, din 13/26 martie 1919.

Renașterea Română, nr. 73 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 73, din 16 aprilie 1919.

Renașterea Română, nr. 77 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 77, din 20 aprilie 1919.

Renașterea Română, nr. 80 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 80, din 25 aprilie 1919.

Renașterea Română, nr. 87 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 87, din 4 mai 1919.

Renașterea Română, nr. 95 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 95, din 16 mai 1919.

Renașterea Română, nr. 106 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 106, din 1 iunie 1919.

Renașterea Română, nr. 109 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 109, din 5 iunie 1919.

Renașterea Română, nr. 117 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 117, din 15 iunie 1919.

Renașterea Română, nr. 123 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 117, din 22 iunie 1919.

Renașterea Română, nr. 135 – *Renașterea Română*, anul I, nr. 135, din 6 iulie 1919.

Telegraful Român, nr. 27 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919.

Telegraful Român, nr. 29 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 29, din 12/25 martie 1919.

Telegraful Român, nr. 33 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 33, din 3 aprilie 1919.

Telegraful Român, nr. 36 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 36, din 12 aprilie 1919.

Telegraful Român, nr. 38 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 38, din 19 aprilie 1919.

Telegraful Român, nr. 39 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 39, din 24 aprilie 1919.

Telegraful Român, nr. 40 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 40, din 26 aprilie 1919.

Telegraful Român, nr. 44 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 44, din 10 mai 1919.

Telegraful Român, nr. 46 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 46, din 17 mai 1919.

Telegraful Român, nr. 47 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 47, din 20 mai 1919.

Telegraful Român, nr. 48 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 48, din 24 mai 1919.

Telegraful Român, nr. 50 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 50, din 31 mai 1919.

Telegraful Român, nr. 52 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 52, din 7 iunie 1919.

Telegraful Român, nr. 54 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 54, din 14 iunie 1919.

Telegraful Român, nr. 57 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 57, din 21 iunie 1919.

Telegraful Român, nr. 59 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 59, din 26 iunie 1919.

Telegraful Român, nr. 60 – *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 60, din 28 iunie 1919.

Lucrări generale și speciale

Kirițescu 1989 C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, București, 1989.

Preda, Alexandrescu, D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1919-1918*, București, 1994.

Șoroștineanu 2016 Valeria Șoroștineanu, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial*, în „Astra Sebesiensis”, 2, 2016, p. 54-75.

ANEXA

Telegramele de aderare ale Reuniunilor femeilor române din Bistrița și Năsăud
la apelul Reuniunii femeilor române din Sibiu

La protestul femeilor române din Sibiu

— Aderări —

La comitetul fondului jertfelor liniei de demarcație au mai intrat următoarele telegrame de aderare:

*Reuniunea femeilor române, Bistrița: Cru-
zimile și nelegiuirile comise contra populației
române pașnice din ținuturile neocupate ne au
umplut de durere și revoltă. Ne alăturăm, iubite
surori, la protestul vostru și cerem ocuparea
grabnică a tuturor ținuturilor românești. Colecta
e în curgere. Pentru comitetul Reuniunii feme-
ilor române din Bistrița: Prezidenta *Valeria Mann*.*

*Femeile române din Năsăud și jur: Femeile
române din Năsăud și jur încă se alătură la pă-
șii ce ați făcut contra atrocităților ungurești față
de românii de dincolo de linia demarcațională
și inițiază și ele colecte pentru ajutorarea victi-
melor. Prezidenta: *Sultana Haliță*.*

Sursa: *Patria*, anul I, nr. 57, din 24 aprilie 1919, p. 2; *Renașterea Română*, anul I, nr. 80, din 25 aprilie, p. 2;
Telegraful Român, anul LXVII, nr. 40, din 26 aprilie 1919, p. 3-4.